

SAM.
GOUDSMIT
JANKEF'S
OUDE
SLEUTEL

JANKEF'S OUDE SLEUTEL

SAM: GOUDSMIT
JANKEF'S
OUDE SLEUTEL

M C M X X X
N.V. EM. QUERIDO'S UITGEVERS-MAATSCHAP
AMSTERDAM

**„MAAR HET JONGSTE GEITJE WAS IN DE KLOK GEKROPEN, EN
HAD VAN DAARUIT ALLES ZIEN GEBEUREN.
DE WOLF....”**

EERSTE HOOFDSTUK

Allo vooruit!"
Betje van Gelderen's lijf staat gebogen achteruit, haar arm gebiedend gestrekt: „Je krijgt de sleutel uit de gang, en je haalt de kar voor je vader. Dadelijk!”
„Bij de vorkenbak de zooveelste worsteling.

Niet alleen, dat zij, de nieuwe moeder, de visch op de borden legt zooals zij dat verkiest: met haar handen die ongewasschen en hier onbemind zijn. Niet alleen dat zij Eli niet toestaat, buiten de orde om die zij hier brengt, een vork te nemen. Maar zij wil ook, dat hij, vóór dat er van eten sprake is, de kar haalt, voor zijn vader Jankef, uit de schuur, aan de kade. Omdat hij bang is voor haar zwangere lichaam, dat zij in het gevecht gooit, waarvoor zij ontzag eischt maar dat zij zelf niet spaart, keert hij hijgend naar het raam terug, met een gescheurde jas, en een striem van een vork-tand over zijn wang dat het bloed daar door de heete voor naar buiten dringt.

„Allo vooruit!”

„Ik wacht wel tot vader komt.”

„Als je vader komt.... moet de kar klaar staan. Dat wil ik.”

„Ik ga niet.”

„Hij kan nou heelemaal niet meer voor vader komt,” roept zusje Hanna die even is komen binnenloopen uit haar dienstje, „met zijn bloedende gezicht en zijn kapotte jas kan-ie zoo niet op straat, hoor!”

„Bemoeit je met je eigen zaken, dame! het gaat je niks an; ik heb hier te zeggen en de dame die hóórt hier niet! Laat de dame maar zorgen dat de menschen in de 'eele wereld geen schande van'r spreken, van de dame! Ik heb niks met haar kakkie te maken!”

„Nee,” lacht Hanna, „ik hoor hier heelemaal niet. En jij zal wel zorgen dat de heele wereld aan het praten blijft.”

Het gevecht om Jankef's voorkeur en de plaats in zijn huis die de eene al verloren heeft, wordt weer vinniger, als van honden bij een restenbak. De scheldwoorden schieten, de tanden bebijten de lippen, de oogen nijpen half dicht en tarten hun haat bij scheevende monden en opgetrokken wangen.

„Hij moet'r ook gauw uit hé? Kijk z'n gezicht maar's! Dáár zal de wereld van spreken. Dat is tenminste goed, dat

iedereen kan zien hoe jij hier hoort! De naam hoeft er niet bij te staan!" Hanna lacht schamper.

„Nee, ik hoor hier niet, haha! hóórt die dame eens an! Ik zal me door die fijne dame de wet laten voorschrijven dat ik door zoo'n snot-meneer de baas over me moet laten spelen, door zoo'n geleerde vrome meneer die 'n mensch zoo durft aan te snauwen en te schelden." En nu stijgt, als een stalen veer, haar drift snel naar haar woorden en gebaren, en om ze vorm te geven, grijpt zij uit haar haat aan wat zij „de geleerdheid, de kale drukte" noemt; in één zet door keert zij zich tegen Hanna's armelijk randje beschaving en hang naar een goed uiterlijk.

„Gaaf eens op zij! daar komt-ie-haan, die geleerde deftige meneer: „O!" (zij piept en trekt een mondje): „O, dat is mijn veels te min zonder vork! Foei, daar ben ik veels te deftig voor, voor zoo'n minne boel! En zoo 'n kar mee te loopen! Wat denk je wel dat ik met zoo'n kar loop? Daar ben jullie hier veels te min en te dom voor om dat te begrijpen! Daar kun jullie heelemaal niet bij met jullie minne verstand hoe deftig als ik ben bij de jongeneeren. Gaaf eens op zij! daar komt ik aan met mijn boeken, met mijn geleerteit! O, ik eet niet zoo min als die minne boel hier, wat denken die minne lui wel van mijn...."

Zij gaat vijf minuten zoo door, en Hanna moet Eli bij den arm grijpen, want hij zoekt een ontlading in scheldwoorden voor zijn getergdheid, om die beschuldiging van fatterigheid die hij nauwelijks kent.

„Gek mensch," hoont Hanna lachend, omdat de uitzinnigheid van de vrouw toch weer iets van bijna meelijdende goedigheid met een grondje van bezorgdheid wekt. „Je begint toch zelf iedere keer! Ik was er toch bij dat je om die vork begon te vechten! Dat heb je toch met mij de eerste dagen ook al gedaan! Heb dan ook's een beetje schaamte! Wat een moeder!" Betje van Gelderen grijnst met opgetrokken wang naar het meisje.

„Vertel 'et maar an je vriendjes," probeert zij Hanna spitsig terug te treffen, „an je deftige vriendjes van hachtien jaar, an je 'eertjes waar je savens voor schande mee langs de buitenkantjes loopt. Vertel et die maar, dat ik geen schaamte heb."

Hanna bloost zacht, en haar oogen tintelen in haar stevige boersche jodinne-kopje, onder haar vriendelijke, zinnelijke wenkbrauwen.

„Ja, dat is eigenlijk niks prettig voor je hè?” lacht zij malsch met haar breeden mond, „om zoo te moeten aanzien dat iemand sjans heeft. Heb jij dan nooit sjans gehad? Had dan ook geprofitteerd in je tijd.”

Betje grijnst: zij is te getroffen om dadelijk te antwoorden. Haar hoofd recht zich omhoog van het zwangere lijf. Bleek en pappig is haar hoofd, schraal rossig begroeid; een restje in het nauw gedreven en gekrompen alcooflust doet het vleesch erin opstaan en laat den mond zijn laatste sappigheid. Over haar buik houdt zij steeds haar linkerarm, met dien schamelen trots om de onverwachte erkendheid, die zij van Jankef als in een onderscheidende bemoeienis ontving. Eli en Hanna voelen, onder al die gezwollenheid en die uitvallen van haar waakzame heerschzucht, een jammerlijke hulpeloosheid. Een oogenblik later dreigen de wrokkigheden zich opnieuw in een lichamelijke vechtpartij te vergrijpen: Jankef komt binnen als Hanna Eli tegen de pook wil beschutten die in Betje's hand geheven staat. De vrouw, dadelijk beschaamd, laat het ijzer zakken onder Jankef's blik.

„Hij zal gehoorzaam wezen, hij zal doen wat ik zeg,” rechtvaardigt zij met trillende lippen, en in een onderworpenheid die Jankef altijd opnieuw bevreemdt en kwelt, omdat hij ze af moet wijzen. Waar buiten dit huis iedereen over hem heerscht, wil hij hier geen valsche slaafschheid van de oogenblikken. Het is een onbewust wantrouwen dat hem erin hindert; kameraadschap is wat hij noodig heeft.

„Als ik zeg dat-ie voor z'n vader de kar moet halen, dan zal-ie 't doen, dat wil ik,” zegt zij in Jankef's oogen als een zwak beroep op zijn saamhoorigheid van het slaapvertrek. Jankef zwijgt, en ziet rond eer hij gaat onderzoeken.

Het gaat om den sleutel, voor de kar, uit de schuur. Aan een spijker in de lange gang heeft hij zijn vaste plaats, jaren achtereen; hij wordt er afgenomen voor het keetje of om een oogenblik een hamer te vervangen, en krijgt zijn plaats terug.

Betje van Gelderen wil dat Eli hem van den spijker zal nemen. Zij ziet in Eli's aarzeling niet anders dan de laaghartige verraderlijkheid jegens zijn sappelenden vader, en het strafbare vergrijp tegen de wet van zijn afhankelijkheid van Jankef's brood. Zij kent zijn vrees niet om zich met de kar te vertoonen. De stad is klein: hij kan niet met een gonje zak of zoo'n kar

op straat komen, of er volgt een ontmoeting die weken verdriet voor hem gaar stooft. Op de M.U.L.O.-school, waar Jankef hem voor een klein prijsje geplaatst heeft om zijn Lagere School-kennis uit te breiden voor zijn opleiding tot Rabbijn, is de minst welgestelde leerling een rijke voor hem. De jongens zonder studie-koppen en de meisjes voor geen sociale opleiding bestemd, zijn kinderen uit den hoogsten stand of uit de middelklasse van het stadje. Loopt hij bij toeval naast Jankef's kar of moet hij helpen duwen, als hij er eentje ontmoet: hij drijft zich blind-brutaal door den toestand heen, en het is gebeurd dat hij, ongevraagd, opzettelijk zijn hand op den zijkant van den wagen lei, uit weersin tegen de laffe vlucht in de verlooehening; als oefening in de kracht tot het stellen van de aanvaarding dier ongewoonheid, voor allen. Maar zijn houding baat niet en daarom kan hij de botsing niet zoeken: zelden anders dan een honende glimlach in een afgewend gezicht, bij de jongens: de vreeselijke straf op school wordt erin aangekondigd. Bij de meisjes een verbaasd onverschillig staren naar zijn verschijning met die volle waarheid van zijn leven: hij keert in zich zelf met een verdrietig onderzoek naar zooveel kilheid, nadat de ontmoeting toch onvermijdelijk is geweest. Jankef kan Eli's angsten daarvoor zooal niet peilen, dan toch benaderen; in die opleiding van zijn jongste wil hij zijn maatschappelijk ideaal beleven.

„Jij doet je pook weg, Bet,” zegt hij na een zucht om den aanblik van den twist bij zijn thuiskomst, „poken die komen hier in het geheel niet bij te pas. Nee, die hooren bij je fornuis begrijp je wel? En jij (tot Eli) haalt eventjes de kar voor mij uit de schuur. Voor *mij*, en anders doe ik het. En als je dan weerom komt, dan gaan we knappies wat eten. Ja, hij wordt vandaag nou's niet voor niks gehaald, de kar, want wat ik gekocht heb, dat kan nog op geen vijf karren óók niet. Een pracht van een boel. Als ik d'r maar behoorlijk berging voor had.”

„O,” zegt Betje van Gelderen trots, want het keetje is haar inbreng uit haar vader's versterf, „wij doen alles in de schuur, laat mijn strakkies maar gaan, dan ruim ik wel zoo dat alles d'r met gemak in kan, dan zijn we d'r gauw genoeg van af.” Zij is al een jaar in de „zaak”, zij weet van alles en zij wil een onbenaderbaar voorbeeld van vlijt en leiding stellen aan alle luie vrouwen die Jankef ooit had of zou kunnen hebben.

Jankef keert zich om naar den straatkant: op de tafel tegen het raam, armelijk gedekt, het zeiltje vuil en met rafelige

gaten, de borden geschonden, wacht vriendelijk dampend een schotel verse blanke zeevisch, bij de gesmeerde boterhammen. Het eten zelf althans zoo goed mogelijk, dat blijft Jankef's wet.

„En jij,” zegt hij tot Hanna, „eet mee, of blijft zitten kijken, of je gaat weg, net wat je zelf maar verkiest. Je kunt heel best ook mee-eten. Maar geschreeuwd en gescholden pjap-jap-jap! en ook gekrabt en *gepookt* wordt er *niet* meer.”

„O, ik ga thuis eten,” zegt Hanna, „ik heb godzijgedankt een tafel waar ik niet mishandeld word; ik wou alleen dat je moeder 'es vroeg,” glimlacht zij begeerig, „waar de heele wereld dan over praat, als de menschen het over mij hebben, zie.”

Jankef schudt krachtig het hoofd op zijn smalle maar rechte schouders; zijn bruine, kinderlijk groot gebleven oogen zien gevoelig naar het meisje:

„Nee, Hanna, dat zal ik *niet* vragen; daar wordt van dien aard *niks* meer gevraagd!”

Betje van Gelderen zwijgt, en Hanna is teleurgesteld. Zij voelt dat zij verkeerd doet, en toch haakt zij er naar, een ongewone vrijage te hooren noemen die al aangevallen wordt maar nog niet eens is begonnen. Af en toe een avond-uurtje naast een aardigen, en deftigen, jongen van haar leeftijd te loopen, dat lijkt een spel voor haar, prachtig en gedurfd, en zij is zich gaan verheugen om de middelen waarmee zij zich dat zou kunnen veroveren, en omdat het leven zelf haar dat nu maar zoo zonder eisch is komen aandragen. Want de jeugd en de bekoring van haar eenvoudige levendigheid hebben haar immers, vindt zij, niets gekost, en toch wordt zij er opeens nu de gelijke in kansen mee van de rijke meisjes. Zij weet wel dat haar eigen spanning achter dat mogelijke spel meer ernst en gevoeligheid tooverd dan zelfs uit een onregelmatig scharrelpartijtje mag worden besloten. En zij weet dat Jankef, in zijn mengsel van kinderlijkheid en aanbidding van het hooggeplaatste in de wereld, in zijn hart haar spel met haar beleven zal, en tot aan de poort van de beslissing toe, heel den bebloemden weg van den droom met haar gaan. Daarom spijt het haar, en zij staat nog een oogenblik, op één been leunend, in een geschonden glimlach, met haar groote oogen langs allen heen te staren. Jankef merkt iets van haar levendigen onlust; zijn zucht naar eten, orde en voortgang in een kans-vollen koop drijft in zijn vermoeidheid zijn aandacht van haar weg. Betje van Gelderen beziet haar met omlaag getrokken mond:

als tegenover een feestend land staat zij, welks vreugde zij in geen klankje of beweging tot zich grijpen kan, laatdunkend, buitengesloten en verlegen. Hanna, met een gebaar van meisjes-zelfverzekerdheid, van trots en speelsche nuffigheid die voor haar louter luxe zijn, gaat in haar voor haar zestien jaar te donkere en te krappe manteltje heen. Zij groet Betje van Gelderen niet: „Dag Va! dag broer!” deunt zij, zonder die hatelijkheid naar de vrouw voluit te meenen; het is of zij in de lucht van de kamer den vorm-indruk van haar wezen achterlaat.

„Eli,” zegt Jankef scherp, „vóór het eten hoor!”

Nog een blik tot den jongen die zijn hoofd laat zakken in het gevecht tusschen zijn bereidheid jegens vader, en zijn afschuw van het gevaar.

Jankef volgt hem stil, als hij in de gang naar den spijker gaat. „Is het zóó krimmeneel? Eli? Het is toch zeker waarachtig zoo erg niet? Vijf minuten werk. Het lijkt potverdomme of het de sleutel van zijn eigen gevangenis is, zoo *tooneelmatig* gaat dat in z'n werk. Sjonge jonge.”

Eli antwoordt niet. Jankef kent den grond van zijn tegenzin niet; hij vergeet dien steeds weer.

„Pracht van een boel gekocht jonge!” roept Jankef hem nog na, „daar kan wel 's wat goeds voor je anzitten!”

Eli slentert al met omlaag gebogen hoofd in de straat.

„Je kan 't nou toch voor vader doen?” zegt Hanna buiten, „vader heeft 't nou toch gevraagd? Je jas is ook gescheurd. Bij de kraag.”

„Pestboodschappen met die kar. Jij weet 't ook niet. Be-je daar op school, zien ze je met de voddekar.”

„Och kom!” zingt het meisje, „verstandige menschen vinden je daar niet minder om. Werkelijke nette menschen zijn zoo niet. Stuur ze maar bij mij hoor,” lacht zij uit haar bruine oogen. Zij zijn een tikje loensch, haar oogen, maar zij glanzen levend, met een tintelingetje van ondeugendheid in de groote, ovale spiegels. Landelijk open staat haar gezicht, met een schat van sentimenteele gevoelens naar allen kant, ordeloos, maar met een geheime bron van zekerheid, vol kleine zonde en vol groote deugd, in de wereld waardeloos en voor de armoede bestemd. Zooals haar hoofd is, flink, landelijk-joodsch, de lijnen los van reeë maar eerlijke zinnelijkheid, zoo is haar loop als zij heengaat: een loop met een doel, een werkzame houding van het lichaam, de loop van het volks-kind dat haar beenen nog niet tot louter lust voor de mannen-

oogen bewegen laat, en daarom treft en verteedert met de waarborg van betrouwbaarheid en van diepen werkelijkheidszin. Broer Jozef en zijn vrouw Rosa van Raalte hebben haar als dienstbode bij zich te werk gesteld, toen de twisten met de nieuwe moeder Jankef's huis dag aan dag in tumult zetten. En nu zingt zij en gilt zij en schommelt haar verlegen zorgenden gang tusschen de benauwende kamers van het voor haar veel te preutsche gezin, dat haar goedig maar niet zonder eigendunk in het ootje neemt, tot zij op op haar slaapkamertje zit te reikhalzen naar den edelman uit haar „Nuts“-romans, die haar achter op een paard of in een auto zal komen ontvoeren. Of als zij op de werkelijkheid rondom fantaseert, naar den armen jongen met wien zij zich in een leven vol innigheid zal storten, in een besloten gevecht om de uiterste handhaving van het bloed.

Eli lacht ook, terwijl hij gaat. Kinderlijk lacht hij bij de gedachte, dat zij beschermers, vrienden zou hebben onder de machtige jeugd die hem niet erkennen wil. Keert zich nog eens om, groet nog eens: als je niet samen bij vader thuis woont, is het gemakkelijker, dikke vrienden te blijven.

„Eli, meteen komen eten!“ Jankef tikt tegen het raam, als hij tien minuten later met de kar terugkomt en ze voor de deur zet. Binnen keert de stille bitterheid van den jongen zich tegen Betje, die bezig is, de visch verder op de borden uit te deelen: zij doet het met de bloote hand. Als zij in weerwil van de twist van straks, ervan naast Eli's boterham legt, springt zijn blik vol ingehouden woede van bord naar vrouw en weer terug. Hij blijft nog staan: het bewegende beeld gloeit in hem van de twee meisjes uit zijn klas, die vijf minuten geleden gearmd langs de kade loopen als hij juist zijn kar uit de schuur naar buiten heeft gebracht: Louise van der Wal en Mientje Wiegand; hij kan nog net aan de herkenning ontkomen door achter den wagen te duiken. Zoo weggehurkt voelt hij het schaamrood op zijn gezicht branden en vervloekt zijn eigen ontsteltenis: hij kan die niet keeren op zulke oogenblikken, en nu heeft hij ook nog die gewonde wang te verbergen. Een beetje verstoeld van schrik en spijtigheid is hij achter de kar naar huis gekomen. En nu staart hij vol grammenden tegenzin naar zijn bord: het verschil is te groot tusschen de meisjes voor wie hij zich verbergen moest en deze vrouw, die met haar zelden gewasschen handen zijn eten op zijn bord smakt. Hij vecht tegen zijn schrijnend verzet en de walging van zijn

overgave, en tegen Jankef's drang naar schikking en vrede op zijn kosten.

„Is het nog niet goed, koopman? Mankeert er nog wat an?” Het hijgt in den jongen. Alle tijd tusschen twaalf en twee is aan jammerlijke twisten versmeten. En de inwerking van de strop met de meisjes aan de kade benauwt de veiligheid van den middag-schooltijd. En die hand die de weeke gekookte visch met haar vollen en toch altijd onzekeren greep opneemt, en hem daarmee een ongekenden vorm van gemeenzaamheid en meer dan een on-aanvaardbaar lijfelijk moederschap opdringt. Die hand die hem eerst zijn wang heeft stukgekrabd, ontnemt hem nu ook nog de lichamelijke bevrediging van den maaltijd. Daarom blijft hij bij de tafel staan zonder zich te kunnen zetten, en daarom kan hij Jankef bijna niet antwoorden, want hij weet dat hij hierin geen recht zal vinden. „Nog niet in orde? Nee?”

Betje van Gelderen zit al zwijgend te kauwen; zij kijkt vóór zich, scheef in haar stoel en in rauwe pruiling over haar bord gebogen. Hij kan niet meer dan met afgewend hoofd donker mompelen:

„Visch die met de handen op je bord wordt gelegd.”

„Wat?” vraagt Jankef die al met zijn gewasschen vingers de visch van de graat schuift en daarbij zijn boterham eet.

Betje gaat er niet op in. En Eli voelt de onmogelijkheid van haar te overtuigen, ja zelfs van haar schuldig te stellen, want hij heeft bijna dadelijk bij haar intree in dit huis gezien dat zij, bij hun houding en op hun plaats in de wereld, die gevoelens niet kan begrijpen. „Wij zijn maar gewone menschen,” is haar slaafsche slagwoord. „Wij zijn zoo deftig niet,” is haar zelfverachtende verzet tegen die neiging tot handhaving van een minimum gezondheids-orde en wellevendheids-lust; dat weet Eli, al kan hij het verwoorden noch verklaren. Hij weet nog niet dat zij, dochter van een tot matroos gedeclasseerden burger-jongen en van een achterlijke jodin, die eischen aan het leven gesteld niet kan dulden van hen die geen moeite doen om tot de aanzienlijken te stijgen.

„Met de handen?” vraagt Jankef, „wàt met de handen?”

„Ja ik weet wel. Dat jullie.... Maar ik kan het niet eten, als de visch zoo met de handen op mijn bord wordt gelegd.... Ik kan het niet eten,” zegt hij met Jankef's eigen rustige strijdbaarheid.

„Met de handen?” zegt Jankef radeloos. Hij kijkt Eli bezwevend om aanvaarding aan. „Is dat dan zoo verschrikkelijk?”

„Ja, ik kan het niet eten. Het is al zoo vaak gebeurd natuurlijk, maar ik heb het nog nooit kunnen zeggen. Maar daarom zie ik het nog wel. Ik kan het niet eten.”

„Niet?” vraagt Jankef van zijn stoel, met wijde oogen vol verzet, „vandaag ook niet? Of moeten nou weer allemaal van voren af aan de poppen aan het dansen? Ja, maar ik wil je dan wel vertellen dat *het gebeurt niet hoor!* Als het met de hand is gedaan, dan neem maar an dat het schóóne handen geweest zijn, en dan kan je 't best eten. Verstaan Eli? daar worden nou vandaag worden er géén verdere kunsten meer uitgehaald hoor! Basta. Het is wel mooi genoeg geweest nou.” „Ik zal meneer met een zilveren servies bedienen, an meneer,” mokt Betje voor zich heen, „het is hier ook zóó'n deftige boel! Ik wist niet dat het hier zoo'n deftige boel was van meneeren en dames, dat heb ik vooruit niet kennen weten. Het is me niet gezegd....”

„Deftige boel van dames en heeren,” straft Jankef zacht, „komt hier in het geheel niet bij te pas.”

„Hij zal doen wat ik wil.”

„Ja, Bet, het is goed. Hij eet het zooals jij het wil. Maar al moet-ie doen wat jij wil, daarom mag je ook nog wel 's iets doen wat hij wil? Zie je dat is iets dat jij weer niet zoo héél erg best begrijpt. Je moet ook „sjolem” vrede kunnen houden; menschen zijn geen pampieren, begrijp je wel?” Zachter: „Zóó lang zul je nou ook van hem geen last meer hebben. Als-ie over een jaar of een half jaar naar Amsterdam gaat, dan ben je over die moeilijkheid óók al weer heen.”

„Ten eersten komt-ie toch zeker weerom?”

„Wat?” Jankef met groote oogen, „ja, vanzelf ja, als-ie uitgestudeerd is,” zegt hij, een beetje schor, en omlaag, en weer van terzij naar haar op. „Maar het staat allemaal nog niet op een briefje geschreven hoe en wanneer? Dan moet-ie toch zeker Gazzen wezen, als alles goed gaat?”

„God, hij kan voor mijn part hier wezen zolang als-tie-wil,” zegt zij bang-ingebonden, „maar daarom hoef ik 'm nog niet achterna te loopen als 'n groote meneer....”

„Hij is precies zoo'n groote meneer als ieder ander zooals hij. Maar niettemin kan-ie de visch zoo eten, (met een blik naar Eli) voor vandáág. Best. Voor vandaag, afgeloopen. En nou ga je zeker aan tafel zitten Eli? Asjeblief.”

Eli gaat schrijlings op zijn stoel zitten. Hij strijdt hongerig voor zijn bord; hij kijkt vader niet aan. Moeizaam propt hij, terwijl hij de visch laat staan, een paar van zijn kale boter-

hammen in zijn hongerige lichaam. In dat lijfelijk verdriet staart hij door de raamruiten naar buiten, waar de kar staat. Het langzaam openlijke smakken van Betje's vreemden mond prikkelt hem stekend. Dag aan dag prikt dat in de ingewanden; hij weet niet hoe het verdragen moet worden. Er is het eten van de twee, en het proppen van den jongen die met wijde oogen van verzet tegen tranen, naar het venster staart.

„Hè hè,” zucht Jankef, „het is wèl mooi zoo. Wèl een meer als rijkelijk plezierig leven. Boterham is der. En wat eròp is der ook nog. En dat is dan ook alles. Een goeie dag massen matten, een beste dag, een pracht van een schitterende kans op tien tientjes rewogem (winst), en as je thuiskomt kapotgekrabte fieselemieën en gescheurde kragen en de phóóken in de lucht. En dampende visch met vuiligheid. Tranen! O, géén tranen, bijna tranen dan.”

Hij zucht, kijkt naar de vrouw op, en weer omlaag. Hij weet het, Jankef: veel is het niet, wat de arme koopman na den dood van zijn eerste vrouw aan haar heeft gekregen. Fatsoenlijk en eerlijk. Maar daarmee is men nog geen vrouw; dat weet hij.

Niemand geeft antwoord. Betje wil niet. Eli kan niet; zijn boterhambrokken klitten in zijn keel. Als ze erdoor zijn, staat hij op, om naar school te gaan.

„Ze netjes laten staan,” mompelt Jankef, „ze niet opgegeten.” „Vrijdag maar tien gulden minder,” zegt Betje nu, „en anders moet-ie maar een beter kosthuis zoeken, waar 't een beetje deftiger toegaat. We zijn hier ook veels te gewone menschen voor zoo'n meneer. Daar kan 'ij niet in leven, in zoo'n minne boel.”

„'t Is meer als kriemeneel,” klaagt Jankef verbergend, met een blik op Eli's onaangeroerde visch. In zijn oogen staat ontevredenheid tegen het zwakke hitsen van de vrouw. Hij zoekt naar woorden die, voorzichtig en krachtig, bestraffing en eenheid zullen brengen. Zij zijn er nog niet, de woorden. Want zij zullen nieuwe twist brengen. En twist met deze vrouw, die zich, meer nog in haar zwangerschap, zoo onbeheerscht roert, dat hij al in volledige vechtpartijen Hanna en haar, en Eli en haar, en ook zichzelf tegen klappen heeft moeten verdedigen, is iets onmogelijks. Haar verwijdering, haar onwilligheid en haar verzet dragen een stemming aan van triestigheid, waarin hij toch altijd weer de eerste milde nadering moet zetten: zij mist er het vermogen toe. En Jankef stelt uit,

vloekt vaak in zichzelf: potverdomme, altijd weer potverdomme, in een aanloop. En stelt weer uit.

Na een gesprek over de gescheurde jas, die Eli tegen zijn beste verwisselen moet omdat de vrouw ze nu niet wil herstellen: „Ik vraag het niet,” zegt Eli, „en zij doet het niet,” vraagt Jankef opeens nog met een nieuwen aanloop:

„Waarom heb je die visch niet gegeten? Vreet ze op, Eli. Het is nog tijd zat.”

Eli ziet een tel langs hem heen. Uit zijn dichte keel, terwijl hij zijn hoofd schudt, fluistert het heesch:

„Kàn niet.”

Hij schiet snel de deur uit.

Hij is al bij school als hij, in zijn broekzak, den zwaren sleutel voelt: onder al die beroeringen, waaraan hij met ergernis en spijt terug moet denken, vergeten weer weg te hangen. Dat gekke gevoel heeft hij al meer gehad: zoo'n ding heelemaal van het leven thuis hier op school; hij houdt er niet van. Alles wat hij hierheen draagt, is zoo zorgzaam op de school-omgeving berekend.

Maar het is veel te laat om nog terug te gaan. Als ze er thuis om verlegen zijn: hun eigen schuld.

TWEEDE HOOFDSTUK

Ome David, een van Jankef's broers, heeft zoo weinig te verliezen, dat hij op het denkbeeld is gekomen om Jankef, met wien hij om de twee maanden overhoop ligt, een teedere gawroese, een handelsvennootschap aan te bieden. Hij slacht af en toe in loondienst bij zijn broers Herman en Ozer, maar het is een sof van een stille tijd, want opeens lusten de Londenaars hun in kratten verzonden nuchteren kalveren niet, of de ontvangers sturen, zooals Ozer schertst, er hun een gepatenteerde krats voor terug, en zij missen de macht van de groote exporteurs van Hoek van Holland om hun afnemers te dwingen een behoorlijk gemiddelde te betalen van wat hun het Ochtendblad als prijsnotering in de oogen plaagt. David heeft alle bronnen van goedgezindheid die maar een gulden konden omhoogpersen, rondom al leeggeschwindeld. Hij heeft al, „van de armen”, en men is zelfs al, in alle stilte die mogelijk is (en dat is een soort gefluister als van een manlijken bries die vrijwel alle muren weet te doordringen) voor hem rond geweest om bij kwartjes en dubbeltjes een paar tientjes voor hem bijeen te goochelen: overigens een kostbare onderneming voor het troetelkind van die sociale-liefde-uitbarsting. Want hij kan er op rekenen dat een groot deel van de gevers nu de eerstvolgende jaren al wat zijn gezin aan levensdragelijkheid zal toonen, naar de naaktheid van deze dagen schatten zal; dat zij, waar zij met twee of drie in Godsnaam vereenigd zijn, in elke gepoetste schoen, in elk schoon plekje van een boordje en in elk strikje van een van de meisjes, een ondankbare ontkenning van hun mildheid zullen vaststellen, louter om iets te beleven. De korte, zwijgzame reus, met zijn zware gedrongen lijf, zijn stierennek en zijn achterlijken leeuwenkop, gooit zich dag aan dag vijftientwintig maal de straatjes van het stadje door en een eind de buitenwegen op; valt bij de broers neer waar hij als vanzelfsprekend van een van de „meisjes” een kop koffie krijgt voorgezet en van mesjoggene Ozer of van den stillen Herman de boodschap dat er niks te verdienen is. Laat een dozijn keeren per dag de opkomende gedachte weer los om op Jankef's terrein te gaan grasduinen, met aan de welgestelde huizen naar gebruikte meubelen of afgedragen kleeren te vragen. Tippelt de rivierbrug over naar de boerengehuchten waar zijn grootste jongens al tusschen de beenen van vijftig concurren-

ten vergeefs naar een dood kalf of een paar katten- of konijnnenvellen zoeken. En keert weer naar zijn hol, zijn kop vol sluimerende slimheid die nooit wakker wordt, tot alles bereid, tot niets bij machte, een chaos van voor zijn wereld alweer te grof bevestigde energie, die achter zijn verdoken gloeiende oogen en den enormen klep van zijn bovenlip als verlamd ligt teruggedrongen. Niets van Jankef's fijnheid had hij, om van die kist vol levende kracht welk deel ook maar boven de verwarring van zijn pauper-geboorte uit, schoon te maken en te redden. Hij heeft ze een beetje uitgevied in het verwekken van een nest kinderen; ze ontaardt zich een kinderachtig vleugje in het slachten, snijden en hakken bij zijn scherpere broers' kalveren-exportje; vijftientig jaar zware kopzorg voor zijn kale boterham hebben ze een randje botgeschuurd en zijn haren, in gezocht en nutteloos zweet, hier en daar vroeg het zwart ontzogen. En verder knijpt zij zich, de kracht, als in een hinderlaag loerend toe, in een achterlijken giechel om de wereld en haar vaart: hij zou de navelstreng van de wereld in zulk een giechel hebben kunnen doorsnijden, zonder te weten dat zij in haar neerstorting hem zou kraken. Als hij dan, na dag aan dag langs alle pogingen om een rijksdaalder te verdienen te hebben heengestormd, niets meer weet om te overwegen, valt hij zijn huis weer binnen om met zijn grooten kop tusschen zijn armen op tafel te gaan slapen, tusschen zijn bloedarme kinderen's pisse-bedden in, die halve dagen op de stoelen liggen uit te dampen. Hij heeft, uit zijn Drentsche vrouw, die eens als dienstmeisje een jongere vriendin van Jankef's zijne was, behalve zijn kleingoed twee reuzen van jongens gekweekt, bruter nog dan Jankef's jongens en die in de tot innige omgeving gegroeide negerij hier, met nog wilder blikken en nog doelloozer rondtrappen dan eens de jongens uit het voddendhandeltje. Hij heeft rijpe dochters, mooier dan Jankef's meisjes, donker en smijdig, niet ongevoelig en tot de zachte hardheid van een kleinburgerlijk zakenleven bereid, gereed om elk een steigerenden knul te temmen met uit duizend fluister-nachten twaalf plukkende kinderen in een glimlach en een huil aan hem vast te tooveren; maar zij hangen, met vocht-glanzende oogen van gemelijkheid geelbleek rond in het hongerige huis, en bij de lakens over de stoelen zijn ook de hare. „Wat moet ik dan met ze doen, in godsnaam, wat moet ik dan met ze beginnen,” klaagt de nog frissche grijzende moeder met haar geknepen stem waarin een smeltinkje overgevoeligheid den doezel van haar dochters uit dezen zachten

wildeman begrijpelijk maakt, „wat moet-ik dan! ik zeg ze alle dagen zeg ik, gaat naar Amsterdam! dat hebben toch de meisjes van Oome Jankef óók gedaan! dan zullen ze niet rijk wezen, dan blijven ze toch tenminste niet thuis liggen. Maar zij willen niet: ik blijf liever zoolang; ik heb geen zin in dienen.” En de godganschelijke dag vervelen ze zik. Als David wakker wordt, grijnst hij er met zijn aarzelloos-valsche stem een liedje op; zijn keus laat hem niet in den steek, want hij beschikt over een repertoire van drie: het eerste is „Van Delfshaven naar Schiedam” en terug; het tweede is de obskeene lezing van Het meisje als matroos, en het derde is het liedje van den Gentschen Snijder. Hij is niet grof genoeg om de meisjes het huis uit te jagen; hij is niet denkvaardig genoeg om een loonende bezigheid voor ze uit te vinden; hij zit te vast aan de sjobberdebonk, aan het bijgeloovige kansenleven van zijn geboorte, om het zelfs als een onderwerp van overweging te zien; en hij slaapt, en deunt, en draaft. Als eenig antwoord aan het lot heeft hij, op een stillen lauwen middag een jaar geleden, zijn nog blozende vrouw van Delfshaven naar Schiedam gesleurd, en haar half verpletterend met zijn giebelende leeuwenlijf, haar haar laatste zuigeling ontwekt. Wat moet zij tegen dat alles beginnen? Zij moest en zou hem hebben; zij was mesjogge op haar reus. Roosje de Beer, die zijn broer nam, had het haar ook al niet ontraden; adel noch financiers vroegen een van de beide meisjes ten huwelijk. En de Leefmans bemoeien zich niet met een vrouw om haar een kwart-eeuw lang te zitten aankijken; men weet dat men een man heeft als men ze trouwt. Warm en arm; in haar moedersche mijmeringen gelooft zij dat haar kinderen beter zullen slagen.

Maar nu heeft David dan toch een slimmen zet gevonden. Op de wereld kan hij zijn kracht niet zetten; op Jankef, al zijn zij nu weer „kwaad”, waagt hij wat. Al vaak heeft hij gehoord dat er daar bij Jankef blijkbaar verdiend wordt; zij is hem weliswaar wat min, die voddendhandel, en hij spot er met Herman en Ozer met minachting om als er daar veel werk is; maar als men dáár niets heeft en men komt er hiër makkelijk in, waarom dan ook eens niet wat mee te doen? Kopzorg: voor die krimieneelste tijd, zoolang Herman hem de kouwe koorts laat lopen en de Londensche honden-bende enkel de nuchteren brie vreet uit Hoek van Holland, moet er toch wát zijn. En als zijn mooie dochter Roosje, de jongste van de grootten die ook wel vrede wil om haar aanloopje meer in de

Feestdagen die op til zijn, hem een van die middagen (dat was gister) wakker stoot en zegt: „Va, daar gaat oom Jankef weer met een kar, je wou'm toch spreken?” dan maakt hij zich langzaam los, vergeet niet tot het meisje te zeggen dat Jankef hem zijn zorg zal zijn en dat zij hem daarvoor niet hoefde wakker te maken, want dat hij „aan Jankef heelemaal geen boodschap heeft”, en loopt dan de deur uit naar Jankef's huis. Hij loopt nog een eindje om en niet al te hard, want hij wil hem thuis treffen en hij moet ook nog even nadenken, hoe die schijnheilige paus, die stille gaiwe-man van een nakken-dikke-hongerlijer, moet worden aangepakt. Maar van één ding is hij zeker: dat Jankef een nar is die met een mooie vrome smoes is te vangen, hoe stapelmesjoggener hoe beter. Met de zekerheid van die minachting gaat hij; zijn gevaarlijk gekochte partijtje gegapte havana's moeten geborgen, en goed geborgen, beter dan ergens. Een pietsie rommel die hij dezer dagen ergens heeft opgedaan, een paar tafels en een paar stoelen, zullen ze goed dekking geven. En het wordt toch immers Rosj-Hasjoone en Jomkipper (Nieuw-jaar en Groote Verzoendag)? zooals Ozer duivelsch heeft gelachen, nadat hij hem voor de tafels en stoelen (van de sigaren sprak David niet) berging geweigerd had. „In mijn huis geen bergplaats voor tweedehands-vuiligheid”, heeft Ozer met zijn dikke gespleten lip in zijn hartslocht-kop met zijn gezwollen plechtstatigheid gezegd, „ik zal je wat vertellen jongetje, je gaat bij de Paus, die heeft een pracht van een geheele goederenloods-magazijn en opslagplaats, en daar hoort het thuis. Nee David! (plotseling valsch-heftig in zijn diepliggende kater-oogen) ik wil het niet hebben, ik denk d'r niet aan, in het geheel niet! Bij de Paus daar moet je wezen bij de Paus daar moe-hoet je zijn!” „Dan moet ik met een smoes komen. Ja, hij staat voor mijn klaar.”

„Of-ie voor je klaar staat?” heeft Herman gezegd, „krummel een makke (voor elke kruimel een plaag) dat-ie d'r erg in heeft dat je'm gebruikt.”

Ozer heeft zijn kop achterover gegooid en zijn oogen dichtgeknepen van het lachen om die uitspraak, en toen zijn zij met zijn drieën voortgegaan met Jankef's onnoozelheid te meten, die onder hun stiklachen aanzwol tot verachtelijke blindheid.

„Met een smoes uit de Toure (Thora) of uit een boek steek je'm in je zak waar-ie bij staat, en verkoopt'm aan wie je wil!” De meisjes sussen. „Nou-nou, ja hij is zoo mesjogge niet, over-

drijven jullie maar niet zoo." De „meisjes" dat zijn de beide ouwe vrijsters tante Fie en tante Rachel, en dan nog tante Klaartje, de weduwe van den verdronken Oom Louis de Jong die voorzangers-helper in Sjoel en ritueel slachter was. Vooral Fie die hier maar geduld wordt, omdat Rachel en Klaartje bij de broers tegen haar stoken, wendt zich fronsend af: „'n Kunst om een arme broer te belachen als-ie der niet bij is. Hij heeft zijn verstand minstens zoo goed als ieder ander." Maar op Herman's vraag wat zij zegt: „Niks. Ik zeg niks," antwoordt zij zorgelijk.

„Een verschwartzter stommen hond!" roept Ozer opnieuw, „zijn hersenen zijn brie en zijn woorden zijn speeksel, en zijn gedachten zijn niet te achten gelijk het stof dat voor 's konings voeten stuift! — Is dat dan óók al wat? *Jankef*? Herman zegt: an wie d'r maar wil verkoop je'm, in zijn tegenwoordigheid." Hij schatert weer tot zijn wangen zijn oogen raken, „en geen beweginkje van 'm dat 'r aan denkt!"

„An wie je wil," Herman met rustige verachting.

En Ozer valt uit: „An wie je wil? waarachtig as God dan moeten zij óók willen?"

„Dan moet je niet te veel vragen?"

„Een stuiver!"

De drift-beladen broers stoken hun gekluisterden haat op elkaar in, tegen Jankef die zijn stilte kent, zijn weg gaat en zijn on-aantastbaarheid voor hen heeft. Als het wetten van messen die zij nooit gebruiken, als het aansarren van bloedhonden die zij niet zullen kunnen loslaten, zoo is hun hittig-doorlachen spel om broer Jankef, wiens verontrustende glans het meest nabij lijkt, en trefbaar.

„Een stuiver! zal ik sterreven voor een stuiver kun je'm héél misschien kwijt, als je geen al te goocheme kooper treft!"

En zij hebben het samen tevreden vastgesteld: voor hoogstens een stuiver zal Jankef, de nar, dan misschien verkoopbaar zijn. Dat heeft David voldoende gesterkt in zijn stille plan met zijn kansen op een beetje winst uit Jankef's zaakje, en vooral ook voor zijn gloeiend heete Havanna's.

Jankef, bij de half-afgeladen kar naast de stoep die vol spullen staat van de groote kans-massematten, heeft zijn broer David al zien aankomen. Tot Betje van Gelderen die met haar zwangere lijf driftig meegeduwde heeft en nu beredderig bezig is onder Jankef's voorzichtig ontevreden aanwijzingen af te sjouwen, heeft hij zijn verbazing al gemompeld.

„Hij komt misschien een paar centen halen,” zegt zij voortjachtend.

„Centen? Dat doet-ie niet.”

„Ik 'oop het tenminsten. Dat-ie tenminsten wel zooveel verstand heeft om te weten dat-ie hier geen kans heeft, die meeneer.”

Daarop geeft Jankef geen antwoord. En David is al naderbij gekomen.

„Goeiendag.”

„Goeiendag.”

Knik van Betje, als Jankef het dan zoo schijnt te willen. Jankef, voortwerkend, kan niet blijven zwijgen, dat is te pijnlijk. Als David dan toch bij hem komt?

„En, koopman? wat was d'r voor nieuws in de wereld?”

„Is d'r ook misschien vijf minuten om te praten?”

„Vijf minuten dat is nog al niet zoo heel erg veel. Maar is d'r haast bij? Het is maar dat ik mijn handen vol heb. Is het dringend zal ik maar zeggen?”

„Wel dringend en niet dringend. Och, als 't eventjes kan, dan is 't uit de wereld.”

Jankef kijkt Betje aan. „Anders moet 'r even naar binnen gegaan worden. Maar eerlijk,” zegt hij tot David, „vijf minuten, want ik moet zoo dadelijk als de kar leeg is, moet ik ook zóó meteen weer weg; wordt op gewacht. En David: hoeveel oogen maggen derbij?”

Een vriendelijkheid voor Jankef in het leven van de straat, waar zijn broer verzoenend bij hem is gekomen, terwijl hij aan zijn handeltje plezier van winst beleeft.

„Vier oogen is genoeg, en zes is niet zoo veel te veel,” praat David kort zonder zich te verroeren.

„Nou, m'n bril heb ik niet bedoeld; dan zijn de beide van die groote meid daar de laatste twee.”

„Dat laat ik geheel en al aan je over.”

Binnen, bij het wantrouwend staan van Betje van Gelderen, zegt David:

„Om kort te gaan: het wordt Rosj Hasjoone. En ik moet je een kleine mitswe (daad van verdienste) vragen.”

„Zoo?”

„Ja, het is maar een kleine. Ik heb een klein pietsie goed gekocht, een paar stukkies maar,” mompelt hij zwak, en hier veegt hij met zijn groote hand om neus en mond om te kunnen zeggen: „je weet der is niet veel voor mij te verdienen op het oogeblik, en een groote koopman ben ik ook al niet. Maar

d'r is groote kans op meer. En as we nou's heengingen en we vergeten alles wat er nou gebeurd is: jij gelijk, ik gelijk...."

„Daar praten we nou niet over." Jankef stil-hooghartig.

„Juistement. Strakkies dan staan we allemaal voor Kodesj-borrege (God) en dan zal ieder zal het zijne wel hebben af te rekenen. Dat is net zooals je zegt: daarover hoeft niet gepraat te worden."

„En?" (Betje staat achteraf, vol argwaan met haar wijsvinger in haar haren te krabbelen.)

„En nou wou ik je een stukje gylek (deelgenootschap) wou ik je aanbieden, dat we dan samen een stuk brood zouden binnenhalen. Dat zou dan vanzelf laten we zeggen na de feestdagen 's bepraat moeten worden. We zijn broers. En men mag zoo als broers mag men niet leven als kat en hond. Dat zijn van die dingen, dat hoef ik je niet met duizend woorden te vertellen, daar prakkizeert men wel eens over in zulke dagen als nou."

Jankef staat onbewogen; alleen zijn blik gaat even naar David op. Hij heeft geen zuiver vertrouwen in die woorden, maar ook de schijn van die vroomheid in het werkelijke leven toegepast, is hem al te verlokkelijk om ze te durven ontmaskeren.

„En dan wou ik voor dadelijk vragen," zegt David knapjes flink, „dat ik weet me met de berging geen ytse geen raad: déjà of de nêe, kan ik voor héél kort zoo'n klein snippertje ruimte in je schuur krijgen?"

„Ik zal je dadelijk antwoorden," zegt Jankef recht, „dan hoeven we der niet lang over te lullen. (Hij kijkt naar buiten, naar de kar en de neergezette meubelen met kleeren erover.)

Van samendoen kan vandaag niet gepraat worden, daar staat op het oogenblik mijn kop niet naar. Het is mooi als men samen kan doen, samen werken en leven, dat is mooi, maar daar moet men over denken en vergelijken. Dat hangt van een heeleboel dingen af waar nou niet over gepraat kan. Maar als het op de minuut om een klein stukkie ruimte gaat: veel heb ik niet, maar omdat het inderdaad dan Rosj Hasjoone wordt, en omdat je hier komt, zal ik een klein stukkie ruimte zal ik voor je maken, dat je je redden kunt. Als het niet teveel is, David, versta dat goed."

„Och!" valt Betje van Gelderen piepend uit, „hoe kom je d'r bij, jij! je hebt toch ommers voor je eigen boel heelemaal geen plaats! je lijkt wel gek, jij!"

„Een pietsie," sust David handig zacht tegen de verachte vijandin van het familie-bloed. Jankef keert zich geërgerd

naar haar om, in zijn zwakheid gegrepen en gepijnigd. „Ik zeg toch als het niet te veel is? Als het wel te veel is, moet-ie het mee weerom nemen, dan is het zijn eigen schuld. Een klein hoekje zal ik zien voor 'm in te ruimen. Dat zal mis-schien wel kunnen.”

Betje zwijgt valsch.

„Wanneer moet het gebeuren?”

„Morgen als het kan. Ik heb et nog niet kunnen halen.”

„Schuur is nou al meer als driekwart vol,” mokt Betje.

„En moet je nog meer halen?” vraagt David, met spot, vleierij, onverschilligheid van gelegenheids-praat, alles in zijn stem. Hij weet niet dat niets daarvan Jankef ontgaat.

„Nog een paar vrachten,” zegt Jankef, en dan opeens in een onbeheerscht trotsje: „maar het kan ook wel wezen dat eer ik dermee thuis ben dat ik dan al meer als de helft van de vracht kwijt ben! Als ik wil, zie je? Als ik d'r zin in heb, kan ik meer als de helft kan ik zoo maar overal langs de weg uit-deelen. Zoo gloeiend zijn de gojjes, (christenvrouwen), derop. Of het zoo kompleet goud voor ze is. Pracht van goed en klee-ren moet je rekenen. Een pràcht! Uit een rijkdomhuis.”

„Mooie handel,” zegt David met een knik naar buiten, „nou, ajuu dan. Afgesproken?”

„Ja! Ja!”

David stapt weg. En Betje van Gelderen wijst haastig naar haar voorhoofd.

„Jij bent stapel! Ik heb nog nooit van m'n leven heb ik zoo'n stapele man ontmoet,” piept zij van onmachtige ergernis, „ij doet met je wat-ie wil, met zijn mooie smoesies. Et lijkt wel of je 'eelemaal geen oogen en geen verstand 'ebt, jij.”

„Maak maar zoo'n drukte niet asjeblijft Bet! Je woorden liggen vééls en vééls te gauw in je mond.”

„Je gaat nog samen met 'm doen ook! Je bent 'r gek genoeg voor. Om een ander met z'n huishouden te laten mee-eten van ons sappelen.”

„Zoover ben ik nog niet Bet! als 't zoover is dat ik werkelijk naar het mesjoggaamhuis moet, dan waarschouw ik je wel hoor. Maar als ik een broer een klein plezier kan doen, versta je wel? zonder dat het me in werkelijkheid wát ook maar sjàdt (schaadt) dan kan ik géén nee zeggen. Een dergelijke levensmanier van een hond kan ik der nièt op na houden. Begrijp je goed? O. Een plaatsje voor een handvol goed in de schuur hindert ons niks, nee *niks*, wat je nou verder piept of gilt of geneeskundig voor stapel verklaart, ik weet best dat jij

daar verstand van hebt, maar je kunt je wetenschap ook verkeerd gebruiken. Maar al het verdere geeft niks niemendal." Zij moppert stil voort, met onderdanigen eerbied, na haar aarzeling tot lachen om zijn tegen-aanval. Dat is iets hoogs en geleerds in Jankef, een extraatje dat zij op alles nog toekrijgt. Men begrijpt zoo'n man niet. Hij is veels te zacht en laat zich door iedereen maar gebruiken. Een kwaje man is het niet, en je verveelt je niet bij 'm. Als er maar niet de moeite was met de kinderen waar ze van begin af aan zoo bang voor was. Eigengereide brutale kinderen, en de een nog meer verbeelding als de ander, men begrijpt niet waarop. Dat is der ingeboren, en de menschen slikken het maar, maar zij zal hier anders leeren. De moeder is net zoo geweest: het hoofd in de nek van niks, stervend-arme nakende arremoe-lijers, geen kleeren an 'r lijf om fatsoenlijk de deur uit te komen, en een houding in alles dat je wonderwat zou denken. Als d'r wat was: van feest of een of ander, een uithaal of der honderden guldens alle weken verdiend worden. Als men arm is moet men ook niet anders willen lijken. Zoo heeft zij het geleerd; bij haar houden ze niet van die kale drukkie. Maar wat was er voor haar te kiezen? Zij weet wel dat het nog een bof van een uitkomst is, getrouwd te zijn en opgenomen in een huiselijk verband, al is het maar met een schijn van macht. Als ze maar alleen met Jankef was, zou ze haar plaatsje nog wel baas blijven. En zij sjouwt en grijpt met haar hakende armen in den uitdragers-rommel en de stof-vodden, van geen vuil of stank ooit vies, en geen aarzeling van ontzag voor haar zwangere lijf, en bedisselt met voorzichtige gretigheid mee over de zaakjes, om zich onmisbaar te maken. Zij weet wel dat het voorloopig maar krampachtige pogingen zullen blijven; dat zij, hoe geruchtig en bewegelijk ook, tegenover Jankef en het zijne nooit meer dan de plaats van een invloedrijke vrouwelijke bediende, en nooit de plaats van een gelijkwaardige zal bezetten. Daarom heeft zij een gevoel van hoop op zelf-uitbreiding; daarom gelooft zij vaag dat zij, al moet zij geduld hebben, eenmaal zooal niet volledig overwinnen dan toch zich voor de vernederingen van nu schadeloos stellen zal. En die hoop sluit aan bij haar trots op haar wettige zwangerschap; zij kan niet nalaten ze tot in het voor Jankef en Eli afstootelijke toe, te vertoonen: op de markt, en achter de voddenwagen, als zij mee-duwt of er naast rent, den hoon lokkend van de christenjongens die het verwarde naar buiten werken van die eenlijke kracht niet kunnen begrijpen, en in

een luiden lach schieten. Om dien buik onder het strak spannend en vuil vod schort, die, bij dat vinnige dribbelen, heen en weer en vooruit wordt geschommeld als een trom.

„Kalm maar an Bet,” dat is al wat Jankef durft zeggen, als verzet tegen de pijnlijkheid van haar houding. En als zij mop-pert, schertst hij: „Wat brom je nou. Het lijkt wel of je een klein varkentje in je buik hebt, jij.”

Zij lacht geveleid. Maar zij geeft haar waakzaamheid niet prijs. „’t Is maar makkelijk,” mokt zij, „om maar over een ander te beschikken al haal je de smerigste streken tegen ’m uit. Hoe vaak heb je zelf niet gezegd: ik wil nooit meer wat met ze te doen hebben. Dat hoor je iedere keer opnieuw. En iedere keer kan-ie maar weer komen om jouw te gebruiken. Ik weet niet wat-ie in zijn schild voert. Maar je weet zelf wel dat het een smeerlap is.”

„Dat mag men alleen maar zeggen als men het héél erg zeker weet. En ook al is het heelemaal enkel maar om dat stukkie ruimte te doen, hij komt der dan toch voor bij me? en dan weiger ik niet. *Ik niet*. Hij is hard-arm, en hij is en blijft mijn broer. Daar komt Fie (hij lacht) die komt op het nieuwtje af. Zoo, mevrouw de Pompandoer! Ja, het is zoo! Hij is d'r geweest! Ja!”

Betje lacht en zuster Fie ontwijkt, haar kopje scheef.

„Een pandoer is het. Met een geregelde mis-èr-oe-vèr.”

„Heelemaal ongelijk heeft ze niet,” zegt zij ingehouden op Betje's klacht. „Maar Jankef is evenwels kloeg zat om te weten wat-ie doet.”

„Kan men dat dan weigeren? — Was hob ich mit dir?” vraagt Jankef verbaasd.

„Jij hebt ook gelijk.” Maar haar kopje, het koffiepotje met het stompe neusje, met den breeden menschelijken mond en de eigenwijs gevoelige oogen, hangt weer scheef. Tot Jankef vraagt:

„Nou wat is der voor apartigheid?”

„Apartigheid of geen apartigheid; dat zij van niks weet zooals ik wèl van wat weet, maar dat ze gelijk heeft.”

Zij spreekt met dezelfde aanvaarding van zijn tweede huwelijk als van zijn eerste, over de vrouw die de intimiteit afsluit van den cirkel, waarbinnen, als hij eenmaal getrokken is, geen aanvallende critiek zelfs maar de kracht van de rondheid mag beproeven. „Niettemin, het stukje ruimte heeft-ie inderdaad noodig, David. En arm is-ie ook,” kreunt zij met half-geloken oogen, „zoo zal geen jiddekind arm wezen.”

„Wat wil je dan?”

„Wat ik wil is, dat ik jou ook niet alles verzwijgen wil, al wil men er dan ook niet graag de zegsman van wezen.”

„Een woord een ongeluk dat ik'r over kletsen zal.”

„Dat ze met zijn drieën, de gek, Ozer en Herman en David vanmorgen-è, nou affijn, je weet het zijn kwajonges als ze bij elkaar zijn, maar gotsje (ondanks) hun groote woorden meenen ze het net zoo min kwaad met je als ik het kwaad met je meen. Hoe beter het je gaat, hoe liever ze het hebben. Maar ze hebben over je zitten lachen dat het mijn ge-ergerd heeft.”

Jankef kijkt een beetje bedrukt, een beetje verslagen vóór zich.

„Zoo,” zegt hij, „gepraat en gelachen.”

„En Ozer heeft *niet* David zijn boeltje in huis willen hebben.” Jankef heft zijn hoofd.

„Ozer niet. Zoo. Niet.” (weer vóór zich) „Gelachen, nou. Nou dan hebben ze gelachen,” zucht hij, „zal mijn heel knap m'n zorg wezen. Heeft-ie meegelachen. Wat meen je dat ik ervan denk? Hebben ze loulem (tenminste) plezier gehad.” Hij legt een paar ouwe stoelen boven in een omgekeerde tafel op de stoep: „Dat is dan hun plezier.”

Met een nieuwen aanloop: „Maar dat-ie hierheen komt; dat-ie hier, naar mijn komt, dat is dan toch geen lachen? Verstyse wohl? Ik wil maar zeggen: dat is toch een vraag!”

Hij haalt zijn schouders op. „Dat is toch duidelijk? Nou dan, dáár doet-ie me toch niks mee?” Het klinkt als een verborgen smeeking.

„Nee,” nikt Fie kortaf, en Betje staat met voorovergebogen lijf moeizaam te luisteren.

„Nou, dan lach ik nou. Heeft Ozer 'm geweigerd. En nou heb ik niet geweigerd. Kost 't me wat? Dat is nou mijn plezier.”

„Men moet de wijste wezen, je hebt gelijk,” zegt Fie. „Het zijn kinderen.” (En jij, denkt zij, jij bent, God zal je gezond laten, het grootste kind van allemaal).

„Is dat niet zoo?” vraagt Jankef.

Een schuurtje heeft hijzelf nooit bezeten, Jankef; dit houten keetje is Betje van Gelderen's erfstuk, het ging over in zijn macht. Jankef Leefman's eerste pand: zoovaak het voor hem verschijnt, maakt het hem tot burger. „De schuur,” zoo heeft Betje van haar vader verteld, „en vijfhonderden guldens had-ie. Hebben mijn zuster Griet en mijn broer Jaap hebben we ellek honderd-en-vijftig gulden hebben we dervan gekregen.

Moesten der voor die smeerlap van de notares moesten der nog vijftig gulden af; voor allemaal stukken enzoo, allemaal groote stukken. Vijftig guldens....”

En als men dan zooiets heeft, een berg-schuur, moet men er dan niet van afstaan?

DERDE HOOFDSTUK

Dag Ouwe.”
Vader, Betje van Gelderen en de volle, op haar vee-
ren wiebelende kar rakelings langs hem heen. Op den
wagen de trieste vracht van kleeren, oud beddegoed,
manden met stoffige ingestopte en losgeschoven over-
hangende boeken, en daar bovenop de rompen en uitstekende
pooten van verflooze tafels, en vooral van de stoelen. De stoe-
len in haar onnatuurlijke standen tusschen de botte rest opge-
drongen, lijken meedoogenloos vervoerde gewonden: op hun
ruggen gegooid, of de bovenlichamen schuin verstijfd buiten
den wagen geheven terwijl de voeten beneden roerloos worden
bekneld; of een jammerlijk stel pooten, in de lucht voortgere-
den boven de onzichtbaar bedrongen schouders en koppen uit.
Dat optochtje, rakelings langs hem heen, waar hij vlak voor
school, bij de meest vijandige jongens staat, die hem met zijn
afkomst staan te pesten. Dat lijkt dan toch ook een onbegrij-
pelijk kwespelletje van het lot; dat schijnt dan toch ook maar
zoo, als een soort overrijding, boven op hem gedreven te moe-
ten worden, met een soort zekerheid die hij duidelijk voelt,
maar waarvan hij de oorzaak nog niet zien kan — en niet het
heil. Goed, het stadje is klein, de school vlakbij huis. Maar in
zijn stekende gewondheid als het voorbij is, en iedereen, ook
hijzelf, schuldig schijnt te zijn, moet hij wel wroeten naar de
duistere gronden en de nog veel duisterder bedoelingen van
zoo'n kleine, vreeselijke ramp. Want al is het zijn gewoonte
niet, veel over de schoolwereld te spreken in huis, omdat hij
wel weet dat Jankef die Christenschool toch maar als een on-
vermijdelijk kwaad blijft beschouwen, toch heeft hij, in een
ondergronds verwijt en een eisch tot medewerking, wel eens
verteld van Gerrit Jan van Wyhe, van die pestjonge die geen
drie dagen voorbij laat gaan zonder hem altijd maar weer op-
nieuw, altijd maar weer op denzelfden kalmen, treiterenden,
beschuldigenden, ontmaskerenden toon, naar het beroep van
zijn vader te vragen. En heeft dan vader zelf hem niet hier op
die school gewild? Gerrit Jan van Wyhe is de zoon van een
rijken winkelier in scheeps- en visscherij-behoefte; zijn va-
der's winkel ruikt naar teer, pek en geld. Maar omdat hij toch
minder deftig is dan vele andere leerlingen, zooals bijvoor-
beeld veel meisjes en zooals Eli's bank-buurman Paul van
Marken wiens vader Indisch Kapitein is, en Henri de Bas, die

de lange verwende zoon is van een gepensioneerd hoog Indisch ambtenaar, daarom houdt Gerrit Jan van Wyhe niet op met te toonen dat hij Eli te min vindt voor hun school; daarom treitert hij hem met een regelmaat en een onaantastbaarheid, alsof hij door de anderen daarvoor is aangesteld en beloond wordt, om te protesteeren tegen Eli's deelneming aan hun schoolbestaan.

Zoovaak is voor Eli het samenstaan met een groepje van de klas niet onontkoombaar, of Gerrit Jan van Wyhe's kleine kopje vraagt:

„Zeg Eli, wat doet jouw vader nou eigenlijk?”

Dezen keer eens, Eli, na een langen blik en het zoeken naar een variant op de vorige keeren:

„....Leven.”

„Koopt je vader ook wel 's antiek?” vraagt Frits Bunge, de zwarte jongen van den post-ambtenaar.

„....Ook wel 's, als het voorkomt.”

„Ja, maar wat doet-ie nou eigenlijk voor vak?” dringt van Wyhe weer.

„Wat doet jouw vader dan?”

„Mijn vader?.... Mijn vader is eigenlijk scheepsbouwmeester, en scheepsproviand-verzorger.”

„Nou, mijn vader is koopman.”

„Koopman? ja maar in wát is-ie dan koopman?”

„O, in alles, dat hoor je toch wel?”

„Ja maar wáár dan in?”

Zij zwijgen allemaal, in gereede afwachting van de martelpartij. Op twee na. De blonde Johan van der Kuyle, van den militairen muziekdirecteur, loopt weg. En alleen als Otje Berghuis er bij is, komt er nog wel eens een oogenblikje hulp. Otje Berghuis is een vriend, op een afstand die misschien niet hoeft te bestaan, maar dien Eli niet waagt te overschrijden. De tegenstand van alle anderen drukt te zwaar op hem, dan dat hij die dapperheid kan bereiken. Het is de zwevende geest van het kleine ondernemerdom die hem gebonden houdt: Jankef is geen loon-arbeider, al zwoegt hij. Otje komt uit een ververshuis en ververswinkel; hij leert best, en hij heeft, met zijn democratisch kaalgeknippte ronde kopje en zijn oolijke bruine oogen, lak aan alle deftigheid van deze school. Zoo heeft hij zijn kleine vriendelijkheidjes tot Eli, en soms wel een klein uitgelatenheidje. Als hij bij de ontmoeting in de vrije oogenblikjes plotseling vóór hem gaat staan:

„Zoo, drolletje drie! Be-jij die?” Dan is dat een blijk van goede gezindheid tusschen zooveel vijandschap in.

„A-wat geeft dat nou toch wat zijn vader doet!” straft hij naar Gerrit Jan van Wyhe, „hij is hier op school om te leeren, net als jij. Nou!”

„Ik mag toch zeker wel vragen? Dat staat me vrij,” pest Gerrit Jan; en Otje zegt dan meer met zijn van hoofd tot voeten opnemenden blik, dan met zijn mond. „Hù,” hoont hij onder het heengaan, „wacht maar tot strakkies binnen; vanmiddag worden de rangnummers afgeroepen.” En dan heeft hij niet meer; er komt geen hartstocht, en Gerrit Jan's torens van geteerd touw, zijn prachtige stapels katrollen en zijn rissen schoone scheepslampen winnen het van de kwasten en verfpotjes achter de ruiten van den ronden Jan C. Berghuis.

„Die schoenen nou bijvoorbeeld,” vraagt Gerrit Jan aan Eli, „waar heb je die nou gekocht.”

„Dat weet ik niet.” Hij kan niet wegloopen al is hij rood geweest en weer wit en weer gloeiend rood geworden, en al heeft hij moeite, de ontscheurde en versmeten woorden als vrije antwoorden door zijn keel naar buiten te laten stijgen. Al wil hij het zoo doen voorkomen: het zijn geen vrije, vechtende krachten, die woorden: het zijn smadelijk uitgeleverde krijgsgevangenen.

„Heb je die nou uit de vodden?”

Het wordt kalm gezegd, in de tevredenheid met de opgeroepen uitwerking: een kring van glimlachende gezichten, van heeten haat tot juist tegen Eli in beweging gebrachte vreemdheid. En nu loopt er nòg iemand weg, dat is Born. Matthias Born, de zoon van den „mof” van het Gym; aan de beweging van zijn gebilde, van hartstocht ongelijk staande oogen, ziet Eli wel, zoo hij het nog niet wist, dat het geen sympathie is jegens hem, die Matthias doet heen loopen. Het is een beweging van opnemen van hoofd tot voeten, zij gaat over in een afkeurenden blik naar Gerrit Jan van Wyhe; zij deelt zich mee aan het gezicht in een trilling om den neus, het uiterste hoogtepunt van aller gevoelens hier: verachting, die den jongen met de schoenen uit de vodden aanvoelt als een rotheid, die tusschen hen zou moeten worden weggebrand. Want Matthias Born is een invloedrijke jongen, vroegrijp, wilskrachtig en dadensterk. Een jongen die weet te zwijgen, een stille woesteling met een ontzagwekkenden durf. En zooals vaak zijn macht over de anderen van weinig woorden en rijp is, zoo zwijgend en rijp is zijn haat tegen Eli: een volgroeide verachting van lijf en her-

senen tegen Eli's bloed in alle werkingen daarvan. Rika Brummelkamp en Jo van Driel zijn, gelukkig voor Eli, de eenige twee meisjes die vandaag de bewerking door Gerrit Jan van Wyhe bijwonen. Maar hij kent de groote mogelijkheid dat ze dat tooneel ook aan de andere meisjes zullen meedeelen, en hij staat, met het bloed naar zijn gezicht gedrongen, zonder kans of poging tot verweer, tusschen zijn jonge levensreisgezellen. Pijn schreeuwt in hem omhoog, binnen zijn lichaam, tot in zijn hoofd: geen kans op uiting. De geest wil het nog niet begrijpen; de goede wil jegens de menschen wil het nog niet aanvaarden.

Als eenig antwoord op Gerrit Jan van Wyhe's vragen komt, op dat oogenblik, Jankef met Betje van Gelderen en die opgeladen kar langs hem heen, om alle smadelijkheid bloot te leggen die van hem geëischt wordt. Eli kan niet van zijn plaats vluchten, en hij wil er zich niet verbergen. En hij moet groeten. En hij groet, naar vader, tot wien het nooit erg zou zijn te groeten, maar die nu, zelf aan den boom van de kar, die afschuwelijke vrouw naast zich heeft. In beredderigen trots toont zij haar zwangeren buik, met een domme tronie, verheerlijkt om haar vlijt, onder haar dunne en vervuilde kapsel, terwijl zij haastig opzij meeduwet. Meelijwekkend voor Eli, maar toch ook verachtelijk, en zoo, dat zij den toestand volkomen onredbaar voor hem maakt. Want zij, juist zij, ontnemt zijn achtergrond van dit school-leven elken schijn van eerbiedwaardigheid; juist zij vertoont met overmatigen nadruk die maatschappelijke on-erkenbaarheid van zijn huis, die de medescholieren zoo tegen hem in verzet brengt.

Zij knikken.

En hij knikt terug. Zacht zegt hij het:

„Dag.... Ouwe!”

In een mengsel van vriendelijke saamhoorigheid, verlegenheid, schaamte en pijn om die logische geslepenheid van het lot.

En wat hij verwacht, komt ook. Niet te verbidden, want daarop rekent hij niet meer, uit den mond van den als ambtelijken kweller, die Jankef honderd maal gezien heeft:

„Is dat je vader?”

Hij knikt. Zijn hoofd trilt; zijn blikken hebben geen houvast meer.

„Voddeé!”

Er is geen mededoogen. Lachen uit twintig kelen. Schoone grijnzen op de heldere wangen.

Maar het Lot kent van zijn taak tijd en grenzen. De deuren van de school gaan open; de „Vaars” verschijnt daartusschen. Voor dit oogenblik mist Gerrit Jan van Wyhe zijn verdere kansen.

En bij die pijn heeft hij nog de verscheurende wrangheid van dat gevoel van een stukje verraad te hebben gepleegd. „Dag Ouwe!” daar was dan toch ook nog een lafheid in; het was de grens van zijn verdragende dapperheid op dat oogenblik. Daarom moest hij wel onmiddellijk de opkomende gedachte weer loslaten, hen den sleutel te geven, dien zij straks zullen missen: onmogelijk, in dezen toestand dat verband te maken. Hoe bijna onduldbaar moeilijk hij het had: hij weet dat hij Vader toch nog een beetje heeft verloochend, met dat grapje, dat een nuttelooze verbindings-poging was. Maar dan, in die gloei-hitte van zijn gevecht, alleen tusschen de drommen leerlingen in, die gangen en trappen bestroomden naar de les-lokalen, (want geen bevriende zelfs durft hem naderen in die bewogenheid) komt de drang naar verlichting boven in de zelf-verontschuldiging: was dit allemaal dan zoo noodig? Heeft Vader dan ook geen schuld? Hoe breed is het schoolplein niet: had Vader met die kar en die vrouw niet evengoed den overkant kunnen nemen? Hij is veertien jaar: behoeft hij dan in niets ontzien te worden? als hij toch op Jodenschool meestertje, in Sjoel Voorzanger moet spelen en hier tusschen de jongens en meisjes elken dag de studeerende gelijke moet zijn? Moet vader dan zooiets „sjots”, zooiets geks en afschuwelijks als zijn vrouw naast zich hebben draven?

Rika Brummelkamp en Jo van Driel. Het had nog erger gekund. Het allerergste is dit niet geweest. Het had ook gemakkelijk vechten kunnen worden. Totnogtoe is het nog altijd goed afgeloopen hier. Eén keer maar is het tot aan het randje van slaan gekomen. Vandaag, na zoo'n tooneel, terwijl hij zijn pet aan den kapstok in de gang hangt en zijn bank opzoekt, moet hij het zich wel herinneren: de lange De Bas, die hem, buiten op het plein, zoo vernedert dat hij zich een oogenblik op zijn plaats plant en met woorden als messteken op dat volle „vuile smous!” terugscheldt: „vuile lange ezelshond!” Hij is op een vreeselijk pak slaag voorbereid, en tot alles gereed; hij ziet dat de Bas in zijn uitgerekten half-Indisch-donkeren kop het kalme voornemen krijgt om hem te lijf te gaan. Hij weet dat hij over de keiën zal slaan, maar omdat weglloopen onmogelijk is voor zijn waardigheid, stijgt, in den nood

die hemzelf tot zijn eenigen verdediger doet overblijven, een uitzinnige wreedheid in hem op. Hij zal alles doen wat den vijand pijnigen kan; hij zal stompen, en ook trappen, in zijn gezicht; hij zal zijn heele gezicht vernielen. In zijn opgewondenheid om Gerrit Jan van Wyhe herleeft hij dat oogenblik van een paar weken vóór de vacantie; zijn gloeiende wangen kloppen erbij, terwijl hij naar zijn bank gaat: hij legt zijn handen om zijn gezicht, om ze zoo droog te betten. Daar gaan de meisjes zijn bank voorbij, en zoo dringt, in een daling van de ontroering naar een diepe verslagenheid, de voorstelling terug naar den afloop van die twist: Henri de Bas, die al een keurigen hoed draagt, neemt die, om Eli aan te vallen, van zijn rijk-gekapte en geoliede hoofd en geeft hem een van de omstaande meisjes om te bewaren, aan de mooie zwarte Louise van der Wal, aan haar, het fijnste meisje van de school, dat in de klas vlakbij hem zit. Dat zij den hoed en daarmee de Bas' onridderlijkheid tegen hem aanneemt, ontroert hem zoo, dat hij een oogenblik blijft staan, en terwijl zij naar hem opziet, — want dat *kan* zij niet laten — voelt hij die hulp aan zijn vijand uit die lieve handen als zoo'n onrechtvaardige vernedering, dat hij onder een dunnen bitteren glimlach al zijn kracht in beschuldiging naar haar uitzendt, als een donkeren kubus. En hij loopt, het hoofd afgewend, langzaam op zij: hij kan niet meer vechten. De Bas is tevreden; hij vraagt zijn hoed terug. Maar niemand heeft aan Eli's moed getwijfeld, al hebben de weinigen die de bedoeling van zijn daad zagen, hem nog een gekke jonge gevonden.

En Louise van der Wal? Vergist hij zich dan zoo, of heeft zij, onder zijn blik, even naar de spijl-punten van het hek gekeken, om daar den hoed op te hangen?

Daarover mijmert hij nog een oogenblik na, achter zijn dek-kende handen, waartusschen de gloeiing van zijn wangen langzaam stilt.

En als de Bas haar dan eens opzettelijk met zijn hoed voorbij zou zijn gegaan? Zou hij dan ook nog tegen hem hebben kunnen vechten? Als hij zooveel laatste waardeering had getoond, dat hij hem tegen die vreeselijke, iemand tot niets verklarende, vernedering had ontzien?

Nee, dan had hij ook niet meer tegen de Bas kunnen vechten. Dan zou hij, als nu, op zij zijn gegaan. Maar met een beetje ander gezicht, ja! Met een vriendelijk gezicht, dat opeens aan alle vijandschap een eind had kunnen maken.

Als het zoo was geweest. Haha! Dat zou nog's de moeite waard zijn geweest, niet?

De jonge Leefmans zit in zijn bank, zijn gezicht tusschen zijn beide handvlakken geborgen. Hij weet op dit oogenblik niet precies meer wat zooeven vóór school gebeurd is. Hij zit overgegeven aan het geluk om dat beeld van den langen Henri de Bas, die in stille edelmoedigheid, Louise van der Wal met zijn hoed voorbij gaat, en dien een van de jongens in de handen duwt. Eli glimlacht daarop, tot háár eerst, dan tot de Bas, en zegt:

„En nou vechten we toch zeker niet meer, wel?”

Zij hééft naar het hek gekeken, om den hoed daaraan kwijt te raken!

Een luide stem wekt hem. Zij schijnt de brengster van een vergoedende belooning.

„Leefmans nommero één!”

Uit de groote goeie, geschoren bek van De Vaars schalt het door de klas. Het kopje van Otje Berghuis knikt wijs: „O zoo, daar heb je 't al,” mompelt hij, „àsjeblief.”

„Berghuis nommero twéé!”

„Goed zoo,” Berghuisje zacht.

Dat lange lijf van het schoolhoofd valt de klas binnen zooals de dokter het arme huis van Jankef Leefmans even in bezit komt nemen. Met diezelfde zakelijke, zekere drift. Zonder kloppen ook. Even onverwacht; alleen is de plechtigheid van „De Vaars” blijmoediger. De dokter maakt zooveel meer kapsoones; gooit alle deuren open die hij tegenkomt zonder ze achter zich te sluiten, doet alsof het zijn werk is hen te overvallen en te betrappen, maakt verslagenheid om zich heen en geeft op geen enkele vraag antwoord: een vreemde, wantrouwend en gewantrouwd, een vijand uit veel vijanden daarbuiten in de wereld. „De Vaars” heeft nog een beetje plezier in zijn werk; hij laat, zonder een woord van inleiding, in zijn taaie stevige poot zijn cahier openvallen; een zijdelingsche blik glijdt langs den Franschen leeraar die zijn les nog niet begonnen is, en dan galmt de lijst op.

Bij elken naam kijkt hij, weer zijdelings, een enkelen tel den jongen of het meisje van het opgeschreeuwde rangnummer aan, Eli het eerst, met een vagen glimlach en een uitstorting van geluid over de klas, en gaat weer verder:

„Leëfmans nommero één!”

„Berghuis nommero twéé!”

„Willekens nommero drie!”

„Van der Kuile nommero vier!”

Tweemaal nommero zes van de ranglijst in de anderhalf jaar dat hij hier op school is, hebben op Eli Leefmans geen indruk gemaakt: eenmaal op een Zaterdag, eenmaal op een Joodschen Feestdag, miste hij de plechtigheid van het afroepen. Het eerste oogenblik, bij het hooren uitschreeuwen van zijn naam, na die stekende, reddelooze vernedering straks buiten, slaat dan ook een schrik door zijn lijf. Het vriendelijke tevreden gezicht van Otje Berghuis bevrijdt hem het eerst, dan dat van zijn bank-genoot Paul van Marken; diens groote grijze oogen, nog zacht en hulpbehoevend als van een klein joggie, staan in zijn sproetige, maar blank-verzorgde jonge dierenkopje met beleefde bewondering. En bliksemsnel ziet Eli daarachter en om den open mond, een glinstering van een glimlach, van spot en afkeurende misgunning. Zoo dringt het tot hem door: Nommero één van de klas! al weet hij nog niet dadelijk precies hoe hij tot die hoogste plaats gekomen is. Hij zit bijna achteraan, en rechts, aan den muurkant van den corridor; links en dan naar voren lijkt de rest van de klas nu een zee'tje van koppen. Daarin durft hij nu niet kijken. Want hij is al gloeiend rood geworden bij het gevoel van dien hevigen ommekeer vanaf de uitgeworpenheid van straks naar deze plotselinge glorie toe. Hij kijkt dadelijk tersluiks naar de brilleglazen van Matthias Born, voorbij de meisjes, wier blik hij met een innerlijke beving ontwijkt. In de loensche oogen van den stillen maar ontzenuwenden vijand Born voelt hij een vastgehouden, ja een versterkte verachting. En er springt, daartegen, een lichte blijdschap in hem op van zelf-rechtaardiging. Want hij weet dat hij deze vooraanstaande plaats niet gezocht heeft; dat door een feestelijke gemakkelijheid van zijn hersenen, door een vreugde van breed hanteeren en rollen van de studie-materie, ze hem buiten zijn bedoeling of verwachting is geschonken. Daarom glijdt zijn blik, met een stillen trots, langs de meisjes, nu gelukkig weer terug. Gerrit Jan van Wyhe voorbij; tegenover diens beteuterd luisterende kopje met het halfgesloten mondje vindt hij zijn overwinning haast te machtig. Nu naar meneer Gallé, den Fransch-leeraar, die bijna met zijn heele korte gestalte hem toeneigt, in een stevigen glimlach van voldaanheid alsof het een overwinning is voor beiden. En de Vaars? De Vaars schijnt de hitte van

zijn verbazing en den schok van zijn verrassing te voelen om die plotselinge en openlijke erkenning, en zijn verlegenheid om ze tot zich te nemen. Want met een nieuwen glimlach, ook in de wijs naar hem op-blikkende oogen, staat die kop hem tegemoet. De Vaars, Gallé, Berghuis en hij, in zoo'n verbondenheid op dit punt van de grootste overwinning die hier mogelijk is, tegen die uitdrijvende minachting van het grootste deel van de klas: het oogenblik is haast niet te grijpen van deze verheffing, die aan alle vuil waarin men hem wil doen verdwijnen, plotseling wasschend ontruikt, en heel zijn bevinning zet in den kraakhelder glans van een volle, bijna topzware glorie. Want de „Vaars” dat is toch de machtigste hier: het schoolhoofd. Zie hoe hij nu knikt, alsof hij zeggen wil: „ziezoo, en zóó is de werkelijke toestand.”

En dus is het zoo? Is het zoo?

Hij houdt van dien leelijken, schoongekleeden en geschoren kerel, „de Vaars”, van dien langen snoeken-neus, den breedten, scherpen mond en de stille, soms tintelende blauw-grijze oogen in dien mageren tanigen kop. Omdat de groote oorlappen er wijd-uit aan geheven staan, en hij, met zijn voorhoofd-vel soms zijn donkerblond-bros-haar als dun grasgroeijsel, op dien stevigen schedelbodem kan doen opwijken; daarom noemen de leerlingen hem „De Vaars”.

Dat lijf, dat met de lange dunne armen en beenen en den mageren peezigen nek, raak van smuk-looze gratie staat en beweegt, heel die bouw van gemakkelijke knoken en organen heeft, met de groote pientere oogen, Eli's angst bij het eerste aansluiten op school, beschermend genezen. Zonder een enkel woord was de vastbesloten blik die telkens zich even vriendelijk op hem neerliet, een belofte en tegelijkertijd haar vervulling: dat hij althans hier binnen geen kwelling hoefde te wachten. Een en al eerlijkheid, zedelijke goede smaak, bewegelijke rechtschapenheid, werkzame eenvoud, gaat voor Eli uit van al wat beweging, blik en geluid is aan dezen kerel. En Eli eischt nog niet alles. Den beheerscher van een terrein stelt hij nog niet voor alle onrecht in zijn gebied verantwoordelijk. En hij kan zelfs nog niet ontkomen aan de dankbaarheid voor den goeden wil alleen. Daarom leeft, telkens weer, een verlegen hoop in hem op wanneer, zooals nu, het Hoofd, terwijl hij met zijn afgelezen lijst de klas verlaat, Eli aankijkt en hem een knip-oog zendt. Bijna vertrouwelijk, bijna warm, alleen.... Ja, alleen met een beweginkje teveel heftigheid, alsof hij in Eli nog teveel slimheid van het ras meent, en niet onverdacht

toejuicht. Dat kan immers niet heelemaal beantwoord worden....

„Eh bien, mon cher? maintenant vous pouvez être content quoi? après avoir entendu vous annoncer comme la crème de la crème?”

Gallé, hoe los van omgang met zijn klas, slingert, om het element van ambtelijkheid in zoo'n toespraakje toch nog verlegen, naar de eerste bank toe; hij zet er Eli's kop mee in brand.

„Ik geloof (Otje) dat U d'r trotsch op bent.”

„Trotsch?”

„Nou ja, tevreden dan. Dat hij het nou is.”

„Dat ben ik ook. Hij heeft het toch zeker verdiend, niet?”

Het kleine rechtschapen burgertje knikt:

„Jazeker. 't Komt 'm eerlijk toe. Dat moet gezegd worden.”

Nu loopt Gallé de bankenrij om, op Eli toe. Hij pakt hem aan zijn oor, vroolijk, hartelijk:

„M'sieu le premier, voilà mes félicitations, hein?”

Een groot deel van de klas moet nu wel naar hem kijken. Uit een dofglanzenden blik, in het witte gezicht, een dankbare glimlach op korten afstand in Gallé's oogen, voor niemand anders zichtbaar gelaten:

„Merci m'sieu.”

Als Gallé daarop naar Berghuis terug loopt en hem aan zijn korte toefje haar grijpt:

„Et vous aussi mon cher deuxième, quoi?”

„Oui m'sieur, oui!” grinnikt Otje, „as je maar niet zoo mieters hard trekt. Au!”

Dan klinkt opeens het verzet van de aristocratie tegen deze opkomende volks-regeering: de stem van den langsten jongen van de klas, van den Indischen Henri de Bas, den dandy. Hij is te groot voor de klas, hij stottert. Hij steekt zijn lange hand, die eindeloos of met het aanmoedigen van zijn snorplantseltje, of met het schikken en bekloppen van zijn zijden lokkertje bezig is, uit zijn breede manchetten-wit omhoog. En hij roept, eerst droog-komiek:

„M'sjeu.... als.... psst.... meneer! Als 't gepermitteerd is?”

Gallé, klein vierkantig, lichtbruin, een spitse kop, een scherpe lage neus, schrandere, vriendelijk, richt zijn hoofd naar hem.

„M'sieur, meneer, U, U zegt dat-ie 't verdiend heeft. Dat spreek ik niet tegen. Maar U kunt niet tegenspreken: dat-ie èt gemakkelijker verdiend heeft.”

„Wie.”

„Hier.... hij,” wijst de groote jongen met een geringe hoofdbeweging naar Eli's kant, „hij.... Mozes.”

Een deel van de klas lacht. Alle hoofden zoeken Eli; hij ziet wit voor zich. Ook Gallé's gezicht verbleekt:

„Mozes is niet hier. Begrepen meneer?”

„Nou ja, excuseer!” stamelt de Bas; hij knipt met zijn lange vingers. „Hoe heet-ie, Nathan (het deel van de klas buldert. Enkelen roepen: wat flauw!)” Maar de Bas' minachting jegens Eli is zoo echt, dat hij werkelijk zijn naam niet weet. En daarom kan Gallé hem niet heelemaal het zwijgen opleggen. Hij informeert naast zich en stottert eindelijk: „Leviemans, Leefmans. Ja, neemt U me niet kwalijk (hij tikt met zijn wijsvinger tegen zijn slaap) ik kan werkelijk al die namen van die menschen niet onthouden. Maar m'sieur, dat is toch zoo, wat ik zeg! Dat is een idee van mij ziet U. Dat komt zoo in m'n hoofd. Dat stijgt als het ware zoo uit m'n schedel, begrijpt U.”

„Uit die mooie dasspeld van je komt het.”

„Ja, ja meneer, juist. Precies. Dat is een soort a-amulet. Begrijpt U? Maar de idéé,” dringt hij, met zijn kop vooruit, „de idéé is positief goed. De idéé!”

„En wat is dan nou die idéé uit die amulet van je....”

„Heel eenvoudig meneer! Dat is mijn standpunt! Dat die leerling, moet U's goed begrijpen (hij snuift) dat die leerling de grootste, hoe zal ik het zeggen, de grootste belooning moet krijgen, die de meeste moeite doet. Begrijpt U m'n idee? Want hier, Leefson, die krijgt toch eigenlijk zijn hooge cijfers gemakkelijk!”

De klas is stil. En daarin wiekt, van Eli Leefmans, een zachte, onderdrukte schaterlach. De leeraar moet zijn hoofd in die richting bewegen; in zijn oogen flikkert de guitige glimlach van de verrassing.

„O juist. Je bedoelt, dat jij eigenlijk nommero één hadt moeten zijn?”

Nu lachen de leerlingen om die voorstelling; maar de groote Indische jongen ongetroffen daartegen in:

„Ik ben nommero één van achter af! Maar, maar ik moet me meer inspannen om Uw lessen te volgen dan Leefson.”

„O juist.”

„Dus, begrijpt U wel? dat is de idéé! Dus is mijn verdienste....”

„Jouw verdienste is grooter omdat jouw hersenen langzamer werken” (verband van een snellen blik met Eli).

„Precies! Zoo is het. Positief!”

Eli's zachte lachen, gesmoord en door zijn bovenarm bedekt,

maakt het voor Gallé moeilijk, niet ook in een hartelijken lach te schieten.

„Dus jij wilt beloond worden voor de moeite die het je kost om nommero laatst te zijn?”

De spitse, flinke, oolijke maar wat harde ingenieurs-dochter Suze Penard roept met haar volle stem over de klas:

„Dat komt niet uit z'n amulet, maar uit 'n òmmelet!”

„Van hane-eitjes!”

„Van zoo'n groene, hier, van de beestemarkt zeg!”

„Ajakkes! Vieze jonge!”

En Otje Berghuis, naar den keurigen, langen aanstaanden heer die met zijn kop voorover, alweer met een niet af te leiden geduld-kracht puntjes aan zijn uiterste snorhaartjes probeert te draaien:

„Och, dat is toch ommers juist het schitterende, jij, dat-ie der heel geen moeite mee heeft. Dat komt er toch ommers niks op an of je der moeite mee hebt?” Hij wendt zich wijs weer af, en met zijn kopje tusschen zijn armen mompelt hij: „och, die stomme klets ook.”

Gallé kijkt van terzijde naar die zekerheid als naar de instemming van een gelijkwaardige. Hij hoopt de les te beginnen, maar zijn lust om wat vrijheid van spreken te laten, brengt hem af en toe in moeilijkheid. De Bas geeft zijn doel: het protest, niet zoo heelemaal op. Terwijl hij voortdurend door zijn donkere stugge broshaar strijkt, aan zijn knevelhaartjes plukt, zijn dasspeld vastnijpt of zijn zijden doekje in zijn rechterbovenzak omhoogduwt, beklopt en er weer flink uit laat overhangen, stottert zijn tuitmond weer onder zijn opgetrokken zwarte brauwen in zijn langen halfmaleischen kop: „Ja maar meneer, m'sieur. U hebt me niet begrepen.”

„O, nog niet?”

„Ik, ik voel me beleedigd.”

„Toch?”

„Jazeker. Dat mag ik wel zeggen, nietwaar? Dat ik het beleedigend vind, dat iemand van beschaving heelemaal, heelemaal het achterste nummer krijgt, terwijl...”

„Jij hebt het nummer dat je toekomt, begrijp je? En je verdere verklaring, dat „terwijl”, dat moet je hier nou maar vergeten hoor!”

„Ja maar....”

„Der wordt hier rechtvaardig gewerkt, begrepen? Der wordt hier niet geknoeid, begrijpt U meneer De Bas?” Gallé is er achter adem van.

De Bas kijkt een oogenblik omlaag. Dan weer op, met vaste minachting:

„Ja maar, ik ben er óók nog!”

Hij snuift door zijn langen buffelneus, zijn kop gedoken, vol beschermd gevoeld verzet. De macht van het zijne, en de nietswaardigheid van dezen nommero één daartegenover, en van den leeraar. En de klas lacht niet meer, afwachting. Maar de Bas zwijgt verder; hij is tevreden zich gesteld te hebben; hij kent zijn overwinning.

Gallé haalt zijn schouders op; maar hij weet ook dat zijn wet alleen hier maar geldend is. Hij kent ook die macht, die ginds in de wereld, aan het uiteinde van het maatschappelijk streven, aan alle cijfers van zijn klas vlakweg lak heeft, en dezen jongen zijn geld en invloed en zeggingschap over anderen zal bezorgen, boven allen vlijt uit van deze school. En zijn democratische schoolmeesterschap wil haar laatste barricade opsmijten en haar eenige vlag planten:

„Maar hier,” zegt hij met hartstocht, „ben je dan in elk geval nog nommero laatst!”

Hij kijkt naar Berghuis; die knikt zijn pienter kopje, kort en zwijgend. Van hém verder over de klas heen, ziet de leeraar naar Eli, en Gallé's blik, als hij weer naar de Bas terug zwenkt, is met ernstige vreugde geladen. Hij zag Eli Leefmans roerloos zitten, rechtgesloten, bleek, met bedrongen oogen, den mond vast, den blik zonder doel in het dadelijke rondom, als een stille machine van strijdbaarheid. Gallé kan het niet laten, terwijl hij zijn les begint, nog eens terug te zoeken, verholten. En weer keert zijn blik, bevredigd, in de diepte verheugd. Hij voelt, al kan hij den uitbouw van dien strijd niet meten of vermoeden, in een verrassende stille vreugde om dien eerbiedwekkenden steun: dat hier een bevriende, eigen macht, bouwend, stapelend en slagwentelend, zich opstelt tegen die andere.

VIERDE HOOFDSTUK

Qu'est-ce-que c'est que ça?" Gallé vindt het geen tegenvaller, hem even tot zich te kunnen trekken; hij wil wel dieper in die werkzame stilte zien, en hij wil ze ook wel breken. Tot Eli spreekt hij zooveel mogelijk Fransch, omdat die vooral daarin de primus is. Een lachje tot elkaar als de les begint; voor Leefmans is het een heerlijk spel. Elken keer raak dat er een moeilijke vervoegings-vorm of een zegswijze gevraagd wordt: Gallé vraagt de klas rond; als niemand het juiste antwoord gaf, keert hij zich als besluit tot Eli. Kalm en krachtig, met een ingehoudenheid die hij zich tegen de onbeheerschtheid van zijn huis gekweekt heeft, spreekt hij de oplossing uit, na stil dat oogenblik te hebben afgewacht. En Gallé herhaalt ze met een misprijzenden blik over de klas, alsof hij ze uit een toestel heeft gehaald dat niet kan missen. Sommige jongens bewonderen dat voor hen onbegrijpelijke veerkrachtige pakvermogen van de hersenen, Otje Berghuis na, die deunt:

„Hij weet 't alweer.”

Van de meisjes nooit een beweging van erkenning, zelfs van kenning niet. Gallé, met zijn handen in zijn broekzakken, gaat er serieus op in:

„Já-ja, nou, hij weet het altijd.”

„Je kunt 't zoo gek niet vragen of hij weet 't.”

„Zoo gek niet of hij weet 't. Maar hij hóudt er ook van! 't Is toch zeker prettiger voor me dan dat eeuwige „ik weet 't niet” van sommige lui?”

„Goed zoo, goed zoo” (De Bas).

Die kleine vriendelijkheden blijven in een vasten kring; de rest van de klas is daar te koud voor. Gallé en dan nog „De Vaars” hebben alleen die vertrouwelijke treffinkjes: Busselman van het Duitsch en Geschiedenis, noch „De Uil” van Nederlandsch en Aardrijkskunde hebben daar aanleg voor. Busselman is een bovenste beste voor Eli, rechtvaardig en liberaal; hij vertelt met zijn grooten kort-geknippen kop over de klas dat er een groot weldoener van de armen gestorven is; met een zij-blik naar Eli roept hij vol tooneelgevoel: „het was een Jòòd, máár.... een *edele* Jood!” Geen sjoeg van Eli's gewaarwording. En de „Uil” is zoo eerbiedig jegens hem dat hij hem nooit met jij en jou nadert; Eli is de eenige die met de tang van het U wordt aangepakt. De minachting van den

Uil jegens hem lijkt zoo diep als die van den wilden Matthias Born, maar zij is platter; zij behandelt hem als een kluwen louter stank en opdringerige onbeschaafdheid. De neus van den grijzend gebaarden en gebrilden Uil, die banale neus die, met een golflijn boven op het been, naar de punt verdunt en dan zijn wijde wijkende en volgegroeide gaten openhoudt, blaast altijd als heel toevallig voor zich uit, als deze leeraar aan een paar te wisselen woorden met Eli niet ontkomen kan. Als hij hem een uitzonderlijken keer iets vraagt, omdat het negeeren te opvallend wordt, dan zegt hij kennelijk teruggehouden: „U?” en dan blaast hij; de blik van de kleine diepliggende oogen achter de brilleglazen, na een tel naar den jongen te zijn heengewend, staat valsch-verdoken van vogelachtige bedrukte vrees, alsof hij zich verzet tegen het reglement dat het toespreken van zulk een klomp walgelijkheid eischt van den gestudeerden burger. Maar zijn lange verwende zoon toont hoe in zijn huis over Eli en het zijne gesproken wordt: geen ontmoeting op straat of uit het lange lijkwitte gezicht sarta kalm, zelfs tot den onderwijzer broer Jozef, een lang aangehouden: „a-zzzzt.” Hij moet hoogerop dan zijn vader.

„Qu'est-ce que c'est que ça?”

„C'est un petit incident, m'sieur.”

Hij zit geschrokken naar den pons-zwaren sleutel te kijken die bij een te voorschijn getrokken doek uit zijn broekzak op den houten vloer is gevallen. De sleutel. Dat is wáár ook. Zijn gescheurde jas omgewisseld. Zijn broek niet. De sleutel van de schuur door die vuile ruzie thuis vergeten weer weg te hangen. Zitten ze zonder sleutel. Straks buiten toch onmogelijk kunnen geven.

„Je pris mon mouchoir, et voilà qu'une clef tombe.”

Een beweginkje van verwondering en lof bij Gallé in het optrekken van zijn brauwen: „Et voilà qu'une clef tombe,” herhaalt hij voldaan; de zegswijze is pas behandeld.

„Eh bien, ramassez-la.” En met een vertrouwelijk toeneigen:

„Maintenant vous pouvez la rélier.”

„Oui m'sieur.”

„Hein?” Gallé's kop op: „ça veut dire?”

„Oui m'sieur.” Hij raapt den sleutel op en glimlacht naar Gallé. Een verlegen blik over de klas; Gallé's blik hem snel na. Dan, stout achter een glimlach: „Ramener à moi.... à Eli,” zegt hij zacht.

„Hebt U dat bedoeld?” (Otje)

„Jazeker,” Gallé glimlachend naar Eli op, „is 't niet?” Hij heeft aandacht, hij zit er nu, opnieuw een beetje gloeiend, verzonken tusschen. En de gloeiing wordt trillend gemaakt door de gedachte aan huis, die de sleutel hem nu opdwingt. Want dat wordt een vieze toestand thuis. Verwijten van Vader, en van Betje. Onmogelijk een verklaring te geven die voor hen verzachtend is.

Een fluister naast hem: „Zeg, ssst.... Eli, wat is dat voor een ding, dat je daar liet valle?”

Paul van Marken, omdat hij al zoo lang de tweepersoons bank met hem deelt en dus voortdurend zijn hoop levend houdt op bemiddelende verzachting van de vijandschap der anderen, tyranniseert hem tot fluistergesprekken die hem de vriendelijke gestemdheid van de leeraren kunnen kosten, en vaak het volgen van de les waarvan hij houdt.

Hij moet terug fluisteren:

„Straks.”

„La nou's kijke.”

„Straks. Nee. Stil nou's even, zeg.”

„Verdomme la nou's kijke!” Verveling, in de wildheid van de kleine avonturenlust.

„Straks. Stil nou. Hè, stil nou!”

„Lamstraal be-jij toch ook.”

Paul fluistert door, naar de tafel gebogen.

„Jij wil ook nooit's iets lolligs. Als 'n hoop jonges de pest an me zoue hebbe, dan zou ik wel anders weze. Ze hebbe toch gelijk dat ze je een lamstraal vinde. Strakkies dan prate ze weer over je. Dat je'n lamstraal ben, omdat je nommero één ben. Zoo moet ik ze toch immers wel gelijk geve.”

„Straks zeg ik toch!”

Hij moet den sleutel laten zien. Paul geeft niet om de Fransche les, hij kan er niet in mee. Eli kijkt schichtig rond. Rood. Paul van Marken zit links naast hem, juist tusschen hen in. Tusschen hem en haar. Wat zij van dat alles denkt? Straks staat ze met den grooten Indischen de Bas te praten. En met Gerrit Jan van Wyhe, want die durft haar wel toespreken en met haar oploopen. En met Matthias Born te praten, vindt ze heel gewoon. Al zegt ze wel nooit veel. Want zij babbelt niet veel?

Paul van Marken links naast hem, van de deur af, op den eenen hoek bij den doorloop; zij aan den overkant, op den anderen hoek; verderop naast haar Mientje van Dominé Wiegand, van de Doopsgezinde kerk, haar vriendinnetje. Hij moet

zich altijd inspannen en zijn doel blootgeven als hij in de klas naar haar wil zien. Dat dit toevallig is, gelooft hij niet. Ergens, bij het graven naar het verband van die telkens weer boeiende werkelijkheden: haar zitplaats en de zijne, en daartusschen het belemmerende, verduisterende lichaam van Paul van Marken, stuit hij op dien harden, bezeerenden aanleg: in weerwil van de bescherming waarmee dan enkele leeraren hem hier bewaken, zet men toch tusschen den voddenjongen en een van de deftigste meisjes van de school een leerling die elken dag den frisschen geur meebrengt van een schoone blouse. Eigenlijk, nu de verschillen van hun uiterlijke verschijningen zoo groot zijn, is het nog wel het allerbeste voor hem. Hoe zou hij zich kunnen handhaven, zoo dicht bij haar? Altijd recht voor je zien, nooit, per ongeluk zelfs niet, recht in haar gezicht. Altijd je blik inhouden. En dan zoo onder het bereik van haar meedoogenlooze schatting te zitten, dat zou misschien een on-onderbroken duldelooze pijn zijn. Zijn kleeren met de luchtjes van thuis voelt hij tegenover haar immers als een ton met gloeiend prikkende spijkers om zich heen, waaruit hij zich niet kan rekken om haar in de oogen te zien zonder aan alle kanten te worden gestoken. En hij voelt het, al wil hij het nog niet gelooven, dat zij anders dan die ton met heete spijkers, anders dan zijn voor elke aanraking verdachte kleeren, nog nooit iets aan hem heeft opgemerkt. Dat is voldoende voor haar (dat voelt hij duidelijk) om hem voorbij te zien en hem te mijden; hij is de jongen met de vieze kleeren, en hij voelt het als zoo bijna vanzelf sprekend, dat hij tegen de onreinheid van de kleeren die niet de zijne is, verzet heeft, en niet eens tegen haar afkeer. Maar omdat hij haar recht op dien afkeer erkent, wil hij van haar dat zij, door zijn kleeren heen en zijn huis, zijn wezenlijkheid, zijn kracht, zijn blijheid en zijn verlangen zal zien, want met die erkenning van haar rechten heeft hij haar tot zich getrokken. Hij wil dat zij hem zal zien, en hij gelooft het, al spreekt zij niet. Geen enkel woord nog, een jaar lang dat hij hier op school en bij haar in de klas is, hebben zij tot elkander gesproken. Behalve dan dien éénen ochtend, buiten op het plein, vóór het schoolbegin, toen hij haar, bij een onzijdigen blik waarin hij zich nu nog verlegenheid droomt, tot de andere meisjes hoorde zeggen:

„Ik zal 't wel aan die jonge vragen.”

Zij deed een paar stappen in zijn richting (licht loopt zij, als een klein veertje op voeten) en haar stem, die verrassend

juist de ijlheid van geluid draagt die men verwachten moet van die bewegende gestalte die den bodem met haar voeten schijnt te zoenen, zingt zonder inleiding, in een treffend onwezenlijk mengsel van vreemdheid en saamhoorigheid:

„Hebben we vandaag Fransch?”

Aan alle kanten heeft hij, in de herinnering, die woorden beluisterd. Er was ook iets oolijks aan. Uit die zachte stem, en uit dat vragende omlaaggehouden hoofd waarin alleen de oogen zich hieven, klonk het ook alsof zij, met haar vriendinnen in de wildernis verdwaald, toevallig niets anders had gevonden dan een olifant, op wien zij stoutmoedig was toegevoelen om hem naar den weg te vragen. En de olifant wist niets anders te doen dan zijn slurf in zijn mond te steken en daardoorheen zijn antwoord te brommen, zoodat het geluid voor hem niet naar buiten scheen te komen, maar in zijn lichaam scheen terug te glijden:

„Nee, vandaag niet; morgen Fransch.”

Waarschijnlijk had zij, tot de meisjes teruggekeerd, daarom dan ook even zacht schouderchokkend staan lachen: onverstaanbaar, wat de olifant zei.

Sindsdien geen teeken dat zij zijn plaats in het leven van haar klas heeft opgemerkt. Straks heeft zij even haar cijs gebracht aan den drager van het hoogste aantal rapport-punten; zij heeft een enkelen tel opgezien naar nommero één. En Eli heeft van die donker-glanzende oogen de donkere wereld pogen te peilen: uit de volkomen onverschilligheid voor zijn persoon, ja, uit den afkeer misschien? — maakt zich koel een gebaar los van vrouwelijke aandacht voor een jongensdaad die uitblinkt. Al is het duidelijk dat het gebied van die daad voor haar maar een klein stukje en vooral niet het belangrijkste stukje is van het leven. Belangrijke stukjes van het leven zijn voor haar denkelijk: flink en knap zijn in het roeien, in het voetballen en het tennissen. Alleen roeien kan hij een beetje, maar niet in zoo'n werrie, daar heeft hij nog nooit in gezeten, en nog minder in een kano. Maar het is natuurlijk ook wel mooi, om dat alles te kunnen. Ja dat weet hij wel zeker: dat zij dat mooi zal vinden van de jongens, al zal zij toch nog wel iets meer eischen, en wel eens ontevreden zijn? Dat alles poogt hij achter haar blik te zetten, in die wereld die zich niet aan hem wil doen kennen. En daarvóór: staat de duistere kristalwand van een onbegrijpelijke, een geheimzinnige on-aandoenlijkheid jegens hem. Dat weet hij.

Hij weet het.

Maar hij wil het niet weten.

Met den blinden drang naar pijn en verrukking wijst hij die zekerheid af, als een verontreinigende hindernis die moet worden neergeslagen.

Als hij om Paul van Marken's gestalte naar haar heen spiedt en haar aanziet met dien nietszeggenden blik die het diepste van de ontmoete heerlijkheden grijpt en er mee wegvlucht, dan blijft zij, als was zij niet aangeraakt, stil voor zich heen kijken. Zij schudt wel haar hoofd, dat de zachte zwarte haargolven achter haar trillen, maar dat is geen gevolg van zijn stille bezoek. Hij weer terug, achter Paul, in een gevecht tegen zijn overmoed. Maanden geleden, op een oogenblik dat als een klein adem-snijdend afgrondje was, heeft hij het gevoeld als een plan, dat toch een lotsgebod was: dat hij op haar verliefd moest gaan worden. Er zijn mooie meisjes onder de blonde hier; maar het blond trekt hem nog niet; het is te veraf. Haar zwartheid om de fijne, naar het gele kleurende huidstint is Oostersch, misschien uit een Hollandsch-Indisch of Engelsch-Indisch mengsel. De stilte van haar hoofd en van de nooit tevoren gehoorde zachtheid van haar toch duidelijke stem doet hem een rijkdom aan innerlijkheid vermoeden die hem onafscheidelijk schijnt van materieele weelde. Ovaal, maar niet teveel in het lange getrokken is het gezicht, strak, maar niet zwak naar het lijkt, want bij de kin loopt een ronding naar de wangen omhoog. Onder het voorhoofd een lichte Oostersche brauwen-fronsing; een zachte, bevallige lach, zooal ooit meer dan glimlach dan toch nooit luid, kan daar opeens de stilte van het edele masker liefelijk verlevendigen, zonder ze te vertroebelen. Een fijn ironisch gleufje uit den mondhoek stelt daarbij de grenzen van de aesthetische betamelijkheid, en een schalksche ruk van dat elpenbeenen hoofd met de terugbeweging naar het evenwicht toe, viert een kleine uitbundigheid, als het beproefd houden van den weerstand tegen den teugel die de haren wel ongeschud zou willen laten. Zoo is haar hoofd: het lieve hoofd van een lief meisje. Dat is toch wat: het hoofd van een lief meisje?

Ja, wat denkt zij dan wel van hem?

Liefde: bespottelijk, liefde. Het is wel een mooi woord, Liefde. Maar het is teveel. Liefde is van de groote menschen, de grooten, die geld verdienen. Verliefd. Dat kan nog wel. Verliefd: dat mag. Hij is dus verliefd op haar. En dat is een verborgen vreugde, een fonkelend nieuw ding in het leven, een verrijking die hem doet voelen dat hij grooter wordt, en dat het leven

dan geschenken gaat geven, net als feesten. Geschenken die niet, als tastbare dingen, behoeven te worden gekregen van menschen. In dat spannende oogenblik wist hij dat hij dat moest worden. 's Ochtends, op den terugweg van de boeren waar hij voor Vader was, in de lauwheid van damp en dauw, tusschen de zware vochtige boompluimen waardoor de eerste zon begon te gloeien. Hij moest het. Want hij is verliefd op de wijze van de zijnen: omspinnend, zegenend, aanbiddend, uit de folterend onverkortbare verte. En, in een zekerheid dat hij genoeg meebrengt: trots. En naar de wijze van de zijnen heeft hij, in een bijgeloovige duidenis, zich aan een levend teeken verzekerd, dat hij haar moest liefhebben. Aan het teeken van haar naam.

Den naam van het mooiste meisje van de school. Van het rijkste meisje van de klas. Uit het prachtigste huis van de stad, aan de rivier. Een doktershuis, het huis van een wethouder. Den naam van de Onbereikbare, van de verrukkelijke.

Ja, dat dit het andere teeken was: dit nadrukkelijk onbereikbare van het deftigste Christenmeisje van de stad, voor hem, voor den jongen uit het mufte joodsche voddenhuis, dat wist hij niet, dien ochtend op den stillen weg terug naar huis. Maar met te feestelijker duidelijkheid trok hem dat teeken van haar naam, in die spanning van het nieuwe groote plan:

Louise Maria van der Wal.

Het Liefste Meisje van de Wereld.

Hij voelt het met een gelukkig makenden angst, in een geheel nieuwe beproeving van al zijn innerlijke krachten, als een gebod dat hem is opgelegd. Ja, hij heeft er zich zelfs over verheugd met zichzelf overeen te komen, dat God, zijn eigen Joodsche God, de God van thuis, van het morgengebed met de gebedsriemen, de God van het heerlijke voorzingen in de Sjoel dat hem vanaf zijn dertiende jaar is toegestaan omdat hij immers een bijzonder Rabbijn moet worden, dat die God het hem bevolen heeft. En hij meent dat hij het recht heeft, dien God te vragen hem behulpzaam te zijn, omdat hij weet dat het zoo heerlijk is wat hij wil. Dat gevoel van rekking, van uitzetting van al zijn strevende krachten, voor dien bijna onmogelijken sprong naar het stralende eind van dezen tartenden afstand. Die stille schitterende onderneming vol donkere bloedigheid, en jubel die al hoorbaar is: van deze de bruidegom te gaan zijn. Dat is een daad waarbij hij, blind voor de wereldsche vormen van het geval, de hulp inroept van dien God, die

hem nog zoo weinig erkenning heeft gegeven waar hij die wilde. Van dien God, dien hij al zooveel mokkende verwijten maakte, en van wien hij toch steeds weer de verbreeding van zijn diepste heil gaat eischen, omdat hij toch zoo nauwe aansluiting op hem heeft, alsof Hij de bescherming was van zijn eigen hoogsten jongenswil.

Paul van Marken heeft al zoo den goeien vorm gevonden om hem van die vragen te doen, waarvan hij voor zichzelf ontkent te weten, dat zij voor Eli kwellingen zijn. Hij zegt dan dat Eli niet boos moet zijn; dat hij enkel de bevestiging van Eli wil voor de dwaasheid die anderen vertellen.

„Zeg Eli. Je moet er niet boos om weze. Maar weet je wat ze zegge? Ik geloof het ook niet hoor. Maar ze zegge dat als der bij jullie een dooie is, dat-ie dan door alle hoeke van de kamers wordt gesmete. En alster iemand op Zaterdag sterft.... (hij houdt in, want hij is er niet zeker meer van dat hij zijn lachen nog zal kunnen beheerschen om zijn lol dat hij Eli zijn geheimzinnige gekkenwereld volhoudt) dat-ie dan bove van de trap af wordt gegooit....”

Al wist Eli wel dat de Christen-buren om het onbekende Joodsche huisleven domme giechels hadden, dit schrikt hem toch op omdat hij zich de kringen van deze kinderen toch anders had gedacht. Hier helpt het niet of je tegenspreekt dat je volslagen krankzinnig bent. Hij antwoordt dus met een gloeiend hoofd en een zuur lachje:

„Een dooie wordt toch immers precies behandeld als in elk ander huis? Anders zou ik het toch zeker wel weten?”

Paul gelooft het ook niet, maar ze zeggen het. Nog wat brabfels na van Eli, en dan wendt die het hoofd maar af om van de gloeiing te bekomen, en de afschuwelijke, ontmoedigende vijandigheid onder de oogen te zien die de vraag doet stellen en die in Eli's antwoord niets anders ziet dan schrik om de ontdekking.

Vandaag buigt plotseling Paul's groote blonde donzige jongenskop naar hem neer, voor zoo'n zacht en bijna vleierend-vriendelijk gemompelde vraag:

„Zeg, hoor's, ik wou je de heele tijd al's wat frage, maar je moet'r niet boos om weze. Zeg, ze zegge dat jij verkikkerd ben op die meid van van der Wal.” Zijn mond staat er wijd op den lach bij, terwijl de grijze oogen flikkerend wachten op Eli's verwarring.

„Ik? Op *die* meid? Be-je nou heelemáál bedonderd.”

Nu is het nog veel verrukkelijker. Nu gelooft hij toch wel dat hij haar liefheeft. (Wat een heerlijk vol, groot woord! dat hij haar „liefheeft!”)

Alles heeft ervan, in hem en buiten hem. De gezichten van de jongens, en van den leeraar, en de glansjes van de ruiten, beven. Zijn hoofd, geheven, voelt licht-doorzeefd aan, zacht tintelend, wijd, en bijna zonder verband met zijn in de bank geplante lichaam. Dus jullie weten het dan. Nou, dan in godsnaam, dan weten jullie het dus. Maar het is dan toch maar zoo: Eli Leefmans is verliefd op Louise Maria van der Wal. Hij wordt Rabbijn, zanger, leeraar, en hij is verliefd op dat mooie meisje, je weet wel, van Dokter van der Wal. Jullie mogen er gerust over spreken natuurlijk, want dat mietert niks. Hoe zou daar ook niet over gesproken worden: zoo'n jonge als hij, en dan met dat meisje, uit dezelfde stad. Max van Raalte vertelde laatst van Mevrouw van Rooyen; mevrouw van Rooyen was „doodelijk” op luitenant Blanke. Nou hij is niet doodelijk; bij hem is niets doodelijks. Bij hem is het bliksemend, ploegend over een reusachtigen akker; bij hem is het zoo dat hij straks eenvoudig de wereld stukvreet met het kakement van zijn wil, en háár dan natuurlijk kalm voor zich en bij zich overlaat.

En dat hij het tot Paul ontkend heeft, dat begrijpt zij natuurlijk wel. Ze zou het trouwens leuk vinden. Waarom zou ze dat ook niet begrijpen dat hij zooiets maar niet zoo dadelijk in dat grinnekende geitensmoel van Paul van Marken gooit?

Voor dit oogenblik, tegenover dit gijntje van Paul, is de liefde (de liefde!) zoo'n diep-geheime schat van bezit, dat het geheim, gelooft hij, zich wel aan haar moet meedeelen. Het gaat toch niet op, nietwaar? dat zij samen, Louise en Eli, zooiets ernstigs, en heerlijk en heiligs, aan zoo'n jog en trouwens ook niet aan de andere jongens, gaan *vertellen*?

Even de sleutel laten zien, nou dat is wat anders. Dat wordt licht in je vingers op zoo'n oogenblik, zoo'n sleutel-ding. Pzt, hier heb jij de sleutel even, als je dat nou zoo reuzengraag wil. Wel is het huis, waarvan deze sleutel is, het verleden-huis van Jankef en de zalige jeugd met al de broers en zusjes, met zijn gedachten over Louise van der Wal bevriend. Wel is de sleutel heelemaal gaaf van het zijne. Want de sleutel en het slot zijn van Vader, uit de alleroudste rommelresten van

jaren her te voorschijn gehaald (hoe levend weet hij het, als proefde hij de stemmen van alle verloren nest-broers en zusters uit het roest en de blauwe stof-rei-dansen er om heen). Maar hij kan toch Paul niet weigeren even den sleutel te zien, om allerlei redenen. Paul brengt hoopen klontjes echte Indische rietsuiker mee in de bank, en daar geeft hij dan wel vriendelijk van. En hij vertelt van Indië, waar hij met zijn Pa, die Kapitein is, en zijn Ma in een prachtig huis heeft gewoond. Van de bonte vogels en de wilde dieren die hij er heeft gezien.... Apen. En Tijgers. Om die tijgers liep het spaak met Eli's goedgeloovigheid; Paul moest die wel in de veiling nemen. Want Eli vroeg maar door; alle boeken uit de schoolbibliotheek van zijn vroegere Lagere Armenschool moesten nu levend worden voor hem. Met zulke dingen heeft Paul hem aan zich verplicht. Want Paul merkte al gauw, dat hij Eli zooveel tijgerjachten voor zoete koek kon laten opnemen, als het hem maar geliefde voor hem klaar te bakken. Eindelijk liet hij de dieren door zijn jongste zusje met een botermesje afslachten; maar hij kon niet verder toen hij vertelde dat zij een maand lang niets dan tijgervleesch hadden gegeten. „Hoe heet het,” zei hij, „gestoofd! Ma stoofde het.” En opeens schiet hij in een goeden grinnik-lach, wijs boven Eli's onnoozelheid uit: „Hè — hè —”

Al was door de herinnering aan zulke oogenblikken die Paul wel levend houdt, Eli niet zwak jegens zijn buurman, dan nog zou hij wel even den sleutel in handen hebben moeten geven van een jongen die vragen kan stellen als hij. En die vooral met Henri de Bas, met Gerrit Jan van Wyhe, met Matthias Born, omgaat als een gelijke. Dan nog zou hij, terwijl, in het laatste uur, de Uil met zijn zwaren rug naar hem toe bleef gekeerd terwijl men hem vertelde wie straks als eerste nummers van de klas waren afgeroepen, Paul niet hebben kunnen weigeren, toen hij verder, met een hoofdknik naar de volgende bankenrij, fluistervroeg: „Hij mag 'm wel eve zien hè? Zeg nou maar niet nee. Zeg wat is het eigenlijk voor een sleutel. Wat een kanjer.”

„Van een schuur, van m'n vader.”

En Paul hem voorzichtig doorgaf naar van Wyhe. Om kwart voor vier fluistert Paul hard naar hem heen: „Ik zal je'm zoo om vier uur wel weerom geve; anders ziet de Uil het.”

Eli heeft wel naar van Wyhe omgezien, maar diens kopje en blik zeiden niets. Kwaad noch goed. Geen herinnering aan de pesterij van vanmiddag, geen verzachting ook van zijn vijan-

digheid; alleen de Bas en Matthias Born toonen die heel en al openlijk. Van van Wyhe een blik, die hoogstens de kille beschouwing kan zijn van een onderwerp van zijn bezigheid. En van het verband met Matthias die stil voor zich blijft kijken, kan Eli niets volgen of begrijpen. Hij weet nu alleen dat om vier uur, Paul op Gerrit Jan van Wyhe toeloopt, de hand op diens schouder legt en met hem de klas uit gaat. Achterom naar Eli seint hij een lachenden knik: dat het dadelijk in orde zal komen. Eli wordt onrustig om die onnoodige verzekering; hij loopt hen na, maar hij ziet hen vóór blijven. Zij zijn op het plein eigenlijk al een heel eind vooruit. Daar begint Eli tusschen de om hun spil draaiende, met tasschen zwaaiende en stoeiende leerlingen door, toch opeens te rennen en roept hen al geschokt na: „M'n sleutel! Hei! Hier! m'n sleutel! Paul!” schreeuwt hij. Paul roept verontschuldigend terug: „Ik heb 'm niet. Hij heeft 'm” en dan draven zij een dwarsstraat in; zij lachen saamhoorig; Eli hen na, de hoofdstraat in de breedte over; zij rennen naar de kade. Hij schreeuwt, meer verontwaardigd nog dan angstig, achter de lachend voorthollende jongens aan, die nu beide heelemaal vijanden zijn geworden. En vlak voor het slopje waarin Jankef's schuurtje staat, drukt Eli zich van schrik en spijtigheid ruggelings tegen een boom van de kade: Gerrit Jan van Wyhe steekt zijn arm slingerend achteruit, lacht treiterend naar Eli om, en schiet een grooten gooi naar het midden van de rivier. Eli ziet een kleinen schaduw door de lucht vliegen; dan kijkt hij hopeloos naar het bewegende rivier-vlak: zijn sleutel: weg. En weg: zijn laatste stukje recht. Gerrit Jan en Paul loopen zoo hard zij kunnen uit het gezicht. Hij moet het opgeven, hen te achtervolgen, het helpt niets meer. De nederlaag doet zich in zijn lichaam voelen als een weeë holte. Want dit is een ontzenuwend front van vijandschap, een stil, onaantastbaar saamhoorig geweld tegen hem, zoo saamhoorig en besloten dat alles er in geoorloofd is. Heel zijn overwinning van vandaag wordt er door neergeslagen en bijna vernietigd.

VIJFDE HOOFDSTUK

Juffrouw Branca, dat is Rabbi Meyer's bleeke, rossig, grijzende schoonzuster die sinds jaren haar gestorven zuster in huis vervangt, staat met opgestroopte mouwen in de groote schoolgang; zij heeft aan de boter gewerkt. „Ik geloof niet dat er Joodsche school is, hoor.” „Ook geen aparte les, juffrouw?”

„Les voor jou? Vandaag? Nou dan moet je maar naar boven gaan. Meneer komt zoo wel bij je. Dat moet-ie dan maar zelf uitmaken.”

Als Eli boven binnenkomt, verlaat Heleen, een groote knappe huile-kop, want zij heeft altijd een verhoogde kleur en altijd een beetje branderige oogen, den armstoel, waarin zij zwijgend haar hoofd met haar eene vuist heeft zitten steunen. Eli gaat, rondgebogen, en klein en doof en onziende gemaakt, bij de tafel zitten. Want Evelien, de jongste, ligt bijna languit op de canapé; zij kijkt niet naar hem op, zij ligt in een soort hulpe-loosheid en verdrietige bezwaardheid, roerloos en zonder een kik. Al is de stilte bij Rosa van Raalte, wanneer hij daar een enkelen avond wel eens een uur mag blijven zitten lezen, al vreemd van ruimte voor een kind uit het huis van Jankef Leefmans, deze hier in de glanzend gemeubelde kamer boven de school kent hij als een klein gebied van zoete verzonkenheid voor alle pijnen. Zij is diep, de stilte hier, een veilig namiddagland onder hoog en hartstochtloos licht; met dekkend zich heffende, zacht ruischende en trillende boomwachten omzet. Zoo doordringend neemt hem die stilte op die door vier volwassen menschen als bodem voor hun onbevochten genoegzaamheid wordt gehandhaafd, dat hij niet begripen kan, hoe daarin de werkzaamheid van het lesnemen van hem gevergd wordt; zijn rustende zenuwen verzetten zich, en terwijl hij thuis in het kamertje boven levendig zijn „Sidderes”, zijn afdeelingen uit de boeken van Mozes repeteert die hij sinds zijn opvallende voordracht op zijn kerkelijk meerderjarigheidsfeest om de andere week nu in Sjoel zingt, kan hij hier van de Rabbinische voorstudie die Meyer met hem begonnen is, niets volgen; het is bijna een bewust spel van schijn tusschen hen beiden: Meyer zit naast hem, laat hem lezen en verklaart; hij luistert, zegt: „ja meneer”, en laat zich den zin zonder spijtigheid ontgaan. De „Sjoelgan Oury”, de gids voor de wetten van het Joodsche leven tijdens de balling-

schap, het zwartgekafte boekje dat hij maar open voor zich op het donkerroode tafelkleed legt, is nog altijd een vreemde zee van Hebreeuwsche klanklooze letters voor hem; hij spant er zijn armen boven tegen zijn hoofd. Hij houdt nu voor Eveline bijna zijn adem in, en het is of ook zij, daar op de canapé, jegens hem hetzelfde doet. En al zijn bewogenheid van vandaag, zijn stille verliefdheids-verrukking, zijn trotsche vreugde om de eerste plaats van de klas, zijn ontsteltenis en bittere spijtigheid om de daad met den sleutel, dat alles ligt nu koest in hem bij den eerbiedigen angst om het groote menschenverdriet van een jonge vrouw, dat hij meent aan te voelen in het roerlooze liggen van Evelien.

Meyer komt, kaarsrecht, maar niet als zoo vaak, jeugdig huppelend, van de gang en het achterschoollokaal waar zijn boterhandel verspreid staat, de trap op. Zijn goed verzorgde, grijzende gezicht ziet bleek tot in zijn ooren vandaag, en hij kucht met bitter neergetrokken mondhoeck tegen zijn bedrongenheid, terwijl hij het aangenomen briefje met de zooveelste treiterige boodschap in den zak van zijn lange huisjas frommelt.

Hij houdt nog een stevig laagje veiligheidsgevoel over door het geld dat hij overgelegd heeft; dat behoedt hem tegen invretende somberheid om den slechten toestand van het oogenblik. Totnogtoe is het den jongen van den kleinen beschaafden koopman tamelijk wel meegeloopen: zijn basisje geestelijke verzorgdheid heeft hem in zijn wereldje nog een zekeren welstand gewaarborgd, waarbuiten hij trouwens niet wenschte te leven. Makjes heeft hij geleefd, met bevredigingen van kleine eierzuchtjes en heuvelingetjes van plezier, al is de stijging boven velen uit, niet gekomen, die hij zich als studeerende knaap in stilte heeft toegedacht. Alleen die dood van zijn vrouw, dat was een rare ontzetting van zijn orde. Dat was een gemeene roof, waarbij hij het toekijken had. Meyer, noch iets van het zijne had ooit die angstige verrukking om het levensbezit die het gevolg is van de kennis der open trefbaarheid van allen persoonlijken vrede. Hij kent, op een ontwijkenden afstand en in een vagen angstigen eerbied dien hij zich niet wil verklaren, de diepere gevoeligheid bij anderen en het stouter aangrijpen der werkelijkheden in het leven van elken dag. Maar dood en tegenslag komen als onverwachte scheurwonden aan zijn lot, komen als de vernietiging van een zorgzaam bewaakt veiligheidsgenot, waarin het wrange geluid van een algemeen schuldgevoel dat alles doorwoelde, altijd en overal als een weggehouden maan-stem heeft geklonken.

Toen zijn vrouw stierf merkte hij dat hij het verband met haar en de kinderen onkwetsbaar had gevonden; een levend element werd er uit weggesneden en niet teruggegeven; het was of hij een arm had verloren. Tot Jankef sprak hij dan ook eens van zijn schoonzuster als van een houten arm. „Ja, een surrogaat heet dat,” zei Jankef, „en zoo is het meneer; aan alles wat tweede of andere heet, daar is een serogaas (luchtje) an.” Deze materiele slagen hebben hem nooit mogelijk geschenen; afbrokkeling van zijn hechte veiligheid boven het allernoodigste, en dan nog onwil van zijn beide dochters om het familieleven naar zijn voorstelling uit te bouwen.

„Wat nou weer,” vraagt Branca terwijl zij hem van hoofd tot voeten opneemt.

„Niks,” zegt Meyer; en zij draait zich weer om, om heen te gaan. „Moet Leefmans les hebben?”

„Ja, we zullen zien. Ja, mag niet overgeslagen,” zegt hij kribbig. „E-Mautje, Eli, je moet maar even wachten. De les is zeer noodzakelijk.” Alles prikkelbaarheid tegen de zijnen, en Branca maakt zich uit de voeten. Eli spiedt tusschen zijn vingers door af en toe naar Evelien; zij kijkt nu haar vader zwijgend aan, en wendt zich weer af, met een stillen blik vol onzekerheid maar vol verzet, als naar een hartstochtelijk minnaar, wiens wensch zij heeft moeten afwijzen. Eli, achter zijn handen boven zijn „Sjoelgan Ouryg” weggeborgen, voelt de spanning nu in de kamer staan; hij weet dat hij elk oogenblik kan worden weggestuurd, maar hij mag niet aanbieden heen te gaan, en hij vindt de stemming boeiend, hoewel er vrees is in de gretigheid waarmee hij ze tot zich neemt. Want hij weet dat hij in de bezigheid van hun zwakheid staat, en dat hij, om zijn huis, niet waardig wordt geacht die te zien. Zoo, als op den drempel met de deur in de hand, woont hij de stille twist bij die niet kan worden uitgesteld, al kijkt Rabbi Meyer, en alleen Rabbi Meyer, want Evelien is er te vervuld voor, steeds naar den jongen op, om dan steeds weer verder te gaan. Meyer staat naar het raam gekeerd dat uitziet op het schoolplaatsje beneden; een zachte klokketik voert, alsof het een leven-voortbrengenden arbeid was, zijn kleinen fijnen vee-renden wiegeldans uit op den stiltebodem der kamer. De welstand van die kamer blijft Meyers geschoktheid dragen. Hij staat met zijn rug naar goed bekleeden vloer, naar gave meubelen en voegzaam behangen wanden gekeerd, en die volheid steunt hem en behaagt hem nog; de direct stoffelijke bedreigingen die hem kwellend prikkelen, worden er nog in opge-

vangen en gelegd, en zelfs de holte die Eveline's wezen met haar tegenwerking er in scheurt, wordt nog gedekt door dien schemer die de naaktheid van een bezitloos bestaan voor hem verborgen houdt. Want daar is Eli Leefmans: zijn aanwezigheid mag Meijer hinderlijk zijn voor het vrije uitvieren van zijn gestemdheid, maar Meijer voelt dat de tegenwoordigheid van den jongen uit het tot armoede levenslang veroordeeld gezin, hem ook bemoedigt en steunt. Tegenover die volkomen maatschappelijke onmacht, waartoe hij niet gelooft ooit te kunnen geraken, voelt hij zich nog onoverwinnelijk in zijn materieelen bouw, en tegelijkertijd is zij, als schrikbeeld voor een ondraaglijk leven, een wapen voor hem tegen Eveline. Hij loopt onrustig terug, het hoofd neer, fluistert een grimmigheid, gaat weer naar het raam, maar blijft dicht bij Eveline's canapé staan; hij zoekt nieuwe aanknooping op een gesprek dat onaanvaardbaar is verlopen, en hij gooit haar het briefje toe uit zijn kamerjas.

„Op twee na de laatste,” zegt hij zacht, „lessen.” Luider: „Ja e.... Leefmans, Eli, kijk maar goed je les na, even; we gaan zoo beginnen.”

Eli mompelt: „Ja meneer,” en kijkt weer omlaag.

Meyer heeft teederheid, zwakheid en angst om zijn belangen, jegens Evelien. Zijn jongste is zoo mooi als hij zich een Joodsche dochter denken kan. In Evelien is het Portugeesche bloed van haar grootmoeder weer tot vorm gedegen: haar haren en brauwen hebben het blauw-zwarte dat de huid van een innige roomige blankheid doet lichten. Haar hoofd is ovaal, en binnen den omtrek daarvan is alles verdeeldheid. De neus is recht als die van haar vader, maar hij heeft geen krachtige vastheid. Haar kleine mond staat zoet en recht, haar kin bleef smalletjes, maar om de wenkbrauwen, bij al die lichtheid zwaar, fronsen een zweem van mannelijkheid: de enge strengheid van de moeders die wilden waken. Achter al die blankheid van een rijp lichaam ligt een zinnelijkheid die lang weigerde zich te doen gelden, in het bedwongen bloed te wacht, en heeft haar uitkijkposten in de mondhoeken opgesteld, die met de groote bruin-zwarte oogen een verborgen verbinding onderhouden in een vroolijkheid, die haar omgeving als schalksheid geniet, maar die niet vies is van een grofheidje. En de mannenblikken blijven vaak onbewust dolen van het donkere dons op haar vriendelijk-glooiende smalle bovenlip naar het blauw-zwarte moesje op haar rechter benedenwang:

twee verklikkers van haar geheimen, maar die zij voor den spiegel nog nooit verwenscht heeft.

Zonder zich te verroeren, vraagt zij afwezig:

„Gaan ze dan allemaal weg?”

„Allemaal weg? Ja, ze gaan weg....”

„O, ze zijn allemaal klaar.”

Hij keert zich fronsend naar haar, en weer weg. Hij wil haar in haar eigen belang zoo graag met zachtheid bejegenen, maar hij voelt telkens zijn genegenheid door wrevel onderdrukt.

„Ze zijn niet klaar,” zegt hij bitter, „ze gaan naar meneer Born. Van het Gymnasium.”

„O. Ja?”

„Ja.”

Na een oogenblik:

„Uitgesproken anti-semiet.”

„O, ja?”

Evelien heeft zich recht op de canapé omgekeerd. Zij wist niet dat zij zichzelf zoo slecht zou hoeven te vinden. Een korte trilling van zaligheid schokt door haar bloed, en verschrikt haar. En omdat zij haar wangen voelt blozen, wendt zij snel het hoofd weer naar den muur. Hoewel Eli haar beweging heeft gezien, en enkel de onrust ervan geboeid ondergaan, blijft die voor Meyer verborgen, want de jongen geeft geen enkel teeken van meeleven buiten zijn les. Het is het woord Anti-Semiet dat Born voor Evelien nog belangwekkender maakt dan hij al was, machtiger nog, en haar overwinning in dat vage mogelijkheids-verschiet nog zooveel loonender. De tegenstelling die het spant, prikkelt haar met nog meer pijnigende jacht; de moeder-kracht van het in de kleine provincie-stad opgesloten meisje, geformeerd door een voorgeslacht van scherpe persoonlijkheden die op de vernedering van hun ras alleen met wereldschen wedijver konden antwoorden, wil zich niet anders aansluiten dan op het geslaagde in dat centrum van de maatschappij, dat zij als eenige krachtkeuring erkent. In haar gestilde en doorlichte spanning vraagt zij:

„En waarom vader? waarom gaan ze naar hem, naar Born?” Meyer's gezicht is langzaam vlamig-rood geworden, van onbeheerschte opwindung.

„Omdat-ie voor zijn lessen propaganda maakt natuurlijk. Tegen mij.”

„Ik dacht dat-ie leeraar Fransch was, of Duitsch.”

„Hij is leeraar Duitsch,” zegt Meyer steeds ingehouden en

gedempt, maar steeds zwak vervolgend. „Maar dat is heel gemakkelijk voor 'm, want hij is eigenlijk Duitscher. Ja, hij zal zelf wel Hollander zijn, maar hij is van Duitsche ouders. Je kent 'm toch wel?”

„Nou God, van gezicht zoo, op straat.... Het is een dichter.”

„Dichter?”

„Ja, hij schrijft ook gedichten.”

„In het Duitsch?”

„Och! Hij is toch heelemaal Hollander! Hij moet aardig les geven, heb ik gehoord.”

„Gedichten? Wat een schtosz.”

„Hij schijnt er naam mee te maken.”

Eli vecht tegen zijn drang om op te kijken, en mee te spreken. Niets te mogen zeggen: het gaat over Matthias' Vader!

„Maar hij schijnt Oostersche talen te hebben gestudeerd. En nou Doctorandus te zijn. Doctorandus Peter Born. Jah,” zucht Meyer.

„O,” huichelt Evelien nu heelemaal zonder aansluiting.

Meyer neemt het briefje van Evelien terug en bergt het weer bij zich. Zijn geschoktheid vindt geen steun bij haar, nu zij zoo tegenover elkaar staan door haar afwijzing van den bruidegom dien hij haar vanochtend heeft aangeboden. En hij kan niet laten steun te zoeken bij Eli, terwijl hij hem, als zijn leerling, met Joodsch nationalen trots de vijandschap onder het oog wil brengen die bij de Christenen nog overal tegen hen woelt.

„Openlijk uitgesproken en actief Anti-Semiet,” zegt hij nu luid met naar Eli geheven hoofd. „Anti-Semiet. Een hater van het Jodendom. Een Haman. Het Joodsche volk wordt *nog altijd vervolgd*.” Hij drift met zijn wijsvinger in persoonlijken hartstocht: „Nog altijd duurt goloes, duurt de ballingschap voort. Nog altijd hebben ze hun gemeene streken tegen het Jodendom klaar.” Zachter weer, voor zich heen: „meneer Born.” Hij kijkt opnieuw naar Eli om; hij ziet, onder zijn scheefgezakte rechte muts, grauw en bitter, met neerwaartsch uitgezette kin.

„Een zoon van 'm zit bij mij in de klas,” waagt Eli.

„Een vijand van Gods volk!”

„'t Is de ergste jonge van de heele school.”

„Een souny Jisroyl!” (vijand van Israel!) roept Meyer.

Eli's poging bezwijkt bijna onder Meyers onwil om hem aan het woord te laten; het kan niet tot Meyer doordringen dat Eli deel zou hebben aan het leed door dien haat tegen Israel,

dien Meyer de laatste weken geheel opnieuw ontdekt heeft. Evelien's belangstelling geeft Eli nog zijn recht:

„Is die jonge bij jou op school?”

„Bij mij in de klas, juffrouw.”

„Bij jou in de klas? En is die zoo gemeen tegen je?”

Het klinkt alsof zijn woorden volkomen onbetrouwbaar zijn.

„Nou, tegen mij.... hij spreekt nooit een woord tegen me. Het eenige wat-ie doet is alle anderen tegen me opzetten.”

„Doet hij dat? Hoe weet jij dat dan, dat hij dat doet?”

Hij kijkt een oogenblik verslagen omlaag. „Nou ja, dat weet je toch wel. Hij vertelt zelf dat z'n vader 'm geleerd heeft, dat de Joden een vuil volk zijn.”

„Vertelt-ie dat zelf? Heb jij dat gehoord?”

„Ja, van de andere jonges.”

„En wat doen ze jou dan wel zoo....”

Meyer staat er ongeduldig bij. Het zou allemaal wel olie op zijn haatvuur zijn, als het vocht nu maar niet van Eli kwam, en dan op dit ongelegen oogenblik.

„Nou,” aarzelt Eli, „altijd treiteren. Je het leven zuur maken.”

„Nou ja maar wat nou.”

Een tel wendt hij zich bitter af. Weer met het hoofd omlaag zegt hij, heel en al als verzet tegen haar houding:

„Vandaag hebben ze nog de sleutel van vader z'n schuur die ik per ongeluk bij me had, hier vlak bij Sjoel in het water gegooit.”

„In het water gegooit? Wanneer, vandaag?”

„Ja, straks. Na school.”

„Nu net zoo?” Zij kijkt getroffen voor zich. Het gaat bij haar louter om zijn recht van spreken. „Da's wel leelijk,” stemt zij peinzend toe, terwijl Meyer onrustig verwenschingen mompelt. En weer levendiger:

„Hoe kwamen ze dan aan die sleutel van je?”

„Nou die had ik aan de jonge gegeven die naast me zit.”

„Maar jonge!” valt opeens Evelien naar hem uit, „hoe kun je dan ook zoo stom zijn om je dingen uit handen te geven!”

Hij kijkt haar geschrokken aan, om zooveel onlust tegen hem. Dan wendt hij zich in hooghartige ergernis af, en schokt zijn schouders. „As je zoo met jonges van je klas zou omgaan, zou je er heelemaal niet kunnen zijn. Zooiets kan je toch niet weigeren. Je kunt toch niet weten dat ze zooiets durven?”

„Alles!” roept Meyer. „Haman leeft voort! Je hoort 't toch: de vader zet zijn kind tegen ons op! Hij voedt 'm erin op, in de haat tegen de Joden!”

Evelien's blik staat er een oogenblik van betrokken.

„En wat zeggen de leeraren daar dan van? Hij kan zeker goed leeren, die jonge, hè?”

„Hij is tenminste niet dom. Maar hij doet niet veel an z'n werk. De jonges hebben een verbond, om te vluchten, naar Canada of naar Mexico, en hij is hun opperhoofd.”

„Naar Mexico? Wie gaan dan naar Mexico?”

„Een stel jonges van de klas, samen.”

„Jonges van de klas? Naar Mexico? Waarom?”

(Waarom? Wel verdomme, wordt-ie nou opeens toegesproken als een geloofwaardig mensch? Wat een beleediging, dat-ie nu maar gewoon antwoorden moet, alsof ze hem zooeven niet als een nietswaardig onbetrouwbaar genankie heeft behandeld. En hij moet wel antwoorden, hier.)

„Nou, om in de natuur vrij te leven, en zoo. Een avonturenleven samen beginnen.”

Zij knikt. Zij heeft dat waas om haar gezicht van innerlijke bezigheid. Wat kent hij dat: die uiterlijke stilte om die hevige werkzaamheid van binnen. Maar zij is er mooi bij. Waarom is ze eigenlijk zoo hatelijk tegen hem?

„Eerst wouen ze, geloof ik, zelf een boot bouwen. Maar nou willen ze geld bij elkaar brengen om er een te koopen.”

Hij houdt in: Meyer bekijkt hem van terzij; die ziet een element in den jongen pupil naar buiten komen, dat hij, wel niet vreemd, maar toch even verrassend en in elk geval voor zich onbelangrijk en lastig vindt. Evelien spiedt naar hem, vol van dien tegenstand, die minder ongeloof is dan wel onwil om van dezen jongen welke levende veruitwendiging ook maar van zijn jaren-bloei te aanvaarden. Hij is een gesloten pot voor haar, gevuld met roest en voden; het gesmoorde Sjoel-musiekje dat daarbinnen klinkt, is voor haar hoogstens als lachwekkende rariteit noemenswaard. (Vader is mal dat-ie 'm in de studie haalt en dat-ie 'm straks op het Sjoel-podium dienst laat doen met al die autoriteiten. „Hij is bijzonder,” zegt vader, „van stem en voordracht,” nou, zij kan er geen drukte van maken.)

Eli begrijpt haar houding, kleurt, omdat hij een oogenblik zijn harte-aandeel in het spel van de jongens hier blootgaf, en ziet dan omlaag in een reeds lang vertrouwde en dus onbewegelijke bitterheid, om dien gesloten afweer van haar blik. Voor dat gebaar kent zij enkel minachting: het is „gotspe” voor haar.

„Mesjogge!” zegt Rabbi Meyer ontspannen, „hebben ze hier

geen ruimte genoeg? voor hun god-tergende hondjes-boosaardigheden? Zijn vader moet-ie meenemen naar Mexico! Is-ie dan niet zalig, dan is-ie tenminste *uit de voeten!*" (Dat zegt hij er niet bij: „zooals jouw vader zegt"; zóó is het al aardigjes gemeenzaam van hem.)

„En is die jonge van Born daar zoo als haantje de voorste mee bezig?"

„Ja, ze maken hier ook samen groote tochten. Oefeningen. En hij is de aanvoerder. In alles. Ik weet niet wat ze allemaal doen, maar ze zijn altijd in de weer. Soms 's nachts ook. En 's morgens vroeg."

„Dan keer jij je nog's om."

„Ja, dan keer ik me nèt om, bij Harm van der Werf op het erf, om weer naar huis te stappen."

„Hij assisteert zijn vader bij het sjoumeren," verbetert Meyer naar haar.

„O, hij gaat 's morgens naar de boter," zegt zij, met een korten blik naar den roest- en voddendpot. „En komen die jongens dan allemaal zoo slecht vooruit op school? Zeggen hun vaders daar dan niks van?"

„Die jonge van Born kreeg vanmorgen wel een preek van het hoofd. Maar z'n vader die kan het geloof ik, niet schelen, die laat hem nogal vrij."

„En jij dan," vraagt juffrouw Branca vlot, die komt informeren of Manuels uit Rotterdam vijf of tien kilo moet hebben, „leer jij goed?"

„Nou dat gaat wel."

„Minder dan de beste van de klas mag je niet wezen, jij."

„Nee!" lacht ze naar Evelien, „dat meen ik. Be-je de beste van de klas, ja of nee?"

Hij lacht verlegen op, maar ook een beetje verlost.

„Nou, toevallig wel."

„Ja?"

Nou moet het er toch wel even uit:

„Ja, ik ben vanmorgen nommero één geworden."

Hij kleurt er wel hevig bij, en een spanninkje knijpt aan zijn keel.

Branca steekt haar ontbloote magere arm naar hem uit: „Krij' jij een extra balletje van me!" roept zij.

„Wat is dat?" vraagt Meyer van zijn lessenaar, „nommero één van de klas? Zoo? Nou, jonge', dat doet me genoeg."

Als-ie weer naderbij staat en tot Branca gezegd heeft: „vijf kilo, Rotterdam," nikt hij nog vriendelijkjes: „dat doet me ge-

noegen dat je de eer van de Joodsche leergierigheid en vlijt hoog houdt."

Daarmee heeft hij het Evelien gemakkelijk gemaakt in haar reactie. Zij trekt haar oogen op en zwijgt.

Branca, wier balletje hij kleurend naast zich neer legt, zonder het wijze grapje te durven uitspreken waartoe hij geneigd is, zegt nog:

"Je vader zal het niet slecht vinden, als je goed leert. Nee. Hoe beter je leert, hoe gauwer je vooruitkomt, des te minder...." zij schuift haar vingers over elkaar, „ja, want het is nog altijd een heele opbreng voor de man! En des te eerder," roept zij kwiek, „je voor 'm kunt verdienen. Is 't niet zoo?"

Als zij weer met haar flinke, bijna gewaagde vriendelijkheids-spiel verdwenen is, wordt Meyer onrustig. Hij gaat weer op Eveline toe en het bedekte gesprek van het ongeduld begint opnieuw.

„En.... heb je nog met tante Branca gepraat? En je vriendin? Juffrouw van Raalte? Juffrouw Leefmans?"

„Och ja, vader," zucht zij, „maar wat geeft dat nou; het is heusch onzin. Help die jonge nou maar, die zit hier voor niks. God, vader, ik ben toch nou nog geen muurblommetje."

„Heeft zij ook gezegd," roept Meyer naar de andere kamer, op Heleen doelend, „nu twee jaar geleden. En zooveel (naar haar overgebogen) zijn er nou in die tijd niet geweest voor Heleen Meyer."

„Ze heeft niet eens nee gezegd."

„Nee. Maar haar gedrag (luiders met opgeheven hoofd) heeft niet bepaald meegewerkt."

„Och, als een man toch wegloopt omdat-ie geen geld genoeg krijgt," zegt zij onwillig. (Toch wel een kerel zoo'n Born, die nog Doctor in de oude talen erbij haalt. Doctorandus Peter Born, zegt vader. Heeft er toch natuurlijk ook eerbied voor, vader. Haar eerbied is niet, zooals bij haar vader, ingebeten door spijtigheid.)

„En nou bedreigt-ie ons met.... de boter voor onze neus te zullen weg koopen."

„Wie...." (Vader praat maar door.)

„Voor zijn zuivelfabriek," hoort zij vader nu zeggen, die zijn spijt ophaalt om de mislukking van Heleen's huwelijk een jaar geleden, met den zuivelfabrikant Leman Stokvis. Zij kent niet eens iets anders dat aanbiddenswaard is dan zulk een kracht als die van Born: die kracht tot veroveren en blijkbaar nog wijder uitbouwen van een waardigheidsplaats in die voor haar

gesloten lijkende wereld: de andere, de vol erkende.

„Wie, O.... nou ja, zoover is het nou toch nog niet, Vader, wees nou niet zoo verschrikkelijk zwaar op de hand.” (Zijn kracht! de kracht van dat elken dag met korte langzame stappen haar voorbij veerende blonde teutonen-dier, dat is zijn gesloten min-achting jegens haar, waarin zij met de lichtende steekvlam van haar jonge rijke lichaam een zwakke kier-plek van weifeling voelt te kunnen branden. Dat is zijn onderdrukkings-zucht jegens haar, waarin zij zich wil rondwentelen om zijn wil te verslinden, tot welker bemoeienis zij hem in een heimelijk opwindend krijgertjes-spel zou willen doen naderen, om hem te onderwerpen.

„Nou is de vriend vijand geworden,” zegt Meyer bedrukt.

„Hè! Ja, dan had je 'm z'n tienduizend gulden ook maar moeten geven. Dan was Heleen nou.... en jij hadt geen gevaar.”

Natuurlijk toch een aardige jonge die van Born. Zoo iemand heeft natuurlijk een rakker van z'n jonge gemaakt.

Aan het beginpunt van haar gevoelens kent zij haar verlangen als de zucht naar bevrijding uit den opsluitenden geest van dit huis en van dezen kring, louter door het avontuur van de verbeelding. Op den drempel van haar nog weinig bezige aandoeningen merkt zij het als de verlustiging van de vrouw in de mishandelende kracht-uitleving van den vijand. Aan het uiterste noemt zij het zich een doel vol deugd: verteederen en eindelijk overwinning van de kracht die haar en het hare tegenstaat. (Goddank, vader laat haar nu even met rust.) „Je zult voor dat Sjoelfeest extra je Siddere moeten verzorgen,” hoort zij hem tot Eli zeggen, en Eli spreekt wat verlegen terug. Wat moet dat kind ook vandaag hier doen en hier bij hen zitten. Is toch al zoo'n bespottelijk verwaand over 't paard getild oud bobetje. „Bijzonder,” zegt vader, „van stem en voordracht.” Ja! Och, d'r komt niks van terecht. Is haast niet te gelooven dat-ie nommero één van z'n klas is. Nou ja, hij kan misschien wel goed leeren, die kinderen van Jankef zijn niet dom. Maar in ieder geval een bespottelijk stel. Ze zijn wel eens aardig, maar het zijn geen menschen voor de maatschappij. Echt van die aardigheid, waar je niks voor koopt. In het praktische leven zijn ze niet veel waard. Precies als Rosa zegt, en dan is dat jog hier wel een heel erg extra Leefmans-exemplaar, hoor! Och God, het is hier ook zoo'n gat, wat zijn hier nou ook de joden, daar is letterlijk geen bruikbaar mensch bij. Ja, dan misschien Aaronnetje de Leeuw, die vader haar vandaag aan wou smeren als „goosen”! Haar „goosen”! Godver-

geefmedezonde wat een „bruidegom” voor haar! Onzin. Je weet toch dat je mooi bent, en dat je een echte man waard bent, waar je om geeft.

Op de canapé, bij haar vader in de kamer boven de Joodsche kinderen-school en de kosjere boter-handel, ervaart zij de stille stekende zekerheid, dat haar bezigheid met zoo'n Born toch niets meer dan een avontuur van de verrukkelijk ondeugende, maar onzinnige fantasie is, een „Schtosz”, waaraan zij, als aan een zelf-bedacht heerlijk boeken-geval, haar schrielle gelukkigheid hier moet beleven door het als een kind te door-tasten en op te drijven.

Namiddag-pleziertjes, bed-geheimpjes, gedurfde onderwerpjes voor het samenzijn met Rosa van Raalte die ook wel een beetje romantisch wil zijn, al is het een flinke praktische meid (die Jozef Leefmans is dan ook nog het eenige acceptabele mensch van de heele bende, al zou zij zooiets nooit of te nimmer lusten). Nee, Rosa zou haar om zoo'n Born nog wel uit-lachen; natuurlijk niet als je met zoo iemand als man aankwam; dat zou haar wel aanstaan, nou, ze zou je aan 'r hart drukken, als je met een echte fijne christen-man aankwam. Maar zoo zijn het maar stille genietinkjes. Als je er op straat aan denkt, er iets werkelijks van te maken, snijden ze je de adem in je keel af. Dat is alles: een beetje lekkere onzin. Als zij den warm-inzittenden-slayerszoon niet neemt, dien zij vandaag haar vader geweigerd heeft, omdat zij zijn kleine oogjes, zijn groezelige huidje en zijn bespottelijke snor-draadjes op zijn omgekrulde ouwe-jongetjes boven-lipje niet lust, en omdat zij zijn linksche babbeltjes uit zijn nauwe mondkokertje niet kan uitstaan, dan zal zij toch morgen moeten eindigen met een braaf Joodsch meestertje of een vrome boekhouder of een kleine commissionair: vale laffe inkoopers van haar beetje jeugd; uitwisschers van den loozen, maar toch nog reddenden bouw van haar droomen; verminkers van haar altoos al gepijnigde kern. De arme, die haar misschien iets van het laatste wil laten, dien wil zij niet. Dat weet zij: aan geen dwaasheid van een „ideaal” zal zij ten ondergaan, aan geen armoede geeft zij bij een man wetend haar leven over. En de aanzienlijke rijke, bij wien zij meent den tooi van haar wereldsche wenschen te kunnen vieren, die kijkt niet naar haar om of is niet bereikbaar. Vader is terneergeslagen om haar weigering, maar zij is daar machteloos tegen. Zij weet dat hij er steeds op terug zal komen, maar zij voelt zich nog te jong en te mooi om zooiets dat nooit een volwassen man zal zijn

tot mishandelde buit te worden, in een kamer achter een winkel, in dit nest. Daar is, dat weet zij, voor goed het einde van haar meest schamele verwachtingen.

„Het komt ervan,” mijmert Rabbi Meyer angstig voor zich heen, „als-ie zich gaat inspannen om zijn vervoer-middelen uit te breiden. Vandaag dan misschien nog niet. Maar het komt ervan. En dan is het uit met (zacht naar haar toe) „Meyers boter.”

„Wie. O, Stokvis.”

„Vijfentwintig jaar aan gewerkt,” zegt hij in zijn angstige verbazing. Zijn mond staat opnieuw bitter in zijn neerhangenden kop op zijn rechtstaand lijf. Tot haar canapé gekeerd:

„Gazoones-geld (zijn voorzangers-loon) staat ook al zeer zwak. Ja. Zij omzwermen mij als bijen; zij flakkeren om mij als doornenvuur. (Hierbij kijkt hij weer even naar Eli op, die geen spier van zijn gezicht durft vertrekken.) Het is zoo. Geld wordt nog met de grootste moeite bijeengebracht. Een eventueel opvolger (hij kucht daarbij) zou hier over niet meer dan de helft kunnen beschikken.”

„’t Gazoones-geld? Van de Gemeente? Nou God, maar dat komt je toch toe?”

„Maar je weet toch dat de kille elke dag achteruit gaat? Wat jong is gaat weg. Er komen geen nieuwe krachtige gezinnen.”

„Nee,” zucht Evelien ontwijkend.

Rabbi Meyer neemt haar pols:

„En jij? hè?”

„Och vader, laten we daar nou niet over zeuren. Het is toch heelemaal niks voor me.” (Als je eenmaal een man in je gedachten hebt, hoe dan ook, gaat dat toch heelemaal niet meer.)

„Je weet wel,” zegt Meyer zacht en vleierend en met knap overwonnen verlegenheid, „wat de levensspreuk van je grootmoeder is, hè? Denk erom: (hij streelt haar pols) haar naamspreuk is op jou overgegaan. Die op je armband en je tasch en je beker staat. Hoor.”

„Ogod vader, ja dat weet ik. Wie denkt daar nou in godsnaam an.”

„Ik denk eran. En met zorg.” Verlegen door haar tegenstand, zegt hij het op, met een blik naar Eli:

„We-gawwo ym kol choj.” Hij knijpt haar in de wang: „En Eva is de moeder van al wat leeft.” Met een snellen streel over haar gezicht, zoo zacht dat hij het onverstaanbaar meent voor Eli:

„En als je nou nooit kindertjes krijgt.... dan heb je je plicht

verzaakt. Als kleindochter, en als jodin! Denk daar maar om.” „Moet ik bepaald een huis vol grut hebben? (met die uitvalletjes sluit zij aan bij de flinke Rosa van Raalte.) Jammer dat de familie-naam van de bruidegom er niet bij staat!”

„Die staat er niet bij. Maar het is toch waar dat je met het te bezitten, de traditie-plicht op je hebt genomen van een goeie moeder te worden.”

„Onzin. Je weet best dat ik dol op kinderen ben.”

Hij durft niet verder. Een vage droom van vol bevredigend jong moederschap, onwezenlijk, omdat hij zich op verrukkende kinderen van anderen betreft, houdt haar een oogenblik bezig. Verrukkende kinderen van anderen, zooals zij die zich als haar eigene droomt. Kinderen in ruimen welstand, onder het bewonderende oog van derden. Zij droomt ze zich niet zonder blos en tooi van welstand. Zonder welstand droomt zij zich nooit iets. Maar op haar vader's aanhoudenden vraag-blik kan zij de vredigheid van het onderhoud niet langer sparen. „Maar dat lust ik toch niet,” snijdt zij nu af.

„Dat niet? Is „dat” dan zooveel minder als iets anders?”

„Pienter misselijk smoussie,” bijt zij ingehouden.

„Je bent gek!” Hij ziet angstig naar Eli om.

„Kan wel. Vies kinderachtig smoussie. Ik lust niet. Ik smelt geen vet voor zooiets, achter de keuken. Ik denk er niet an. Ik mot geen man bij het worssies maken. Oa!” walgt zij, „dank je wel voor het uitgezochte cadeau.”

Rabbi Meyer staat vergramd, met bevende onderkaak. Zijn kamer voelt hij als overweldigd. Zijn zekerheids-kamer, waarin hij de kinderen vanuit zijn kleine gave volheid, stovend, be-schenkend, jaar in jaar van zich, van het aangenaamste van zichzelf wilde maken, en tot een herbloei en uitzetting van het zijne. En de kinderen zeggen „nee”. Zij tellen de vriendelijkheid niet, waarmee hij haar zijn goede plannen voorlegt; zij zeggen „nee”. Zij ontstellen hem en schrikken er niet eens van, noch hebben meelij, en veranderen zelfs hun onwil niet als hij zijn woede toont. Zij zeggen „nee”, alsof er nooit iets overeen gekomen is. En is dan niet dat wat hij van haar vraagt, overeen gekomen? Telt dan de overeenkomst van een kwart eeuw liefdevol samenleven niet? Is dan, in duizenden liefkozingen, weldaden en gemeenzame uren, niet afgesproken, dat het leven zooals hij het zich vol vriendelijkheid jegens haar gedacht heeft, zich zou ontwikkelen?

„Azzespoonemte!” bijt hij naar Evelien, „schaamteloos kind!” Zachter, opnieuw ingehouden: „Scheldt op een behoorlijke

jodenjonge." Hij staat als beneden op school, tegen een onge-
manierd pauperkind, hijgend, met betrokken gezicht en kleine
oogen van heftige ergernis, alsof het hem moeite kost, zijn
klappen terug te houden.

„Wat verlang jij dan wel?" Hij kijkt verschrikt en verstoord
op naar Branca die weer binnenkomt; hij kent Branca's af-
keuring van dit alles, hoewel hij weet dat zij vreemd aan alle
opwinding is.

Met een blik op de canapé en een seinend schouderophalen
naar haar zwager zegt zij:

„Jankef Leefmans."

Meyer staat verward: „Vraag wat-ie moet! Ik ben nu niet te
spreken."

Eli buigt zich, rood, dieper over zijn schemerende Hebreeuw-
sche letterteekens. Bijna alles was begrijpelijk. Hij wordt met
kracht opgezogen door de hitte van deze botsing, waarin
waardigheid, liefde, gevoeligheid, spijt en heimwee hun vor-
men snel en wisselend voor hem neersmijten. Maar hij ver-
langt ook naar de verlossing uit die pijnlijkheid: geduld en
toch gedwongen behoorder te zijn.

„Jankef Leefmans," herhaalt Branca, uit de lichamelijke ver-
waarloosdheid van haar werk, met een nadruk die zijn uitval
niet acht, en hem naar de gang stuurt. Maar binnen twee
minuten is Jankef de trap weer afgeloopen met een: „nou me-
neer, snauw maar niet zoo! Ik zie het zóó ook wel dat het
mis is!"

„Wat zie je? Wat een brutaliteit!"

„Ja mis èn mies," zegt Jankef niet zonder bitterheid, „nou, ik
kom nog wel 's weerom hoor meneer. Als het wat beter bij je
botert zal ik maar zeggen."

Meyer komt er ontdaan, een beetje afgestraft, van binnen.
„Die gotspes," mokt hij met een zij-blik naar den jongen, alsof
hij dien in zijn verzet tegen Jankef's houding saamhoorig
opneemt. Eli reageert niet; „vader weer een akeligheid uit-
gehaald," denkt hij met pijnlijkheid.

„Nou, zeg Eli, (Meyer schaamt zich dat hij, om Jankef, toch
tegen Eli verstoord is) „het is vandaag een ongeschikte dag,
(hij ziet op de klok) ik dacht dat er nog tijd voor de les zou
komen, maar.... we moeten het morgen maar inhalen, kom
dan maar vroeg."

„Ja meneer." Hij toont zijn verhitte hoofd, pakt zijn boeken
en gaat heen. Gelukkig, en toch niet.... Evelien, daar op de
canapé, is vandaag wonderlijk belangwekkend. Alles van lief-

de's lots-wending doolt levend om haar, voor hem, en eigenlijk kan hij niet scheiden. Niets daarvan klinkt uit zijn doffen groet. Zijn balletje laat hij opzettelijk liggen.

„Een slechte dag voor me; je hebt me bitter, bitter verstoord,” zegt, als Eli weg is, Meyer tot zijn dochter. „Ik blijf er bij, ik weet niet wat je dan wel verlangt.”

Evelien gaat overeind zitten; zij tast naar haar voorhoofd.

„Dat kan wel,” zegt zij. „Ik weet niet of ik een azzespoonemte ben, of wat ik ben. Of wat ik verlang. God weet wat ik dan wel verlang, ja. Maar ik weet wel dat ik liever ergens in een betrekking zou gaan en zelf mijn brood verdienen, dan met zoó'n man te trouwen! Nee vader, je weet er niks van,” mijmert zij. „Ik wil niet. Ik denk er niet an. Nou.”

Na een oogenblik zegt zij nog, opeens zachter:

„Ik kàn niet, vader.”

Zij gaat weer liggen en een lust tot schreien overmeestert haar. Als zij aan de eerste zoetheid daarvan toegeeft, dringt al haar stille, overmatige teederheid zich op, en zij ligt weldra, voor Meyer en ook voor zichzelf onbegrijpelijk, snikkend en schokkend op haar canapé. Meyer weet zoo weinig raad met dat gebakje dat hij naar de gang loopt.

Zaligheid van een tranen-net omglanst Evelien; een heete damp van goedaardig verdriet omstraalt haar hoofd; al het licht van haar ongekende verlangens naar vrouwelijk geluk schiet daar in stralende fragmenten in rond, als brandende prisma-scheuten in een heeten regen. Maar of zij het al dwaas weet en zich verzet omdat zij gelooft dat een groote liefde zich zekerder aankondigt en vertoont, zij kan het beeld van den vierkanten Born, met zijn groote grijze besliste oogen die toch een glans van kinderlijkheid voor haar uitzenden, en met zijn korten krachtig neervlerkenden blonden knevel, daar niet uit wegdrijven. Het is of zij dankbaar is voor dezen twist; zij wringt zich uit in schreien, en zij heeft een gevoel van het voorportaal van het geluk, omdat zij nu weet dat zij alles verlangt.

Vijf minuten lang geniet zij zoo. Zij ligt nog in haar zaligheid na te schokken als Meyer weer binnenkomt. Als zij opziet en het tot haar doordringt dat hij, van schrik meer nog dan van ergernis, ontsteld staat, wast zij met haar zakdoek haar gezicht. En glimlacht.

„Kom mee,” zegt hij, „op straat.”

„Ik praat daar niet meer over, hoor vader.”

„Kom mee, op straat.”

„Op straat. Maar daarover niet meer, hoor vader.” Zij lacht nerveus na, in haar behuilde gezicht, en bezielt het in den spiegel, terwijl zij het bet. Wat voelt zij zichzelf! Los, ree. Zij loopt achteruit en vooruit; zij luistert nauwelijks naar haar vader's woorden, die zegt: „Geen woord meer na wat je gezegd hebt. Je zou niet eens mogen.” Aan zijn schrijftafel maakt hij een envelop gereed.

„Waar moet je naar toe?” Zij vraagt het met een blik op den spiegel. (Wat ben ik eigenlijk mooi! Hè, ik ben mooi!) Zij mag zich dan dof in het hoofd voelen van dat huilen. Maar de rest! Een rijke willigheid van lust om te zweven, wulpscheid, is na die ontspannende snik-bui in haar opengebroken. Lach-lust, zing-plezier, tartende kracht van bekorings-kunst; zij weet niet waarom zij als een liefdes-energieke, jonge vrouw van de canapé is opgestaan, maar zij voelt zich rijk, en bezielt tot moed om haar rijkdom ergens te plaatsen. Haar woorden tot haar vader klinken als zouden zij de kille afschijn kunnen zijn van een huwelijks-kibbel.

„Even een boodschap,” zegt Meyer. „En dan even naar Jankef Leefmans. Boter bestellen. Wáár is Heleen?” vraagt hij Branca.

Branca knikt achterom. „In haar kamer.” Met een nik naar Evelien's gezicht: „Twee huilpartijen om één afgewezen jonge,” spot de kordate ouwe vrijster gelaten.

Rabbi Meyer kijkt geërgerd voor zich, terwijl hij met jas en hoogen hoed keurig de trap afgaat.

Het meisje, op die scheiding van de trap, voelt bij de bonsjes van haar vallende stappen naar de treden, schokjes van een zoeten angst in haar borst.

En het slaat zacht heftig, als in een teederen schrik, door haar heen: godogod, het is zoo, ik ben verliefd op Born. Ik ben verliefd op Born. Zij ziet zich met Born gearmd: een parasol in haar hand, naast een zwaaienden prachtigen japonrok. De afstand tusschen dat en de trap hier, verwacht haar; zij moet oppassen om niet mis te stappen.

Hoe krankzinnig, hier op deze trap. Achter dezen vader.

De grootere oudere Heleen ligt met groote huil-oogen in haar kamer, in haar stillen wrokkigen spijt omdat Aaron de Leeuw haar met zijn huwelijksaanzoek voorbij ging. Al had zij niet graag ja gezegd: na haar mislukte huwelijkskansen tengevolge van haar besluiteloosheid, jaagt haar elke liefdes-onderneeming in haar nabijheid op tot bitter bijten op haar uitzichten

en haar onwil. En in haar stil-klemmenden angst voor de dreigende verdorring, hoewel zij nog geen dertig is, lijdt zij om den dag aan hoofdpijn. In haar onmacht trekt zij zich terug en ligt. Haar hoofd klopt en spant, en haar oogen branden. De afzondering en het ontzag dat dit lijfelijke leed haar in het kleine verwende gezin brengt, leggen op haar leven een drogen glans van belangrijkheid voor haar, die haar meer dan een van de haren, hooghartig stemt jegens het arme en on-ontwikkelde dat de vermogens mist om haar lot te verstaan. En zij leest met tevreden bewogenheid de romans van haar dagen, waarin de jonge vrouwen van de welgestelde middelklasse in een heete vochtigheid van leed verteren, omdat zij geen bruidegom weten te kiezen. Behalve met enkele beuzelarijen voor huishouden en toilet, is Heleen met weinig anders bezig in de dagen dat zij vrij van hoofdpijn is. Het is geen gewone hoofdpijn; het is migraine.

ZESDE HOOFDSTUK

Als kind, tot zijn twaalfde toe, heeft Eli bij niemand directen steun gezocht tegen het leed dat de wereld in of buiten het huis hem aandeed. De getroffenheden waren te onverwacht en in haar diepte te eigen; de uitzonderlijkheid daarvan was te spoedig vastgesteld, het vertrouwen in de bezige deelneming van de met broodjacht bezette omgeving weldra te gering; hij leefde eenzelvig verdriet en verrukkingen van zijn eerste jeugd, temidden van het volle leven van Jankef's huis. Dat leven hield zijn bewogenheden in gang, hij wist zich in vleesch en bloed ermee verbonden; gistend bij hem binnengestort, zette het zich bij hem uit en helderde tot het spiegelen van zijn droesem en zijn edelen grond. Sinds zijn twaalfde en zijn komst op de M.U. L.O.-school, als knaap gezet tegenover een wereld waarin hij zijn plaats heet te kunnen winnen, beleerd met het vertrouwen daar, in den hang naar volgroeiing, louter gelijken te ontmoeten — zoekt hij, naast de vijanden die dus de uitzonderlijke vergissingen moeten zijn, ook naar vrienden. Hier niet meer de boersche arbeiders- en pauperskinderen die in eigen vernederdheid hem jouwen en honen om de vreemdheid van zijn bloed en zijn persoonlijken aanleg; hier de jeugd en de volwassenen die geen enkel ander doel kennen dan den mensch en zijn aarde en hemel te begrijpen en er mee naar volheid te groeien. Er kunnen misverstanden zijn; daarnaast moet het dubbel verblijdend begrip hem tegemoet komen; van dit oogenblik af brengt elk wezen dat minder wil dan hijzelf, een schrik en een teleurstelling, zonder hem in het verder zoeken op te houden. En daarom kunnen geen Matthias Born, geen Gerrit Jan van Wyhe, geen Henri de Bas, geen Evelien of geen Uil hem grondig ontgoochelen; en daarom gaat hij 's middags, van Rabbi Meyer naar het huis van Jozef Leefmans, die schoolmeester is in een dorp in den omtrek; hij is, ver boven zijn vader's stand, met juffrouw Rosa van Raalte getrouwd, een van Max' beide, veel oudere halfzusters, Rosa en Stella, die samen een welgestelden modewinkel bezitten voor de goede kringen van het stadje. Broer Jozef ziet hij daar weinig; die is alleen van Zaterdagmiddag tot Maandagochtend thuis, lang niet genoeg om de verlegenheid te overwinnen tusschen de twee jongens uit het arme huis, terwijl Eli de meeste dagen

daar de van Raalte's met zusje Hanna als dienstbode, in hun onaangetaste macht ontmoet.

Rosa van Raalte, een zwarte vrouw met een ovaal hoofd, een nog gladde huid en bruine glanzende maar hol staande oogen, geldt in haar kring voor jong en knap; zij doet op zijn bellen open en vertelt hem dat Max van school thuisgekomen, weer weg is gegaan. Zij ziet de ongewone teleurstelling waarmee hij dadelijk terug wil keeren en weet er niet goed raad mee. Voor haar plattelandsche vooruitstrevendheid blijft hij een vreemde jongen: half belachelijk Joden-pauper-ventje, als met den eigenzinnigen geest van het Poolsche Ghetto-kind uit de voor haar malle joodsche poes-pas van Jankef's droom-beladen leven; half eerbiedwekkend om die hardnekkig zich handhavende kern van het als achter glas versluierd onderzoek aller dingen, een kern die zij belachend verwarren kan om de onvolgbaarheid van zijn eenzelvige sprongen, maar nooit zonder zelf onzeker te raken, en nooit zonder zijn grondige bevestigdheid ongetroffen te zien.

„Hij is een droomer, een dweeper,” heeft zij eens gezegd, toen zij haar broertje Max twee halve stuivers gaf voor het innen van een rekening; Eli die mee was geweest, kreeg met de woorden „jij ook wat”, de helft van dat geldje; en het was Eli of zij met verlegen blijdschap daarmee vaststelde, hoe droomers en dweepers volgens haar in de allereerste plaats al het buitenkansje brachten van met half loon te kunnen worden naar huis gestuurd. Max zegt handig: „Die moeten er ook wezen; wat zeg jij nou, slimme sleeper.” Haar en de oudere knappe maar wat pokdalig geworden spotster Stella voelt hij prikkend, onderzoekend zonder doortastende belangstelling, met aanmatigende goedigheid laatdunkend, soms ook, met de zekerheid van het korte oogenblik verwerpend, om zich heen dribbelen, als om een wild beestje waarmee men zich vermakten kan en dat men gunstjes kan bewijzen, maar dat ook kan bijten naar de teere plekken die in overmoed zouden worden blootgegeven. Hij verdraagt veel van de meerderen in wereldsche macht en beschaving; Jankef's beste kracht woont, langzaam maar driester het bewustzijn omdolend, in hem: hij kan er zich niet anders dan veilig bij voelen. Broer Jozef kan er verlegen bij staan, zonder verraad maar ook zonder vollen steun; vriendje Max, heeft, zonder zijn zusters ooit te kwetsen, zich voorloopig saamhoorig bij hem aangesloten, en schenkt hem zijn omgangs-lessen in kameraadschappelijke, maar beliste vermaningen en terechtwijzingen.

„Je kunt daarom wel binnenkomen,” zegt hem juffrouw van Raalte, (want zij heet, om den modewinkel, nog altijd „juffrouw” bij hem en bij Jankef thuis) „ga dan maar zoo lang in de tuin.” Hij is dankbaar, totdat meteen het bederf van die vriendelijkheid komt met de woorden: „Maar als je me de boel maar niet vernielt hoor!” Zij lacht er verlegen bij, maar kan ze niet ongezegd laten, en Eli antwoordt pijnlijk: „Nee-hée juffrouw,” en gaat naar den tuin; voor het antwoord dat haar zou moeten afstraffen, heeft hij nog niet genoeg haar op zijn tanden. Zij kijkt hem onzeker na, als hij den tuin inloopt; haar verdeeldheid doet haar nog na-roepen:

„Heb je wat?”

„Nee,” weert hij af, want zooveel deelneming kan niet opeens aanvaard worden. Ook hier komt hij steun halen, en hij krijgt steun; maar hij kan het zich nauwelijks bewust maken en toch is het zeker in hem: dat aan alles wat hij hier krijgt, niet eens de vriendelijkheid maar wel precies dat stukje liefdebegrip ontbreekt, waarbij hij zich als de gelijke en niet als de bedeelde zou voelen. De afstand tusschen dat huis van Jankef, met het glibberige tafelzeiltje alle werkdagen, de stof-uitwolkende handeltjes-zakken in de gang, en de intimiteit gestookt uit een hittig leven van onder verzet gedragen verworpenheid, de afstand tusschen dat geminachte paupershuis en dit paleis met een volwassen dienstbode voor dag en nacht, en het koninklijk park met jachtterrein voor den prins daarachter, is te groot, om ooit door een hunner werkelijk te kunnen worden vergeten. En Eli helpt hen met geen enkele verloochening van het zijne daarin; hij blijft hardnekkig het kind van zijn huis. Dat is en blijft de botsing; dat hij dien geest, de vrucht van den vrij-verkozen nood der zijnen, niet kan overgeven, al staat hij verdeeld tegenover die wereld van hooger welstand, want hij heeft nog de neiging, haar meerderheid in hersen-ontwikkeling en in uiterlijke wellevendheid te behagen. Een keurig onderhouden huis, met loopers en kleeden belegd, met zitkamers, een studeerkamer voor Max die eerst op de school van de „Kalen” is geweest en nu op de Hoogere Burgerschool gaat. Met slaapkamers, slaapkamers! dat zijn vertrekken uitsluitend voor de rust van de nachtelijke uren bestemd, en die *met twee openslaande deuren toegang geven tot den tuin*. Dat is de werkelijkheid van den herproefden volzin uit het boek van de schoolbibliotheek. In dien tuin is hij, twee jaar geleden, kort voor juffrouw van Raalte's gedurfde mésailliance met Jozef, per dienende boodschapper

ontboden om te komen spelen met prins Max. Een tuin: geen plaatsje met een stinkend putje en een beetje aangebeden gras dat tusschen de klinkertjes verboden maar troostend opschiet en waarbij hij, vuil, bestoft en vermoeid, hangend staat te staren, omdat die wordingskracht van het groen hem vastzuigt in de bemijmering van dat armste beeld van lente en zomer achter de woning. Bij Oom Salomon ziet hij er een geitje vastgebonden staan, dat met vochtig knipperende oogen in zijn geheven spitse kopje dunnetjes blatend blijft vragen; bij de oomes Herman en Ozer dringen, achter dichter groeisel, de nuchteren kalveren tegen de hekjes op elkander, tusschen de schotjes onder de afdakjes, en beluistert hij met een neerslag van vreugde-besmetting de zachte, blind-mokkende loeikreunen, van de bonzende bullen in de houten hokken. Van het leed daarvan, en van de zoetheid van dat leed, omdat het mijmer, droom en denk-kracht aan het werk zet; van den smartelijken vrede in die dier-geluiden en de diepe angsten der doods-verbeelding die stilte en weer zachten vreugde-keer en daarbij soliede tevredenheid van ernst-arbeid brengen, van dat alles schijnt dit huis bevrijd; het is er vreemd aan. Het is niet uitgebouwd op het leven der zijnen, dat den nood als werkelijkheids-meester vasthoudt, en niet kan wijken. Het is aan de smadelijke pijn der on-aanzienlijkheid van dien nood vol vrees ontkomen, en het glanst en blikkert in honderd vormen den praal toe van den stoffelijken rijkdom der machtingen, die lokt als het hoogtepunt der verlangens hier. Zoo het huis, met zijn gehaakte tafelloopers, zijn linnenkast en zijn nikkelen krullen- en bogen-pronk: de eerste onnoozele maar overduidelijke knip-oogjes naar de schoolvriendjes van Max en enkele notabele Christen-kennissen. En met zijn maaltijden, waarvan de geest nog in verlichte puddings, sausen en mesenleggers, en in Vrijdagavond-soep en ongezuurde paaschbrooden met boter en verboden pekelfleesch belegd, worstelend verdeeld staat. Maar de tuin! Een tuin bij de intree als van de bovenjuffrouw van Eli's bewaarschool (zalig ruste de verstoven asch van zijn liefde!), die tuin is dan ook achterin van het leed der armoedigheid van zijn plaatsjes vrij. Een ruim stuk grond met schuur en schutting omsloten, heel en al beplant en met paadjes doorlegd. Grasveld met bloemen en bessenstruiken. Flier, appel- en pereboomen en een oude, knoestige moerbij. Van een „bitter-kers” hier vooraan, heeft hij, in de stilte van den ochtend, met Max gesneden voor de ontbijt-boterham, toen hij hier na een feest geslapen heeft, en

dat was alsof hij in Luilekkerland te gast was; hij kon er de wonderen niet in hun vollen omvang waarnemen, omdat zijn verbazing, als een soort oog-defect, hem dat belette. Appels en peren heeft hij helpen plukken, en moerbeï in haar eigen groen blad op een gebloemde schotel gelegd en aan de vorstelijke tafel meegegeten; maar nooit nog heeft hij den lichten waanzin van zijn verlegenheid, zijn bedremmeldheid en zijn wildheden, zijn pijnlijke fouten en zijn misvattingen van de verbodsbepalingen, evenmin als zijn angst voor de toegestane genietingen kunnen te boven komen. Hij is te bang, of te vrijmoedig; te ouwelijk of te wild, te overdreven dankbaar of zonder voldoende blijk van erkentelijkheid; hij komt te veel of te zeldzaam. Ongevraagd te komen is altijd een waagstukje: hij stoot vaak zijn neus, want, zoo hij al Max' vriendje is, hij is dan toch niet de eenige; Max heeft een schoolmakker bij zich (wil je bij'm gaan? nou waag het maar's een andere keer, dat is misschien leuker hè?) Max is naar vioolles, hij moet nog studeeren, of hij gaat met zijn zusters naar de half-wekelijksche uitvoering van de muziek-societeit, waarvan het lidmaatschap iemand al tot de volwaardigen van het stadje maakt. Het is dan ook een van de zeldzame keeren dat hem wordt toegestaan alleen in den tuin te gaan, en hij neemt hem in bezit, al is hij stil-verontwaardigd omdat hij merkt dat hij nog altijd niet anders door Rosa gezien kan worden dan als een bloed-ziek kind uit een gezin vol heete mismaaktheid, bij wie elk stukje rust, orde en gaafheid in gevaar zou zijn. Dat straks als een gek door twijgen, bloemen en boomen zal hollen, en het decorum van haar mal stukje welstand en van haar beschavingspose misschien niet verwoesten maar totaal ont-sieren zal als een jas waaraan geen enkele knoop is gelaten. En dat daarna een paar steenen door haar ruiten zal slingeren om met een dommen grijns te zeggen dat hij het niet helpen kan. Hij wrokt tegen haar, maar hij kan geen grofheid tegenover de hare stellen, en hij geeft zich over aan het genot van den herfsttuin. Hij raakt niets aan, hij bekijkt zelfs geen bloem of boom afzonderlijk, maar het geheel van den ouden tuin is weldra als een zuivere bedding van genezende rust om hem heen. De stilte is rust, na den moeizamen arbeid van de vernedering, zacht, warm, veilig en haast ongekend van lichamelijke weelde. Alleen, in den omsloten na-zomerhof, inplaats van op de Jodenschool onwezenlijk te staan als meestertje tegenover de leerlingen, die hem om Meyer's wil alleen wel moeten erkennen, maar die nog de on-eigenheid van het kind

in hem weten en zijn houding wel belachelijk moeten vinden. Hier vooraan bij het huis, zoo dicht bij de nota's en de rest van de idealen van Rosa van Raalte, hier is hij natuurlijk een beetje verzorgd, de hof. Hier is hij een beetje netjes gekamd; hier heeft hij een uitgestreken gezicht en een boordje en een paar manchetjes aan, en hij trekt een hangende miene van overeengekomen welvoegelijkheid naar de geziene bezoekers van het huis, alweer de Christenen dan, en naar den winkel ginds, verderop. Maar Rosa van Raalte's verdeeldheid die haar terughoudt van den sprong in de volledige emancipatie, leeft in al haar werk. Haar winkel is op Zaterdag gesloten; in het atelier is men tot 's middags bezig, en haar maaltijden van Vrijdag en Zaterdag zijn, onbesproken, zoo goed als volledige Sabbath-diners. Broertje Max is buiten alle Joodsche ritus opgevoed, tot zijn dertiende jaar naderde; toen liet Rosa hem een maand bij Rabbi Meyer op school komen en extra lessen nemen voor zijn eerste kennismaking met het Hebreeuwsch en de Joodsche Godsdienst-leer, en de heidensche H.B.S.-jongen stond in een tegenzin van vreemdheid, met zijn bidkleed en zijn hoedje zijn kerkelijke meerderjarigheid in Sjoel te beleven, tengevolge van Rosa's onzekerheid of hij buiten de Joodsche kringen wel heelemaal naar haar zin zou kunnen slagen.

En zoo is ook haar tuin alleen in zijn eerste helft winkel- en streeftuin; bij de tweede helft, naar de muur en het poortje toe, daar is hij rest van Sjabbes-maaltijd, gesloten winkel, en voorgeschreven Paasch-matze met verboden vleesch; daar is geen aanleg meer, en vrijheid en broeiing beginnen er, als in Rosa's gevoeligheidjes, haar laatste resten ras-besef, haar ontsnappende Joodsche zegs-wijzen, haar begaandheid met Eli's armoede en haar ongewisse teederheidjes tegen Jankef's meest burgerlijke en tamste kind Jozef. Daar is de tuin voor de jongens tuin geworden: de stilte van een beetje dichtheid en vochtigheid, de bijna mompelende levende zwijgenis van het aan zichzelf gelatene. En dat is niet eens verbeelding dat die zwijgenis mompelt en leeft. Want zij is vol leven. Het is het ongekende leven van plant, en ook van dier, dat hij schijnbaar geluidloos voelt voortdringen, alsof het alleen maar het geluid is van het leven-bewegen zelve, alsof het maar het leven zelf is van het bestaan. Want zelfs al was er niet het hooge trillen van een paar vliegenvleugeltjes, het doffe schuifelen van een pad over den grond, of de plotselinge zoem-scheut van een hommelmotor, zelfs dan nog zou hij daar, op dat oogenblik

dat als een reddende vallei is, het leven met zachte gelijkkluidendheid voelen dringen, als de stem van een zachten evenwichtigen strijd, als de ademhaling van de aarde zelve, in dezen toestand, die stilte heet.

Waarom is het zoo goed hier? Omdat het hier een beetje eenzaam, verlaten, verwaarloosd, en troebel is in die stilte. De verlatenheid, het verwaarloosde, de troebelheid, en de stilte waarin zij zich willen verhelderen; de diepte waarin dit leven zich moeizaam zwoegend tot orde wil bouwen, dat is hijzelf, zijn chaos en zijn kreunend worstelen om kenning en uitzetting van de eigen krachten. Rustplaats voor de gekweldheid, de beleedigdheid, de steeds tot twijfel gebeukte gewisheid van de eigen waarde tusschen de menschen. Het is de wond die het verlies van een onvergetelijk verleden in Jankef's huis bij hem openhoudt. Dat verleden is de grondslag geworden van zijn als natuurlijk gevoelde eischen aan de wereld, en die hij overal met hoon of wijzen glimlach ziet teruggewezen, ja, tot in dat nu bedorven huis van Jankef toe. In het huis van Jankef mag hij, in een hoekje van slaapstee of zolder, de milde kraan van herinnerings-verbeelding open zetten, en zich bedwelmen aan den blauwen stroom van dien droom, waarin de kleine zuivere goudlichten zuilen trillen van de verrukking om de samenliefde, en om het stout en bewust, van den werkelijkheids-grond af, omhooggebouwde levensfeest. Niets van de volle kern van al die beloften, tot een liefde op het geluk van allen gericht, heeft buiten hem stand gehouden, dan het verwarde vleugje in Hanna die hij nauwelijks spreekt, dan misschien in broer Mau die een onmogelijke reis van hem af woont, dan mogelijk een onvindbaar stukje in Hartog, die Christen gedoopt is, en dien hij sinds zijn twaalfde niet meer zag. Het gevecht rondom Betje van Gelderen heeft de vertrouwelijkheid met Jankef vergiftigd en verlamd; het vertrouwen moet nog in leven zijn, maar het kan zich bewegen noch groeien, want het kan niet werkzaam worden gemaakt. En zwijgend bijt hij op zijn bitter verlangen naar den Jankef van voorheen, den vollen levenwekker in het huis, den toovenaar van het feest voor allen, en den stillen held van de dapperste rechtvaardigheid en fijnheid. Beiden verbergen zij hun genegeheid jegens elkander, en het moet het uitgezochte stille oogenblik zijn of zoowaar de schamele en linksche genoegelijke bui van Betje van Gelderen, die ze nog tusschen hen doet kennen, met een stekende kern van wrange bedremmeldheid, of tot een ingehoudenheid misvormd. En daarbuiten....

Hij loopt, met ordelooze en toch saamvattende gevoelens tot die gedachten beladen, door die suizende stilte van den achtertuin. Met zijn schoen wipt hij een grooten kiezelsteen op, uit onbewuste herinnering en het aanvoelen der broeiing van kleine geheimzinnigheden. Tevreden verbazing, bijna schrik. Een zwart-grijze pissebed roeit onder den kiezelsteen uit naar voren, Eli heeft hem een nieuwe periode van zijn bestaan ingedreven. De jongen buigt zich voorover: het beweegt, het leeft. Met zijn veertien pooten heeft het al, in enkele tellen zijn wie weet hoe lang bewoonde verblijfplaats een paar millimeters achter zich gelaten. Met de handen op de knieën steunend, staart Eli er naar; hurken brengt toch te dicht bij: het is ontstellend leelijk van tegengesteldheid aan het eigene, door zijn kleur, zijn bouw, zijn gang, zijn stof, die op de stof van een onreinheidje, een vervuild stukje eelt lijkt. Gespannen kijkt de veertienjarige mensch naar dat bewegend stukje modderachtigheid dat toch een wezen is, dat, door de afstandgrijpende pooten gedragen en voortgetrokken, zijn plaats onder den steen heeft opgegeven en nu, reizend naar een anderen woon, in deze eenzaamheid, in dezen na-zomerschen middag, onder het stille, rijpe, matte licht, met hem alleen op de aarde schijnt te zijn.

Maar waar zijn, in dien mensch, de krachten om dat andere wezen te begrijpen? Om het te kennen? Te weten hoe hij is, hoe hij zich voelt, hoe hij denkt? Haal alles in je bijeen, pers allen wil in je samen, om het *nu* te weten: het helpt niet. „Pissebed,” prevelt hij, „pissebed,” als om in dien naam het afstands-gevoel van dien ander onderzoekend te grijpen. Onverschillig is het niet tegenover hem, want het is bang. Het is dus waar dat het denkt, het andere, dit daar. Maar met welke inspanning ook het verder niet te kunnen benaderen, het andere, het niet een kort oogenblik te kunnen zijn. Dat is bijna een stil leed. En dat kan niet uitblijven, dat hij aan al het overige andere moet denken. De anderen, hoe zijn de anderen? Max van Raalte, Siegfried Bloch en Leo Bloch, en Jaapie Manheim, en Godard de Vries, en Josefie Vecht? Gerrit Jan van Wyhe en Paul van Marken, Matthias de Bas, hoe zijn al deze? hoe zijn al hun gedachten naar de ruimte toe en hoe als zij naar hem zien? Je wordt van maar enkelen uit hun woorden iets daarvan gewaar; het meeste moet je toch in jezelf vinden, uit hun oogen, hun stem, en vooral uit hun houding, den stand en de bewegingen van hun lichaam, die op je in werken en hen dan voor je toonen, als met een soort

fijne foto's. Maar het is niet genoeg; en dat is te erger, hoe verder ze van je afstaan. Max van Raalte bijvoorbeeld zegt altijd: „nou, ik voel het wel net zoo als jij, ja niet precies zoo, jij zoekt het nou weer een beetje meer in het overdrevene, maar ik voel in dezelfde richting.” En dat is zoo, want Max kan het niet zoo erg afkeurend meenen, en hij, Eli, moet overdreven lijken, want hij kan beelden noch zeggen zooals het bedoeld wordt. De jongens van Nolle Bloch de slimme muzikant, die altijd arme jongens voor het leger hier en in Indië heeft geronseld (mensen verkoopen zegt Max met zijn zusters, maar dat bevalt Eli niet zoo heelemaal, want dat klinkt volstrekt niet vanuit een diepen grond van afkeuring) die jonges, Siegfried en Leo, blijven ver van je. Die slimheid van hun moeder en hun vader, van hun moeder die in haar kleerenwinkel met haar bleeke scherpe gezicht op haar korte lijf schor grijnslachen kan alsof alle werkelijke open lachen haar vreemd is, en van hun vader die het een beetje malscher, jongensachtiger doet met roode koontjes, die dan Leo precies van hem heeft, die slimheid waarvan zij niets schijnen te weten alsof het een natuurlijke eigenschap van elken mensch moet zijn. Siegfried heeft het sloome, spitse dorre van zijn moeder; hij zegt weinig, hij gaat zijn korte gedrongen gangetje, met groote sluwe passen die naar het dwaze doel brengen. Leo lacht slimmetjes, met de koontjes tot de ooren gerekt; aan hem is dan nog iets oolijks, maar dat gaat alles nauwelijks even buiten het hol, want zij zijn dieren met elkaars domme dierenbelangen. Jaapie Manheim van naast de deur is niet kwaad, in zijn arme blouse en zijn eeuwig vuil gezicht; zij zijn gesjochten bij Manheim, zij hebben geen greintje kapsoones, al is juffrouw Manheim met haar spleetoogen en haar lange druppelneus haast nog leelijker dan juffrouw Bloch, en probeert ze, net als bijna al die arme Joden, haar dalles te verbergen zoo valsch soms, dat het is om meelij mee te krijgen. Die rossige Jaapie met zijn stille gezicht vol zomer-sproetjes wil wel eens een eindje mee oploopen, en soms, op vale eenzame Sabbathochtenden begin je met hem zoo'n wandeling met den inzet van een klein blijdschapje alsof het een broertje is, in die vertrouwelijkheid waartoe dat gat van een stadje je dwingt omdat er immers maar zoo weinigen zijn waarmee je zoo'n dag kunt vieren. Want er is iets teeder bevriends aan dat voorhuis dat de winkel is, dat geen winkel is en geen voorhuis; waar wel eens naar een half el goed voor een buurvrouw gezocht moet worden, maar waarvan de rond-

liggende, door de kinderen omspeelde, door de kat beslapen voorraad meestal alleen maar mindert doordat moeder en vader om beurten een rolletje met de ellemaat erbij onder den arm nemen om in een achterbuurtje of buiten bij de arme boerenknechts een onwetend en gevoelig vrouwtje er een stuk van op te praten. Om dien wanhoop die zoo goed gekend en bevriend en bemind is, wil je zoo graag bij de kinderen daarvan aansluiten, want dat lijkt dan of je eigen verleden weer levend wordt. Maar o, na tien minuten weet je niets meer tot elkaar te zeggen, en dat waarmee je de wandeling en de dag wilt mooi maken, wordt zoo vreemd opgenomen, dat het is alsof de gloed ervan vermoeid neerslaat en in belachelijke lichtsliertjes uiteendrijft. Dan komt de spijt en een beetje wanhoop om wat je weer geloofde te moeten aanhalen: een jonge die dicht zit, die je nog niet gek durft vinden omdat hij even arm is als jij, en een jaartje jonger, maar aan wie je niks hebt dan dat er iemand naast je loopt; soms ga je gek doen omdat je denkt dat je iets van je uitgang kunt redden met te zoeken wat hem bevallen zal. En je begrijpt niet dat het niet zoo is als je denkt, met dat voorhuis en de kamer daarachter, bij hem.

Jozefie Vecht is ook blond en stil; een klap op zijn kop, zegt Jankef, van zijn dronken vechtersbeest van een vader geërfd, ja, voor dat-ie geboren is dan wel te verstaan! Jozefie Vecht praat wel met je mee, over de mooie dingen, maar hij doet het zoo lamlendig, met zijn als zoekend gebogen hoofd, dat je er niet zeker van bent of-ie je maar niet napraat. Hij gaat op Sjabbes naar school: zijn moeder wil de kinderen er bovenop werken, juist tegen de vader in die als een hourek zuipt, en vecht en thuis de boel kapot slaat dat de kinderen trillen en vluchten. Daarom praat Jozefie en vooral zijn twee jaar oudere zusje Rosalina altijd over beter maken van de menschen, slechte dingen afleeren, dat hebben ze van hun moeder die zoo flink haar strop verdraagt; Rosalina (zij heet thuis ook zoo, vooral ook bij haar vader die het met plattelandsche plechtigheid uitspreekt) doet het met een dikken gezwollen uithaal en zegt er vaak gedichten bij op, zoodat Eli zich bijna ergert aan dien dikken boerenbobbekop, die met opgeblazen wil, verzen uitkotst zonder om de hoorderswaakzaamheid te denken. Jozefie is veel bescheidener, maar al werkt hij vlijtig op school waartoe zijn moeder hem voortdurend aandrijft, Eli kan toch niets echt eigens aan hem vinden; hij zit onder de plak van Rosalina en het is of hij altijd zoekt om er onder uit

te komen, onder Rosalina uit, en onder zijn moeder uit, en onder dien klap op zijn kop uit vóór zijn geboorte, maar er steeds onder blijft, en zijn gangetje gaat. Eli weet niet wát de jongens van hem gescheiden houdt. Want zoo gaat het met Godard de Vries, die lichamelijk zwak en wel gevoelig is, maar die zich toch alleen maar in platte driftigheid kan opwinden en het nooit anders met je eens is over mooie dingen dan omdat hij wel gelooft dat zooiets toch wel netjes is. Randjes van hun werkelijke volle bevinding kan hij weten; hun geheelheid bij oogenblikken zonder scherpe omtrekken van de onderdeelen vóór zich zien, maar hen zijn! hen heelemaal weten door hen te zijn! Wie is Paul van Marken, wie Gerrit Jan van Wyhe? Hoe is Matthias Born? „Pissebed, keldermot.” Hoe is Henri de Bas? Hoe is het bij hen, dat zij hem zoo minachten of aarzelloos haten? Hoe gaan de gedachten in hun hoofd als hun oogen hem zien? En hoe proeven zij, buiten hem, hun plezier: eten, zon, verdriet, spel? Waar houdt hun plezier op als zij lachen bij hun gemeenheden tegen hem? Als zij den sleutel in het water gooien die in een vriendelijkheid in hun handen werd gegeven, die van hem, van Vader's schuurtje is, waar houdt dan de draad van hun plezier op, tusschen hem en hun, waar hij staat met den rug tegen den boom, en Paul van Marken weet dat hij nu eigenlijk een bespottelijke, kinderachtig-laffe verrader is? Ergens moet dan toch hun plezier afbreken tusschen hen in, en hoe komt het dan bij hen terug? Hij staat, in den tuin, weer met zijn rug tegen een boom, en hij ziet het weer gebeuren. Treiterend lachend zien zij telkens om, tot zij op het hoogtepunt van hun plezier stilstaan, en nog eens lachen, en dien gooi slingeren hoog over het water. En verrukt wegrennen, bijna dansend van kwel-vreugde alsof zij, met hem zijn laatste recht te ontzeggen over zijn eigen liefste dingen, een juiste daad doen. Nee, dat is niet te begrijpen, dat andere: daartegenover kun je alleen maar gaan staan, hoog opgericht, met een verschrikkelijken trots om jezelf en een minachting zooveel wijder dan de hunne, dat ze als in een boog, over hen heen grijpt en hen omsluit, en optilt. Tegen die aanmatiging van Paul en van Gerrit Jan, en tegen die hooghartigheid-van-niks, van Henri de Bas. Matthias Born maakt je stil in jezelf: alles van jezelf komt bij die houding van zwijgende verachting langzaam en stil in beweging, sluit samen, klimt in je omhoog en gaat als een vastheid van steenen palen afwachtend staan, groeiend, bouwend, versterkend, om eenmaal den aanval die toch moet

komen, op te vangen en terug te smijten en te vergruizelen, als een kracht die zich vergist heeft, en die blijkt te zwak te zijn, en zichzelf te zeker heeft geacht.

„Keldermot, keldermot.” Dat met Louise van der Wal en dat van dat „Gazzen-schap” houdt hem toch van allen verwijderd. Met die goddelijke Louise van der Wal *is* het toch ook heel iets anders. Daar gaat natuurlijk alles even zoet en liefelijk in zijn werk. Dat weet je: achter dat roombleeke gezicht met de diep-donkere oogen binnen dat prachtige zwarte haar, daar gebeurt alles fijn en stil en zacht-specerij-geurig. Je kunt het immers aan de stem wel hooren, dat daar nooit iets leelijks of werkelijk doms gebeuren kan. Toen hij zich tegen de trap-leuning drukte terwijl zij langs hem heen ging vandaag, had ze dat wijnroode manteltje weer aan. Donker wijnrood, het kan niet mooier. Zou ze zulk soort manteltjes altijd blijven dragen? Ze zagen elkaar, zij en hij. Het is toch zoo, verdomme, dat hij vandaag nommero één is geworden! Het is wel gek, en hoe het gekomen is, weet hij niet. Maar het moet waar zijn: „Leefmans nommero één!” dat heeft voor de heele klas, uit den mond van De Vaars geklonken.

Daar moet straks hartig met vader over gepraat worden, dat er een nieuw pak kleeren moet komen. Hij kan zich nu niet langer zoo aan haar vertoonen, onmogelijk, in deze beschamende kleeren, nommero één, als haar bruidegom.

Een ouwelijke hang naar pathos, het vroege branden van het ideaal, in jachtige lichtspattende eierzucht, hijgt drijvend en juichend in hem rond.

ZEVENDE HOOFDSTUK

Hallo!" Door het achterpoortje komt hij binnen. Lange jonge. Komt zeker voor Max. Holle-tje in Eli's buik. De vreemde vergist zich toch blijkbaar niet in hem, want naderend met zijn handen in zijn sportbroek-zakken, roept hij nog eens dat verrassend-joviale:

„Hallo!”

Een prins, zoo van het paard gesprongen, zou er voor Eli toch op een haartje na zoo uitzien. Lang, knap, met een fijnen, rechten neus en ongewoon-groote bruine oogen, het gescheiden haar geel-blond, een klein beetje krullend, ongedekt. Hoog en recht de gestalte, sportief, de kleeren ook sportief: blouse met das, pofbroek en prachtige geblokte sportkousen. En wat een schoenen! Dat zijn voetbal-schoenen. Wat echt rijk, om die zoo maar te dragen. Aan zijn arm maar liefst een prachtig polshorloge. En cigaretten!

Marius de Bree lacht nu oolijk naar den kleinen, mat-bleeken, maar toch stevigen jongen.

„Ke-jij geen sjoerge geven? Hè?” (Letterlijk een prins die gemeedelijk doet.)

„Ik wist niet dat ik bedoeld werd.”

„Waarom zou je niet bedoeld worden? Je bent toch Leefmans, niet?” (Hij buigt) „Nou, Bejour meneer Leefmans!” (Hij lacht nu heel onverwacht los) „verdomme, is het meneer nou officieel genoeg?”

Eli lacht nu naar hem op.

„Dat weet ik toch niet, hoe dat allemaal precies bedoeld is.” (Zoo verwend ben je nou niet dat het zoo gewoon is als iemand maar zoo vriendschappelijk op je afkomt!)

„O, nou. Van Raalte der niet?” Zijn cigaret tusschen zijn tanden, en voor zich uit. Toch een tikje verlegen geworden, niet ongevoelig jegens de beteekenis van het weinige door den ander losgelaten. Dat wel nog niet het juiste kan zijn, maar ook zoo veel meer is dan zijn simpele tekst.

„Je bent op de MULO hè? Bij de Vaars. Goed opschieten?”

„Och, ja....”

„Van die donderhonden heb je overal. Op die rot-scholen ook.” (Hierbij tipt hij toch even de asch van zijn cigaret.)

„Die jonges daar zijn ook een hoop lummels bij hè? Daar

he-je zeker wel's last mee, jij. Ja toe maar, ik begrijp 't wel, vader."

Nou kan Eli, had-ie 't ook gewild, niets meer daarover zeggen. „Je moet Jodendominé worden niet? Of zooiets. Is 't niet? Heb jij daar lol in?"

Vanuit zijn hooge, rechte gestalte kijkt hij daarbij Eli sterk-verlegen aan. De gevoeligheid daarvan verteedert Eli, maar zijn blik kan zich niet overgeven. De vraag treft met te snelle aantasting den droom van een dichterlijk voorzangers-leven. „Nou, het kan ook best hoor!" trekt Marius terug, „je gaat je eigen gang maar. Die lazerstukken van jongens daar trek jij je toch niks van an. Je doet wat je zelf wil. En as je klaar bent, dan zeg je aju. Of je kan ook stik zeggen, zul je meenen."

Hij lacht, en Eli lacht ook. Maar toch pas als Max van Raalte is aangekomen, kan Eli iets van zijn evenwicht terug vinden. De jongen uit het arme straatje achter den tuin, uit het arme „Fort", die door het poortje aandrentelt met de gewrongen zekerheid van den gedulde jegens wien men zich schuldig voelt, maakt het hem gemakkelijk.

„Gee mijn 'n peer zeg!" Hij wijst naar een paar schriele groen gebleven vruchtknobbels die aan den stronkigen, leeg geplukten pereboom zijn blijven zitten.

„Worden niet rijp jò!" sluit Marius aan.

„O best, ik lust ze wel hoor." Hij ziet Eli aan. „Hé," roept hij glimlachend, „hè-je de jood ook!"

„Verrek! Hein!"

„Ik ben ook een jood," verklaart Max van Raalte straffend; hij houdt Hein zijn onbewogen gezicht van den jongen, wel-opgevoeden, studeerenden jood voor. Achter zijn brilleglazen glimmen zijn diep-zwarte oogen den trots van zijn welstand en zijn zekerheid van slagen in beslistheid uit naar het Christen-pauperkind. Dat verklaart in onschuld:

„Nou ja. Maar ik heb met hem hier op school geweest. Is 't niet?"

„Hein Lampe," bemiddelt Eli, „ja ik ben met 'm op school geweest, hè?"

Het is de jongen die op het kindervacantie-feest niet mee mocht naar den Dennenberg, omdat hij den meester met zijn klomp had geslagen. De jongen merkt vandaag pas voor het eerst dat Eli's bijnaam „Jood" beleedigd kan worden opgenomen, hoewel zijn vader, die los slachter is, menigmaal bij

de Joden helpt pellen en vee-drijven, en verliefd is op het Jiddisj.

„Be-je nou van school af?” vraagt Eli.

„Op school? Daar be’k allang niet meer.”

„Doe je wat?” onderzoekt de Bree, „heb je een vak?”

Hein, handen in zijn broekzakken, rusteloos dribbelend in zijn vuil-bruine klompen:

„Nog niet.”

„Moe’j dan niks doen jò?”

„Ik gaan later naar de febriek,” doet Hein braafjes.

„Ja — och wat bliksem’t ook,” verbetert Marius, „ik bedoel ’t ook zoo niet hoor. ’t Is misschien net zoo goed.... dondert er maar door heen ook....” Hij mompelt, met een blik van verstandhouding naar Max die met een spottend oog-optrekken antwoordt, nog meer opstandigheden ondeugend voor zich heen.

Hanna heeft haar vriendelijke stevigheden uit het huis naderbij gebracht; zij is blootshoofds; haar jonge bruine haren liggen nu aan weerszijden van een lieve scheiding, te glans. Eerst blijft zij op een afstandje, bij het klinkerpaadje langs den huismuur staan; een stofdoekje dat zij zoo’n beetje uitgeklopt heeft, laat zij uit een van haar nerveus in de zijden gedrukte handen hangen: het vlaggetje waaronder zij de jongens en hun gesprek kan naderen. Zij lacht en vraagt om een uitnoodiging. Zij weet niet hoe opzettelijk en uitsluitend Marius om haar gekomen is, al hoopt zij het, nadat zij en de Bree, op straat en bij de muziek-uitvoering voor het volk op de markt, elkaar al dapper hebben toegelachen.

Hein Lampe probeert het nog eens bij Max, die in het gras is gaan zitten.

„Gee’ mijn zoo’n peer,” fleemt hij zonder veel omhaal.

Max kijkt naar den boom en beslist wijs: „Deugen niet jò, krij-je buikpijn van!”

De jò voelt niets voor die bezorgdheid, en wil ontevreden heengaan omdat hij geen kans ziet vandaag iets los te krijgen. Maar Marius heeft al in zijn broekzak getast. „Hier,” zegt hij, „he-je een dubbeltje; ka-je rijpe voor koopen, hoor! Lig je tenminste vannacht niet te grienen van de buikpijn,” lacht hij naar Eli en Max, en ook nu naar Hanna, die zonder eenig uitstel een glimlach naar den „beeld-van-een-jongen” terugzendt. Hein Lampe kijkt naar zijn hand: het dubbeltje ligt in de holte; hij knijpt ze toe. Hij mompelt in één lettergreep dank en groet; zijn hoofd knikt snel naar alle zijden, en dan

loopt hij stil-gretig den tuin uit, alsof hij, na veel onnoodig op-onthoud, met een jachtbuit naar het zijne snelt.

„Een goed kantoortje is dat daar zeg!” zingt Hanna over, „is dat soms de heele dag open?”

„Kom maar hier jij, bruintje! moe’j ook wat?”

Zij lachen in elkaars oogen; het ontgaat Eli niet; maar er is iets van groote menschen voor hem aan, op dit oogenblik; hij kan niet glimlachen, hij staart in een geheimzinnigheid. Precies zoo heeft hij zich dat niet gedacht.

„Dank je wel, ik werk voor m’n loon hoor!”

Marius kleurt van de bestraffing die hij in haar aanhaligheidje meent te hooren. Hij ziet vóór zich.

„Ja, je hebt gelijk ook. ’t Is ook verdomd waar ook, ik had ’t niet moeten doen. ’t Is eigenlijk vernederend.”

Max van Raalte gromt: „Doe ’t dan niet. As je der principes op na houdt, moet je je der ook aan houden.”

„Vin jij ’t dan niet vernederend, van Raalte?”

„Ik vin’t verkeerd.” Max richt er zijn blik bij omhoog naar Marius, gezaghebbend, met een glinsteringetje van spottende afkeuring.

„En jij, Leefmans....”

Daar schiet Hanna in een lach. En eer zij nog iets gezegd heeft, moet Eli zijn voorgenomen ernstige houding tegenover deze jongens opgeven; zijn plezier schatert zacht maar smakelijk naar zijn zusje. De kinderen van Jankef zien elkander aan; de nood van het huis, van waaruit zij de voorposten van de wereld hebben leeren kennen, maakt zich hier vroolijk tegen de smartelijke moeilijkheid van de jonge heeren om het gevaar van Hein Lampe’s dubbeltje. Maar de zeventienjarige Marius, terwijl Max strak blijft kijken, vindt Hanna des te bekoorlijker om dien spot; hij had daar niet aan gedacht, en hij glimlacht ondeugend; zijn groote oogen glanzen het meisje vol vriendelijke nadering tegen. Hanna haalt die liefkozing met haar oogen die stil blijven glanzen en met haar mond die een seinenden glimlach trekt, bijna vrouwelijk dankbaar binnen. En zij weten beiden al dat er een verbandje is gehecht, dat maar op nieuwe ontmoetingen wacht om een omgang te kunnen worden.

„Be-jij d’r ook zoo zeker van? dat hij (hij knikt naar Eli) een hekel aan dubbeltjes heeft?” schertst Marius naar Hanna met al de gemeenzaamheid die hij jegens de eenvoudigen en de armen in zijn aanpassenden aard draagt. „Hè?”

En zij lachen nu stoeischer en luider maar ook onverborgener

om het louter ondeugende element van Hanna's houding. Eli kan daarop de zijne: die van diepe bevreemding tegenover het dubbeltjes-vraagstuk, zelfs met zijn aarzelende woorden niet meer uitspreken. Maar hij kan ook het plezier van de jeugd, waarvoor Hanna de saamhoorigheid van het huis heeft ingezet, niet meer deelen. Hij houdt zijn teleurstelling nog een beetje vast, in een gescheiden eenheid met Max; al is, op een afstand, de vroolijkheid van den jongen en het meisje, die elkaar in uitgelatenheid naderen, toch ook wel boeiend.

„Hij? hij zou vreeselijk beleedigd zijn als-ie dubbeltjes kreeg,” lacht het meisje met een bevalligen schranderen frons, „en juist hoe meer dubbeltjes hoe grooter de beleediging zou zijn. Ja, want één dubbeltje is nog zoo erg niet.”

„Nee, ik snap't! Elk dubbeltje dat er bij komt, maakt 'm steeds verdrietiger!”

„Als-ie der vijftientwintig krijgt, loopt-ie der diep ongelukkig mee weg!” roept Hanna, „en dan houdt-ie ze, als vergoeding voor de beleediging!”

Marius lacht tranen. „Ja, ik heb me in een gevaarlijke toestand gebracht met die andere jonge.”

„Brrr! Jij bent de naaste mensch die-die ooit gezien heeft!”

„Nou,” zegt Max schijnbaar schertsend, „en ga jij nou maar naar de keuken, met je kopjesdoek.”

„Mijn jongste baas,” spot Hanna, „de jongste en de brutaalste, niet?”

„Ja toe maar,” mokt Max, „'t is nou mooi genoeg geweest, smeer 'm nou maar naar je koppies, anders krijgen we straks geen schoone voor de thee, en dan krijg jij op je kop, meissie!”

„Och laat'r blijven, wat dondert jou dat nou,” grapt Marius.

Max blijft onverzoenlijk, en Marius wordt er verlegen mee. Van een pakje cigarettten uit zijn broekzak neemt hij een nieuwe en steekt er nerveus zijn oude mee aan. Max weigert zelfs van hem te rooken, hij is stil en nijdig. In dat oogenblik zonder spreken bekijkt Marius het meisje een beetje inniger, heel en al bezet met de bekoring om haar vriendelijke open flinkheid, den stevigen onbehaagzuchtigen stand van haar figuur, de krachtige zinnelijkheid van haar scheeven mond, de bruine, glanzende ondeugende, maar nu vrij-uit zelfbewust blikkende oogen onder haar ernstige brauwen, en haar ruime maar niet te hooge, betrouwbare voorhoofdvlak, bij de liefelijkheid van haar volle zachte, gladgestreken gescheiden haar. Met zijn al mannelijke jeugd die nog kiest naar het stilgesteelde ideaal van het niet al te rijke en verlichte gezin van

den gestudeerden apotheker, is hij getroffen door de bijna ruige pittigheid van het joodsche volksmeisje. Hij ruikt de saamhoorigheid, de offervaardigheid, de innigheid aan haar, en hij haakt er naar, zich met zijn stoutste kanten aan te sluiten bij haar haast drieste onbedorvenheid. En dan voelt hij zich door haar vereering en haar verliefdheid omvangen: „welk meisje zou hem niet willen zoenen,” denkt Hanna, „het is doodgewoon een schat.” Zij ziet dat Max zich minachtend van haar afwendt en zij loopt beleedigd het huis binnen.

„Zeg meneer de Rabbijn, nou's wat anders.” Max, die voor het oogenblik tevreden is met zijn gezag jegens Hanna, vraagt het bijna plechtig, „jullie hebben vandaag rapporten gekregen?”

„Rapporten hebben we nog niet gekregen.”

„Ik meen dat die jonge van van Heukelom 't zei....”

„Ja, onze rangnummers.”

„O. Rangnummers dan. En heb je 't nogal geschikt gemaakt?”

„Ja nogal.”

„Waar zit je.” Max' blik glinstert vaderlijk achter zijn brillenglazen, gereed tot bestraffing; hijzelf werkt goed.

„Ik zit nommero één,” zegt Eli gespannen.

„Nummero één? Wel verdikkeme. Zit jij nommero één, ventje?” Eli vindt de stem van Max prettig; zij klinkt al zwaar; met de baard erin. „Gefeliciteerd hoor. Dat kan gewoon niet mooier; nee, 'k moet zeggen (hij haalt nu vroolijk zijn schouders op, zoodat Eli van hem houdt) 't kan gewoonweg niet beter nee.”

„Wel verdooseme,” roept Marius, „be-jij zoo'n piet?” Hij kijkt op naar de keukendeur die alweer geopend wordt. Hanna is niet van plan, haar verovering in de handen van Max te laten; zij is te zeldzaam. „Kom der maar bij hoor!” schokt Marius lachend met zijn lange lijf, „de stemming is alweer gestegen! Hier, feliciteer je broer maar, die is de hardlooper van zijn klas. Ah!” schertst hij nu beminnelijk naar Eli, „zoo'n verneukeratief kereltje hè? laat 'm maar schuiven: die korte turf die brandt het langst, wat? Ja! (tot Hanna gauw weer, die Eli met zoete Jodinetjes-plechtigheid de hand drukt en dan de wang zoent terwijl zij weet dat zij het voor Marius doet: „goedzoo, plak der maar eentje op; nou ga maar verder rond hoor! wij zijn toch zeker nummer twee en drie als hij één is.”) Zij lacht, maar bloost er bij, onder zijn oolijken, maar niet loslatenden blik. Eli kan haar den zoen niet teruggeven, en Max zegt meenens: „Dank je wel, ga mij tenminste maar voor-

bij hoor!" Hij vindt het spel tusschen die twee ergerlijk en leidt het snel weer af door over Eli verder te spreken.

„Verdomme, da's een feestdag voor je hè? Moet je 't zoo zien te houden zeg. 's Jonge: het sieraad van de klas."

Eli kijkt op en weer neer. En met een naar gesluierdheid gezakte stem, hoofdzakelijk naar Max gekeerd, vertelt hij nu kort van de vijandigheid in de klas tegen zijn plaats, en vooral de grieving met Jankef's sleutel. Hanna voelt zich weer een oogenblik met hem, en in hun bloed gekrenkt.

„Wat een brutaliteit!" zegt zij verontwaardigd. Zij denkt daarbij nu niet aan Marius, maar die wendt toch dadelijk zijn blik naar haar; elke uiting van levendigheid treft en bekoort hem. „Beroerd voor je," mompelt Max, „vervelende mispunten zijn dat daar."

„En durf je nou niet naar huis?" vraagt Marius.

„Och, onzin!" roept Hanna, „daarom gaat het niet."

„Nee nee, dat begrijp ik wel," verbetert zich de lange jongen. „Het is natuurlijk de beleediging," bemiddelt Max tusschen zwart en blond en tusschen rijk en arm. Hij gehoorzaamt den geest van zijn huis, tegen zijn onwil in om Hanna en Marius in hun vrijage te steunen.

„Och, die jonges daar die hebben het in hun kersepit," vertelt de Bree. „Die doen toch zoo gek."

„Hoezoo?"

„Och, ze willen naar Canada niet?" Hij lacht. „Ze hebben een soort vurig bloed-verbond of weet ik hoe ze die poespas noemen, om naar Canada te vluchten. Die jonge van Born, van de Mof van het Gym, die is dan zoo'n beetje de Piet; die heeft alles in handen. Dat is daar een lollige boel. Wat die jonge zegt, zoo gek is 't niet, of de anderen doen het. Maar ze halen rare dingen uit, hoor!"

„Wat dan...."

„Nou, ik kan eigenlijk alles niet zeggen, want ik weet het ook dan zoogenaamd in vertrouwen; maar in elk geval, die jongens bij Heideman, die zijn gek. Nou ja, affijn, dat is tot daar aan toe, maar dat ze nou zulke grappies uithalen als die pesterij aan jou, zie, dat vin ik verdomd dun."

De handen in zijn broekzakken, na een glinsteringetje in Hanna's onder het luisteren blijden blik, rekt hij zich tot Eli.

„Nou maar jij, (hij neemt Eli vanuit zijn losheid op) Nou dat dan zoo gebeurd is met die sleutel van jullie, weet je wat wij moesten doen?" knikt hij. „Als wij nou's samen een nieuwe sleutel op dat slot gingen verzorgen. Hè? — wat dunkt je. Dan

is dat toch tenminste seef? Die jongens die krijg je dan nog wel. Kom, ga mee? Doen?"

„Een nieuwe sleutel?" Eli bedremmelt ervan. „Maar een nieuwe sleutel...."

„Kóópen natuurlijk jong! nou ja, ik weet wel wat je nou zeggen wil. Maar die paar centen die heb ik nog wel. Kom maar mee en lul maar niet over die centen." Marius spreekt blijkbaar met al zijn plezier; het werkt aanstekelijk op alle drie anderen.

„Ku-je doen," zegt Max tot Eli met een vriendelijk oog-op-trekken.

En Hanna, koket:

„Nou jongetje?"

Mooi van hem, denkt Eli; er is toch wel iets echt prettigs aan die jonge. Al ontbreekt er wat aan, al is het niet dat wat hij zoekt: genoegdoening tegenover die niets ontziende vijandigheid van de medeleerlingen — het is precies het meeste, dat hij hier kan vinden. Een nieuwe sleutel gaan koopen en op de schuur zetten: thuis van alle hijbel schoon. Maar het bevalt hem niet dat, als Hanna, teruggetreden, hem met schitterende oogen aanziet, zij eigenlijk erkentelijkheid van hem eischt omdat het om haar gedaan zou worden. Er is niets aan te doen: zij en Marius zien elkaar aan, en versterken hun verband in een lach. Al weet Hanna ook wel dat zij verraderlijk doet, dat de bevrediging niet gebracht wordt voor die diepe beleediging aan Eli's en hun liefste eigenheid, zij geeft zich toch, als aan een feestelijkheid, over aan de vreugde om Marius' bereidheid om harentwil, en de vriendschap waartoe hij daarvoor in staat is.

„Kan je'm derin zetten?" vraagt Max, „ja, dat is je wel toe-vertrouwd hè?"

„Ik ben van alle markten thuis hoor," lacht hij naar Hanna gewend, en opeens vrijmoediger, daar de aandacht toch eenmaal volkomen tusschen hen tweeën is, juicht hij om zijn eigen inval naar het triomfantelijke meisje: „Behalve dan morgenavond van de markt met de muziek! Daar blijf ik niet van thuis!" Hanna lacht: er ontbreekt niets voor haar aan; zij zal wel zorgen dat hij haar vindt.

Max van Raalte kijkt woedend omlaag, als de Bree, met een stilleren glimlach om zijn mond en in zijn groote oogen, Hanna's hand neemt en drukt.

„Nou ik zie jullie dan nog wel's hè?"

„Misschien wel, wie weet," belooft Hanna recht in zijn oogen.

Eli voelt er zich een beetje vernederd bij staan. Tot Marius, van Hanna af, zich nog vriendelijk naar hem keert:

„Nou jò, willen we dan gaan?”

Dat klinkt voor Eli een beetje als een zakelijkheid, een betaling waarvan hij het onderwerp is; zijn glans komt van Hanna's zachte bruine haren.

Hoe wonderlijk het is, zooveel onverwachte sympathie te ontmoeten: deze ander verschiet voor hem in zijn beminnelijkheid. Hein Lampe is gelukkig weggelopen met zijn dubbeltje; dat was niet heelemaal voor Hanna gedaan, gelooft hij. Maar deze dubbeltjes, misschien wel tienmaal zooveel, zijn iets dat hij met moeite moet genieten.

ACHTSTE HOOFDSTUK

Altijd is bij Jankef Leefmans alle koopmanschap te veel spel geweest, dan dat hij naar het beginsel van de wereld in zijn handel heeft kunnen slagen. Zijn oude Christen-buurman van Ginkel, de timmermans-baas die enkel zijn twee zoons tot helpers heeft, een onnoozel maar rechtschapen blijmoedig vriendje van den joodschen geest, staat op een kik van Jankef met zooveel handelsgeld uit de linnenkast voor hem klaar als hij maar noodig heeft. Hij heeft jarenlang het in armoe rondwoelende gezin vanuit zijn werkplaats ('swinters binnen, 'szomers meestal buiten in het straatje) met zijn kleine vooruitgestoken kopje in bezorgde sympathie gadegeslagen. En toen Jankef den eersten keer den moed vond hem voor een handeltje veertig gulden voor vier-en-twintig uur te vragen, is hij in blijdschap weggesprongen om ze te halen: hij dacht dat hij den levendigen Jood nu den weg vrij maakte naar een welstand die hem het billijk evenwicht toescheen voor dien geest, dien zijn liberale burgertjes-zin hartelijk en bewonderend genegen is. Hoewel Jankef vandaag dus gemakkelijk de vijfenzeventig gulden die hij voor zijn massematten tekort komt, aan den overkant kan gaan halen, blijft zijn voortgang aan zijn aarzeling hangen: al heeft hij dan al veel grooter bedragen van van Ginkel geleend en met plezier van winst en vriendschap teruggebracht, hij meent opeens niet te vaak te kunnen komen, want hij vreest nog iets anders aan zijn buurman te zullen moeten vragen, en dat is, in weerwil van zijn grifheid jegens David en van zijn verzet jegens Betje.... ruimte! berg ruimte voor een rest van zijn gekochte goed. Daarom krijgt hij lust, de plaatsing van zijn leening tusschen zijn broers en Rabbi Meyer te verdeelen. Dat hij zoo hun zedelijken slaap een rukje komt opjagen en hun hulpvaardigheid aan het werk zet; dat hij de genegenheid jegens zijn nood en zijn kansen gaat beproeven in twee huizen waar hij nooit dan bij broodgebrek om enkele guldens dorst vragen, dat plezier houdt hij voor zichzelf alleen. Gezicht en handen extra gewasschen, de kleeren een schuier-beurtje, een kamstreekje door haar en bakkebaardjes, loopt hij tevreden met zijn plan, stevig, blijmoedig wandelend, over de zindelijkheid van de straatvloertjes, en tusschen de heldere geveltjes van het stadje door, en schept zich vriendelijke tooneelen bij gazzen Meyer en bij zijn broers, die, blijer

nog dan hijzelf met zijn kans op tweehonderd gulden winst, zich zullen haasten hem te geven wat hij noodig heeft. Eén ding weet hij: in den uitersten nood heeft men hem nog nooit zonder handreiking gelaten, maar in den minder dringenden, waar hij de verruiming nadert van zijn koopmansplaats, daar werd hij nog altijd zonder hulp van raad of daad naar de grenzen van zijn enge gebied teruggedreven. Maar hij voelt zich nu toch sterk. Want men kan hem niks maken: weigeren Gazzen en broers, van Ginkel stopt het hem met vreugde in zijn jaszak. En nu zal het dan toch zeker eens gebeuren, wat nog nooit van zijn levensdagen gebeurd is: minstens tweehonderd gulden *minstens, schoon*, komen van dit zoodje in de kast. En daar zal dan nu eens mee begonnen worden een stapje verder te gaan en een beetje meer lef te zetten, en God weet of men nog niet eens een keer een klein eindje vooruit kan komen: Ozer en Herman, al gaat het ze dan nou weer een beetje slecht, zijn toch lui van beteekenis geworden, gerekend naar waar ze met hem, vandaan komen. Zijn toch ook niet anders dan drek en klinkklare zuivere drek geweest in de wereld.

Twee honderd gulden minstens *schoon*, daar is geen enkele twijfel is daar op het oogenblik áán! Vrouw strakkies over een paar maanden in kimpet (kraam) ja, daar gaat natuurlijk wel van af; maar dat is er dan tenminste toch, en hoeft daarvoor godzijdedankt alweer niet gebedeld te worden, dat je moet staan: mag ik ook misschien asjeblijft.... ozoo! En overmorgen Nieuwjaar, kost ook een paar dubbeltjes extra. Maar niettemin er moet ook nog wel wat bijverdiend worden ook; als 't maar's eenmaal zoo'n beetje wou dóórloopen, dat je geregeld regelmatig je boterham zou verdienen, en een klein stukkie tusschen duim en wijsvinger der bovenop leggen. Oh! — Potverdomme nog nooit geen tien gulden boven het allernoodigste in je klauwen vastgehad. Ook al zijn leven lang in de kinderen gezeten maar tot over je pet toe! Dat is dan nou toch eindelijk een beetje „afgevoerd”. Eéntje nog, en daar heb je nog een flinke portie plezier van, ja maar niet zoo'n beetje? Als-ie daar in Sjoel staat te laajnen en te zingen op Sjabbes om de andere week als „de kleine Gazzen”, dat is dan toch ook even een „nenoowe” (genot) voor je als vader, dat het compleet is of der zóó een potje gloed van binnen en van buiten bij je aan het warmen is. Ben je dan geen kootsen (rijke) je bent tòch een kootsen. Want dat is niets als goud; dat is iedere keer is dat een bankje van vijftwintig waard.

Een extra ordinaire schwanz-majoor van een zing-nieresj? Zoo slingert-ie: boe-oe! de zangteekens, de sjalsjeelessen en de darrekootewiers en de myrgo-teroengo's de lucht in dat het davert, of het van die vuurpijlen zijn, van die brandende spring-cirkels, van die tuks-bogen die zoo regelrecht den héémel in gaan naar Kodesj-borreges toe. Gazzen moet toch wel buitengewoon met 'm ingenomen wezen, dat-ie 'm zelfs met het Sjoelfeest over een paar weken zijn beurt laat houden; dat-ie daar komt te staan waar al wat groot is onder Jid en Goj, bij is: burgemeester en wethouders en Commissaris van de Koningin en God weet wat, want dat komt er allemaal bij zoowel als de Raaf (opper Rabbijn), en hij laat die jonge daar een uur lang als het ware *het middelpunt wezen van de dienst!* Dan moet-ie nog grooter baas wezen in zijn werk als hij wel weet. „De leerling overtreft verreweg de meester,” zegt Ozer. Ozer! het mag 'm dan pijn in zijn hart gekost hebben, maar hij zegt het! En de meester is al een baas! dus daar sta je te trillen op je voeten in je bank, als je denkt dat er dan eens eentje is van die heele bende tinnefklanten die eens iets wordt onder de menschen dat iets aparts is en dat de moeite van het noemen waard is. En verder ho! Kost een paar centen, ook al is-ie uit huis straks; nog nooit gebeurd bij al zijn jongens dat er ééntje ook maar een stuiver gekost heeft als-ie eenmaal het nest zijn gat toegedraaid had, maar deze dan wèl, maar dat moet en dat måg en nou kån het misschien ook nog, en dat is een heeleboel. Zoo, en nou bij de eigenste Gazzen eens eventjes aanbellen om 'm even aan de tand en aan de portemenee te voelen, om te kijken of-ie ook soms voor de vader van zijn jonge kolleegaa vijfentwintig gulden te leen heeft tot na Rosj-Hasjoone. Is wel precies zooals je je het kunt uitdenken: z'n leven lang voor 'm boter gecontroleerd, meer als tien jaar naast 'm gewoond, toen de beste fijne vrouw, een *edel model* van een Gazzens-vrouw nog geleefd heeft en ze meer als halve vrienden met elkaar waren, en nou de jongste die naar 'm genoemd is, bij *hem* voor Gazzen leeren en niet zoo min. En later als God het wil, in zijn plaats hier! Is dat ook soms een aardige geschiedenis of niet? om 'm te komen vragen om finnefswansik kilde *omdat* er vandaag nou's twee of drie mye's (honderdjes) te verdienen zijn en jezelf dus ook een aardig gangetje maakt naar de betoegigheid (gezeteneid) toe? Ozoo!

„Ik wou enkel alleen maar vragen meneer of ik tot na Rosj Hasjoone, maar zoo zeker als de Bånk, versta je wel? twee en

een half muntje kan krijgen waar net op de kop af acht of tienmaal zooveel aan te verdienen is?"

„Geld? Ik heb geen geld, en ook geen tijd om je aan te hoo-
ren!"

„Boe-oe-oe!"

Als hij weer buiten staat, brandt zijn kop een beetje. Wat aan de hand is mag God weten maar:

„daar is poepe aan de klinke
van de deur gesmeerd
vind je dat niet vies
vind je dat niet vies...."

En dat wordt vandaag niet bij de Jidden maar bij de Gojjem leenen. Bij van Ginkel in de winkel komt het gerinkel. Maar toch even naar Herman en Ozer gaan, de weg gaat er nou eenmaal langs, al is het.... verpest, daar. Hoe is het godsmogelijk: de week was gister zoo goed begonnen; je zou zeggen het mazzel lag er zoo bovenop. Dat je aanbelt, en net toevallig staat de meid klaar om er een ander bij te roepen. En de gojje zegt: „Laat maar Anna! hier deze koopman wil ook wel 's kijke, dat is ook wel goed. Ja, koopman, maar ik moet er een heele boel geld voor hebbe. Je mag eerst wel's goed kijke of je 't er voor geve kunt, maar ik moet het er voor hebbe."

„Zoo mevrouw, en hoeveel is dat dan wel?"

„Ik moet er honderd gulde voor hebbe."

„Honderd gulden, nou dat is een boel geld mevrouw." (En dat zie ik al wel zoo, dat al was het tweehonderd, dan ging ik der nog niet zonder weg.)

„Ja maar ik moet 't er voor hebbe hoor. Je mag het aankijke zoo lang als je wil. Maar niet minder dan honderd gulde...." Een schat goed waar de rewoogem (winst) zóó dik bovenop ligt, dat het voor je oogen staat te verschieten van de jytzer om der achterheen te zitten, al is het evenwels tòch een pertaal stukje van zoo'n schatrijke gojje om een arme koopman zoo'n stuk geld voor haar ouwe afleggers te vragen. Dat was goed. Dat kon niet beter twee dagen voor Rosj Hasjoone. Maar het is waar dat het vandaag thuis een vuile smerige stinkende pestboel van een ruziebende was, en dat is een leelijk teeken. Hun pooten niet thuis houden, dat kan er niet mee door.

„Eventjes binnen wezen," zegt hij tot Rachel die aan het hekje staat, „de jonges binnen?"

„Ja, allebei. Hè-je ze noodig?”

„Ook vreemden derbij of zoo?”

„Vreemd volk is er niet.” Rachel houdt zich in de ruimte met haar sympathie. De gloeiende blik naar hem op, de blik van haar zuster Klaartje, van haar driftigen broer Salomon, maar dan zwart glanzend als levend glas, dat in het wit op- en omentelt. Haar wipneus houdt haar kop in de heksige vriendelijkheid van een furie; haar toefje sluik gitzwart haar (want zij zijn allen behalve Fie, zwarter dan Jankef) haar breede mond en haar gedrongen nek beelden die opgelegdheid, die enge opeenhooping van pauperkracht die petroleuses, roerige volksleiders, aanvuurders meer dan aanvoorders van massale instinct-bewegingen, maar vaders noch moeders voor hun wereld kan maken. Van de vijf menschen allen boven de veertig die dit huis bewonen, is er één weduwe van een ten doode toe opgejaagd goedaardig en gevoelig mensch. De zachtvaardigsten onder hen, behalve Fie de oudste, die in den wanhopigsten tijd van het gezin geboren, te arm bleef, zijn getrouwd, en hebben dozijnen kinderen vol versneden passie op den valschen vrede van de wereld losgelaten. De wilden, bij elk vriendelijk woord tot een honenden uitval gereed, slaan hun eerlijken hartstocht naar elkaar en in de lucht: een heftig tumult van zeventig jaar dat natrilt, en zij sterven als nonnen en monniken, door de duizenden vergeten, die de vonken van hun bezielende bezetenheid hebben opgevangen zonder een afzender te kennen.

Herman die aan de groote tafel zit te schrijven, en Klaartje de Jong, die met een grooten bril op de boosaardige oogen in haar vriendelijk gezicht de Joodsche krant zit te lezen alsof zij de laatste ritueele controle daarop heeft en bij de geringste verwaarloozing van de wet haar vreeselijke vonnissen zal uitsnerpen, zien beide op als Jankef de groote kamer aan de plaats met de kalverhokken binnenkomt. Louter eenvoud, kracht en ruimte is de kamer; zij bergt niets dan wat hun stevige, hoewel dan brandende kleinburgerlijke verlangens behoeven: behalve de groote tafel een stel stoelen met haar leuningchefs: donkerrood het hout, zwart de trijpen zittingen, en een kachel; langs de grijs behangen wanden twee groote portretten van *Vader en Moeder*, het Mizrach, (een afbeelding van den Tempel, naar voorschrift in den Oostelijken kamerhoek), een Joodsche Kalender en een krantenhanger. De vloer, zonder zeil, met een matje en een kleedje, schendt maar weinig den indruk van een soort intieme gelagkamer: men kan niet weg-

komen uit die aartsvaderlijkheid. Ozer in zijn blauwe groflinnen onderbroek, waarover een los wit overhemd hangt zonder boord of das, zit met clownig-speelsche verrukking aan zijn lange sigaar te trekken: een kop met bakkebaarden als een reusachtig ei, dat aan den voorkant voor de gezichtsteekening is ingedeukt. Een korte, dikke neus, dikke lippen waarvan de onderste gespleten is, diepliggende, donkerbruine oogen, met iets meer scheppend vermogen dan de dolsten onder hen; tegenover al die zwellende bolheden van den kop vertoonen zij de smartelijkheid van een vergeefs omhoog krampende, gistende en zichzelf wondende kern. Hij blijft omhoog zien zonder groet; door zijn brauwen en wimpers drijft zijn lust tot ontlading een wolk van fijne spotstof naar Jankef. Fie, zonder eenige aarzeling door Klaartje de Jong na den dood van haar man verdrongen, zit altijd achteraf, geduld, bestookt, gekweld met precies zooveel volgehouden kwaad-aardigheid als zij verdragen kan, en met vanzelf sprekende tevredenheid gehandhaafd omdat zij het verdraagt, en omdat Herman haar vijfhonderd gulden opgespaarde dienstmeidenloon in zijn zaak heeft; zij zijn niet vuil genoeg om het te loochenen en haar buiten de deur te zetten: het is slechts hun behoefte aan het spel van verstootelingen maken en het nu en dan zelf te zijn.

Jankef kan zich hier amper houden; hij krijgt zijn vijftig gulden mee van Herman, maar zijn saamhoorigheids-idylle neemt hij met flinke klappen en scheuren weer mee naar huis. Hij wordt een beetje gehoond, uitgelachen, van alle kanten aangeschreeuwd:

„Kan ik ook temet voor een dag of vier hoogstens....”

„Je bent vandaag precies de derde. Het is net potverdomme of het hier een *boerenleenbank* is.”

De vrouwen zwijgen daarop; alleen Fie, met den vrager saamhoorig, wendt haar kopje veroordeelend op zij af.

„Kijk daar,” (Herman's langere, hoewel ook zware kop, de neus ook langer; de oogen, even diep terugliggend, kunnen valscher duiken dan bij wie ook van hen) „staat het je weer niet an?”

„Zeker staat het me niet an. Als-ie wat verdienen kan, heeft-ie der niks an of der nou drie of vijftwintig geweest zijn.”

„Geef jij ze 'm dan!”

Ze laat haar oogleden minachtend vallen, het geheven hoofd scheef, zonder te antwoorden.

„Altijd het grootste woord, die,” spot Klaartje de Jong's diepe

en schorre stem, „vraag wat het 'r aangaat. Spuit elf geeft altijd water, mankeert nooit.”

Ozer bemoeit zich met Jankef's vraag niet direct. Hij zou er niet aan denken het hem te weigeren, maar hij kan er zijn portie plezier niet aan laten zitten. Hij zwelgt aan de eerste vijftig snelle trekken van zijn versch opgestoken fijne lange sigaar, met zijn dikke lippen in den vollen donderbus-kop, in een heftig speelsch genot dat hem schijnt te bezetten, maar dat niet meer dan een prikje is in den reusachtigen, bol geladen ballon van zijn zinnelijke energie.

„Puik-puik! zal ik sterreven puik-puik!” bezingt hij met half genepen oogen zijn panatella, hoewel hij, buiten den ongewenschten Jankef, geen belangstellend toehoorder heeft, want Herman, „de mien”, rookt niet.

„Hij is niet vuil-vuil, maar hij is puik-puik! hoe-oe-oe, wat een sigaar, wat een sigaar! hoe kunnen ze 't maken! hoe heeft God het de zwijnen in de klauwen geschapen! een kunstwerk van een sigaar! een uitvinding, een genot om bij te stampen, te schreeuwen, te kreunen! daar zijn geen woorden voor te vinden. Het maaksel is zuiverder dan koningslekkernij, en de geur is gelijk brandend cederhout van de Libanon!”

„Gek! Laster God niet! Blijf liever niet zoo voor schandaal zitten!”

„Den heelen dag,” klaagt Herman, met een bijna even diep genot als van Ozer in zijn panatella, „heb ik die schwanz al gezegd, trek je broek an. Blijft zóó zitten. Als daar straks een fatsoenlijk mensch binnenkomt (Ozer grijnst: hij is goed) zit-ie daar nog in zijn vuile onderbroek. Zoo'n gek,” laat hij uit onzekerheid jegens Jankef op zijn beleediging volgen.

„Oser als Gazer,” (zoo onmogelijk (verboden) als varkensvleesch) „dat het begrijpelijk is,” overweegt Ozer nu luid, „dat er van zooiets nog wat goeds zou komen; de appel valt wèl vèr van de boom!”

„Wát nou. Nar.”

„De jonge zingt bèst,” verklaart hij zijn aanval op Jankef, „'t is onbegrijpelijk.”

Al wat Jankef antwoordt is: „As je d'r nou inplaats van Ooser as Gazer Ozer as Gazer bij zei, dan was 't héél misschien iets of wat begrijpelijker.”

De meisjes lachen. „Hij is goed,” zegt Rachel, „hij heeft het verdiend, zal ik sterreven.”

„Nooit zijn levensdagen,” gaat Ozer voort, „komt er iets goeds uit. Het is een godswonder van die jonge. God alleen kan vijgen

lezen van zulleke distelen. Het is zoo. „Hij verandert de rots in den vijver, de keisteen in een waterval.”

„Hoor zoo'n gek!” straft Klaartje vergeefs.

Jankef, hoewel gekrenkt, kijkt langs hem heen: als Eli hier komt, onthoudt Ozer hem weer de erkenning van Jankef's wonderlijke waterwel te zijn. „Het kan niks wezen het moet bedrog wezen,” valt hij dan uit, zonder den jongen te begroeten, „de appel kan niet ver van den boom vallen ik kan het niet gelooven zal ik sterven dat ik het niet gelooven kan dat er ooit een malschheid gesneden kan worden van een blad dat niet deugt.”

„Je broer David,” zegt Herman nu tot Jankef, „heeft zich beklagd dat-ie geen stukje plaats in je schuurtje heeft kunnen krijgen voor een beetje handel dat-ie gekocht heeft.”

Zonder Jankef's antwoord uit diens verbaasde en geplaagde gezicht af te wachten, straft hij: „Is dat dan zoo erg? om iemand een kruimeltje plaats af te staan als het niks kost? Zooiets kan ik niet begrijpen,” zegt hij, voortschrijvend, en hij maakte een miene van droge beschaafde onderwijzing, „als men altijd de mond vol heeft over het goede en de plichten van de mensch enzoovoorts” (Jankef trekt zijn oogen op bij dien uitleg van zijn kalme, bescheiden en vroolijke wijsgeerigheid, maar hij brandt toch een beetje om de valsheid die hem wil treffen) „dan misstaat het niet zou ik zeggen, als men ook een enkele keer daar eens naar handelt.”

Jankef kijkt naar Fie. „Het is wel aardig,” roept hij tot haar, „niet? een aardig stukje? maar hij is werkelijk mooi?”

Fie haalt de schouders op en weert hem af. Dan een gebaar: „och!” en zacht: „heeft David in het geheel niet gezegd!”

Herman: „Heeft David dat *niet* gezegd? O, is het *niet* waar? Kijk, die is der goddank weer om de *correctie* te geven. Ik was ongerust over het uitblijven van de inmenging van de Tolk, maar gelukkig daar is ze.”

„Een onmogelijke zaak,” zegt Jankef.

„Zoo? nou dan maar onmogelijk.”

„Ja.” Jankef kijkt rond naar de kopjes thee die Rachel op het breede aanrecht tegen het raam ingeschonken en nu uitgedeeld heeft. Alleen Fie's kopje blijft gevuld bij de theepot staan.

„Voor wie is dat dan?” vraagt hij Rachel.

„Dat? voor die,” wijst zij.

„Ja ja!” roept Fie; zij haalt het van Jankef weg die het haar overgeeft. „O voor *die*,” spot Jankef.

„Ook een zorreg,” weert Fie af, „’t is toch allemaal maar spul.”

Jankef vindt het spul pijnlijk en belachelijk; laat zijn thee staan en kijkt minachtend voor zich, om de jongens die dat zoo dulden. Dan, tot Herman, zegt hij:

„Eerstens kan David het niet gezegd hebben; want tweedens heeft-ie zijn goed *in* mijn schuur gebracht. En derdens kom ik nou zelf plaats tekort zoodat ik strakkies bij de Gooj tegenover me om ruimte moet gaan bedelen. En vierdens hoeft mijn niet op een Raboonem-achtige, preek-achtige manier verteld te worden wat ik op dat gebied moet doen of beter doen of laten, want daar hoef ik geen lesjes voor aan te nemen, alhoewel ik weet dat men niet veel *kan* doen.”

„Hihi! hoho! Herman!” roept Ozer, „hou je stil! Bederf de smaak van het genot niet! Geef niet te snel antwoord want ik proef de vreugde op mijn tong en het hart maakt zich vroolijk over de Pharizeeërs! Hihi, hoho! Het is de Paus! zal ik sterven hij spreekt! hij geeft een voorstelling voor het volk! hij verschijnt met zijn grijns op het balcon van het vaticaan! Hoort! Ik zal sterven de stem komt regelrecht uit Rome! O! foei foei! Het is mirakels! Hij barst van ijdelheid en de honing stroomt uit zijn klappende mond; hij steekt zijn veeren op en schreeuwt met afschuwelijke klanken! Zal ik sterreven de Paus en de Pauw tegelijkertijd! hihi! wees stil! Bederf het niet, want het is een goed oogenblik dat zijn goud uitstroomt voor degene die het zien kan!”

„Heeft-ie zijn boel al in jouw schuur geborgen?”

„Ja.”

„David?”

„Ja, David. Zijn boel in mijn schuur. Gister bij me geweest en vandaag zijn vrachtje gebracht. Goed verstaan? En nou wil ik me der niet op beroepen, zooals dat heet. Maar die eigenste David heeft in geen zes maanden tegen me gesproken. En evenwels heb ik ’m dadelijk toen-ie gekomen is, zijn zin gegeven. Omdat-ie gekomen is. Versta je goed?”

„De vrouw,” weerlegt Herman, „heeft zooveel tegenstand geboden....”

„De vrouw,” herhaalt Jankef, „Brrr! de vrouw heeft heelemaal niks *geboden*, want de thee was op en wij waren hard aan het sappelen. Of David liegt, en dat kan ik eenvoudig niet gelooven want dat zou te erg wezen, (nee, knikken de meisjes) of er is zóó aan de verkeerde kant, in mijn nadeel *gezocht*, opdat mijn toch in godsnaam de les kan worden gelezen,

dat het *verslag* niet eens fatsoenlijk tot het einde toe is aangehoord."

„David," nijgt Fie overmatig nadrukkelijk, „Och! je weet het omers wel! David heeft een beetje erg lang stilgestaan bij het „nee. En het Jà--nou”!

„Maak niet zoo'n drukte," straft Herman rondkijkend, „heeft David...."

„Ja. Jà!"

„Nou, als dat zoo is, dan zal het wel zoo wezen. Maar dan is het toch in elk geval met gróóte moeite gegaan."

„Ik wil het," zegt Jankef, „in het geheel der niet meer over hebben. Nee. Ik schrijf niemand de wet voor, maar ik weet wel dat ik op het oogenblik David zijn krummeltje goed in mijn schuurtje heb. En wie het dan weigeren wil of heeft willen weigeren, die moet dat dan maar voor zichzelf weten."

„Wat meen je," bijt Ozer nu rechtstreeks, „meen je soms dat in mijn huis bergplaats voor dat goed is? voor de vuile-vuile? Wij hebben een exportslachterij en geen goederenloods voor tweedehands artikelen. Geen half ons ook niet in mijn huis." „Groot gelijk," zegt Jankef langs hem heen. „Maar bij mijn wordt dan zooiets niet geweigerd. En dat hoeft me niet verteld te worden door niemand."

„Zij mengen zich met de zwijnen," steekt Ozer nu weer op Jankef's huwelijk langs zijn panatella heen, „en hooren hun geknor niet meer noch ruiken den stank van hun uitwerpsel!"

„Nou," zegt Jankef, „geknor of geen geknor, vaste of losse zwijnen, dat is goed."

Ozer zit van dien tik fronsend voor zich heen te kijken: Jankef doelt op zijn en Herman's liefde-verbindtenissen; zij hebben elk een vrouwtje; Ozer een van een varensgezel, die hem om het kwartaal een paar weken de hei instuurt, omdat de man thuis ligt. Herman durft wat minder gevaar aan: hij houdt er een ongetrouwde op na, een uitschotje dat hij op haar vijfendertigste tot vrouw heeft gemaakt.

„En dus," brandt Jankef naar Herman, „ik kan dus geen vijftig gulden krijgen voor vier dagen?"

Van alle kanten brult het geschreeuw om hem op.

„Verschwartzter gekken hond!"

„Wie zegt dat dà-à-à-án?"

„IJzeren gek! Wie zegt dat?"

„Zeg ik dat?"

„Wij-goochem! Doordrijver!"

„Hoe is het godsmogelijk,” vertelt Herman nog eens kalmpjes na, „zoo’n eigengereide nar van een spelden-op-laagwater-zoeker.”

Hij staat op en roept met klem: „Asjeblieft verschwartzter nar! Hier is je vijftig gulden. As je vijftigduizend er mee verdiend hebt, breng je ze maar weerom. En verder niks geen buitengewoons.”

„Behalve dan....” licht Rachel in, „van de verloving.... heb je toch zeker wel gehoord, niet?”

Nieuw geroep, over en weer, sarcasmen, vliegen afvangen: Jankef hoort dat Evelien Meyer de Leeuw’s zoon geweigerd heeft. Hij zwijgt over zijn ontvangst aan de trap bij de Joodsche school. O, dus dat was de zuivere peebui van de Gazzen. „Tot de dag na Rosj Hasjoone,” nikt hij nu naar Herman, op het geld doelend. Hij ziet rond naar de vrouwen. Hoewel hij weet dat het meer is dan hij nog wil zeggen:

„Zit een goed stukje brood an? ’t Is niet voor niks dat ik ze noodig heb? Een extra stukje geld? waarachtig als God....”

„Nou boe! bluff nou maar niet zoo!” knauwt Herman, „zorg nou maar ’s eerst dat je’t in je handen hebt, je extra stukje geld.”

„Nooit van zijn levensdagen,” beslist Ozer tot Herman. Jankef blijft staan, want hij denkt dat Ozer bedoelt: nooit komt het geld terug. Ozer voelt het: „Nooit van zijn levensdagen krijgt-ie twee centen bij mekaar.”

„Zoo, niet....”

„As de eene cent de ander bij ’m ziet, zegt-ie wat doe je hier en loopt weer weg. Daar moet men hersens voor hebben om ze bij elkaar te houden tot er meer zijn. En hersens wordt iemand door Kodesj Borrege ingeschapen. Mooie woorden helpen daar een krummel een ongeluk an.”

„Jouwe zelfs niet?” neemt Jankef hem.

Als hij het hekje van het bloederige voorhuis toeslaat, voelt hij zich met zijn vijftig gulden een oogenblik zwaar bekocht. De vlammen slaan hem uit, hij blaast. Duizendmaal wist hij het al, dat zij hem niet ongekweld kunnen laten; duizend nieuwe keeren stort hij zich blijmoedig in het gloeiende prikkeldraad van hun verwarring, om er de enkele bloesem van hun goedheid weg te halen, die toch geplukt moet eer hij zou dorren. Ja, bij van Ginkel is het gemakkelijker en eenvoudiger: „asjeblief Leefmans, veel geluk dermee. Ik zeg veel geluk dermee.”

Maar hij geniet van de bontheid van die tegenstelling; van de moeite, van de kwellling waarzonder de verovering niet denkbaar is. Hier zoowel als daar is het ten einde dan toch goed; het leven is mooi. Hij verbeeldt zich toch dat hij, ergens, weet wat hij wil.

NEGENDE HOOFDSTUK

Dat is de wereld van Daad en Ding, dezelfde wereld als die van Matthias Born en de zijnen, die Marius aan zichzelf hier voor Eli openzet. Hij doet het eerst aarzelend, Marius, hij doet het niet ten volle bevriend; het is of hij weet dat hij als overwinnaar wil komen, maar onzeker blik in die andere wereld, in die wereld die leeg is van het zijne, maar die vol is van spannende nutteloosheid, die hem als onmacht verschijnt, maar die hij ook vreest. In die ongewisheid ondergaat Marius Eli's bewondering voor zijn bezigheid: eerst de vlotheid waarmee hij met een zak-schroevendraaiertje, het slot van de schuur uit de houten deur neemt. Marius fluit er bij: het genot van het werk aan het schuurtje van deze belangwekkende mensen is een van de aantrekkelijkheden van zijn hulpdaad aan Eli. Het wentelen van den draaier in zijn lange handen, het opvangen en in zijn broekzak laten rollen van de schroeven, het losnemen van het slot, zijn handelingen voor hem van een soort innig genot: een stukje van den grooten wereldarbeid, aan tastbare dingen van onmiddellijke gebruiks-nuttigheid, voor het menschenleven.

„Ik mag het verdomd graag doen eigenlijk hè? dat soort werk zoo,” bekennt hij. „Ja, voor jullie is het zoo gezegd niks.”

„Nou.... niks....”

Naar zijn krachten kan Eli niet antwoorden. Want als die gratie van gebaren even duurt, ontstaat een gevoel van verbazing en tegenzin, om die vrijmoedigheid waarmee deze jongen jegens hem en het zijne optreedt. Hij kan het zich ook niet bewust maken waarom hij in deze houding iets terugspeurt van, ja..... Gerrit Jan van Wyhe, die zijn sleutel in het water gooit?

Marius de Bree is te gevoelig om door die stemming van Eli heel en al onaangedaan te blijven.

„Ja ik wil wel bekennen,” zegt hij, „ik hou nou echt van dat werk hè? Zoo'n schroef dat vind ik een verdomd mooi ding. 'k Heb ook het liefste als ze me thuis wat geven, dat ze maar een lekker goed stukje gereedschap geven. Ja heusch. Zoo. Nou. Ga je mee?” Hij glimlacht verlegen, maar Eli voelt: aan vijandigheid kan hier niet gedacht worden. Dat is dan toch wat anders dan wat die jongens deden? Een nieuwe sleutel koopen?

„Jullie zijn ook feitelijk altijd een handelend volk geweest.”

Eli vindt nu pas een stukje rechtstandigheid om te antwoorden.

„De Joden bedoel je?”

„Ja.”

„De Joden waren in Palestina toch landbouwers.”

„Ja ja natuurlijk, daar ben ik mis in. Ja ik weet het wel hoor! Het is ook een rotzooi! Ik weet het ook wel hoor, dat wij feitelijk in het ongelijk tegenover jullie zijn.”

Dat is toch een aandoenlijke bekentenis. Met een kameraadschappelijk jij en jou tot den knecht bestelt Marius bij den smid den nieuwen sleutel op het slot, in een liefde voor het vak en het ding, die hem dadelijk doen slagen. En hij krijgt een oliespuitje mee, om de scharnieren van de deur te smeren, die hij heen en weer bewogen en beklaagd heeft alsof het zijn fiets of de deur van zijn moeder's slaapkamer was. Hij staat met Eli bij den grooten glanzend-zwarten boerenknol die in den hoefstal met zijn beplakte pooten tegen de zij-latten staat te slaan, terwijl zijn hoef gebrand en gevild wordt. Marius vindt zoo'n paard wel fijn, „maar jong,” zegt hij, „ik vind zoo'n motor-tractor toch heel wat mooier over 't land. Over tien jaar dan zien we geen één paard meer voor de wagen of de ploeg, allemaal auto's en motoren. Die halve garen van jouw klas die willen nou wel naar Mexico (hij schiet in een lach) om daar paarden te vangen en God weet wat ze daar wel willen vangen, misschien wel meissies, haha! maar laat ze mij nou maar *net* zoo lief naar het hartje van New York brengen; daar zou ik mijn hart ophalen jo.”

„Denk je dat het daar mooier is?”

„Och dat is toch veel fijner. Tenminste voor mijn idee hoor! Ik weet niet hoe jij derover denkt? Maar het lijkt mij toch wel vader, als ik jou zoo aankijk.... dat jij ook wel voor de moderne dingen zult voelen. Ik zou 't fijn vinden, al die nieuwe dingen die ze daar gemaakt hebben. Die Amerikanen die zijn zoo verdomd knap in de techniek. Alles met fijne machines en zoo. In Amerika daar jagen ze met motor-tractors door de bouwvelden heen, da's niet zoo'n rot-land als hier, wat dacht je. Ja,” zegt hij rustig en beslist, „jij bent er ook geeneentje die daarbij blijft, bij wat je nou dan bezig bent te doen. Rabbi of hoe dat heet, daar blijf jij ook niet bij. Dat zie ik ook wel.”

Eli kijkt voor zich. Die scherpte en vriendelijke flinkheid ontstellen hem nu toch even, al kan hij op die voorspelling geen enkele verbinding in zichzelf vinden. Met een gulden uit zijn broekzak heeft Marius negentig cent voor den grooten sleutel betaald en een dubbeltje voor Jan van 't Oever, den gebochelden knecht, die het ding heeft uitgeschaafd tot het paste. Eli

zou er iets dankends van willen zeggen, maar hij wordt teruggehouden door de vrees dat het verkeerd zal worden opgenomen.

„'n Hoop geld hè? Zoo'n sleutel,” probeert hij.

„Och jò, maak je daar maar niet bezorgd om.”

„Je moet het eigenlijk van van Wyhe en van Marken terug hebben.”

„Ik vraag ze 't geeneens. Laat ze naar de bliksem loopen. Lul daar nou maar niet verder over na. Jij zou 't toch zeker ook doen als je 't hadt?”

„Als ik 't had, misschien wel.”

„Nou maar dat zie ik wel, jij zou 't zeker ook doen; verdomme jò, je moet mekaar toch helpen. Maar as je nou maar wil aannemen dat we allemaal niet zulke mietersteen en zijn als die jonges van jouw klas.”

„O, nee natuurlijk niet. Dat begrijp ik wel.”

Tegen zooveel nadrukkelijk betoonde sympathie kan Eli niet in verzet blijven. Ze ontroert hem. En hij kan zijn gewaarwordingen niet tot eenheid brengen, daar bij dien langen rijken jongen die zoo opeens uit de wereld naar voren schiet, met vriendschap van overtuigende woorden en met een daad, die wel niet volledig prettig is, maar waarmee hij zich toch helpend in Eli's moeilijkheid en belangen zet. De lange jongen staat nu in het slopje aan het schuurtje te werken; af en toe staat hij met ingehouden bevreemding naar dien donkeren afval-handel te kijken van wrakke meubelen en hoopjes afgedragen kleeren op den steenen vloer, kapot keukengerei, bergjes voddensnippers en schots en scheef door elkaar gesmeten brokken en staven roest-ijzer; een vochtige mufheid slaat er uit naar buiten. Al het leelijke en ook het heilige van het dierbare Geheim, ligt, voor Eli pijnlijk, naar Marius' blikken open. Eli heeft een oogenblik dat hij, naar de rivier gekeerd, den heelen dag aan zich voorbij voelt gaan, en hier moet hij dan wel aan vanmiddag denken toen, terwijl hij de kar nam, zij met Mientje Wiegand gearmd voorbij ging, die groote boomen daar langs, aan het water. Drie uur later hebben er die gemeene Gerrit Jan van Wyhe met die laffe Paul van Marken gestaan, en zijn sleutel in het diepe water durven gooien. Was deze Marius er toen maar geweest! Dat is toch wel zoo, dat hier een helper, een beschermers staat.

Een spanning bij de gedachte dat Louise van der Wal nu nog eens voorbij zou komen. Hij is met een jonge van de H.B.S. Ozoo. Een beetje dronken staat hij er toch wel van. Die rijk-

dom die zich over hem heen buigt, en hem goed en vast komt beschermen, hem de kracht schijnt toe te zeggen van een verrassende genegenheid.

Jammer dat zij nu niet langs komt. Ja, het is wel niet zoo prettig, bij de schuur. Maar nu de Bree er is, want dan vindt zij misschien de schuur zoo erg niet meer: gewoon een bedrijf. Kan dat niet? waarom kan dat dan niet? Dat zij de schuur gewoon ziet als een ding van een bedrijf? Andere jongens hun vader hebben toch ook allemaal een vak? Waarom kan zij dat alles niet aanvaarden? Dat menschen op de wereld zijn en een of andere arbeid doen? De een dit, de ander dat? Ja, kon het zóó zijn! Dat hij zich niet zoo angstig hoefde te schamen.... Dat het bestaan van vader, dat hem toch lief is, geen kwelling was tusschen vader zelf en het andere dat hem ook lief is. Een kwelling, een drukkende kwelling.

En dan is het toch altijd een aandoening als zij langs komt (nu hij toch eenmaal verliefd op haar is!)

Zij komt niet, maar hij hoort wel een stap om den hoek naderen. Het is Jankef. Jankef laat zijn hoofd onderzoekend zakken en kijkt scherp, verbaasd, wantrouwend onder zijn pet uit en zijn stap versnellend, naar die bewegingen bij de schuurdeur. Daarop is Eli eigenlijk geen oogenblik bedacht geweest. En waarom niet? Vader komt zoo vaak bij de schuur; het is vlak bij huis. Dat is verschrikkelijk. Wat wil hij in 's hemelsnaam wel verlangen van Louise van der Wal.... Hij zou nu Jankef al wel weer weg willen tooveren, of Marius. Maar hij weet nu dat er toch schuldigheid aan Marius is, want hij schaamt zich meer tegenover Jankef dan tegenover de Bree. Ja, met Jankef heeft hij toch een pijnlijkheid samen. Vader's komst toont het hem juist.

„Zoo ouwe,” zegt Jankef; maar hij loopt hem meteen voorbij, op den langen bezigen jongen toe. Jemie Krimmie, dat ook nog, dat gloeiend-vervloekte „dag ouwe” van vanmorgen. Eli wil niet zoo lijdzaam blijven. Hij loopt op Jankef en Marius toe:

„Hij maakt het slot weer,” zegt hij dapper. „Hij zet een nieuwe sleutel in.”

„Een nieuwe sleutel?”

Marius voelt dat hij wat veel heeft aangedurfd. Hij kan de laatste schroef haast niet meer vastzetten, zoo verrassend en onthutsend, treft hem de nadering van den eigenaar van dit schuurtje. En van Hanna's vader.

„Jongeneer?” Open peilend recht in de oogen. Maar de toon

vol achterdocht. „Wat was er eigenlijk aan de hand?”

Het is heel anders dan Marius hier verwacht heeft. In zijn onbewuste voorstelling was dat, naar wat hij wist, en naar wat hij bij dit schuurtje en zijn inhoud vond passen, iets volkomen on-persoonlijks en verslagens. Iets dat vriendelijker zou zijn, ja onderdaniger dan de smidsknecht voor de belangstelling in het smidsvak, en voor het dubbeltje.

Deze tengere maar rechte en levenskrachtige man is van die wereld die hij straks in Eli aanvoelde, van die wereld van spannende onmacht, iets positiefs; hij staat daar recht op in; hij is het minder verontrustend dan Eli, maar in zijn mannelijke waardigheid beslist. Marius heeft zijn schroevendraaier teruggenomen; hij kan nog geen woord uitbrengen.

„Ja,” drijft Jankef tot Eli, „as je me nou maar wou vertellen wat dat allemaal moet beteekenen?”

.....
„Hier in het water? Wat een.... En heeft hij dat? O, jonges van je klas? Het is niet om te gelooven. Zoo'n brutaliteit. In het water? 's Jonge. Dat is een brutaal stukje hoor. O, en U zet er een nieuwe in. Ja, je moet 't mijn niet kwalijk nemen (Jankef's ergernis vaart over de verlegenheid van den jongen heer heen) maar prettig is het niet voor me, om zoo hier op aan te komen en iemand die je heelemaal geen boe of ba of gezicht van kent, om die bezig te zien met je eigen dingen, die je van jezelf beschouwt, versta je wel?”

„Jazeker. Jazeker. U hebt gelijk.”

„Ik was bij Max in de tuin,” komt Eli nu tusschenbeide, „daar heeft hier, de Bree, gehoord wat er gebeurd was. En nou heeft-ie me geholpen om het heelemaal in orde te maken.”

„Ja maar ik kom hier toch maar zoo pal kom ik hier vóór te staan,” verzet zich Jankef, „dat is toch iets om van op te kijken, (hij spreekt tot Eli met een zij-blik naar Marius, nog steeds geërgerd) dat daar iemand aan het slot van mijn schuur bezig is.”

„Jazeker. Jazeker. U hebt ook gelijk. Het is ook gek voor U.” In zijn gevoeligheid beleefd-schuldig, bijna onderdanig. Marius' bedremmeldheid, zijn blos, zijn groote kinderlijke oogen, hoewel Jankef ze zelf zoo heeft, niets van Marius' beminnelijkheid merkt Jankef op. Eli weet het: louter Marius' oneerbiedigheid jegens hun armoede treft Jankef, de bedekte dристheid waarmee hij het hunne durft naderen en in beslag nemen.

„Het is niet te begrijpen,” zegt Jankef opgejaagd, „hoe iemand het durft te doen. Om een ding dat van je is, te durven vast te houden en dan weg te durven gooien! Is dat dan te begrijpen,

dat zulke jonges dat zoo diep in zich omdragen, die brutaliteit? Om tegenover ons te doen wat ze maar in hun kop maar opkomt? Alles wat ze letterlijk maar lust? Die brutale minachting van een mensch?"

Marius bloost niet meer: hij is nu vuurrood bij die woorden, en hij heeft tranen in zijn oogen. Zijn hoofd staat van Jankef geweken alsof hij er een tik tegen zal krijgen.

„Jazeker, het is ook vreeselijk gemeen,” hakkelt hij. „En nou zult U zeggen: „ik zit nou ook weer met m'n vingers zoo maar hier aan Uw schuur.” (En dan ben je nog de vader van dat aardige meisje. Waar ik eigenlijk niet tegen mag praten, zul jij wel vinden. Jezis, wat beroerd.)

Bij dat slot van zijn biecht is het bovendeel van zijn gezicht ook nog vol rood geloopen.

Jankef heeft met spanning naar dat schuldige gezicht gekeken; die spanning zakt en splitst zich bij deze oplossing.

„Ja ik begrijp het wel. Je doet het natuurlijk juistement om het goed te maken.” Hij kent zelf de bitterheid van die woorden niet. Hij wacht. „Je doet het voor hem,” zegt hij met duidelijker en beslister afwijzing.

„Ja zoo is het ook. Ik wist natuurlijk niet dat U dat niet goed zou vinden.” (Ik doe het werkelijk om iets aan jullie goed te maken, dat ik met je dochter kennismaak. Geloof nou toch, dat ik het goed meen.)

Jankef wordt zwak van woorden tegen zijn wrevel in, tegen zijn gevoel van verslagenheid in, van ontmandheid om dien sleutel, en om dezen langen jongen die in weerwil van zijn zachte houding, in een even onweerstaanbare driestheid zijn handen met zooveel plezier uitsteekt naar het zijne.

„Ja, nou,” zucht Jankef, „dat is dan nou eenmaal zoo ver; het is vanzelf buitengewoon vriendelijk van je om hem te helpen.”

„Ja, hij zat er tusschen. En in zoo'n geval weet ik maar niet beter te doen dan zoo'n jonge even te helpen. Ziet U, ik klets liever niet zoolang over zooiets. Ik zeg eenvoudig kom ga mee; zullen we samen een nieuwe sleutel op dat slot laten maken.”

„O, dan ben je dermee naar de smid geweest?”

„Naar de smid. En hier heb ik de nieuwe sleutel.”

„'t Is wel radikaal.”

Jankef neemt Marius op; wonderlijk sjalf; knap sjalf. Hem ook een zorg. Maakt het hem ook evengoed benauwd in zijn hart, zoo vriendelijk als-ie dan wezen mag. Wat kan men er tegen doen? Niks is van jou. Geen uur van de dag, en geen sleutel van je schuurtje zelfs niet, en geen deur dervan, en je

eigen dalles nog niet eens. Overal kan iedereen met zijn pooten aanraken, en je hebt niets, niets over niets te vertellen. Ach God, vader van Israël, wat is dat allemaal mies."

Hij kijkt in de schuur: met het afgeschoten hokje erbij; klee-ren, ijzer en meubelgeraamten. Het mag dan niet veel zijn wat David er heeft ingebracht en het is niet veel, maar als de laatste vracht morgen er nog bij komt, gaat die er *niet* meer in. Straks maar aan de buurman vragen om berging van een paar knapste stukjes voor een paar dagen. Boe! Een beetje veel zweet is het wèl dat aan het vuile gedonderjaag zit om door de wereld heen te komen. Hulp van de groote jonges vroeger was óók een sof. Maar het was dan toch wát. Je moest ze daar wel alle dagen voor te vreten geven. Jankef voelt: dat was wel zwaar. Maar daar zat toch ook plezier aan, aan dat leven. Het is geweest: niks aan te doen. Kan niet worden teruggehaald. En in zijn vermoeidheid aanvaardt hij het zonder veel weemoed. Het is alles veranderd: een heel leven ligt al achter hem, vol, en nog steeds duurt het, en staat krachtig in hem. Al staat het niet meer zoo vol gestalten om hem. Nou is die Eli er, zoo anders als de anderen. Iets heel aparts, dichtbij en ook veraf. Maar ook dát is er, en er is een bijna onverschillige taaheid in hem, waarmee hij, ook de verwijdering, ook de ontstijging van het zijne aan het eng-eigene, aanvaardt.

„Wil ik 'm der nou maar even verder inzetten, Leefmans? 't Is nog maar één schroefje." (Dat is de stem van vandaag; hij moet antwoorden; het verleden is weg).

„Ja dat is goed, best. Je doe-maar...."

Jankef staat er bij; kijkt naar Eli, dan weer naar de handen, die met nieuw plezier draaien en vastzetten. Marius neemt zijn olie-spuitje.

„Wat nou nog? Was der nog meer te verzorgen?"

„Ik wou even die scharniertjes smeren. Ze piepen zoo."

„O, piepen ze. Dat is niet zoo mooi als ze piepen."

Marius moet zijn wil met hardheid op zijn kleine bezigheid zetten, tegen het diep-wantrouwende, moeizame dulden en de schuldig stellende spanning van een leed-gevoel dat Leefmans steeds weer over hem heenlegt. Maar hij houdt, eenmaal sterk in de overtuigdheid van het nuttige van zijn daad, tot het laatst toe, al is zij niet gaaf, nu zijn hernomen beslistheid.

„Ziezoo," zegt hij, terwijl hij de deur nu geluidloos heen en weer beweegt, „nou hoor j't niet meer. Anders blijft zoo'n deur zoo vervelend knarsen. Moest eigenlijk van boven een stukje afgeschaafd. Dat is heelemaal verwrongen. Affijn."

„Nou dat doen we dan nog wel 's,” stelt Jankef hem tevreden alsof hij een politie-man, een deurwaarder, een ingekwartierde vijand was.

„Nou hier is de sleutel. Hij past perfect hoor.”

„Zoo, perfect?”

Jankef kan niet bedanken, hoewel het nalaten hem moeilijk valt.

„Spuitje weer bij de smid terug brengen. Nee, dat doe ik wel. Nou.”

Hij schudt Eli de hand. „Jò, je houdt je maar taai, hoor. Och, laat die jonges maar lullen; je trekt je der niks van an.”

Eli bedankt hem nu.

„Och zanik niet jò. 'k Heb 't al gehoord, 't is netjes zoo, hoor!”

Hij lacht luid en wat vrijer op. „Dag Leefmans!”

Jankef heeft hem peinzend bekeken. „Dag.... jòngeneer,” groet hij. Hij kijkt hem na. Zwijgend en vlak, als Marius zich op een afstandje omkeert, zien zij elkaar nog in de oogen. Jankef, terwijl hij er van zucht, tot Eli op weg naar huis:

„'t Is toch wel mooi van 'm, dat-ie de sleutel nog zelf wou betalen.”

„Kost 'm een gulden.”

„Mooi is 't zeker.” (Een gulden, voor beiden een overtuigende werkelijkheid). „En toch is het een buitengewone brutale gotspe-poonem van een jonge. Maar 't is mooi. Een jidde-vijand is het in alle geval *niet*.”

„'t Is ook een vriendje van Max.”

„O. Nou, daarom hoeft-ie 't nog niet van mij te wezen. Maar een jiddenvijand is het niet. Dan zou-ie zeker daar niet gestaan hebben. Met jou mee te gaan: kom we zullen samen dat slot weer in orde maken, en niet lullen, maar dōen — ik moet zeggen 't is knap. Buitengewoon fijn brutaal sjalf; kan 't niet anders zeggen. Een buitengewone fijnheid van een fieselemie van een gestudeerde kop. En een paar oogen potverdomme zoo groot als van die glazen stuiters, en van de allergrootste dan. Potverdomme wat een paar oogen heeft dat sjalf in zijn kop. Een stommeling is het niet. (Eli laat vader gaan: diens opgezegde onderzoek ondersteunt zijn overdenkingen aangenaam). En een baás van een soortement van een opzichter of *inzenieurs-liefhebber*, geloof dat maar. Dat als-ie twintig jaar is dan is-ie wat mans! Dan kommandeert-ie ook nèt zoo kalm honderd man precies als-ie daar die schroefies in het slot van de schuur zet. Ho man, zoo kalmpjes-an. (Hij trekt een mondje). „Ga jij 's even dat.... En jij doet zeker dàt nou even hè?

Zoo. En jullie maken dat samen in orde. En meneer.... e.... Hummes.... U hebt zeker dat allemaal al prompt verzorgd...." Geloof dat maar: een mamzerbennenidde van een stille kommando-speler! *In zijn hart wel te verstaan!* Doet-ie precies wat-ie wil! Van wie is-ie eigenlijk?"

„Van de Bree. Dr. de Bree. De apotheker en scheikundige."

„Is dat zijn vader? Zoo! Ken 'm persoonlijk niet. Deftige Gooj. Zoo. En is dat de kameraad van Max? Nou Max is toch voor hem maar een doodgewoon stukkie ordinaire jodenfamilie. Is géén grootsj sjallef, waarachtig niet. Keurig fijn in zijn optreden. Ondertusschen hebben ze jou toch maar de sleutel van onze schuur uit je jodajem gespeeld. Had 'm ook heelemaal niet daar op school bij je maggen hebben, en nog veel minder vertoonen."

„Je weet wel hoe dat gekomen is, dat ik 'm bij me hield."

„Ja stil maar. Het is allemaal dezelfde vuiligheid. En van de eene vuiligheid komt zonder pardon de andere. Ze zijn wat mans. Ben jij dan toch ook niet tegen opgewassen geweest. Voor zoo'n aanstaande Gazzen en Rebbe als jij bent, voor zoo'n groote man is dat nog wel niet zoo heel erg bij de pinken."

„O, moet ik daarom alles vooruit weten wat die vuile jonges voor rotstreken zullen uithalen? Wat een onzin."

„Onzin of *rotstreken, rotstreken*, die ken ik niet: rotstreken. Maar iemand die Rasjie kent (Rasjie zijn de beginletters van den naam van een beroemd Pentateuch-verklaarder, en wie Rasjie kent, geldt bij Jankef en de zijnen als de bezitter van een levende filosofie en scherpzinnigheid) aan zoo iemand moest dat niet geleverd kunnen worden. Om je de dingen uit je vingers te laten spelen door zulke *bandieten* die voor niks staan, die zulke vijanden van je zijn."

„Je lijkt Evelien Meijer wel. Viel ook gemeen tegen me uit, omdat ik 'm uit handen had gegeven. Bespottelijk. Wat weten jullie daar nou van. Een jonge die elke dag naast je zit, die kun je toch niet weigeren, als-ie vraagt om even zoo'n extra-groote sleutel te bekijken?"

„En," zingt Jankef, „ze heeft gróót gelijk! Heb je les gehad bij de Gazzen?"

„k Heb der een half uur gezeten, maar les heb ik niet meer gehad."

„Ook temet gehoord van bizondere voorvallen? Heb de Gazzen vijftientig gulden te leen gevraagd voor 'n handel; heeft me, op de trap, weggesnauwd zooals ik 't in geen jaren van 'm gehoord heb. Krimineel. Ja-à; hij komt wel! Daarom niet. Hij

komt ze me netjes brengen. Ook temet een beetje spektakel meegemaakt? Van de Gazzen en Evelientje?"

„Spektakel? Ja ik geloof wel dat ze mot hadden."

„Om een afgesprongen sjiddesj (huwelijk). Ja, je hoeft niet zoo *aristokratisch* geheimzinnig te doen als een groote man! Boe! want ik weet het al lang. En de heele Kille weet 't. Sander de Leeuw loopt met een kop precies als een turf die heelemaal klaar is voor de stoof, en dan naar *de keien* toe. Evelientje heeft zijn Aaronnetje *niet* gelust. Mischien weet je 't niet eens, dat je je maar groot houdt voor niks."

„Wat gaat mij dat nou an wat zij daar stil met elkaar bepraten."

„Heelemaal niet. Maar mij dan wel. Doet mijn voor mij persoonlijk, in mijn hart een groot plezier. Niet om Sander de Leeuw, en niet om Aaronnetje Tinnel (drek) ook niet. Maar dat er toch nog *nee* gezegd wordt als der geen zin is. „Nee vader ik heb géén zin!" En de Gazzen op een buitengewone manier de pest in, want hij wil maar best van zijn dochters af, maar Evelientje heeft geen zin in alles. En of je je nou grootsj houdt of niets grootsj houdt: je hoort wel dat ik het evenwels best weet."

„Nou, as je 't weet, hoef ik het niet te vertellen. 't Eenige dat ik weet is dat-ie lessen heeft verloren."

„Lessen?"

„Ja, Hebreuwsche lessen. Die schijnt een ander te krijgen. Een leeraar van het Gymnasium."

„Zoo! nou dat is leelijk voor de man. Dat zal 'm nog niet zoo best smaken. Niet alleen om de centen, alhoewel-ie een bovenste beste duitendief is, maar ook omdat-ie bar en bar op zijn eer gesteld is. Nou dat spijt me dan voor 'm. Maar op school heeft je Rasje je dan leelijk in de steek gelaten. Je zoo te laten uitkleeden, dat is heelemaal geen Jiddisj werk. En „dag ouwe" te zeggen als je vader voorbij gaat die geen mooi pakkie aan heeft, dat is óók geen werk. Dat is bij mijn nog veel minner; dat is heelemaal smerig laf en tryfe (onrein) sjmadkoppewerk (verraderlijk)."

„Je weet niet hoe ik 't daar tusschen die jonges heb. Ik zie er schandalig voor ze uit."

„Wat?"

„Ja schandalig. En is dat zoo erg? Dag ouwe? Dat zeggen tenslotte die jonges ook wel tegen hun vader. Dat is vriendelijkheid. En ik kon niet anders."

„Gelogen! Ik praat er niet meer over. Een vriendelijkheid...."

„Je weet niet hoe ik daar sta. Je kunt er heelemaal niet over

oordeelen. Dan moet je daar godverdomme niet langs gaan.” „Poeh! Ik zal jou vragen waar ik lopen moet!”

„Ik heb gedaan wat ik kon. En jullie niet. Het kan me niks schelen wat je dervan zegt. Als ik daar op die school moet zijn, dan moet je ook zorgen dat ik er behoorlijk uitzie. En dat ik er kan zijn. Ik heb goeiendag gezegd en hoe, dat doet er niet toe. En jullie hoeft niet vlak langs school te gaan met de kar vol. Daar word ik mee gepest. Dat is voor hun idioot, dat je een vader hebt die met zoo'n kar langs de school gaat.”

„Zóó is dat.... idioot! Nou dan is het maar *idioot!*!”

„Belachelijk,” mokt Eli na, „ik zeg toch niet dat je kunt helpen dat je die kar noodig hebt. Maar ik ook niet. Belachelijk om zoo weinig te begrijpen dat ik nog een standje moet krijgen voor zoo'n grapje.”

„Haalt me de jonges aan tot bij de schuur,” verzet zich Jankef nu ook kleintjes, meer tegen het lot dat hem van zooveel kanten prikkelt, dan tegen Eli. „Daar zul je thuis spektakels van beleven als ze 't hoort. Wat moet je met zoo'n jonge, daar.”

„Ze kan met haar spektakels naar de verdommenis lopen.”

„Dat sjalf.... Het is toch mooi van de jonge” (Marius wordt weer nobeler voor Jankef). „Ik had 'm eigenlijk nog wel behoren te bedanken ook.... al doet-ie het ook voor zichzelf.”

Dat Hanna en Marius in den tuin elkaar hebben aangehaald, daarover spreekt Eli maar niet. Dat, en het tooneel tusschen Evelien en haar vader, dat blijft voor hemzelf. Daarvoor is het vertrouwen tusschen vader en hemzelf nu niet groot genoeg. Al hoopt hij dat het altijd nog maar tijdelijke verstoring is. Nu blijft het maar van hem, dat alles, van Evelien en van Hanna. Voor de jeugd. Voor zijn verliefde hart.

Hoewel die ontmoeting Marius even drukt: die warme hittige geest, met den ruigen kern van uitzonderlijke, van aantrekkelijk-vreemde volkskrachtigheid, trekt hem prikkelend, den jongen van den stof-onderzoeker, als een wereld die hij doorproevend zou willen kennen. En hij weet dat hij veel kan durven; hij is jong, onbezorgd, en lenig: hij gaat morgenavond, bij de muziek, vast en zeker dat meisje, die Hanna zoeken.

TIENDE HOOFDSTUK

Lang kan het schreeuw-spelletje van Betje van Gelderen, bij de avondboterham in het al bijna schemerige huis, nu niet duren. Niet alleen dat Eli, nu hij na al die gevechten om en tegen het andere eindelijk weer op eigen bodem staat, in verzet komt tegen eischen die Betje aan zijn gedrag buiten het huis stelt, terwijl zijzelf daar een noodtoestand voor hem helpt scheppen zonder er iets van te kennen. Jankef's vrouw kan maar een paar van haar orde-stellende uitroepen naar hem schreeuwen:

„Aan zijn fader! die met zijn sappelwerk langs zijn school 'een-gaat „dag ouwe” te schelden en in de maling te nemen voor die kwajongeneertjes, voor die snotneuzen!” En: „Een sleutel van minstens vijftwintig stuivers!” krijgt zij. Eli bijt haar in de nieuw opgeroepen kracht, scherp en uit de hoogte toe: „Hou je bek! De schuur is op slot en het gaat je verder niet an.” „Zoo, en wie betaalt dat?”

„Het gaat je niet an. Jij niet en vader ook niet. En de rest zal vader je wel 's vertellen hoor! In een gezellig uurtje.”

Hij kleurt zelf op Jankef's bloot; zijn bitterheid wil hun saam-hoorigheid treffen die hem onwaardig lijkt, maar niet tot in het slaapvertrek toe.

Niet alleen dat hij dit nu met zulk een overmacht zegt dat zij hem als den aanstaanden meester voelt (want alleen die ambtelijke macht kan haar eerbied wekken) en „heeregod” zegt, maar verder haar mond houdt.

Maar Jankef zegt ook opeens, met een blik naar buiten:

„Potverdomme jonges, de tafel afruimen, gauw, en smoel houden allemaal, gauw, want waarachtig daar is-ie!”

„Wie?” Betje geschrokken.

„De Gazzen mét Eveline, zoowaar als ik leef. Zóó,” zegt hij genoegelijk voor zich heen: „Zijn ze waarachtig. Netjes. Heb ik toch óók 's gelijk gehad. Komt me netjes de centen brengen. Met honderd smoesies en kloumekees allerlei boodschappen, maar nergens anders om dan om de centen te brengen omdat-ie „berouw” heeft van zijn snauw! Laat ze der maar even in, Bet!”

Betje van Gelderen schrikt er hevig van: zij is bang voor elke aanraking met het hooger ontwikkelde, en op dit oogenblik is haar peil nog wel zoo actief hier. Zij gehoorzaamt Jankef, maar de stem waarmee zij aan de deur zegt:

„Komt erin meneer, juffer,” is als een piepje.

„Geeft eens een paar stoelen,” roept zij in die zenuwachtigheid angstig bevelend tot Eli. Het wekt in Eli kalmte, beheerschte spanning, vastbeslotenheid, als een levendige rust. Hij heeft zich al tegen vader gesteld, en in dit uur, na dezen dag, kan niemand hem hier meer wat „maken”. Hij zet stoelen voor beide gasten neer. Meyer neemt zijn hooge hoed af en legt hem op zijn knieën. Als Evelien gaat zitten, is het of Eli de heerlijke holheid voelt van de duizeling waarmee zij hier is binnengevallen.

„Wat is het hier al donker,” zegt zij tegen beter weten in, „nee? vind jullie het hier niet donker? God ik vind het hier al donker.”

Meyer geeft Jankef de envelop. „Ik kom je dat even brengen, waarover je vanmiddag...”

Hij houdt zich alsof het heel moeilijk is voor Jankef hem dadelijk te vatten.

„O meneer. Dank je wel vriendelijk. Doet me best veel plezier. Ze komen vanzelf op de afgesproken tijd weer op de plaats van afzending terug. Maar het doet er niet toe: doet me een groot plezier dat je ze komt brengen. Ik heb nog gedacht dat ik ze aan de overkant moest gaan vragen. Ja dat kan niet-temin: bovenste beste Gooj.”

„Wie?”

„Mijn buurman hier aan de overkant, de timmerman. Geeft ze me met alle soorten van ingenomenheid. O ja. 'n Gooj van goud! ja een éérste klas jodenvriend! maar nou hoeft dat ook alweer niet.”

„Zoo? nou, gelukkig dat die er dan tenminste ook nog zijn,” zegt Meyer keurig bitter met een blik naar zijn dochter. Haar oogen antwoorden met den hollen glans van een schrikje, dat naar binnen slaat, en daar roert.

„'n Kop thee of koffie, juffer? U meneer?”

Zij bedanken. En Betje kleurt. Zij weet dat zij bij Jankef's eerste vrouw wel dronken, en dat zelfs een keer een van de meisjes er een bord middageten nam, en dat zij vies van haar zijn. Jankef wil hun tegenzin negeeren, en dringt aan: „Zèt het maar Bet! dan drinken ze het wel. Moe'j ook niet vragen, maar doen!” Maar het helpt niet en Eli geeft het paard van zijn gedachten de sporen om deze pijnlijke overwinningshoogte zoo snel mogelijk achter zich te laten.

„En dan,” zegt Meyer die eigenlijk allerlei te zeggen heeft maar zich niet op zijn gemak voelt op zijn stijve stoel, even-

min als Jankef zich vrij voelt zoolang zij zoo gedwongen als gastheer en bezoek tegenover elkaar zitten, „overmorgen is het Eeref Rosj Hasjoone, en dan moet ik morgen uiterlijk twaalf uur nog een achtste boter in huis hebben.”

„Een achtste.” Jankef kijkt naar Eli. „Ja meneer, denklijk gaat hij morgenochtend.” (Jankef wil niet bekennen dat Eli bijna altijd dien contrôle-dienst op de boter bij de boeren waarneemt) „dus de jonge man zal er zorg voor dragen. Een achtste, Eli.”

„Dat is dan wel vroeg voor hem,” zegt Meyer droogjes.

„’IJ mach toch zachts mag-ie wát voor zijn vader over ’ebben.” Betje denkt raak te treffen in de „eert Uwen vader en Uw moeder”-stelling van den Gazzen.

Meyer lacht fijntjes; zijn beroemde glimlach-baksel, een sjaalet, die alles inhoudt, wat onderscheiden genietters erin wenschen te vinden.

„Laat-ie ’t maar niet vergeten,” redt zij zich tegen die samengesteldheid.

„Dat is nou niet het moeilijkste dat-ie te onthouen heeft: wat jij jonge?”

„Ik vergeet niks,” zegt Eli in zijn strijdbaarheid.

„Zoo. Vergeet jij niks. Maar men moet ook wel eens wat kunnen vergeten Eli.” (Eli voelt Meyer’s zwakheid: hij is nu toch vriendelijker dan in zijn eigen huis. Slim, maar niet echt fijn.) Hij lacht:

„Ja, maar dat is moeilijk.”

Meyer kijkt omlaag. „Affijn,” zegt hij weer, „als men dan maar eens iets voor zichzelf kan houden.”

Hierop knikt Eli saamhoorig.

„Nou dat kan-ie!” haast zich Jankef, „meneer.... waarachtig, ik wil ’m geen pluimen geven, want hij heeft het ’r vandaag bij mij *niet* naar gemaakt. Maar de man is wel zoo, dat als-ie niet los wil laten, dan krijg ik, versta je wel? *ik* krijg ’t er *niet* bij ’m uit. Mooi kan ’k ’t niet vinden. Maar het is zoo.”

Hij kijkt Meyer in de oogen:

„Kaan wort von haint, was er geheert hot,” (geen woord van wat-ie vandaag gehoord heeft) klemt hij.

Evelien blijft zwijgend zitten; zij kijkt af en toe naar Betje van Gelderen op: zoo’n toestand, zwanger, in zóó’n huis! Al vindt zij Jankef te goed voor zoo’n vrouw, het is haar onmogelijk, haar verbeelding met die hulpbehoevendheid te vereenigen. En Betje mag verlegen worden om haar armoede, zij kijkt niettemin trots op haar buik.

„Komt ook niet te pas,” zegt Meyer (hij bedoelt: over te vertellen in dit mijn geval.)

„Heeft-ie 't je ook verteld meneer? Die geschiedenis van z'n school?”

„Jazeker. Ik heb 'm erom geprezen. Het is zéér goed, in zijn positie.”

„Wat zeg je nou, meneer?”

Eli kijkt strak voor zich, dan snel even op, van Jankef naar Betje.

„Ik heb 'm gezegd,” Meyer herhaalt zich in de plechtigheid van vanmiddag, met een korte hoofdwending naar Eli, „dat het zeer prijzenswaard is om de Joodsche leergierigheid en ijver hoog te houden.”

„Vader weet 't niet, meneer.”

„Weet Vader 't niet? O, nou dan bemoei ik me er verder niet mee.”

Maar Jankef is niet tevreden.

„Hij heeft me verteld dat-ie vandaag de hoogste, nommero één van de klas is geworden.”

„De hoogste van zijn klas? Zoo? Dat heb ik niet geweten. Zoo, nou dat is netjes, waarachtig. Ik heb het niet geweten.”

Een hulpeloos grijnzende knik van Betje van Gelderen.

„Och, Vader interesseert zich daar niet zoo voor,” zegt Eli half vertrouwelijk naar Meyer. En jij eigenlijk ook niet, bedoelt hij.

„Zoo! En heb je 'm dáárvoor geprezen meneer. Zoo!” Het feit, voor Jankef onbelangrijker dan één goed antwoord op een vraag omtrent de Joodsche Leer, stijgt door Meyer's woorden toch tot geheimzinnige waarde voor hem. Maar zijn verbolgenheid tegen die on-joodsche school die de verloocheningen tegen hem brengt zooals vandaag, is toch te diep dan dat hij het als een doorkende verheuging kan vieren. Hij verzet zich een beetje tegen Meyer; Eli moet maar liever niet al te knap worden op dat gebied, „de man is nou toch al stolz genoeg in zijn keeltje.” Maar Meyer spreekt hem weer tegen: algemeene ontwikkeling moest hij zelf ook zich bijbrengen; daarzonder kan hij nooit de plaats bezetten die Jankef hem wil zien innemen. En hij staat op: „Kom.”

Dat is het oogenblik waarop het bezoek pas zijn waarde krijgt voor Jankef. Nu staan zij tegenover elkaar.

„Ik dacht dat-ie U die sleutel-geschiedenis verteld had, meneer.”

„Die? Tjà, wat zal men daaraan doen. Ze durven nog heel wat.”

„Of ze durven? Is dat dan niet zoo? Was saak se dervon? van de gotspe tegenover de Jid? De klinkklare russische kozakkenmanieren zijn het....”

„Ik zou toch naar de leeraar gaan als ik jòu was.”

„Natuurlijk,” zegt Evelien. „Je kunt naar de leeraar gaan. Naar het Hoofd. Maar och.... hij zal ook wel het zijne doen....” Jankef kijkt daarop naar Eli; die kijkt bitter vóór zich, en blijft zwijgen.

„Meneer, als ik naar de leeraar ga, dan zegt-ie: Leefmans, dat zijn zaken buiten de school (Jankef bootst dadelijk den toon van plechtige ambtelijkheid na, zooals hij zich dien denkt bij Heideman). „Wat buiten de school gebeurt beste vriend (Evelien glimlacht) daar mag ik me *niet* mee bemoeien. „On so gyh ich nach haus. Jaàaa.... als meneer Meyer misschien komt....” „Ik?” (Eli heeft lust naar buiten te loopen; vader is weer aan het flateren). „Dat kan ik niet doen. Dat ligt heelemaal niet op mijn weg.”

„Niet? Nou, als het niet *op je weg* ligt, een omloop hoef je der niet voor te maken,” spot Jankef, „maar mijn helpt het niemendal. Ja, ik moet zeggen: *jodenvijand* en *jodenvriend* zijn vandaag bezig geweest.”

Meyer knikt; hij denkt aan zijn eigen ervaringen, maar laat er hier niets van los.

„Als men het ééne zegt moet men het andere óók zeggen: de één heeft 'm zijn sleutel van de schuur uit de handen gepest, en de ander.... óók een sjalf, vind ik mèt 'm bij dezelfde schuur, ja meneer dat is ook de moeite waard! heeft het van 'm gehoord en is mèt 'm náár de smid gegaan en heeft 'm *uit zijn eigen zak* een komplette nieuwe sleutel laten maken, en het slot uit genomen en er weer ingezet. Ja, als een vrind! Is dat ook mooi of niet? (weggeduwd wordt de wrevel tegen Marius uit lust tot vermeening in de zeldzame ontmoeting). Men zou zeggen: waar God een vijand stuurt, daar stuurt-ie vaak een vriend dernaast mee met dezelfde zending. 'n Mirakel meneer?”

„Zoo? Dat is mooi.”

„Is dat niet mooi?” Hij richt zich tot Evelien, die vol sterke ingenomenheid met dat vleierende beeld van den Christenjongen, zijn blik tot zich trekt. En Jankef, opgedreven door de verlokkende aanwezigheid van de mooie burgerlijke jonge vrouw, verheerlijkt Marius de Bree, den jongen van den westerschen Intellectueel, het „fijnste soort Gajes”, en Evelien's ideaal.

„Een fijn soort van menschen?” bezingt Jankef de lichamelijke

en geestelijke verzorgdheid van den intellectueelen middenstand: een rust, een gaafheid, die hij niet bezitten kan, en die hij, anders dan Evelien, voor beheersching en fijnzinnige viering van het leven aanziet: „O, het is zoo'n fijn soort Gajes, die lui! Het zijn geen drukte-makers, het zijn geen opscheppers, het zijn geen minachters van iemand die werkt voor zijn brood, het zijn menschen die wat begrijpen en wat hebben, zonder der met èen woord over te kikken, en hun gang gaan! Ozoo! Géén kwaad van de Jidden.... maar de Jood met centen.... kan er niet aan *ruiken*! Dat zeg ik!”

„Onzin!” roept Meyer boos. „Ja, de uitzonderingen eronder, de werkelijk beschaafde. En vindt men die niet onder de Joden?” „Weinig! Minder! Zeldzaam!” klemmt Jankef.

Meyer trekt zijn oogen en schouders op. En Eli weifelt. Hij wil wel dat het zoo zal zijn, maar hij voelt in vader de gemakzuchtige overdrijving, de aansluiting bij zijn dolle broers, die hij soms van vader kent: het zich overgeven aan het plezier van het oogenblik.

Voor de anderen onmerkbaar, ontroert Evelien ervan tot een ruime zoetheid in zich, en als steeds weer tot de spanning van den angst. Want wat zij verstaat uit dien lof aan de Bree, en aan zijn kring, dat is voor haar van Born gezegd. En Jankef begrijpt den glans niet dien hij gewekt heeft; die in puntjes van haar oogen verschijnt, en waarachter zij haar zalig mengsel van angst, geluk en spanning ondergaat, en van innerlijke beving om de dubbele ontoonbaarheid van dat alles. Geen oogenblik nog vandaag was Aaronnetje de Leeuw zoo ver, en voelde zij zich zoo bijna heilig gesteund in haar afwijzing en ja, ook in haar verliefdheid, als hier tegenover Jankef Leefmans. In dit huis, dat zijn grondige, maar naakte, warme levens-echtheid in den áanschemerenden avond zoo onverwacht en toch niet in zichzelf ongekend, om haar wikkelt: om den nood van haar onzekerheid, en den hang naar zelf-ervulling; en dat haar trilling in haar blootlegt. Naar haar lust neemt Evelien die stemmingskracht tot zich; zij neemt er uit wat haar dienstig is: tot haar eigen diepsten grond dien zij daarmee vreest te ploegen, laat zij ze niet aandringend door. Natuurlijk, in dit kleine stadje, hebben zij hem straks op straat ontmoet: Born. Hij heeft zijn hoed afgenomen; Vader ook. En Vader heeft gezwegen, terwijl zij, met haar blik naar de verschietende en vervloeiende straatsteen, naast hem voortliep. Maar hoe moet zij hem dat eene oogenblik hebben aangekeken: Born! want pas toen hij voorbij was, wist zij dat: wat het dan is, dat is het, maar dat het haar wensch

was, aan zijn hals te mogen hangen, en dat die blonde verzorgde, rustig liggende snor haar opjoeg om er op te zoenen en veilig te worden teruggezoend. Natuurlijk, zij weet wel: mannen die je zou willen zoenen, zijn er zooveel. Maar al is haar opvoeding dan een beetje verwaarloosd, zij heeft van Branca, en vooral van haar eigen verstandigen aanleg wel geleerd, dat je uit die mannen voor de liefde, (dat is voor het huwelijk) diè moet kiezen aan wie je je zou durven toevertrouwen in de maatschappij. Dat zij geen kans heeft, dat voelt zij wel, maar dat dit een man is, dat weet zij ook. Een man zooals zij hem wil, van de velen die zij voorbeeldig weet, plichtbewust, met idealen, en toch practisch. Iemand die zijn leven maakt, frisch, altijd jong, en boeiend met die beschaving die van de groep is waartoe zij wil behoren. Een afschuwelijke vrouw heeft hij, een boerenmeid, hoe is het mogelijk! het lijkt of ze zoo van achter de karn wegkomt. En zij, zij is mooi, *dat weet hij wel*, Born. Zij is pas mooi genoeg voor zoo'n man, een man om aan de hals te hangen, om krijgertje mee te spelen, in huis. En om buitenshuis mee te verschijnen als twee menschen die sterk hun plichten kennen, en die de waardigheid van hun kring hoog houden. O! het is krankzinnig, afschuwelijk, en verrukkelijk, maar zij is nu vol van hem. En nu zoekt zij steun, overal, in haar gebroken gevoelens; zij zou tegen iemand aan kunnen vallen, zoo los, zoo opengescheurd, zoo ontschroefd voelt zij zich van binnen. Zij kijkt naar Jankef, naar Eli. Tegen Jankef zou zij huilend kunnen gaan steunen. In Eli voelt zij een hatelijke, een afrekenende en wegende stilte, een grond van bitse, werende eigenwijze strengheid. Een overdreven mispuntig kind, met een eisch die haar niet blijvend achten wil, een onwilligheid die doorbijt in de gevoelens die haar niet minder heilig dunken, al verschiet de grondigheid ervan altijd ergens ontzinkend bij haar....

„Best mogelijk,” zegt Meyer bitter, „dat er een enkele goeie onder door loopt, maar overigens....” Hij wendt zich schertsend-gemeenzaam naar Jankef en Eli: „houdt ze in de gaten.” Hij trekt Eli aan zijn oor.

„Wat? houdt ze in de gaten.”

Eli lacht. Hij durft nu niets zeggen, om Meyers blijven of heengaan niet te beïnvloeden. Want Meyer stáát wel al dien tijd, maar hij is nog niet van Jankef af.

„Ja meneer,” schertst die, „ik weet 't wel: vandaag is het niet zoo heel erg best met je gesteld. De ware bui die is er niet. Hij

doét zijn best (hij wendt zich daarbij slim tot Betje) maar koosjer gaat 't 'm *niet* af."

„Ik ben zeer bezet."

„Wat heeft dat met dat te maken? Bezet is zoo erg niet. Als men maar niet bezeten is."

„Be-je mesjogge geworden?" boos tot het schoolkind Jankef.
„Mesjogge, nee. Maar het is *niet* zuiver op de graat. Ik ben blij, met wat je me gebracht hebt, dat zeg ik nog 's. Mooi om het me hier te brengen, dat meen ik. Maar je moet niet vergeten meneer: ik heb je *geloof ik*, vandaag al 's eerder een keer gesproken. Hoe-oe! Haha!"

„Hè! Ik vraag je toch niks?"

„O maar dat hoeft ook heelemaal niet! Wie der vragen moet, dat ben ik. *Ik* moet altijd vragen, maar wat je van mijn krijgt, daar hoef je niet om te vragen, dat krijg je voor niks."

„Mesjoggene socialistische praatjes, voor een Jehoe!"

„Socialistische praatjes? Is dat dan niet zoo?"

„Wij hier in Holland hebben geen klagen. De Oranjes zijn wel-doeners voor ons."

„Of ze weldoeners zijn? Ze hebben mij bij mijn weten nog nooit geen kwaad gedaan. Alleen: heelemaal zuiver Oranje is het niet, want het geeft blauw af. Ja? toen ik ze om een paar handelscenten heb gevraagd, heb ik een *blauwe* scheen gekregen. Maar wacht," lacht hij steeds joliger, „ja, ik zal eerst dat mooie pampiertje goed wegstoppen dat je me daar gegeven hebt, want ik ben bang as je kwaad wordt dat je 't me weer uit m'n jodajem grijpt, zie."

Meyer lacht, al is het zonder veel klank; daar kan hij niet tegen op.

„Nee meneer: alle gekheid op een stokkie, maar ik zeg het je: wen ze nit wollen, dan wollen ze nit. Daar is toch niks niemendal aan te doen. Daarmee is alles gezegd."

„Hè!" weert Meyer af met een schertsend gebaar van afkeer. Maar Jankef heft zijn hoofd, en met een tik op zijn zak waar de vijfentwintig gulden zitten, zegt hij trots:

„Of je nou hoog springt of laag springt: de gaiwe (trots) zit er in, en je kunt fluiten met je bloederige goosen." (bruidegom)

„Dus dan heeft hij tòch gepraat?"

„Hij? Ik zeg je toch: geen woord? Maar wat meen je dat „die ander" niet praat? Ozoo!" liegt hij ondeugend als Meyer frons, „de man ja, de vader dan vanzellef, loopt toch zeker de gal bij stróómen tot buiten de deur? dat de heele stad die vraagt:

waar komt in 's hemelsnaam komt al die gál vandaan! Ze hebben gemeend dat het van het slachten is, maar lou!" Jankef danst erbij, terwijl hij oolijk zingt:

„Dat komt
Van de liefde....”

Meyer glimlacht scheef. En uit Evelien's keel bevrijdt zich een korte, zenuwachtige, maar toch met verheugenis geladen lach-scheut.

„Ik zeg meneer: de gaiwe (trots) zit erin. Ja hoe kòmt ze deran!" roept Jankef vleierend, „hoe kòmt ze an de krootsjekat (grootschheid). Hoe kòmt Evelientje Meyer aan het hoofd in de nek tegen Aaronnetje de Leeuw, ja!"

Hij heeft Meyer beet: Betje van Gelderen die dien verheerlijkt ziet glimlachen, durft zelfs zachtjes op te gieren om dien rakker van haar „Baas".

„Is 't dan niet zoo?" vraagt Jankef, nu hij Meyer's laatste verzet tegen zijn recht tot spreken gebroken heeft, „is dat dan potverdomme een man voor *zooiets*? Een kleine flinke gekasjerde nulliteit?" Hij kan den onbeduidenden zoon van den rijken slager niet luchten. En zijn sympathie met Evelien is zijn slaafschheid jegens het kind van zijn meester, dat hij tot mooie burgerdochter heeft zien opgroeien. En ook de stille werkzaamheid van den veroveraar, wien te kort is gedaan.

„Evelientje" verzekert hij,
„Evelientje,
Zoent geen Katsef,
Voor geen tientje!"

Hij weet van geen verliefdheid in haar. Maar behalve de veroveraar, drijft de stille ontbinder die in zijn diepte leeft, de lust in hem op, de leugen al vast goed door te branden. En Evelien is overgevoelig in haar schik met hem.

„Wat zeg je van 'm?" roept ze tot haar vader, „wat zeg je van zoo'n mannen-keurmeester? Ja," lacht zij naar Jankef op, terwijl zij nu zijn arm neemt, „hij zal wel een echte minnaar geweest zijn, wat Leefmans?"

„Of ik een minnaar geweest ben? Ja daar weet je natuurlijk niks van af, en niemand hier. Want Vader die was óf nog niet hier, of hij keek me nog niet in mijn gezicht. Maar daar hoef ik nou niet grootsch op te wezen, maar te verzwijgen

hoef ik het ook niet (Betje van Gelderen giert gedwongen op; Eli glimlacht nu toch om Evelien's aanvleijing tegen Jankef, die dat zoo vriendelijk aanneemt. Hoe is het mogelijk dat Evelien elke aansluiting op hem ontwijkt: haar overgevoeligheid treft hem bijna alsof het zijn eigene was) „maar een knappe jonge nou dat wàs ik! Meissies waren knàppies mesjogge op me hoor, dat wil ik je dan wel vertellen.”

„Nou stil maar,” zegt Evelien, „ik geloof het wel. Wat Vader? Hij was nog zoo'n slechte keus niet geweest. Als-ie nou maar niet getrouwd was.”

Haar grappigheid gaat haar gedwongen af: zij speelt ze op de kracht van haar geaardheid. Hoe aardig Jankef dan geweest mag zijn, al was het zelfs een knappe rijke jonge geweest: een knappe jodenjonge, dat zegt haar nu niks. Zij doolt er met haar verbeelding koud om heen, en dan herstelt zij zich met inspanning: „God god!” schudt zij opeens haar hoofd in haar opkomende oolijkheid, „wat een schep kinderen heeft die man zich aangehaald. God, God, al die kopzorg derom. En nòg is 't een aardige kerel, waarachtig.”

„Ja toe nou maar,” Jankef tikt haar tegen de wang, omdat haar hoofd nog tegen zijn schouder ligt, „neem nou maar gerust een loopje met mijn. Je goedkeuring die krijg je toch evengoed van me. Van mijn een goedkeuring, zoowaar als ik leef. Hij nommero één vandaag, en jij nommero twee. Waarachtig.”

Evelien zwijgt. Verstrakt. Blijkt voor zich uit. Tegen Jankef's arm aan. Dat zal wel, denkt zij: een goedkeuring, als je alles wist wat ik in mijn hoofd heb; God, god, ik ben gek. En diezelfde Jankef Leefmans maakt me nog gekker dan ik al ben. Ik ben verliefd op die man die daarginds over de straat loopt.... Dat heb ik me in mijn hoofd gehaald en ik bèn verliefd op 'm, ik wou dat ik z'n vrouw was.”

Evelien weet wel dat het niet de Liefde is, niet het zuiverste, vervullende en omscheppende gewaarworden, dat eens de grond was van haar vroegsten-meisjesdroom. Zij weet het. Maar zij geeft zich over aan dit lokkende steunpunt van ontlasting, omdat hier ook de bovenbouw van dien droom haar doet hunkeren: een van dien kring te zijn. Maar zij weet dat zij nu met Born bezig is: dat Aaronnetje de Leeuw haar dichter op hem dreef. Ik ben wee, denkt zij, ik wou dat ik thuis was en vierentwintig uur mocht liggen huilen.

„Ja, ja,” zegt Jankef opeens vriendelijk in haar oogen, half sentimenteel en niet zonder zinnelijke beroering hoewel hij

vaderlijk blijft: „Ja, 't is goed, sjiksie.... ik weet het wel: der is der wel eentje waar je stilletjes mesjogge op bent? een of ander knap meneertje? ja 't is goed.”

„En dat komt van de liefde —
En dat is zoo'n aardig ding
Het is 't refrein van 't liedje
Dat ik hier voor U zing!”

Met een zucht staat zij overeind en maakt zich los.

„Het leven is geen lolletje,” grapt Betje van Gelderen.

„Mag wel om gedacht worden,” eindigt Meyer waarschuwend voor zich heen. „dat hij er goed uitziet.” Hij doelt op Eli's gewonde wang, en het Sjoelfeest. „Alle autoriteiten: gemeente, provincie, wonen de dienst bij.... Zooiets mag niet voorkomen. Dat is geen decorum.” Nu vriendelijk naar Eli: „Het moet *ad perfectum* zijn, *ad perfectum* in alle opzichten, wat? Sjobberdeba,” mompelt hij ondeugend, „sjobberdeboe, sjobberdebanse. Nou.”

Zij gaan; Meyer groet naar Betje met een geforceerden glimlach en een tik aan zijn hoed. Betje stijgt het bloed naar het gezicht; haar hoofd trilt.

„Nog wel bedankt meneer.... nee, nee niet voor het papiertje, maar voor dat je het me hier komt brengen! Dat is goed. Dat is nog niet zoo'n leelijke zet van je; doet me veel en veel plezier van je.”

Eli ziet Evelien als een stille volte in de avondstraat tippelen; een boeiend geheim hangt om haar. Hij had haar ook wel tegen zich aangeleund willen voelen! Een vraag, en een antwoord met zachte stemmen, al houdt hij dan niet zoo erg van haar. Maar zij van hem.... dat zij zoo heelemaal niets van hem houdt, dat is toch te erg.

„Een mirakels aardige schwanz?” praat Jankef binnen haastig over het stille standje aan Betje heen, „een liberale nierisj van een buitenmodelsche Gazzen, tusschen twee haakjes?”

Al geeft Eli weinig antwoord (Jankef erkent dikwijls den toestand van geminderd vertrouwen niet):

„Geen dooie vervelende Toure-vreter of tillem (psalmen)-snoeper, zooals je der wel hebt? O, meen je soms dat die lui daar in Amsterdam zoo zijn als hij? Hij is daar heelemaal niet getapt hoor, Meyer. Hij telt daar, in die wereld van Rabboonem en zoo voor méér als een halve liberale mesjommet! (doope-ling). Ja ze zijn vanzelf niet allemaal even erg; ik heb der

ook wel gezien en gesproken die wèl mènschen zijn. Maar je hebt der ook anderen. Oa! ik heb ze gezien die den heelen godganschelijken dag in een hoekje zitten met hun smoelen boven de tillem-boekjes, als maar dumme-dumme-dum, dumme-dumme-dum, zonder boe of ba of fatsoenlijk opkijken, ja maar *ver-véélend!* of ze meenen dat ze daarmee alleenig zoo regelrecht het Kan Yden (paradijs) mee inzweven! O! zulke dooie griezellige stukken vreten!"

En hij beleert op zijn wijze Eli: „Dat is toch ommers geen vromigheid? om je godganschelijke leven daar maar te zitten griebelen! Een Jood moet zich met de Toure bezig houden en doen wat er geboden is, en laten wat-ie niet mag doen. Maar hij moet *leven!* Ozoo."

Eli ziet hem aan; hij kan zijn gedachten niet uitspreken, maar dat hoeft ook niet hier. Het groote kind Jankef heeft Evelien gezien, ja, liefelijk aangevoeld in haar trilling tegen zijn arm en schouder. Dat, en de overwinning op haar vader, zijn tevredenheid over zijn houding bij Herman en Ozer, en de tweehonderd gulden daarachter, die wenken als grondlegging voor het kapitaaltje dat hem met solieder kans dan ooit, een ruimer koopmanschap zal bezorgen, ontspant zijn krachten in een wijd zinnelijk aanzien van de wereld. Zijn geest zet uit, slaat een eind omhoog, zweeft boven zijn verhoudingen rond, en snuift den hoogen zonnigen bries van opwekkende, longenzuiverende, uitgeschoven verschietsen. „Nog eerder," zegt hij kalm en vast met zijn blik in Eli, alsof die duidelijk genoeg gesproken had, „kun je in de wereld een tippel maken, ja, en op je poonem vallen dat je met een kapot gezicht weer op moet staan (Eli lacht zenuwachtig op) dan dat een mensch niet lééft!"

Hij zwijgt. Hij ziet Eli met gebogen hoofd voor zich heen staren, met zijn grootste oogen, en wendt zich af. Beiden hebben zij een gewond menschenhart vermoed; beiden pogen zij vruchteloos het dikke schemergordijn te doordringen waarachter het zich verborg; trachten zich over het diepe letsel heen te buigen, staan te trappelen om de leering er van in zich op te nemen. De een verwarder, dichter op de zelfzucht teruggeworpen dan de ander: de vader in stoffelijker verlangens gewikkeld dan het kind. Want het kind, dankbaar voor de krachtigste uitspraak van den vader, voelt zich aangegrepen door wenschen die hij geen vorm kan geven, verlangens die grondeloos schijnen en het lichaam van den aard-bodem waarop het staat, willen wegtillen. Diepe verlangens van

kracht-spanning, boven den wrevel uit, waarmee alles van dezen dag, wolkgrauw maar toch doorlicht, tot knevelen gereed, maar toch opstootend tot losmaking, hem prikkelend en persend van zich weg schijnt te willen schieten. De school, de jongens, de hachelijke, als uit de lucht gevallen overwinning van het hoogste rang-nummer, de vernedering met den sleutel, de onwil van Rosa van Raalte, Evelien's bitsheid en ontteekking, het onbevredigende van Max en de bemoeienis van Marius de Bree die toch een naargeestigen smaak heeft achter gelaten, alsof hij voor dat opgedrongen voordeel zich bevuild heeft. Overwinning noch nederlaag staan vast; er is geen van beide. Maar één van beide moet blijvend worden. En dat is de overwinning.

Hij hoort vader nog zwaar-frisch zeggen:

„Kan wel wezen dat anderen der anders over denken die óók menschen zijn van wéten. Maar zóó is mijn meening derover.” De verliefdheid op Louise van der Wal blijft levend in al die gevoelens; maar zij wijkt levend naar den achtergrond. De eenige bevredigende daad, al is zij maar een stevige afschijn van het Doel, dat is zijn komende dienst op het Sjoelfeest. Nee, het is niet alles. Maar het staat vóór hem als een oogenblik van krachtige, bevrijdende uit-leving. Al is die uitleving het eerste, dadelijke doel: Louise van der Wal, Eveline en Rosa van Raalte, Max en de jongens van de klas op den achtergrond, staan in den wijd lichtenden glans daarvan: hij kan nog niet anders dan met eerezucht vechten om erkenning. Hij zal er alle kracht, alle scherpte, alle indringende liefde voor het onderdeel, op zetten. Ja, hij gaat nu naar boven, studeeren. Het moet „ad perfectum” zijn. Goed, het zal ad perfectum zijn. En Meyer zal hem niet remmen, dezen keer, zooals hij wel eens wil.

„Nou, ik heb ze ook gekend,” hoort hij Betje zeggen die uit het keukentje komt, „die fijne vrome meneeren, in den 'Aagt, die de heele dagen dan boven hun boekies zaten te ooren en te doen, en 's avens” (zij spreekt met wijd-open af-bijtenden mond, in de zekerheid van het succes nu zij toch zoo eensgezind over zoo'n onderwerp mee praat), „'s avends, zegt zij met een blik even meedeelend naar Eli als naar Jankef, „moesten ze alle havenden kouwe afwasschingen hebben. Dan moest de meid die moest met ze mee voor de kouwe afwasschingen te geven; met kouwe natte doeken, op hun nakende lichaam. Zukke fijne vrome meneeren waren dat. In den 'Aagt.”

Jankef en Eli zien elkaar aan. Eli zwijgt. Zoo rotterig en el-

lendig heeft toch nog nooit Hanna of wie ook een gesprek tuschen vader en hem verpest, als dat armoedige zielige belachelijke mensch, dat net een visch is die naar rauwe traan ruikt.

„Zoo,” glimlacht Jankef zwak, „kouwe afwasschingen. 't Is een mooie geschiedenis.” (hij gelooft er geen woord van; hij zegt het om haar tevreden te stellen, en hij betreft zelfs Eli met een blik in die lafheid, al draagt ook die blik een gebedje om medewerking aan, nu hij vindt dat het niet anders kan.) „Als je leeren moet, kun je olie krijgen,” zegt Betje met winkel-versche vriendelijkheid op Eli's vraag. Hij wendt zich tot Jankef:

„En krijg ik niks voor m'n nommero één?” Hij negeert de vecht-klare verbazing van de vrouw.

„Voor nommero één?” Jankef lacht goedig spottend.

„Ja, geeft 'm een paar guldens, omdat-ie op school leert,” bijt Betje.

„Een dubbeltje extra voor in je zak, kun je van me krijgen. Als het dan moet. Maar verder heb ik van die zaken geen verstand, hoor Eli.”

Eli lacht bitter. „Andere jongens krijgen wel een fiets als ze zoo vooruitgaan.”

„O, een fiets! O krijgen ze die....”

„Nou ja, ik bedoel toch niet dat ik een fiets moet. Maar iets mag ik toch wel hebben.”

„En dubbeltje extra in je zak, en verder geen apartigheden. Met die jonges van die rijke vaders kan ik me *niet* vergelijken. Die hebben heel andere bedoelingen, die vaders, en vooral ook andere centen. Asjeblief. Een dubbeltje extra. Fietsen heb ik niet in voorraad. Tenminste, op 't moment nog niet gearriveerd.”

Eli neemt het dubbeltje van het tafelzeiltje. De materieele vorm van zijn overwinning. Hij weet wel dat het veel grooter had kunnen zijn, als Vader wou begrijpen, en als Vader durfde. Maar vragen waar Betje niet bij is, dat verdomt hij. Dat zou immers zijn alsof hij het goedkeurde dat zij gevreesd moet worden?

Hij aarzelt. Het voornaamste moet hij nog zeggen. De dag drong het hem op.

„Als je dan maar weet dat ik met deze kleeren niet langer naar school kan gaan hoor! Al is het dan alle dagen: ik moet er alle dagen goed uit zien daar. Anders is het niet vol te houden.”

„En is dat dan niet mooi?” vraagt Jankef, „dat nommero één juistement het slechtste pakkie aan heeft? Dat vind ik nou juist het allermooiste.”

„Dat kan wel. Maar ik niet. Dan moet jullie daar maar in de bank gaan zitten, godverdomme, tusschen al die anderen in, die er goed uitzien. En in het vrije kwartiertje buiten spelen. Hiër kan ik er uitzien zooals ik wil. En zooals jullie willen. Maar dáár niet.”

„Goed, goed!” Jankef knip-oogt naar Betje. „Nou, ik zal je wat vertellen. Heelemaal onwaar is het niet wat je zegt. En omdat het niet heelemaal onwaar is, daarom zeg ik je dat er gezorgd zal worden voor een knap pak, voor op de school, voor tusschen de anderen in „der goed uit te zien”, begrepen? Voor je Sjoelfeest heb je je beste pak. Dat is toch zeker in orde.”

„Ik kan toch beter....”

„Laat het mijn over; je krijgt voor je school een knap pak. Als het knap is, heb je toch niks te zeggen? Nou dan.”

Hij is al blij met de toezegging. Hij gaat met de oliekan naar boven.

Voor het „Feest”. Voor Rosa van Raalte, voor Evelien.

Voor Louise Maria van der Wal.

Als Jankef met Betje alleen is, bestelt hij, zoo heimelijk zacht, dat hij er zeker van is, het tot Eli boven niet te doen door-dringen:

„Ik heb een pracht van een pak heb ik gezien hier bij deze boel, dat is geknipt voor 'm. As je nou heengaat Bet, en je klopt het, en schuiert het, en je neemt een heete strijkbout en je strijkt het netjes uit, dan is het als *gloednieuw*. Ik zal het je morgenochtend uit de schuur halen: mooi grijs jongeheerenpak, Norfolk heet dat, je weet wel. En het past 'm precies! echt voor zoo'n jonge student. Hij hoeft van niks te weten; maak 't maar stiekum voor 'm in orde; het steekt op geen uur. Hij heeft nou zoo lang gewacht, hij kan nog wel een dag wachten ook, tot dat je er goed de tijd voor hebt. Maar kijk het maar 's even na, en als het klaar is, dan is-ie er knap blij mee.”

Zij knikt. „Dan kost het nog genoeg,” zegt zij, „want als 't zoo goed is, dan brengt 't toch ook op z'n minsten twee *rijksdaal-ders* op, op de mart.”

„Wät moet-ie toch hebben,” besluit Jankef zacht.

ELFDE HOOFDSTUK

Matthias Born's verlangens hebben andere uitzichten dan die van Eli Leefmans. Eli Leefmans's droom wil zich den weg vrij vechten naar de stilte. Hoeveel beweging het einddoel mag eischen, hoeveel vergissing van honenden weerstand op den heenweg tot zwijgen moet gebracht, het heimwee graaft naar rust: een bewegende rust, een levende, zuivere, om zich zelf wentelende stilte, voor elke vernieuwing gereed, koortsloos. Als de verheven rust-maat van een zuiveren polsslag, een milde machine die geen ander geruis kent dan de zachte suizing van haar machtigen liefdevollen loop. In zijn hart, bijna bewust, onverwoord, is dit het Ideaal: een stilte over de wereld die alle onmisbare beweging omsluit; geluk, liefde, vrede van kreuklooze samenheid onder alle menschen; een verbond van miljoenen tegen al wat het hoogste en eindeloos stijgende leven kan kwetsen, of houden in zijn vlucht. En voor dat doel alles, en op den bodem van zijn hart de zekerheid: dat elk het wil. In de onbewustheid van zijn jaren houdt hij zich blind en doof voor de verklaring van den tegenstand waarop hij botst; de wonden van zijn kindertijd hebben hem niet verzwakt; zij zijn ook niet genezen, zij zijn aanvaard. En hij stelt zich verder, in zijn loop naar het Doel; met weinig juiste woorden, onwaardig, onmachtig, vaak lachwekkend, meestal verworpen, maar toch gekend.

Doel en einddoel van Matthias Born en de zijnen is: beweging. Eli Leefmans kan bewegen voor de stilte; Matthias Born kan zwijgen voor de eindelooze werkzaamheid van lichaam en lijfelijken geest. Een jongen vol van de kracht der driftige eenzijdigheid, in heftigen hartstocht op de daad verliefd. Hij wil de pijn voelen van het vermoeide lichaam, de omzwachtelde voet-wonden van het weg-gesteente. Hij wil het bloed zien van de wild gejaagde en geschoten dier-buit, niet uit lust in zijn pijn, maar om het vaststellen der volle werkelijkheid van de jacht, die zich daarmee toont in de volle ruigheid van haar bezigen gang. Daad en enkel daad heeft hij lief; met daad wil hij zich in de wereld plaats breken. Met daad wil hij de wereld verder bezielen; hij wil haar niet anders zien dan in daad, in hevigen arbeid met de stof, voor haar vorm-ontwikkeling, voor den omvang van haar bouw. En jachtende onder-

werping of uitdrijving van allen onwil en onlust aan den wil van die gisting.

Het recht en het vermogen om Matthias te haten heeft Eli niet geleerd: hij heeft alle krachten noodig, om, bij het bewaren van zijn droom, zich als on-erkende in geduldheid te handhaven. En bij zijn jaren past geen verzet tegen de ondernemende onstuimigheid van zijn vijandig-gezinde klas-genooten, en juist op den verren afstand (dien hij niet on-verkortbaar meent) kent hij zeker genoeg de aansluiting van hun wenschen op zijn eigen hunkeringen: verre landen, zon, natuurleven en vrijheid, een avontuurlijk samen-bestaan tot op een ondenkbaar tijdstip van de scheiding! Het verlangen naar zulk een staat buiten de leelijkheid van vorm en geluid rondom heeft van zijn vroegste kindsheid af, vandat zijn broertjes Ezra, Mau en Hartog hem als bewaarschool-leerling het genot van hun jongens-lectuur mee-deelden, het voorloopig uiteinde van elk droom-uur beteekend.

Maar Matthias Born haat Eli Leefmans. De vreemdheid van het Joodsche pauper-kind is verachtelijk voor hem. Omtrent het ras heeft hij niets geleerd dan dat het, in zijn Aziatische achterlijkheid, opdringerig en sluw is jegens de volkeren van het Westen waartusschen het te lang gekleefd blijft, belust om in onvolgbare en altijd verrassende slinksheid het eerlijke breede doel van zijn naïeve gastheeren te vertroebelen, op de vruchten daarvan beslag te leggen en dan in wraakzucht te heerschen. Zoo heeft Matthias' vader hem over de Joden gesproken: een afschuwelijk volk, aan de beschaving vijandig, ontbindend tegen alle orde, fanatiek zelf-ingenomen en blind besloten tot de vernietiging van al wat de wereld van het Westen tot stand bracht; tot veel te groote macht geklommen door de laksheid, de zwakke valsche gevoeligheid van Europa en Amerika. Maar er is voor Matthias' aangeboren voornemen om aan het aanzienlijke in de wereld gelijkwaardig te worden, in de verschijning van Eli een element, dat, veel eerder dan diens Joodsche geboorte, den jongen Leefmans tot een jacht-doel voor hem maakt. Dat is de armoede van dat huis, die zich te onwetend, te weinig bedekt, te min bewaakt, aan den zoon van het schoone leeraars-gezin vertoont. Papa Born heeft dan ook over Eli niet anders gezegd dan: „Wat moet zoo'n jonge dan ook bij jullie op school. Dat is toch belachelijk en schandelijk.”

Matthias Born heeft vriendschap met zijn vader; in de onbevredigdheid over de tamheid van zijn studie-loopbaan spie-

gelt de vader zijn jeugd-idealen aan de onbesuisdheden van het kind, in het vertrouwen dat het zich later, en misschien zelfs beter dan hij, in de arbeidstucht zal voegen. Hij gunt Matthias het voordeel van zijn slechte rapporten, en op een afstand ziet hij glimlachend toe, en wacht het oogenblik af waarop hij krachtig en met hardheid zal ingrijpen. Al weet hij evenmin als de vaders van Matthias' volgelingen, hoe ver de tijdelijke muit-zucht van de jongens hen drijft.

Natuurlijk is het een prikkelende verschijning voor Matthias en de zijnen op den vroegen ochtend-weg: die joden-jonge met een nog ouwer stukje pet en een nog armoediger jasje dan hij op school draagt. Alleen met zijn ouwen berkenstok stapt hij voort, in een loop-maat, die van de zakelijkheid en niet van de wandeling is. De jacht-bezigheid ten behoeve van hun grootsche ontvluchttings-plan voert den jongens hun scherpste krachten toe: zij voelen dadelijk het geheimzinnige, tweede leven, waarin Eli Leefmans hier gaat, buiten zijn saamzijn met hen op school. Zij voelen een werkzaamheid boven hun leeftijd, en een eigenzinnigen geest, waarvan zij de herkomst, de opgelegdheid, de on-ontkoombaarheid voor Eli niet kennen of kennen willen, en hun buit-lust drijft hen op hem. Matthias is gewend tot en voor Eli te zwijgen; maar hij voelt zich uitzonderlijk sterk hier. Papa heeft hem straks om zes uur uitgelaten, dat wil zeggen, heeft hem op dat vroege uur hooren stommelen en is komen kijken en vragen naar de beteekenis van dat ongewoon-vroege opstaan.

„Matthias, wat wou je doen?”

„Opstaan, Pa, en uitgaan. Fietsen.”

„Waarom dan zoo vroeg?”

„Omdat ik het afgesproken heb, Pa.”

„Waarvoor is dat dan?”

„Voor iets fijns, Pa. Is 't niet goed?”

Een tel nadenken; een zachte blik van Pa:

„Als je 't afgesproken hebt, moet je zorgen dat je op tijd bent.” Zij hebben met hun zessen, onder zijn stille, trotsche aanvoering, een half uur lang suizend gereesd, een hachelijk plan met schuldigen hartstocht in haastigheid, orde-oefening en gevaar tot hun uitgelaten tevredenheid klaar gespeeld, en zij trappen in militaire opstelling van twee maal drie weer terug en een eindje om, als zij daar Eli op den weg zien tippelen. Eli is bij den boterboer geweest; hij heeft een killen ochtend achter den rug, en de zon begint den weg naar huis lek-

ker te verwarmen. Drie uur geleden hebben, na den donkeren heenweg, het zachte haardvuur van dunne droge takkebossen en de geur van de overeind gezette roosterende lijnkoeken hem wakker gemaakt, en ree; de zure pap die overhangt voor de jongste biggen, drijft er zijn engen, maar vertrouwden reuk door. En hij is langzaam begonnen, den dag als op zijn tong, door heel zijn mond, te proeven: een groot stuk lekkere lucht dat hem toestroomt, in gave golven van arbeidzaamheid voor hersenen en droom. Want nauwelijks een enkelen keer blijft het leed van den dag in een anderen dag zich doen kennen; de nieuwe ochtend is een nieuw levensvlak zoo nuchter, dat er geen besef van welke kwelling ook uit den vorigen dag in gedijen kan; ja zelfs de herinnering en voortzetting van een vreugde heeft op die grijs-blauwe krachtige barheid van een ochtend buiten, maar moeilijk vat. Maar de terugweg! Dreigt er ook druk thuis of op school: hier op den terugweg, als het, ook in den winter, licht is geworden, ondergaat hij de mildheid van de eigen kracht. Zij schenkt hem de beveiliging van die scheiding tusschen Wereld ginds, en werkzame eenzaamheid hier; tusschen ongewisheid omtrent leed of winst daar, en hier de on-aantastbare zekerheid van het eigene; tusschen afhankelijkheid ginds van zijn ongereede daden en woorden jegens voor zijn doel ongereede menschen, en de onbetwiste heerschappij en slaging hier in den heerlijken arbeid van zijn speelsch-bouwende verbeelding. Zoo klikt hij met zijn stok over den weg; achter hem het immer vreemd blijvende bedrijf van de boeren, al kan de veerkracht van die jeugd den geest dwingen, zich tot in het verwonderingwekkende uit te buigen, zoodat er levende, verschietende oogenblikken zijn, dat hij zich, al pratende met Harm of Dirk, indenkt dat hij misschien ook wel boer zou kunnen zijn. Omdat misschien elke lichamelijke dragelijkheid beleefd kan worden, mits de vrijheid van brein en hart maar zou kunnen blijven? En vóór hem is het huis en de school; het huis, waarin, bij fluisterende stemmen van de herinnering, alleen de droesem van het verleden is gebleven; de vormen van vandaag die het overheerschen, waarin hij het zoekt, dreigen met een vernietigende opzuiging als hij er zich aan overgeeft: zijn gevoelige trots van den ontlukenden knaap prest tot ontwijking daartegen. En de school, als een fabriek vol naargeestige en aangenamer plichten, met welker on-geëigendheid hij zich al in een onnatuurlijke verharding heeft bekend gemaakt. En daarin, in die schoone fabriek, een lichtende,

wit-gloeiende, spannende centrumplek, zijn eigen maaksel dat weet hij trots; onbenaderbaar, en bevend omwikkeld: het meisje. Hier op den terugweg is zij anders voor hem, het meisje: hier is zij volkomen *zijn* meisje. Naast hem.

Straks, bij den haard, in den geur van het rookende, vlam-mende rijshout die, langs den omweg van den sluimer, den slaap verdreef, heeft hij zichzelf in het gebonden huwelijk met haar voorgeleid. Hij die zich nauwkeurig gadeslaat, hij weet dat het zijn hang is naar verlossing in de onderwerping, een als zwak gekende doch soms gestreelde en doorpeilde vorm van zijn jacht naar vrede. In die zwakheid misvormt zich nog soms zijn uiting; hij weet dat hij sentimenteel, onharmonisch, vormloos doet: hij toetst het in gedachten aan het oordeel van volwassenen en het is of zijn beeld is geworden als een lichaam, tot stevige ovaalheid bestemd, en nu tot een uithangenden zak-bouw misgroeit.

„O God, geef mij haar tot vrouw.” Met iets moet hij het pathos gehoorzamen, dat dringt. Dat kan niemand dan hij zelf begrijpen, en niemand anders mag het beoordeelen. Want alleen hijzelf kan het schatten, vergeven en straffen: hij weet dat het uit den eigen, nog onvolkomen verwerkten nood, uit de eigen, nog onkenbare, nog lichaamlooze deugd ook, zoo geworden is. Maar hier op den terugweg, in den jong zich neerzettenden ochtend, bij de verre vriendelijkheid van de zon die speels en steels nog maar vakjes van aaiing tegen boomkruinen en daken legt, om ze straks met zijn warmer omgrijping te bedekken en in bezit te nemen, hier is het niet meer huwelijk, waarin hij zich met haar samen ziet: hier is het verlovingsfeest. Verloving dat lijkt het feest van de volle jeugd, dat is het feest van de erkenning door het meisje en voor de wereld. Dat is die lichte vastheid van geluk, waarin nog geen slaafschheid van plicht den breuk van twijfel en verdenking slaat, dien hij al bij zoo-veel huwelijksparen bij loomheid en berusting heeft leeren kennen. Dat is, zooals hij het beleven zal, de gewisheid, de vaststelling der verwachting van het levensgeluk met elkaar; dat is de opgang, het vertrek naar het geluk; dat is de uren-vullende verrukking van den grooten vóór-dag en van den gloeienden vóór-avond van het feest. Dat alles is mogelijk, waarom zou het niet? Alles is mogelijk, hier op den terugweg. Hoe doet hij met haar tegenover het zijne? Dat is eenvoudig, gemakkelijk, natuurlijk en van de Liefde: hij trekt haar in zijn sfeer. Hij schenkt haar de intimiteit van zijn huis en van zijn verleden, van heel de geschiedenis van zijn wording tus-

schen de kinderen van Jankef in; zijn beminnelijke en bevriende voddenuveltjes, zijn mijmerend oud-roest, de verslagenheid van zijn meubel-rompen. Zijn angsten die de lonten zijn tot de vreugde-vuren van de veiligheid; zijn kwellingen die de zwoegende groei-koortsen zijn van de krachtige gezondheid der overwinningen; zijn zwevende verrukkingen om het samenzijn met allen, waar doorheen de bange, barre gedrochten der verlatenheden nog hun strenge, leerende, manende huiverschaduwen zetten. Al de liefde, de liefde, aan de zijnen in golven toegedreven, of ingehouden uitgeteld in stille, schrokkelijke, korte beten de dronken jaren door. Alle teederheid, van de anderen door hem opgevangen in de verlegen stamelingen naar zijn saamvattende en ziftende bekroningskracht; getrokken uit de onderschepte en haastig ont-kernde twist-kreten die wilden vluchten, als leelijke vogel-lichamen wier kostbare veeren hij plukte eer zij ontkwamen; en uit de schreeuwen van opstand en de liederen van de feesten die loodrecht als brandoffers opklommen, maar eer zij het huis ontstegen, den cijns van hun smijdigheid naar zijn hart lieten uit-dalen, tot een optasting van heimelijke gewisheid, voor altoos. Dat alles geeft hij haar: de diepe, donkere kracht-winst van den nood, door alle handen en harten en verzwegen schaamten gedragen, en de bloedige innigheid van de heete, met liefde overladen verwarring.

Dat alles krijgt zij, als zij komt. En hoe zou zij voor dat alles niet komen? Zij komt; natuurlijk komt zij. De Geliefde uit het Hooglied, die wonderlijke vlugheid, fijnheid en bescheiden scherpe kracht; die levende stilte die werkelijkheid is en altijd weer verrast; die zachtheid van een pratenden lentewind door dichte sparre-veeren; die mond waarin het stem-geluid eerbiedig smelt eer het zich tot anderer ooren waagt; heel dat wezen dat de bouw is van zooveel edel gespannen voorzichtigheden en toch als eigen hooge orde-kracht bestaat, het komt. En in werkelijkheden die het leven nu al met de glansen van hun verheffing beleggen, komt de verloving.

Zonnig, waaiig is de straat, als zij verloofd zijn. Anderen in het voorbijgaan, roepen vriendelijk stoeisch: „Dag jonges!” Zij blijven ergens staan praten: „nou dag! dag lui!” (Dat getuigt van menschenkennis, zou Vader zeggen, om jou zoo te noemen: „lui”. Betje van Gelderen zou lachen, maar wie zou daar dan nog boos om zijn?) En met elkaar babbelt je soms raak en onzinnig op zoo'n levendigen, bonten ochtend, in de lichtwegende lucht die uit alle dingen de zwaarte weg-toovert. Tusschen de zwevende boerenkarren, en de snelle, door den

voorjaarsdag (en hun vermetel beleden geluk) verrukte bewegingen van de menschen, wier dunne ver-dragende geluiden geladen zijn van den moeizamen drang naar stijging boven het vermogen van de stembanden uit. Daartusschen sta je dan, en loop je en praat je dan: smoezertesmoes, papperlepappie, pieperlepiepie, knetterdeknetter, natuurlijk over niets: over haar háár, of haar hoedje, of haar manteltje, of over de manier waarop ze je een arm geeft, smoes je dan en lach je. Met geen ander doel dan om je te laten zien, om te stralen en om uit lucht, menschen, huizen, grond en karren licht te slaan, vonken te ketsen, omdat het geluk zich immers zwoegend moet haasten om overal tot instemming op te jagen. Ja, zou dan misschien het volle plezier, het jonge buitelen komen? Hoe wonderlijk is langzaam-aan de ontroering geworden die in hem rondgaat, als hij aan haar denkt. Hoe anders is zoo'n meisje als jezelf, en hoe onbegrijpelijk en toch heelemaal verblindend en vervullend is de drang om dicht bij haar te zijn, door haar te worden sterk gevonden zoo dat je haar mag aanraken en beschermend je arm om haar heenleggen en vlak bij haar gezicht het jouwe houden, ja tegen haar wang, in een verband, dat de lucht in de wereld buiten en je bloed binnen in je lichaam tot geur en krachtig sap van bloemen doet worden, zoet en zwellend, als van rozen en van bloeiend geitenblad. Aan meer denkt hij nog niet: wang tegen wang misschien, en niet meer gefluister en niet meer bewustzijn, dan de rozen die op hun stengels wiegelen, zuchtend mompelen en weten in den zomerschemer van het plantsoen. Dat is het hoogste geluk dat hij zich denken kan; hij weet nog niet dat hij, eenmaal daar, die zaligheid weer zou ontstijgen naar de hoogere onrust van een drift, die door haar nabijheid en haar vereeniging met hem, zou worden losgemaakt.

Hij heeft nu ook de aansluiting van zijn droom op de werkelijkheid gemakkelijk ontdekt. Het is wel spannender, beangstigender, als het begeerde zoo vlak bij de werkelijkheid wordt getrokken om te worden ingehaald. Want je botst op die stapel-krankzinnige onzin van die verbinding: Louise Maria van der Wal—Eli Leefmans. Maar hij wil het nu eenmaal zoo graag indenken, en dan is het toch niet meer dan fatsoenlijk dat er ergens in je werkelijke leven een hecht-schakeltje wordt gevonden. En nu is het gevonden: het Sjoelfeest. Want hij gaat zingen op het Sjoel-feest en haar vader die wethouder is, komt ook den dienst bijwonen. En hoe gemakkelijk is het dan niet te denken dat zij, met haar moeder, meekomt? Goed, zij

komt dus mee, en hij zingt. Wel niet voor haar, want dat kan niet, maar dan toch in haar lijfelijke en bijna bovenmensche-lijke tegenwoordigheid. Voor haar kan hij niet zingen, want wat hij te zingen heeft, zet te zeer dien kant van hem in volle bezigheid, dien zij alleen zou kunnen waardeeren, en waarvan zij alleen van terzijde zou kunnen houden. En dan is toch ook dat zingen nooit voor één: voor één kan hij niet zingen dan wat voor één bestemd is. Vol is hij van de voorbereiding tot die uren die hem, over een paar weken, wachten om hem heel en al op te nemen in de hitte van hun eischenden, maar ook kronenden greep.

Den vorigen Woensdag heeft hij den middag loopend langs de rivier verzongen, in een onvermoeibare oefening, een onderzoek van zijn eenheid met het lied, een doortasting en een doorproefing van de beweging der zeggung, een doordrenking van zijn wil met elke levende wending van die Thora-lezing en die gebeds-zangen die voor hem als de schokkende, duikende, en zich eindelijk verheffende deelen van een lichaam zijn, zooals hij ze mag opdragen. Het lichaam heeft een wil die tegen-wil is: het worstelt, het wijkt, het verzet zich, en verlangt het niet toch te stijgen? zijn taak is, het overal te volgen, het zijn wil te laten nadat hij het in zich op heeft genomen, en er toch den stijgens-drang van te grijpen en het mee omhoog te dragen: vriend en beheerscher is hij ervan.

Aan de rivier, alleen, enkel met het stille eigen genot bezet, ver van Jankef en Rabbi Meyer, leert hij het gevecht tegen de levende, weerstrevende stof, om de volheid van het Beeld — zonder het te weten.

Hij komt te dicht bij de stad nu al, naar zijn zin; hij slaat een stil pad in. Langs een vaartje, achter oude maar verzorgde burgerhuizen van dorps-grooten en kleine renteniers uit de stad, liggen vriendelijke bootjes, roerloos, als dieren sluimerig aan kettingen en aan vlondertjes te wacht. (Buiten wonen, vooral als je verliefd bent, dan, in den zomer, kun je rondgaan, en daar achter het huis, bij zoo'n bootje staan, en de dag en de aarde in bezit nemen.)

Moet hij niet gelooven dat hij eigenlijk toch een gelukkige jonge is? Vóór het hoogtepunt van zijn leven dat later zal zijn, als hij, weet hij hoe? zijn stille wonderen zal tooveren, lang daarvoor, straks al, op zoo'n feest in Sjoel te mogen zingen! Dat schijnt toch te kunnen in het leven; dat heeft hij al meer ondervonden: bij al die achteruitzettingen door het lot en de menschen, komt opeens iets van het volmaakte geluk vóór je

staan. Je mag het dan een oogenblik wantrouwend aankijken, maar het doet als een mensch (voorloopig als een vrouw, want hij heeft weinig moederlijks ervaren) en zegt: „Kom maar! jà het is heusch zoo, het is voor jou, *maar wist je dat dan niet?*” Want hoe is dat nu mogelijk dat je dit zoudt kunnen verwachten, zoo’n beurt op zoo’n dag, als je iemand bent die bij zoo’n vader thuis alle heerlijkheid verloren heeft; als je alle broers en zusters bij wie je een leven hadt als misschien geen kind ter wereld zoo heerlijk, hebt moeten zien wegtrekken terwijl het was alsof de een na den ander het zeldzame geheim dat je met ze dacht te hebben, verbluffend verried. En vader je in dat zelfde heilig geworden huis een vrouw voor je neus zet die met stem en handen en met alles wat van haar komt, zelfs de herinnering, zelfs de stille aanbidding van dat verleden met wrange domheid in je terug houdt. Als je zoo’n jongen bent, dat je dan dit toch opeens wordt toebedeeld!

In die gevoelens omstreelt hij de onderscheiding van dien grooten dag die hem zoo uitnoodigend staat op te wachten. Een voorgangers-dienst van bijna een uur, behalve de Thora-lezing, en dan nog, daarin, op den vóór-avond, en op den dag zelf, een paar verrukkelijke gebeds-liederen met het koor dat Nolle Bloch (die daarvoor weer eens heelemaal extra „vroom” en Sjoel-bezoeker is geworden) al een half jaar geleden opnieuw is gaan samen stellen en oefenen, en dat dus, terwijl hij op de verhevenheid van de Biemah zal staan, vóór hem, tusschen hem en de Heilige Arke zal zijn opgesteld en hem begeleiden moet. Meneer Meyer bemoeit zich daar niet mee; hij zingt zelf ook een paar maal met het koor, en hij heeft Eli op het hart gedrukt, voor de muziek zijn zeggings niet te verwaarloozen; hij deed het met vertrouwen, zooals vaak, wanneer hij met hem alleen is. Eli heeft een paar maal met Nolle Bloch en het koor gerepeteerd; hij zong de melodie in de aansluiting op het koor in drie keer zonder fout; het was mooi zoo, zei Nolle Bloch: ze zullen nog wel eens zien wat wij hier kunnen, wat? Maar jij wordt een reuzen-Gazzen,” brauwt hij West-Overijssels, „onze Siegfried en onze Leo zijn ook muzikaal, maar ze willen studeeren; onze Sieg die wil dokter worden en onze Leo die wil bij de Balie, in de rechten, jà ’t is wel plezierig, onze kinderen doen hun best. Maar jij zingt het goed, waarachtig, heel aardig.” Dat is prettig om te hooren, vooral dat de jongens zoo goed studeeren en dokter en advokaat willen worden, maar het is niets vergeleken bij het diepe genot (dat door Nolle Bloch niet bedorven kan worden) van het uit-

zingen van heel zijn overladen jongenshart; dat onttrekken van een willigen overdaad aan zichzelf. Die overdaad komt dan, als in beelden van gevleugelde wezens, hoog tegen het wit van de Sjoel-muren te staan, in de vormen van de melodie, prachtig, en tegelijkertijd zijn eigen bevrijding en on-aantastbare overwinning. Dat is de zoetste en sterkste heerlijkheid zelf: te mogen doen wat hij te kennen heeft gegeven voor alle anderen samen te kunnen: het opgooien, uit de kast van het lichaam, van die aangedurfde volheid aan vreugde en smee-kend verlangen naar veiligen bloei van het leven voor alle menschen, die het brutaal of bedremmeld ontkende doel van allen is. Als dan allen zonder verzet zich overgeven en moeten instemmen, tot een volledige belijdenis van den voorrang van het leven en van de samenheid; dan heeft hij hen gedwongen, heeft hun tegenstand doormidden gebogen, en de uitgesmeten golven en pijlen zang staan, vereenigd, hoog in de Sjoel tegen den witten muur, tot gevleugelde wezens van fijne, grijze en gele en witte tinten, met enkele stille trekken; en een vastheid in hun zweving die alle ontkenning overweldigt. Dan heeft hij ze gemaakt, die beelden, en de overwinning is een stil feest, van hem tot de luisterende menschen, en van hun dank tot hem terug: een oogenblik dat blijvend is in de diepte van hun samenzijn op de wereld. En de geliefde komt dan. Hij zingt in den vóór-avond met het koor de beide soli van het Legoo Doudie, van het lied dat de Sabbath als bruid van het Volk verwelkomt; hij leidt het in, het koor sluit aan; tegen het slot, waar de veranderde melodie weer tot die van den aanhef wordt teruggevoerd, herhaalt hij den laatsten dicht-regel. En het koor sluit, nadat het zijn solo met een zacht orgelend geluid heeft onderloopen, alsof zijn jongensstem een lichte, in fijne waterverf gehouden wagenvorm was, waaronder het koor een donker-blauwig rijdvlak schoof, kartelend, een zachte trillende dreuning. Aan het eind van den dienst, dien feest-avond (het is de vóór-avond en Christen-gasten van het kerkbestuur zullen er dan niet zijn, maar wel veel Joodsche en die van de gemeente-leden) zingt hij nog eens een solo in het heerlijkste Joodsche lied dat hij kent, het Jikdal, dat hem als kind altijd gelukkig heeft gemaakt omdat het het lied is van de Feestdagen. Zacht inzettend, op een na den laatsten versregel van de vele die het koor dan al als een massa voedsel voor zijn verlangen zal hebben opgeworpen, zal hij zijn solo op-veeren naar de hoogte over hun hoofden heen; één hooge G die je jofel kunt grijpen als in een scheut aan een gymnastiek-rek, en waar je

dan aan kan blijven hangen, om rustig iets lager den volzin uit te tellen als een duidelijke en heldere verkondiging, vlak beneden die hoogte — van de beteekenis van die stijging. En je glijdt zalig verder omlaag, in een paar huppelingen naar de diepte van je stem, en de slot-F is als een lekker koekje dat je als belooning krijgt: je kunt er zoo lang aan smullen als je wilt, want je verdwijnt ermee in het koor, dat met een enkelen toon hooger over je heen komt schuiven:

*„Tsoufeé we-jou-dy-ang
Se-soo-oo-ry-noe”.*

*„Hij doorziet alles, kent onze verborgenheden,
Weet van elk ding het einde, bij zijn aanvang.
Hij loont elkeen met zijn zegen, naar zijn werk.”*

„Den booswicht zendt Hij kwaad naar zijn misdadigheid,”

roept het koor in een krachtige stijging van stemmen daarna. En hij mag sluiten met de herhaling van het indrukwekkende vers:

*„De dooden zal God door zijn goedheid weer ten leven leiden,
Geloofd tot in alle eeuwigheid, zij de roep van zijn luister.”*

Meyer zingt dan nog het Adoun Oulom met de gemeente, want hij heeft den dienst, met zooveel afwisseling als hij kon brengen, zoo grootsch mogelijk opgezet voor die dagen. Dat is voor den vóór-avond zijn deel; al genoeg om als vergoeding van zooveel kale weken naar te verlangen. Want het is avond, en feest zooals hij nog niet gekend heeft sinds de broers hem met het leege nest hebben achter gelaten: al wat licht kan geven, brandt en al wat de Sjoel bereiken kan, staat gepoetst en gesmukt in de banken, en de vrouwen-galerij boven is voller dan hij ze ooit zag: een dichtbezette Sjoel van muur tot muur, in alle banken. En op den dag zelf, behalve uit de wets-rol te lezen, een stuk van den gebedsdienst te mogen leiden. Het „Aniem Zemierous” te mogen zingen, over welks herhaling hij langs de rivier zoo tevreden was. Omdat geen hoekje bleef dat met zijn eigen toeleg niet gevuld was. Daaraan is voor hem een zoete liefelijkheid, zoo verborgen, dat niemand de gevoelige wijding ervan kennen kan. Want hij wil het zingen zooals eens, elken Sabbath Oome Louis het zong, de man van tante

Klaartje die zich verdronken heeft, omdat hij het met zijn wilde opjagende vrouw, met zijn meesters en eindelijk met zijn booze borrels niet meer bolwerken kon. Eli weet nu dat hij van hem gehouden heeft, en in zijn herinnering van hem houdt alsof het een verongelukt broertje is geweest; in zijn aandanken heeft hij iets van de beklagende en toch geheel zich met hem vereenzelvigende teederheid, die hij jegens den verloren broer Hartog had: als Christenjongen op een bewogen avond, met nauwelijks een knik-groet naar Eli, voor altijd uit het huis verdreven. Zooals dan Oome Louis het „Aniem Zemierous” zong, met al zijn kinderlijke overgave en zijn blijdschap omdat hij, de on-ontwikkelde, daar toch mocht zingen, zoo tot in de kleinste wendingen wil hij het nu voordragen: een heimelijke herdenking van een die niet meer in genegenheid herdacht wordt, dan misschien met een enkel woord door Vader, in een uitgesleten zucht.

„Aniem Zemierous”,
Ik wil liefelijke liederen zingen;
Ik wil gezangen optasten,
Want mijn ziel
Is hunkerend naar U.”

Voor hem is dat „U” niet God; nooit, behalve het eerste oogenblik van de kennismaking met het woord, als aanduiding van het centrum-doel der kerkelijke plichten, heeft hij dat woord als de benoeming van een persoonlijke macht begrepen. En hij is zoo ver, dat alle heerlijkheid, waartoe hij het leven wil zien opgedreven, dat *zijn eigen doel*, klinkt in dien naam, waar en wanneer hij dien ook uitspreekt, vanaf de uitroeping in de Synagoge, tot het fluisteren bij het uitkleeden in het Nachtgebed. En zoo beteekent het hier het wijkende eindpunt van zijn uiterste verlangen, de aansleurende magneet van een hoog, licht-beklauerend, zelfpijnigend zwoegen boven alles van het Daagsche uit, ja ver boven het Meisje uit, dat met haar donkere stilte achter hem boven zal zitten — en hem niet bezielen. Hem niet bezielen eer alle lied verzonken zal zijn; eer het gevecht om de volle uitleving tot de overwinning toe gelukkig zal zijn doorklommen, en de banken van de menschen rondom zullen klapperen voor het losmaken naar de kleine gemeenzaamheid der huizen. Dan, ja dan zal hij haar zien. En als hij haar dan ziet? Als hij dan vóór haar staat? Wat dan?

Plotseling drijft een onzinnelijke hartstocht, een hartstocht als van het brein alleen, hem tot de uiterste kracht-spanning van zijn verbeelding. Zijn oogen boren in haar blikken, grijpen daar vast, slaan de haken van zijn wil rondom haar weerstrevende, onwetend-vervreemde liefelijkheid, en dwingen haar blikken in vriendelijke innigheid naar hem op.

„Eli.”

Zoo zal het zijn. En daarmee zal de wereld veroverd en alle vijandschap aan zijn voeten zijn.

De wereld wordt dan veroverd. Zij wordt veroverd van binnen uit. Zonder voor woorden zelfs moeite te doen, ziet hij het zoo: Door de diepten heen, waar de edele kern en de tegenstand in elkaar verward schijnen. Daar recht door heen. Zij naast hem, als de vaste onbreekbare bloesem die de winst der erkenning is. En het feest zal voltrokken staan, de rechtvaardige belooning zal hem rustig begeleiden.

„De zee zag het, en vlood,
De Jordaan——en week .”

Het vlugge dansende rythme van den Psalm hupt aan:

„Bergen huppelden als rammen,
Heuvelen als lammeren.
Wat is U, zee, dat gij vliedt?
Wat, Jordaan, dat gij terug wijkt?
Bergen! dat gij huppelt als rammen,
Heuvelen! als lammeren?

*Voor de rechtvaardige kracht die het geluk brengt;
Voor de redelijkheid die den jongen Eli Leefmans, uit
de diepte van de misvatting zijn Bruid omhoog draagt!
Voor de eenvoudige billijkheid die het Meisje tot hem doet
inkeeren!*

*Dáárvoor beef, o aarde!
Voor de rechten van het Geheim, beef....
Halleluja, Looft het Doel.”*

TWAALFDE HOOFDSTUK

De aarde beeft; de rammen fietsen. Dat klapje op zijn kop mag dan onverwacht gekomen zijn en even opschrikken, het was niet hard; dus zou het nog wel een grapje hebben kunnen zijn. Het wegritsen van je pet is alleen maar vijandig als ze niet dadelijk op haar plaats terug wordt gebracht. Dat zijn stok hem door den fietser aan de andere zij ontgrepen wordt terwijl hij juist naar van Wyhe keek die zoo zonder een kik doorsuisde, maakt het hem wel erg moeilijk nog aan een grapje te gelooven. Toch doet hij alle moeite, dat overvalletje, zelfs na de sleutel-geschiedenis, als een uitgelatenheid te zien die nog de saamhorigheid niet buitensluit; want de vijandschap in den grofsten vorm van lijf tegen lijf moet zoo lang mogelijk worden weggehouden — tegen die overmacht. Hij moet natuurlijk wel een vreemden indruk maken op die jonges, hier op dien weg: zijn oud vodje pet, zijn sof van een pakje kleeren, en die stok waarmee hij als een vee-kooper stapt. Hij lijkt nu zoo weinig op die jonge van school, al vindt hij het zelf een lekkere kleeding zoo: je hoeft niets te ontzien. En hij moet nu eenmaal elken dag dat tippeltje maken, en dus is een stok gauw verlangd en langs den weg gesneden, en doorboord voor het „souger“-touwte om je pols heen. Dat Gerrit Jan van Wyhe dan ook zijn pet in lol omhoog houdt voor de anderen, en roept: „Een skalp!“ en dat de zwarte Frits Bunge met zijn sluike haar en zijn half-dichte oogen daarop den stok omhoog steekt en schreeuwt: „Een speer!“ dat is begrijpelijk en nog niet beledigend. Maar dat stok noch pet terug komen, en dat dan dat zwilhoofd Ap van Leeuwen met zijn tachtig kilo stommitieit en met varkens-oogspleetjes tusschen zijn vijf pond lip door gniffelt: „Pas maar op met je skalp; doe 'm maar in een stuk papier!“ en dat Dick Horstmans, tusschen de blikkerende kachel-smederij vandaan, dan grinnikt: „Anders loopt-ie weg!“ dat trekt alle hoop uit hem weg op eenig verband. Maar het ergste, het ontzenuwendste is wel de houding van Matthias op dit oogenblik. Hij rijdt, als sluiters van zijn troep, Eli kalm achterop, naast Loe Buishof, een scheele reus, die nooit iets kwaads doet, en kalm en middelmatig werkt. En Matthias laat voor het eerst sinds anderhalf jaar zijn stem openlijk naar Eli hooren; hij zegt, in schijn tot Loe, maar nu openlijk voor Eli bestemd, onder het langsrijden:

„Hij heb geen *maddel* vandaag; niks opgehaald.”

Hij kan niet anders, Matthias; binnen de grenzen van zijn persoonlijke krachten heeft hij geen schuld. Hij vindt het Joodje on-uitstaanbaar op zijn weg: onrein, onoprecht, laf, brutaal, wee-zoet in zijn ijver om mee te tellen. Die ijver doet hem, waarschijnlijk order bewonderende aanvuring van zijn heele achter muren schreeuwende en luizenknappende familiebende, den in het zweet drijvenden sprong naar nommero één van de klas maken. Ongevoelig voor de afkeuring van zijn mede-scholieren, zoo meent Matthias in zijn onhelder verwoorde gedachten, blijft zoo'n jongen met zijn ou-kleer-pakkies schaamteloos tegen hun woede en verontwaardiging inloopen; „het zijn ook zelf vodden tusschen de menschen in,” zegt Pa, „in het werkelijke leven voor niets bruikbaar; in alle opzichten leven ze van afval, en alles is knoei en schijn bij ze. Het kan wel zijn dat er anderen rondloopen die wat beter zijn, ofschoon die dan toch ook uit net zoo'n zoodje komen en even onuitstaanbaar zijn in hun opdringerigheid. Maar *dit* is gewoonweg smerig. Dat zijn van die hollen waar alles aan de maatschappij vijandig is; broeinesten van socialisme en anarchisme en zoo, van ziekelijke wraak op de geordende maatschappij die ze niet gebruiken kan.” En hier, in zijn smakelijken, stevigen en glorie-rijken ochtend, onder de frissche gestreeldheid van zijn leiderschap bij dat wilde muieterswerk, waarin zijn onstuimig bloed hem tegen de tamme wetten van de wereld opzweept die zijn jeugd afheinen — hier voelt hij zich met lichamelijken weezin over dat ouwelijk voortklepperende klitje sluwe zoetheid vallen. En hij verscherpt er zijn houding tegen, en spitst ze toe met zijn zwijgen op te geven en zijn bittere gesloten felheid er dreigend naar te snijden.

„Hij heb geen *maddel* vandaag; niks opgehaald.”

Eli voelt met heete pijn de wond die een intelligente haat hem toebrengt. Het wordt zoo goed gezegd; het is zoo vlijmraak gekozen; het stelt hem, voor de anderen, zoo schuldig aan de comédie van hun gelijke te schijnen als jong studeerend lid van een beschaafden kring, terwijl hij, voor hen verborgen, toch voor anderen hun stand bevuilt met een baan van het verachtelijkste scharrelaarschap, als een dwerg-volwassene bedreven. Die belachelijke gedrochtelijkheid en die dierlijke verblindheid tegenover het hunne voelt Eli zoo scherp houdend uit die woorden in zijn zekerheid, dat hij zijn kalmte voelt breken en Matthias rauw na-schreeuwt:

„Vuile stomme hond! Je kan de pest krijgen! Wat doe je hier

dan op mijn weg! Het is hier mijn weg, godverdomme!" Hij krijgt geen kik of gebaar tot antwoord. „Die gekken," gaat het door hem heen, „hebben goed lullen.... alsof hij dat alles ook niet zou kunnen en fijn meedoen! Alsof zij dat alleen maar kunnen! Die pest-gekken!"

Matthias zet kalm zijn fiets aan om Gerrit Jan van Wyhe een afstraffing te geven. Want die heeft met omgewend hoofd het liedje ingezet dat de anderen overnemen:

„Engeland is gesloten,
De sleutel is gebroken!
Is daar dan geen smid in 't land
Die de sleutel ma-kùn kàn!"

Geen sjoerge meer naar Eli. Geen pet meer, geen stok meer terug. Maar het zal hem nog zuur moeten opbreken dat hij het gewaagd heeft, iets tot den grooten aanvoerder te zeggen: Gerrit Jan van Wyhe dreigt met een geheven vuist naar hem om. Wat het ook beteekenen mag (zij hebben buiten vanochtend hem nog nooit lijfelijk aangeraakt) er zijn erger en benauwen-der dingen voor hem dan een paar klappen of trappen.

Pestschool.

Daar loopt hij weer zonder pet of stok, door die gekken. Eigenlijk moet hij er ook wel even om lachen; dat wil zeggen hij ziet in zijn verbeelding anderen lachen om die plotselinge be-rooidheid van al zijn koopmans-waardigheden, die toch ook de zijne niet zijn. En dat doet hem meelachen, door zijn veront-waardiging en zijn benarde sof heen.

Zoo vindt hem Max van Raalte die een ochtendloop maakt. Eli is eerst weer even teleurgesteld, omdat Max niet eens meer weet dat hij elken ochtend naar de boeren moet. Maar als Max zich dan verontschuldigt, in zijn beetje hartelijkheid dat het saamzijn bij hem wekt daar op dat stille zwaarbegroeide pad langs het vaartje, want het is hier onbewoond onder het hooge geboomte dat het ver-gezicht voor hem afsluit als een lange hooge zaal zoo stil en intiem — dan zijn zij toch tenslotte een beetje vrienden, en al tamelijk lang. Max is twee jaar ouder, hij is in zijn zeventiende. Maar de omgang is dan ook ontstaan op verlangen van zuster Rosa die zich daarmee eigenlijk, sinds Jankef's nieuwe huwelijk, Eli's lot een beetje aantrok. En al hebben zij dan groote verschillen, naar afkomst, omgeving en aanleg, er is toch voor Max een grond van betrouwbaarheid in het broertje van Jozef waar hij af en toe, meer dan bij een

van de jongens van zijn kring, de gevoeligheden kan plaatsen, die hem wel niet beheerschen, maar die, uit zijn bloed en op zijn jaren, zijn school- en familielevens dat niet vol-stovend is, nog een beetje warmen.

Max vertelt dat hij de fietsende jongens is tegen gekomen:

„Vóór-Mexicaansche oefeningen,” lacht hij wijs.

„Ze hebben mij tenminste mijn pet en mijn stok weer af gegrepen,” vertelt Eli, en hij lacht er ook bij, terwijl hij bij de gedachte aan die oefeningen zenuwachtig zijn armen rekt om voor Max het water te verbergen, dat bij de voorstelling van die zoete druiven in zijn mond komt.

„Je pet en je stok? Ssst. Ze zijn wel extra vervelend tegen jou. Wat moeten ze toch steeds met jou. Pest je ze soms?”

„Ik hun?”

„Ja, je hebt nog wel 's,” met een lach-scheutje dat een wijs bestraffinkje is, „van die buien van zware hoogmoed.”

„Ik? Waar slaat dat op?”

Max' oogen schitteren achter zijn brilleglazen, terwijl hij Eli de les leest.

„Dacht je dat ik 't vergeten was jongetje? Dat je verleden week Harry Speelman zoo min behandelde, toen-ie met ons mee wou?”

„Wat? Heb je 't daar nou nòg over? ook goed. Weet jij dus niet dat dat een grapje was? Ja, je liep zoo gauw kwaad weg, dat ik geeneens gelegenheid had om er nog wat van te zeggen.”

„Als je tegen iemand die zegt: „zal ik meegaan,” zegt: jij bent toch veel te min om met ons mee te mogen, dan vind ik dat geen grapje. Dat vind ik *min*.”

Eli loopt even verslagen naast hem. Hij weet dat hij schuld heeft. Maar niet de schuld die Max hem toeschrijft.

„Ik snap niet dat jij denken kunt dat ik Harry niet mee wou hebben, en dat ik 'm werkelijk te min voor ons vind. Dat weet je toch wel beter. Dat ik 't fijn zou gevonden hebben, als-ie mee was gegaan naar de tuin? Dat vind ik toch fijn, met z'n drieën samen? En ik vind niemand te min. Te min! Harry Speelman toch zeker niet.”

„Waarom zeg je 't dan?”

„Nou ja, als ik dat nog vertellen moet.... Een grapje....” houdt hij maar tegen zijn zin vol. En hij kan niet zoo ver komen te bekennen, dat hij uit malle verlegenheid en onhandigheid de grapjes van anderen soms glad mis na-volgt, en daarmee afschuwelijke situaties schept.

„Kan dan wel als een grapje bedoeld wezen. Als je 't zegt, wil ik 't aannemen. Maar 't is idioot. Gewoonweg idioot.”

„Idioot is toch wat anders als min.”

„Hij heeft 't toch ook zoo begrepen. Hij liep weg. Waarom liep-ie dan weg?”

„Omdat 't aardig is, om beleedigd weg te loopen. Da's gauw gedaan. As je genoeg andere dingen kunt doen.”

„Dat is me wat. Beken jij dat je 't niet hadt moeten zeggen?”

„Natuurlijk, 't was beter geweest. Maar zoo is 't ook goed.”

„Jij hadt de eerste schuld.”

Dat opent diepten die niet te bespreken zijn.

„De eerste schuld dat weet ik niet.” Hij weet dat hij ontzien had moeten worden door een jongen die zooveel meer heeft dan hij. Maar wie neemt dat van hem aan?

„Hij had ook beter moeten begrijpen.”

„Zoo verwaand. 't Is bar,” zegt Max.

Zij zwijgen. Eli wroet vergeefs naar de eerste schuld.

„Heb je 't nog in orde gemaakt met de Bree? met de sleutel?

Wel erg aardig van 'm hè? Maar hij moest niet zoo'n flauwe kul uithalen met Hanna. Jesses.”

„Hij is zeker verliefd.”

„En zij ook!” Max schiet in een lach. „Ze dee tenminste zoo poeslief dadelijk. God! ik hoop dat je 't me niet kwalijk neemt, van je eigen zuster, maar ik kan van m'n leven niet snappen hoe iemand daarop verliefd kan zijn. Vervelende overdreven meid.”

„En je zuster is nog wel met haar broer getrouwd.”

Max lacht vriendelijk spottend: „Kan ik me óók niet begrijpen.”

„Jij bent toch zeker ook verliefd?”

„Ja maar zeg! Is ook heel iets anders als Hanna, verdomme! 'k Heb nou toch zoo'n lief meisje gezien, zeg. Och, zoo'n schatje!” schertst hij groot.

„Alweer een ander?”

„Jonge, zoo'n aardig meisje. Aardig figuurtje! en een lief snoetje! 'k Heb der een vers op gemaakt. Echt zooiets dat je dadelijk inspireert, („inspireert” dat vindt Eli bewonderingswaardig) wil je 't 's hooren?”

Hij leest zijn vers op:

„Lief meisje, lief meisje, wat loop je toch vlug,
Je haren die trommelen de maat op je rug.

(Nou ja, da's een dichterlijke vrijheid)

Je voetjes zoo teer en zoo slank en zoo fijn,
Ze konden de voetjes van 't Chineesje wel zijn."

„Je moet zeggen: Ze konden 't Chineesje z'n voetjes wel zijn.”
„'t Klinkt mooier, dat geef ik toe. Maar 't is feitelijk fout.”

„Nou maar, in die gedichten die je me hebt laten lezen, daar doen die dichters dat toch ook. En je hebt gewoon een leelijke laatste regel. Nee, dat kan niet. M'n vader zou zeggen: je bent toch een echte Jid; je knoeit met de maat.”

„Ja maar ik geef te veel,” lacht Max. „En jij bent juist de Jid die niet kan uitstaan dat ik te veel geef.”

Zij lachen.

„Mesjogge?” grapt Max, hoewel hij zelf, van zuster Rosa en van Jozef, af en toe tot Eli of in huis een Joodschen term gebruikt.

„Maar zeg, vindt je 't geen aardig vers? Of vindt je dit andere aardiger?”

Hij leest er nog een voor. Dat is meer op de directe teederheid ingesteld. Het stelt de kans dat de dichter het volmaakt onbekende meisje leed zou aandoen, als nihil, ja als ondenkbaar voor. En met de verzekering, die één is met de waarborg van het rijm op het woordje „toe”, eindigt het in den kreet:

„Hoe zou ik kunnen? Hoe?”

Max heeft, met zijn stem die al zwaar begint te worden, het gedichtje een gevoeligheid willen geven die een beklemdheid toont, grooter dan men jegens deze vage heilzame liefdewekster wel zou kunnen verwachten. En Eli, eenmaal bij een vriend, weet op zoo'n oogenblik van geen ernst meer. Hij heeft nu zooveel behoefte aan uitgelatenheid, dat hij in een lach schiet, en zoo aanstekelijk, dat Max hartelijk mee-grinnikt.

„Hoe-hoe! Hoe-hoe? Hoe zou ik kunnen? Hoe-hoe!”

Zij lachen lekker samen.

„Hoe-hoe! Een uil! van de toren! Hoe zou ik kunnen? Hoe-hoe! Nou maar, stil maar, geloof maar gerust: as je moet, dan kan je wel.”

Max schatert het uit. „Ja, ik vin 't ook niet zoo erg geslaagd,” probeert hij ernstig te zeggen.

„Onzin.” Eli vindt het knap. „Jij kunt toch echt een gedicht maken. Ik vind 't toch reuze-knap.”

„Jij zou 't zeker weer heel anders doen, hè?”

„Dat kan ik niet. Ik zou der geen regel van terecht brengen.”

„Be-je ook verliefd?”
„Nou, wie is der nou niet verliefd.”
„Nou, hoe zou jij nou een gedicht maken? Zeg 't es?”
„Onzin. Ik kan 't niet.”
„Nou maar hoe zou je 't dan doen.”
„Nou, dat zou geen gedicht wezen. Ik kan geen gedichten maken. Ik zou zoo maar voor de vuist weg praten:
„Lieve schat, laat me nou 's één keertje met je smoezen. Ik heb je zoo ontzettend veel te vertellen. Allemaal gezien op mijn reis naar jou toe. Maar je moet ervoor alleen met me zijn. Het wordt nou tijd dat je komt. Je denkt dat je daar maar zoo gewoon heen marcheert, maar het is niet gewoon. Je moet naar mij luisteren. Een avond, aan het water. Dan zal ik je vertellen hoe die kinkels, die gabbers je allemaal bedonderen, met net te doen of het gewoon is dat ze met je mogen praten. Kom je nou?

Een knikje maar uit jouw engelachtig smoel,
En ik weet alles.
Want zóó is het voor de heele boel,
Want zóó is het voor ons fijne Doel,
Toch een sof van een Dalles.

„Nou heb je je rijm ook derbij,” lacht hij.
„Omdat,” sluit Max, „je de leelijkste bent van alle Kalles. Dat is geen gedicht.” Max zegt het vriendelijk; hij kijkt Eli bevreemd aan. „'t Is ook geen lyrisch proza. 't Is misschien wel lyrisch. Maar 't is geen proza! Dat moet je eens voor der opzeggen, zeg! Maar op wie ben jij verliefd? O! bliksem ik weet 't al. Op dat meisje, hoe heet ze, van je oome, heet-ie niet David? Uit de Spilsteeg? Aardig gezicht, moe 'k zeggen.”
„Vin je d'r aardig?”
„Aardig gezicht. Maar 't zou niks voor mij wezen.”
„Jammer. Anders kon je d'r krijgen.”
„Is ze 't niet?”
„Nee, die toevallig niet.”
„Verdomme boef, wie dan?”
„'n Héél andere hoor!”
„Nou wie?”
Nee, dat kan toch niet. Daarin geeft hij zich niet over. Hij vindt zich al driest als hij, na zoo lang zwijgen, nu zegt:
„Och onzin. Wat geeft dat nou, wie. Ik kan je alleen zeggen: „Het Liefste Meisje Van De Wereld.”

„Ja voor jou zeker wel. Of beteekent dat wat. Houdt ze van jou?”

„Ze is dol op me. Mijn Vader zegt in zoo'n geval: as ze 'm niet krijgt, dan verzuipt ze 'm.”

„Echt voor je vader. Je vader is een leuke baas. Verdomd flauw dat je 't niet zeggen wil. En nog wel na eerst mijn gedicht te hebben gehoord, boef.”

„Jij hebt 'r mij toch ook niet genoemd?”

„Moe je d'r ook maar kennen.”

„Nou, en mijn gedicht heb jij ook gehoord.”

Max grinnikt.

„Heb jullie al een nieuwe sleutel?”

Gerrit Jan van Wyhe durft het met zijn spitse kopje vragen. Opgeschroefd-valsch, want hij heeft er toch uit eigen kracht geen moed toe. Dat voelt Eli duidelijk, en het vergiftigt hem een oogenblik met pijnigend heete woede, daar in de gang van de school waar hij toch nog kan worden aangesproken, hoewel hij zijn best deed, geen oogenblik te vroeg te komen.

„Jij hebt mij niks te vragen. Het gaat jou niet an. Maar ik ga nou dadelijk naar het Hoofd. Dat zeg ik je van tevoren.”

„Voor dat stukkie oud roest? Mag ik dat soms niet weggooien?” Eli kijkt vuil. Zijn voorzichtigheid verbrandt in de woede om die opzettelijke onbeschaamdheid.

„De sleutel van onze schuur daar blijf jij af.”

„Weet ik dat het een sleutel van een schuur is? Daar weet ik niks van. En wat zou dat dan nog.”

„En mijn pet en mijn stok daar blijf jij af. Van alles van mij blijf jij af. En verder kan jij dood vallen.”

„Nou, wij hebben nog nooit geen joden-skalp gehad, is 't wel Mat?”

Matthias, een eindje vóór hen, schudt zijn hoofd, zonder een woord.

Een felle scheut van haat uit Eli's scheef opwaartschen blik naar van Wyhe.

„'k Zou bang van je worden; je wil me toch, hoop ik, niet af-tuigen?”

„Dat kon ook nog wel 's gebeuren.”

„Nou, ga dan mee naar buiten,” nikt Gerrit Jan.

Als dan nu elke ontwijking van een lijfelijk gevecht hem toch onmogelijk wordt gemaakt, kan niets van hen hem op dit

oogenblik nog bang maken. Dat maakt hem wit van wrok en spannings-bezetenheid. En hij voelt zich als van ijzer worden, alsof elke klap van hem nu plettend zal aankomen, en hij is blind voor de gevolgen. Van Wyhe voelt het en dat het geen lafheid is, maar haat en hooghartige harde minachting, als het antwoord in hem gebeten wordt:

„Ja maar dat heb *jij* niet te bestellen? Als *ik* wil. Zooiets als *jij* bestelt mij nooit en nergens.”

Op die bittere wegvaging, met volle, maar toch ook met de uiterste kracht van haat gezegd, kan van Wijhe zoo gauw zijn spot niet vinden. Zij loopen verder, naar de lokalen. Eli ziet omhoog. Hij weet niet, hoe dat moet eindigen. Het is nu alles anders geworden, door die houding van dat stuk pest. Zij dringen op. En hij moet den toestand nu nog verergeren, want op Vader's dreigement dat die naar het Hoofd zou gaan, moet hij nu wel naar „de Vaars” om van den stok en de pet te vertellen; dat is te afschuwelijk als Vader het zou doen, en Jankef's zet was goed. Hij gaat met tegenzin, en hij stelt het in 's hemelsnaam maar als een kleine plagerij voor.

Maar de Vaars begrijpt beter.

„Komt dat meer voor?”

„Och nee meneer. Ik moest het zeggen van Vader. Anders zou die zelf hier komen. Ik vond het niet zoo erg de moeite waard, om daarvoor naar U te gaan.”

Ongeloovig zegt de Vaars:

„Zóó.” Hij kijkt naar Eli op. „Als het dan maar zoo'n grapje is, dan schijn *jij* het je nog al aan te trekken zou ik zeggen.” Hij ziet het hoofd van den jongen trillen. „Jij begrijpt me zeker wel, hè? Ik duld het niet op mijn school. Vat je?”

Die flinke stem, die eerlijke mannelijke houding. Hij vertrouwt de Vaars. De gesloten woede van den held breekt in stukken, en in elken ooghoek, in het afgewend gezicht, schiet een scherpe traan.

„M”, doet de Vaars begrijpend. Hij knikt. „En daar zijn de heeren Born en van Wyhe de aanvoerders van, niet?”

Geen beweging.

De Vaars knikt weer, nu met opeengenenen lippen, voor zichzelf, om die houding. Hij denkt aan enkel trots, bij den jongen, tegenover zijn tusschenkomst. Maar het is bij Eli ook opgedrongen taktiek; hij durft, met die bescherming, de botsing niet op te drijven.

„Leefmans. Wou je dat ik niets zei?”

„Ik moet het van Vader. Niet om die ouwe pet,” hij brengt het

er nog fatsoenlijk droog uit, „maar om de beleediging.”

„Goed zoo. Ga maar naar je klas.”

Hij ziet, bij de deur, de Vaars in zijn volle lengte staan, het hoofd schuin geheven, den mond bitter verontwaardigd opgetrokken, den blik waaksch, en besloten.

De Uil staat, een oogenblik later, schijnheilig bij het tooneel; zijn ingevallen mond tusschen de bolle kleine behaarde wangen, ambtelijk afwachgend, de oogen achter het lorgnet koud, met een moeilijk zichtbaar pitje van een glimlachje, naar Eli Leefmans' kant. Hij zwijgt als de baas binnen komt; hij zwijgt tot hij zijn les kan beginnen.

De luide, langdragende stem van de Vaars, met honenden aandrang:

„Mag ik misschien van meneer van Wyhe de pet en de stok van zijn medeleerling Leefmans?”

Gerrit Jan van Wyhe grijpt snel in zijn lessenaar. Hij schiet uit zijn bank; in zijn slaafs vooruitgestoken arm brengt hij de Vaars het stukje pet. Er zijn jongens die op hun lippen bijten om niet te lachen.

„En de stok!” eischt het Hoofd. Born en van Wyhe zijn opgelucht, dat er niet van den sleutel wordt gesproken. Dat heeft Eli nagelaten: de sleutel is vernieuwd.

Van Wyhe, tam: „Het was een gewone berkestok, ik heb 'm niet meer.” Hij kan niet nalaten naar Frits Bunge om te kijken. Hij heeft niets van den held, van Wyhe. In zijn ontdaanheid die de borst en schouders naar zijn smalle kopje een beweging van saampersen doet maken en zijn kleine onderkaak dwingt de lip tegen de bovenlip te zetten, is hij heel en al de ambtenaar in het klein, die door zijn chef op een voor de promotie gevaarlijke slordigheid wordt betrapt. En hij is een ambtenaar tusschen twee vuren. Want zijn anderen chef, Matthias Born, bevalt dat gebaar naar Frits Bunge in het minst niet: in Matthias's strakheid vol verzet naar de Vaars, komt nu een beweging van zijn oogen boven zijn bril uit, van afkeuring naar van Wyhe.

De Vaars heft zijn vuist hoog en slaat ze dreunend neer op de bank: „Ik moet dat weten! Hoe wordt hier met de menschen gehandeld!”

„Niet hier,” zegt Matthias zakelijk.

„Hier! en tengevolge van hier! Je kent 'm door de school! Zonder de school zou jullie 'm niet kennen!”

„Nee,” zegt Born.

De Vaars is getroffen door Eli's houding in het Hoofd-kamer-

tje: de gevoelige trots, de beheersching daartoe, en de ontroering, die de volle last van die beheersching toonde, en daarachter Jankef's waardigheid. Hij heeft gelezen over de diepe mooie krachten die voor de maatschappij verloren gaan, door angstig voor-oordeel en ijdelheid onderdrukt. Hij is vrijzinnig kleine burger, en hij meent dat hij de bestuurder is van een klein rijk, waar hij kan doorzetten wat hij zijn idealen noemt. „In hun pink!” roept hij, „zijn ze beter dan jullie met elkaar.” „Och kom,” (Matthias). De lange Henri de Bas glimlacht omlaag.

„Ik, ik ben daar verantwoordelijk voor!” roept de Vaars, „dat er iemand hier is, die jullie laagheden moet verduren! En ik duld dat niet! Begrepen? heeren?”

Eli zit met een hoofd als van roomwit steen, de oogen onder de lange wimpers omlaag, nauwelijks een trilling om de slaapvakken. Alles kan elk oogenblik naar hem op zien; gelukkig heeft de Vaars de fijnheid gehad het niet te doen. Nu doet het Otje Berghuis; hij wendt zich eerbiedig weer terug, en zegt eindelijk:

„Hij wordt alle dagen gepest hier. Laat het maar 's gezegd worden.”

„Gelogen!”

„Da's niet gelogen!”

„Da's zeker niet gelogen,” roept lijsig de zachte blonde Johan van der Kuyle, de zoon van den militairen muziek-chef die aan een meisje van plezier is blijven hangen, „jullie zitte altijd op 'm te miere. As je 't dan doet, moet je 't ook durve bekenne.”

De Vaars kijkt van den een naar den ander; de meisjes fluisterren.

„Maar, maar....” zegt Henri de Bas, „als-ie het dan zoo moeilijk heeft hier, waarom blijft-ie dan hier. Ergens anders heeft-ie, heeft-ie 't misschien beter.”

Weer slaat het Hoofd op de bank vóór zich.

„Juist! Dat moest ik weten! De heeren zullen uitmaken wie hier de lessen zal volgen! Het is dus een formeel complot!”

Nog luider, uitdagend over hun hoofden heen:

„Dat zal uitgevochten worden!” Hij loopt achteruit om heen te gaan. „Een volkomen verandering van houding, of het wordt: jullie deruit of ik deruit!”

Door die woorden van de Bas, waarachter hij een partij meent te zien die hem het luxe-verlengstuk van de macht betwist waarvan hij zeker is, is hij buiten zichzelf van toorn geraakt.

Zoo buiten zichzelf dan als de tweedehands-belangen van de school hem drijven kunnen, een grens die allengs ook de grens van zijn toorn in zijn leven buiten de school is geworden. Maar zijn toorn heeft nog echtheid. Hij legt met wilde wijde oogen het petje voor Eli neer, zonder hem langer dan een tel in het uitwendig verstilte gezicht met de als glazen oogen te zien. Grijpt de deur, gooit nog een blik over de klas, en gaat.

Er is stilte. Van Heynsbergen begint zijn les. Zij gaat buiten Eli om. Af en toe voelt hij een blik naar zijn wielende stilte. De Uil laat hem zijn rust, maar is bijna warm-vriendelijk tegen de Bas, Born en van Wyhe: jonges die je toch niet kwalijk kan neme dat ze op zoo eentje niet dol zijn! En is het voor zoo'n jodeventje dan niet het risico van zijn onderneming om hier te kome? Lieve god de een zit den ander op het lijf, dat is het leve. Om daar op alle mogelijke maniere tege in te gaan, nou! het is dwaasheid maar affijn. De baas moet 't wete of-ie er zich druk om wil make.

Het lijkt Eli geen tien minuten later: de Vaars komt opnieuw binnen. Iedereen denkt dat hij nog wat na te zeggen heeft. De Uil gaat nog eens op zij staan, een tikje verwondering en voorzichtige afkeuring in zijn blik en houding. Maar de Vaars spreekt niet meer over de twist van straks. Hij is tot in het persoonlijke geschokt, en te hevig om alle voorzichtigheid te bewaren.

„En nou heb ik vandaag nòg een boodschap voor de heeren,” zegt hij bitter. „Wil meneer Born, en straks de rest, ja der zijn er nog veel meer die een beurt krijgen! even in mijn kamer komen? Daar wacht iemand die 'm graag een verhoor zou willen afnemen!”

Alles kijkt nu naar Eli. Die blikst verschrikt naar de Vaars.

„Leefmans,” roept het Hoofd, „staat hier volkomen buiten. Nee, de heeren hebben nog meer bemoeienissen, wat U?” roept hij Born die uit zijn bank is gekomen, nu vlak in het gezicht.

Matthias blijft naar den grond kijken. Hij bereidt zich voor op de strop-gevolgen van zijn gedurfdheden. Politie, dat is duidelijk. Planken, ijzer, ramen, koper, van alles behalve geld, hebben zij als veldratten bij de boeren weggesleept en in heimelijke kuilen ondergebracht, eerst voor tenten in Mexico, toen voor voorloopige tenten hier, daarna om ze voor de reis te verkoopen, tenslotte louter om ze, in de muitende, verboden ram-mende dolheid van hun bende-plezier, aan te pakken, weg te

sleeppen, bijeen te stouwen en er bij te zitten stik-lachen en er tegen aan te trappen. En als er veel bijeen is, en de kansen zijn schoon, wel dan gaan zij hier of daar wat verpatsen, en van de guldens lol maken. En nu komt de politie; en niet voor de eerste keer. Je draait er een keer uit, en één keer draai je derin. Verdomme: pech. Daar is niks an te doen: nou ook flink blijven en niet zeuren. Aan het uiteinde van zijn vrees voelt hij toch een machtige bescherming liefdevol staan: de wereld die zou moeten straffen, is de zijne, is vader en moeder duizendvoudig vertegenwoordigd. Stapelgek als je klein doet: niet verraden en niet liegen, dat wordt van je gevergd. Hij loopt langs de eerste bankenrij zonder opzien de klas uit. Als hij terug komt, zijn gezicht onbewogen, is van Wyhe aan de beurt, en nog vier anderen.

Matthias schudt geruststellend zijn hoofd tot hen.

„Het mag dan nu goed afgeloopen zijn,” komt de Vaars vertellen als allen weer in hun banken zitten, „maar ik moet zeggen: de heeren gaan vèr hoor!”

Hierop ziet Matthias naar zijn makkers om. „Nou,” zegt hij droogjes, „maar dichtbij is ook zoo vervelend.” De bevrijde jongens giechelen uitgelaten.

Van Otje wordt Eli gewaar wat er gebeurd is. „Politie,” vertelt hij, „het was politie.” Eli tuurt voor zich uit, als hij hoort dat de politie van een paar onschuldige gapperijtjes weet die de jongens op hun tochten hebben uitgehaald, maar die de inspecteur uit sympathie voor de rakkers door de vingers heeft gezien. Dat er nu een aantal partijtjes sigaren gestolen zijn, en dat men aan hen gedacht had, maar dat zij onschuldig zijn.

Zooiets kan hij niet hooren, of een geur van de gang van thuis voert hem naar de herinnering terug van dien avond dat Hartog het huis verliet. En waarop een dronken dalver bij hen zakken gestolen koper bracht, waar even later de politie om kwam, toen hij Vader al gebeden had, het niet te koopen. De politie die het koper weg haalde, en Vader eerst meenam; de dronken wildeman die later vader woedend bij den hals schudde in de halfdonkere gang, en pas losliet toen Eli in de straat om hulp stond te schreeuwen.

Allemaal voor hun Mexico-reis, voor hun boot. Zoo samen durf je heel wat. Als het maar niet zoo vuil tegen hém ging worden. Dat is laag van hun, en dat is nu beangstigend en onhoudbaar voor hem.

Bijna het ergste van het oogenblik is, dat Paul van Marken

ziek is. Al dien tijd zit hij nu ongedekt op dat kleine afstandje naast haar, in zijn gemeene, verschoten, verkronkeld hangende en maffe plunje. Met deze scènes. Dat is een afschuwelijkheid van jezelf klein te maken, weg maken en verschuiven, en een verteederling tegelijk die teveel van hem vergen. Heerlijk haar daar te weten, maar onmogelijk zwaar; het is alles bij elkaar te veel soms. Als ze thuis nog zorgden dat hij tenminste fatsoenlijke kleeren aan had. Morgen is Nieuwjaarsfeest, dan is hij hier niet. Goddank niet. En helaas niet. Als dan, na Nieuwjaar, dat nieuwe pak dan nou maar komt. Ha, dan zou hij zich toch zooveel steviger voelen. Dat weet Vader niet, en zij, Betje! Dat het bijna alles scheelt, zoo'n fijn harnas.

DE TIENDE HOOFDSTUK

Herman mag het dan niet meenens doen, hij komt Kol-Nidrei-avond, den vóór-avond van Grooten Verzoendag, in Sjoel na den dienst op zijn ouden broer Jankef toe, en wenscht hem „nog veel jaren.”

„Dank je wel Herman! van 't zelfde,” terwijl hij zijn Sarkenes, zijn witte doodshemd aflegt, dat men, zoo vlak bij God, doodsbereid en vooral doodsbetacht, dat eene etmaal in de Synagoge draagt. Mild zegt Jankef het, hoewel hij, langs hem heen, nauwelijks den glimlach om den mond en in de oogen onzichtbaar kan houden, omdat hij wel weet, waarom Herman hem vandaag, en nog niet eens verleden week, op Nieuwjaar, geluk komt wenschen. Te ver is Jankef, tot zelfs op dit oogenblik toe, nu toch die nieuwe basis van die twee honderd gulden bezig is zich te leggen, altijd van den welstand verwijderd geweest, om niet gevoelig te zijn op de bewegingen van zijn meer geslaagde broers ten opzichte van den afstand tusschen hem en hun. Want nooit, al is hij de oudste, hebben Herman of Ozer naar hem die beweging van eerbied gemaakt die zij toch volgens hun zede hem verplicht zijn. Jaar in jaar uit, een kwart eeuw lang, loopen zij hem in Sjoel voorbij, als het niet anders kan met een groet of knik, louter omdat zij meenen dat hun grooter inkomen de waardigheids-rangen tusschen hen verzet heeft. Sabbath na Sabbath kan Jankef op hun gezichten de balans van de week lezen: hoe meer kratten naar Londen, hoe verder hun koppen van hem af, hoe strakker hun nekken in het voorbijgaan. Al verdriet het hem, Jankef lacht er toch om: „Het is compleet een lijst, hoe heet het, een *publicaatsie*, een soortement van een *aangeplakte weekstaat*,” zegt hij, „ik heb maar te zien hoe de fieselemieën naar *mij* staan, en ik ken op vijftientig gulden na de afrekening van Londen.” Terwijl hij dan zoo met zijn zwakke lijfelijkheid nog een beetje verslagen tegenover hen staat in die vernedering, lachen zijn oogen daarboven uit, een beetje scherp en een beetje vroolijk, om dat gebaar waarmee zij intusschen zoo toonen dat zij iets tegen hem te meten hebben.

En nu komt Herman, en Jankef weet dat er een „merakelsche kink in de kabel” moet zijn tusschen Londen en de kalverhokjes ginds achter de groote kamer, en dat Herman op Groote Verzoendag de angst te pakken krijgt, en meent God en Londen te kunnen vermurwen. God om zijn zonden en

Londen om zijn nuchteren kalveren af te nemen, als hij nu tegenover Jankef dan toch behoorlijk zijn plicht doet. „De wind waait uit een leelijken Hoek,” grapt hij tot Eli, „*De Hoek-schen vallen opnieuw aan*, en er is maar één middel voor ze, en dat is dat ze zelf juistement in den Hoek moeten gaan kruipen.”

Ozer komt niet naar Jankef. Zijn eenlijke trots is zoo heftig afwerend, zijn wanhopig gevecht om voor zijn gistende driften van pathos en critiek en zinnelijke beleving orde en erkenning te scheppen is zoo bezettend, dat hij Jankef's reddende evenwichtskracht ontkent met een intelligente, maar altijd weer opnieuw opbruisende afgunst.

Die kent David niet. Hij kent hoogstens een slagje vrees voor Jankef's maar zelden trefbaren grond van bewegende rustigheid, waarover, als zon op de rivier, een begrensde maar levendige geest van onderzoek en vriendelijkheid zijn kleurig en boeiend spel jaagt naar alle kanten. David's minachting jegens Jankef is hondsche van achterlijkheid; zij sluit gretig aan op die van de machtiger broers die langen tijd grootendeels zijn broodheeren waren; zij steunt en volgt die: de onlust van het dier dat, met zichzelf in het nauw, gift in zich roert tegen den vriend die meester is, onmachtig zijn gelijke te worden, en niet ver genoeg om met stil verlangen aan hem te ruiken. David is een knecht, en een achterlijke knecht. En hij heeft Jankef op Nieuwjaar in Sjoel de hand gedrukt; hij heeft zijn vrouw naar Jankef's huis gestuurd, waar zij met Betje van Gelderen een half uur lang punten van overeenkomst heeft zitten zoeken, tot beider kaken pijn deden van de verwringing der spieren om zooveel moeilijke eenheid. En David drukt Kol-Nidrei-avond opnieuw Jankef de hand, lomp van onge-meendheid zoodat het bijna lachwekkend is, maar hoe zou Jankef, al ervaart hij den last ervan, de vriendelijkheid afwijzen of bederven van iemand die niets bezit? Hij bezit niets, David, dan zijn groote domme leeuwenlijf; en al is dat thuis op dit oogenblik dan niet te merken, omdat bij alle Joden, de vrouw die niet naar Sjoel is gegaan, met gekruiste armen over de borst bij de vlekkelooze tafel van den grooten Vastendag zit, hij heeft toch, na afloop van den zwaarwichtigen dienst, niet zooveel zin in dat huis, dat hij er dadelijk weer in wil kruipen, en dus loopt hij een eindje om. Onrust drijft hem om zijn toestand. Zijn beide groote jongens hebben nog net vóór Nieuwjaar uit zijn Dalles de beenen genomen om ergens in Amsterdam of Rotterdam van de familie uit, werk te zoeken;

hij is pas vijf en veertig en er is week aan week geen cent voor hem te verdienen. En wat gaat hij nou in zijn onrust uithalen: wil Jankef na-doen; gaat een paar schlemielige stukjes stoel en tafel en nog veel schlemieliger gegapte sigaren koopen, bergt die in Jankef zijn schuurtje (omdat Herman en Ozer hem daarmee gek maken) uit angst om ze te verkoopen. Krijgt er zijn vijftien gulden niet voor die hij de gannef nog schuldig is. En zit dan zwaar in de zweet-nood omdat die pest-politie zich de kouwe koorts maakt om die paar frotte stukjes tabak. Stapel-krankzinnige politie die zich druk maakt alsof het om een moord ging: sigaartjes van twaalf stuiver het stuk, vijftien gulden voor het kistje. Zijne van acht voor een dubbeltje zijn beter, zoowaar als-ie het leven heeft. Zitten ze achterheen: als ze godbewaart maar terecht komen! als dat ongeluk maar weer goed gemaakt wordt, dat die hebbedingetjes weer naar de fabriek gaan om in de winkel te kunnen komen voor de gek-met-centen, voor het meneertje dat er zijn anderhalf muntje voor neerlegt omdat-ie anders godbewaart met zijn rijksdaalders geen raad weet. Met geen mensch kan hij er over spreken. Jetje weet er van dat-ie ze gekocht heeft. Dat-ie gehoord heeft dat er wel vijftientwintig van die partijtjes gegapt zijn, en dat de politie ze dan voor den dag wil brengen, dat heeft hij zijn vrouw niet durven vertellen. En dat juist heeft een angst in hem gelegd die hem in bijna louter lijfelijke gevoelens het leven zwaar maakt, en waaraan hij zich, als hij kon, zou willen ontsleuren door nog veel drukkender gevaar stuurloos op zich te laden. Want voor hem, die elk feit alleen afzonderlijk ziet, is het ondoorgrondelijk waarom hij nu tus-schen de klemmen moet zitten. Als een dom dier heeft hij zich in een strik gewerkt, en als een dier kijkt hij er naar, en zet op van woede, om dat greepje dat hem belet vrij voort te loopen. Iemand heeft sigaren gegapt: dat moet diè weten. Mag hij soms die mesjoggene luuks niet goedkoop koopen als hij dat kan? Iedereen koopt alles zoo goedkoop mogelijk. Als dan de wereld zoo gek en zoo brutaal is om hem sigaren af te willen nemen die hij gekocht heeft en hem daarvoor nog te willen straffen, mag hij ze dan niet, tot hij ze verkoopen kan zonder dat die belachelijke wereld het merkt, bij een broer onder brengen? De broer heeft er in geen geval part aan: die kan niets gebeuren, en hij wéét het niet eens. En nu wordt hij pas gewaar dat er een massa van die partijtjes sigaren gestolen zijn, en de politie doet meer moeite om ze te vinden dan hij heeft kunnen denken. Zij kan het zelfs in haar kop krijgen

dat hij ze in het schuurtje van Jankef heeft geborgen; ze kan de schuur onderzoeken al denkt ze niet eens aan hem, en ze voor den dag halen en hem dan het Bajes in schleppen. Grausser Vater Jisroyl, en hij heeft vrouw en kinderen! (dat is al een zet van hem, want hij weet dat dit als een deugd voor de wereld geldt en dat het ook voor de wereld bedreven is; zijn hartekracht heeft er geen deel aan). Al kent David maar heel in het algemeen den zin van de gebeden die hij vanavond in de Sjoel heeft meegezongen, mee-geroepen en -geklaagd: van de beteekenis van Joum Kipoer, van den Grooten Verzoendag, weet hij genoeg, om in zijn ordeloosheid (die niet zooals bij de anderen, een duister slagveld maar een gebied van ondoordringbaar donker is) het vonnis van God te vreezen, hoewel hij dan al het wit van doodshemden en synagoge-aankleding, al de spanning van den Kol-Nidrei-avond en het hoogtepunt van den ootmoed in het geluid van den Rams-hoorn noodig heeft, om daar bewust van te worden.

Groote zonden kent hij niet van zichzelf: een gemeenheidje, een pesterijtje tegen een of ander of bijvoorbeeld tegen Jankef; en méént men dat dan zoo kwaad? De ergste zijn die men tegen Kodesj Borrege zèlf begaat in het verwaarloozen van de geboden; al vreest hij de straf daarvoor, daarom vindt hij het nog geen werkelijke zonden. Want wie heeft daar herenen voor, om dat allemaal zoo precies in de puntjes na te komen? Daar moet men een Raaf of een Paus voor zijn, alhoewel de Paus (dat is Jankef) ook heelemaal geen fijne vrome man is, ach! wat meen je? Maar eet *hij* soms tryfe? (onrein) of werkt of rookt hij op Sjabbes, of houdt hij zich met christenmeiden of andere vrouwen op?

Dàt zijn gemeene zonden; die zonden waar men niet van af weet en waarvoor men toch zijn straf krijgt. Die zijn leelijk! Men vraagt er wel vergiffenis voor, daarvoor is de Jom Kippoer ingesteld. Maar wat weet men er van?

Op Nieuwjaarsfeest begint het gedonder al. Dan beginnen ze je potverdomme al de dood op het lijf te jagen met al de soorten van dooden waaraan je dat nieuwe jaar verrotten kunt, en het is maar het beste dat je je klein houdt, en alles netjes mee-doet en bidt en zingt zooals je het geleerd hebt, en een beetje knap doet in die dagen.

„Op den Nieuwjaarsdag wordt het ingeschreven,
En op den Grooten Verzoendag gaat het verzegeld staan:
Hoevelen de Wereld zullen verlaten,

Hoevelen haar betreden.
 Wie leven zal,
 En wie zal sterven.
 Wie zijn bestaan ten volle zal eindigen,
 En wien het eindpunt onbereikbaar zal wezen.
 Wie door het vuur zal omkomen,
 En wie door het water.
 Wie door het zwaard,
 En wie door den hongersnood.
 Wie door den bliksem,
 En wie door de pest.
 Wie in rustigheid leven zal,
 En wie zwervend zal gaan.
 Wie vreedzaam zijn leed zal nemen,
 Wie smartelijk worstelen zal.
 Wien vernedering wacht,
 En wie tot verheffing zal raken.
 Wie zal verarmen,
 En wien rijkdom zal worden toe-geschoven.
 Maar **BOETE**

GEBED en
GOEDE DADEN

Wenden van de noodlottige vonnissing de gevolgen af."

De Gazzen huilt het bijna uit, met zijn Bidkleed over zijn hoofd; en Kol-Nidrei-avond wordt het er al niet beter op. Dan beginnen ze je met zulke groote woorden om je ooren te gooien, dat je heelemaal niet meer weet of je eigenlijk dat jaar niet ingebroken en verkracht en gemoord hebt. Als je een Magzour met vertaling in je jedaaïem krijgt, is het toch zeker om van te rillen. Want wat heeft men dan eigenlijk *niet* gedaan?

En het allerergste is nou wel dat-ie, nou-ie met God bezig is als in geen heel jaar, dat-ie nou juist God iets zou willen vragen wat-ie 'm nog nooit gevraagd heeft, en dat-ie misschien nòg noodiger heeft dan vergiffenis. Dat-ie God zou moeten vragen om hem bij te staan tegen die vuile politie, en voor zijn vrouw en kinderen, (dat meent hij) dat-ie niet in het vuile Bajes terecht mag komen. Dat God die giftige kistjes sigaren uit Jankef zijn schuurtje mag weg tooveren. Ja hoe? Kan Kodesj Borrege niet alles? Hoc: David meent: daar is men God voor, dat iets gevraagd wordt dat een mensch niet eens kan noemen. Is hij soms God? Hij is maar niets meer dan die gesjochten David Leefmans, en hij weet een klein schijntje. Maar het is hem geleerd dat God alles kan, en dat ge-

looft hij. Natuurlijk kan hij zich zoo gemakkelijk geen wonderen denken. De grond kàn opengaan en de sigaren kunnen in den grond zakken, misschien met schuurtje en al derbij: maar men ziet dat maar niet zoo duidelijk voor zijn oogen gebeuren? Voor zijn part kan de heele politie met al de havana's en al de meneertjes die ze rooken, óók derbij in den grond zinken, jid en goj met mekaar. Er is veel gebeurd van zijn levensdagen. En der is maar één ding dat God zou hoeven doen, of eigenlijk hèm laten doen. Maar durft men aan zooiets denken op Jom-Kippoer-avond? of zelfs voor den volgende avond? Eén goeie beste redding voor hem is er maar, en dat is één enkel goed lucifertje, in dat schuurtje, brandend. Het hoeft juist niet op die Hollandsche Havana's terecht te komen, want die hoeven niet precies met lucifers te worden aangestoken, dat is nou zoo erg gewoon. Als een baaltje vodden een beetje flink warm wordt, en als dàt dan weer de sigaartjes zou aansteken in plaats van die andere vodden-baaltjes die het anders zouden doen, dan zou dat ook heel best zijn. Als het maar gebeurde, goed, en gauw! „Tsy-oelemad” ga eens na en reken uit: wég, uit de wereld moeten ze, die vuile doosjes van dat stuk heete gif dat hem in de doodsbenuwdheid heeft gebracht met zijn smerige smoessies van „ik ben der ook goedkoop an gekomen,” zoodat men denkt, het is wel te wagen, een klein metsieje-tje (buitenkansje) voor over een paar weken buiten stad. Naar de verdommenis moeten ze, maar hoe? David blaast, in zijn benauwenis.

Jankef de sleutel van het schuurtje vragen. En ze 't majem (water) in donderen. Gooit-ie de „keeren” met de winst derbij weg; was 't dàár soms om te doen? Ja, hij zal daar heelemaal gek zijn! En toch zou-ie der vandaag geen stap mee durven doen, nou gister een van die ganneven van de fabriek is opgebracht: als vandaag de zijne gepakt wordt en hij vertelt bij wie-ie al zoo verkocht heeft, vallen ze 'm zoo op zijn lijf, en is der geen redden ook meer an. Grousser Vater Jisroyl: groote knappe kinderen, en kleine kinderen. Wat een vuiligheid, en niemand die der wat van afweet, dat is niet te harden. Men zou wat durven om eruit te zwemmen: wat zou 't Jankef sjadden (schaden?) Hij krijgt zijn geld eruit, hij is verzekerd. God weet slaat-ie der nog een slag mee, als alles versarrefen (verbranden) zou. Maar op Jom Kippoer-avond een lucifer aansteken, en die in een schuurtje met kleeren en vodden te gooien, dat is niet één lucifer aansteken. Dat beteekent dat er nog door jouw handen wel zooveel als duizend lucifers gaan

branden. Dat is iets daar haalt men zich van God de dood mee op zijn hals.

„En voor de zonden waarvoor wij schuldig zijn: uitroeiing of kinderloosheid.

En voor de zonden, waarvoor wij schuldig zijn: doodstraf door God's handen.”

Daar rilt David nu van: „doodstraf door God's handen”. Van de Sjoel, langs de zuinig verlichte kade, waar het schuurtje staat, loopt David. Hij is bang er al te dicht bij te komen; en toch zou hij zoo graag willen dat hij er door een heele reeks van handelingen die on-opzettelijk schijnen, heel erg dicht bij, ja zelfs desnoods binnen zou komen. En dat hij dan bijvoorbeeld lucifers had; dat hij ze nog in zijn zak vond van Nieuwjaarsfeest; dat hij het doosje dan open maakte en dat er dan (door hem en het wonder samen) zoo'n lucifertje aangestoken zou raken. Hij siddert terug voor het gebaar dat zou moeten onderzoeken of er misschien ja zoo'n spanen doosje in zijn zak is blijven zitten. Veel kan in een menschenleven gebeuren; veel wordt gedaan dat nooit gemerkt en ook zelfs wel door God niet gestraft wordt. Hoeveel vreten er niet op Joum Kippoer varkensvleesch, en het gaat ze goed? Ze lachen je uit: ze rijden in rijtuigen en ootemobielen en ze gaan uit: alle dagen feest. God straft ze niet; bij hun leven tenminste niet. En hij zit in de meroode, en deze smerige gloeiende angst heeft-ie er nou nog bovenop. Al zag-ie het schuurtje niet zoo van dichtbij dat-ie het kan betasten, dan nog zou-ie wel weten aan dat lood op zijn maag, dat het er nog is, en dat die vijftien kistjes sigaren er nog in zijn. Eigenlijk is hij zoo goed als in opstand tegen God. Want is het dan werkelijk niet een onrecht, dat een Jehoede voor zoo'n kleinigheid door die horken van de politie kan worden opgepakt en in het Bajes ingesloten? Een Jehoede die graag voor zijn huishouwen sappelt en zoo'n hakkefietje toch enkel en alleenig maar uithaalt om aan een stukje vreten te komen dat er doodeenvoudig niet is? Staan ze voor klaar om je de klosjes aan te doen, die stomme horken, aan een Jehoede die op Kol-Nidrei-avond vastend in zijn witte sarkenes in Sjoel gestaan heeft, en er morgen de heele dag wéér wil staan, zonder een kruimel eten of een spog water over zijn lippen te brengen tot het morgenavond bij leven en welzijn „anbijten” is.

Hij staat stil bij het schuurtje; het is er bijna donker, in het

slopje; hij denkt zich met al de kracht van zijn verlangen in, hoe de lucifer daar zou gaan, achter het raampje, zzzt! En zachte floepjes in die dunne vodden. En binnen drie tellen, sjimjesmerijne! staan de vlammen tot aan de zolder, en knettert het!

Nooit nog heeft David Leefmans zoo, eerst aan zijn bestaan, toen aan zijn oogen, daarna aan zijn verstand getwijfeld, als op dat oogenblik dat hij, na een kwartier te hebben rond geloopt, de rivierbrug een eindje op al is het de gewoonte niet (maar naar huis daar ziet hij geen kans toe, en uit bed moeten ze hem niet halen, dat is toch een beetje al te erg) weer in de buurt van het schuurtje komt, op weg naar zijn gemedene steegje. Hij blijft staan; zijn hoed drukt hem achter op zijn kop, en daaronder heeft hij iets van een leeuw, die op zijn achterpooten steunend, naar het onbegrijpelijke en gevreesde van het vuur kijkt. Vuur! Het is vuur, het zijn vlammen waarnaar hij kijkt; het zijn de vlammen die uit Jankef's schuurtje slaan! Hij moet eerst een minuut blijven staan: dat feit alleen al kan hij zoo opeens niet vaststellen. Is het schuurtje van Jankef in brand? In brand? of is dat de wereld en de kade niet, en goolemt hij of is hij zoo in de war.... Sjimjesmerijne! Het is of een waai door hem heen vaart; hij voelt geen grond meer, en terwijl zijn oogen den brand zien, is het toch of hij er niet met zijn heele David Leefmans deel aan heeft. Is het het schuurtje? „Het is het schuurtje,” mompelt hij voor zichzelf, „zoowaar als God leeft, zoowaar als Kol-Nidrei-avond over de wereld is, zoowaar is het het schuurtje.” En hij rilt van binnen. Hoe komt in Gods heilige naam het schuurtje in brand? Dat kan men niet grijpen, dat schiet weg. Hij gaat moeite doen zich het oogenblik van een kwartier geleden te herinneren, toen hij daar in het slopje stond. Maar door dat dit nu gebeurt, wordt het verleden oogenblik voor hem onklaar. Hij weet het niet precies meer, hij wéét het niet. Het was zoo raar: hij wou het zoo graag, en hij meent dat-ie immers niet gedurfd heeft? En nu? Grousser Vater Jisroyl! Dat is het verschrikkelijkste: hij heeft het gedaan en *hij weet het niet meer*. Ah! Hij weet niet meer dat hij het gedaan heeft: het is hem in zijn hoofd geslagen. „Ah!” schreeuwt hij angstig om zichzelf; hij houdt zijn armen stijf langs zijn zijden neer; hij durft er zijn lijf niet mee aan te raken. En nòg eens een lange schreeuw: „Aa!” in een angstigen afschuw van David Leefmans die ower-ewootel is geworden, die is gaan malen, die in het don-

ker zit en die straks gebonden wordt en naar het mesjogaamhuis in een celletje gebracht. Hij loopt weg; niemand ziet hem, en hij stoot, na dien tweeden kreet, geen derden meer uit; want hij heeft levenskracht genoeg om te voelen: dat hij zich naar buiten koest moet houden, en om zijn aandacht te zetten op het innerlijk afgrijzen dat hem jegens zijn eigen toestand vervult. Zoo kalmeert hij toch, al kan hij nog niets beginnen tegen dien ovalen ijzeren band die om het duistere en doorwaaide binnenste van zijn kop gespannen schijnt. Hij loopt, haastig nog, in den scherpen, snellen stap van een beheerschte vlucht, en tegelijk als op een doel af dat hij niet kent; en bij elke gedachte aan de vlammen achter die ruitjes die den rook door het dakje drijven, rilt hij, met oogen die toch strak fronsend vóór zich blijven zien: verberging is hem niet vreemd. Waarheen? Naar het schuurtje durft hij niet. Den brand aanzeggen durft hij ook niet. Het schuurtje brandt, dat staat vast. Hij begint ook te gelooven dat hij het niet gedaan heeft; maar wie dan anders dan hij? Zijn slimheid op het voordeel komt weer boven: zijn angst om het te gaan meedeelen is toevallig in overeenstemming met zijn lust om den brand brand te laten, als die, hoe dan ook, er toch is? Waarom zal hij dan niet hopen dat zijn grootste angst in de eerste plaats daarin verteren zal? En waarom zal hij dan haastig waarschuwen, en Jankef is immers verassureerd? Een misdaad om het te gaan zeggen; als hij dan mesjogge is, zóó mesjogge is hij dan niet! Of hij het dan zelf gedaan heeft, of dat het ja een Godswonder is: aan het blusschen geen hulp van hem; wat hoeft hij het gezien te hebben? Liever loopt-ie nog een eindje om, om eens tot bedaren te komen.

Nee, hij begrijpt nog niets van het verband tusschen het feit en zijn verlangens, en hij heeft zelfs het gevoel dat-ie nooit zal gelooven er geen deel aan te hebben gehad. Maar, als hij een eindje verder heeft geloopt, en hij komt inderdaad een beetje bij: Als het dan zoo is.... het schuurtje is aan het branden: een gierlach! Een gierlach slaat in hem op, naar zijn keel, een hoog gereutel: Het vuur! Het vuur! dat zijn werk doet! Heel Hoek van Holland moest er in versarrefen, en nog een beetje meer, nog heel wat meer! Laat het een beetje overslaan, laat een paar duizend huissies in de gloed gaan, laat de heele wereld om hem heen in de gloeiend-rooie sarf komen te staan. En die Jankef, die verzekerd is!

VEERTIENDE HOOFDSTUK

Het menschelijk lichaam heeft beperkte krachten: de Gemeente kan, zelfs op den heiligsten van alle dagen, geen etmaal lang on-onderbroken gebeden opzenden in den angst voor het Gerichts-uur. Maar om, bij de erkenning van dit onvermogen, toch voor zichzelf het bestaan van den plicht te blijven stellen, houdt men van het eind van den Kol-Nidrei-dienst tot het Ochtend-gebed toe de Synagoge open en bezet: het is Jankef die jaarlijks op dien Jom Kippoernacht waakt, en nu Eli de eenige jongen thuis en kerkelijk meerderjarig is, verdeelen zij de uren.

Het is half elf als de doodshemden en de witte mutsen tegen de avondkleeren worden verwisseld, en als Jankef en Eli, na vele handen te hebben gedrukt, in het consistorie-kamertje waar Jankef zich verkleedt, afspreken: Eli zal dan tot drie uur thuis gaan slapen; daarna komt hij Jankef aflossen tot 's morgens half-acht. In de gang wacht van Gent, de Roomsche borstelmaker die hulp-bode is en die ook moet blijven; hij hoeft van Jankef pas tegen den ochtend te komen, Jankef spreekt van niets.

Ruim half elf staat het stadje al in de nacht-stilte; Eli's stap echoo't al door de straatjes als hij alleen naar huis gaat om het eerst te gaan slapen. Dat is een avond die jarenlang als een ondoordringbare binnenhof was van diepste vertrouwdheid met het huis; en ook nu nog drijven hem die zware nagalmende en roepende stemmen van de angstige verootmoediging: van het „Kol-Nidrei”, van het „Al Geit”, (voor de zonden die wij tegen U gepleegd hebben), zoo op het eigene aan, dat hij zich zonder voorbehoud en woordloos kan overgeven aan de stille dankbare vreugde om zooveel gespannen plechtigheid, die twist en broodgevecht van den dag tot kleinheden verklaart en wegvaagt. Levensplan noch geaardheid staan Jankef en dus ook Eli toe, van de vele kerkelijke voorschriften meer dan de belangrijkste te volgen. Maar zij hebben toch vandaag zich gebaad; Jankef heeft zijn schoone witte sarkenes en muts mee naar Sjoel genomen, en eer zij gingen, heeft Vader hem met een knik tot zich geroepen: hij buigt zijn hoofd onder Jankef's handen:

„God doe U worden als Efraim en Menassè!”

Eli's lippen trillen er bij; het is niet om de ontroering van den zegen zelf, maar om dat verband waarin hij en Vader op dit

oogenblik bijeen worden gedrongen; om de herinnering die Jankef, in deze verkilde verstandhouding, daarmee oproept aan de natuurlijke innigheid van voorheen op die oogenblikken. En aan de volheid van het leven rondom, toen Vader het ook bij de andere jongens deed, en Moeder, met de handen op het hoofd van de meisjes, haar: „God doe U worden als Sara, Rebekka, Rachel en Lea,” zei. Jankef heeft zich daarop verlegen glimlachend tot Betje gewend en haar de hand gedrukt; Betje en Eli hebben elkaar aangekeken en het ook gedaan: het beteekent het vragen en schenken van de vergiffenis voor de kleine onderlinge kwellingen van het leven in het afgelopen zonden-jaar. Bedremmeld en ingehouden staan zij tegenover elkaar; hij moet alle dapperheid van daad en allen diepen wil tot Vrede die in hem woont, in zich opdelven, om het te kunnen volbrengen: de wond op zijn wang is ternauwernood genezen. Zoo zijn zij. Vader en hij, want Betje weet niet wat zij daar doen moet, samen zwijgend naar Sjoel gegaan, en onder het bidkleed dat alleen dezen dag door allen ook in den voor-avond gedragen en zelfs over het hoofd gedragen wordt, is al die deemoed, al dat strak ingezet en klagend en weer verkondigend belijden van de verbondenheid met God, en het verleden en lijden van het ras, voor Eli niet anders geweest dan het herproeven der zoete geheimen van het huis van vroeger, en een onbewuste strijd tusschen dat wat het huis daarvan voor hem overhield, en zijn gehandhaafde eischen om alles. Zijn strijd tegen den Jankef van nu, die toch eens de Jankef van vroeger was: een voortzetting van de trilling onder Vader's handen bij dien zegen. En nu loopt hij weer terug naar huis, alleen, en zoo vol van dat eigene dat de avond hem toedroeg, dat het is alsof hij door een aan alle kanten omheinde gang, het bijna duistere stadje door van Sjoel in huis stapt. Het aflossen van Vader dat straks zal komen in de nachtelijke Sjoel, het morrelen hier aan de klink van de gesloten deur in de stille straat, zet hem zoo vol in het verleden, dat hij iets van den scherpen geur van het oude nest schijnt te ruiken, van waaruit hij eens met Vader in den Sjunerabbenacht ging Psalmen zeggen en koffie schenken, waar het ontdekt bleek dat Hartog, Mau en Ezra die thuis waren, weken tevoren voor de hongerige snoep de armen-bus hadden leeg geschud. Hartog is voor hem verloren; Mau is weg, en Ezra is dood; alle geheimen zijn bitter verloochend of beleedigd, hun heerlijkheid schijnt voor goed heen behalve in hem zelf, en toch is vader nog in het huis en doet hij soms of alles

nog is als altijd. En Betje van Gelderen? Als hij alle kracht oproept om haar in zich op te nemen, zou hij haar dan niet tot het hunne kunnen maken? Hij kan het immers? als hij wil? Als hij wil, kan hij met zijn blikken haar hoekigheden afronden, haar hardheden recht zien, haar huid verfijnen en met die doorwerking van vertrouwdheid beleggen die de grond-eisch is voor zijn liefde. Hij kan haar stem, op weg van haar mond naar zijn oor, tot welluidendheid ombuigen, en al haar eischen als vriendelijke noodzakelijkheden verstaan. Als hij wil, kan hij, na al die omtooeringen, haar wang zoenen, en gebieden: je bent goed, je bent van het onze. Hij weet dat hij het kan; er was niets zoo wrang van wat hij ontmoet heeft, of hij kon het op de oogenblikken van de groote innerlijke vreugde, in zijn feest betrekken en overstralen. En als hij wil, kan hij Betje van Gelderen in het huis zetten als een deel daarvan, bestreken door die zachtheid die voor hem aan de dingen rondom vriendelijk ontspringt, en er is vrede, omdat hij haar vrede heeft opgelegd. Met diepen innerlijken arbeid kan hij dat, als met een kreun van de ziel.

Betje van Gelderen opent in haar nachthemd de deur; zij knikt en bezielt hem nog eens van terzij, en sluit weer.

„Is de Sjoel al uit? Ga je vader zeker straks aflossen. Moet ik je zeker roepen?”

„Ja da's goed.”

„Ja der is geen licht boven, 't is donker boven. 'k Had eigenlijk een lampie moeten zetten boven. He'k geen erg in gehad.”

„Nou ja.”

„Anders kleed je je beneden uit.” Zij heeft het allemaal gezegd eer zij het overdacht heeft.

„Nou.... 't gaat wel,” hij, met een verlegen maar vasthoudenden glimlach.

Ja het gaat haar moeilijk af, maar jonge, jonge ze doet haar best! en het lijkt wel hollen of stilstaan bij haar: die zorg voor dat uitkleeden!

Op Kol-Nidrei-avond zegt men geen nacht-gebed. Het is geen nacht, het is doorlopend Verzoendag. Dat is een heerlijke toestand, een hooge staat van gezelligheid voor hem: het blijft dag; je gaat maar even slapen; straks al gauw er weer uit, maar morgenochtend mag hij dan uitrusten, hij hoeft zoo vroeg niet in Sjoel te zijn. Hij is nog niet ingeslapen, en Betje denkt nog aan die zachte en fijne jongen dien zij als een volwassen jongen beschouwt en een geleerde, en die dus god-weet wat al uithaalt; die daar zoo binnenkwam als iets nooit

genoten zoets en die daar nou boven ligt, — of zij ondergaat in haar instinct-vreezen het kloppen op de buitendeur als een opschrikkende straf voor haar gedachten.

„Wat zeg je van Gent? Brandt onze schuur? Heeregod wat schrik ik daar van. Eli! Eli! gauw naar beneden komen! onze schuur staat in brand! Gauw naar je vader in Sjoel, dat-ie der dadelijk naar toe kan gaan, hij kan niet weg! Hoor je 't? Heeregod wat is dat voor iets verschrikkelijks vanavond in de nacht. Ik ga der vast heen hoor! Eli! Ik zeg, ik ga der gauw heen hoor!”

Dadelijk gespannen, loopt zij op dat trefdoel af voor haar zucht naar sterke bewegelijkheden, en naar scherpe bemoeienissen met den stoffelijken levens-uitbouw door dien handelsarbeid. Het is het vuur van den brand, met zijn hevige kleur en werking, dat haar waakzaamheid aanzet, door den drang heen om Jankef welgevallig te zijn: de zorg om de verzekering. Zij is het huis al uit, als Eli beneden komt.

De schuur in brand. Ajakkes wat een afschuwelijke afleiding. Wat kan het hem schelen, dat schuurtje. Maar hij moet vader aflossen. Rillend van tegenzin de kleeren aangeschoten, en naar buiten. Vuur in de verte, ja. Dat trekt. Maar hij moet naar Vader toe.

Heeft hij straks hier niet Eveline Meyer gezien en gehoord? Pas nu, in die frissche lucht, herinnert hij het zich: Eveline Meyer aan de kade. Een mannenstem naast haar, rustig. Eveline Meyer.... die avond thuis tegen Vader aan! Onbekende mannenstem.

Peter Born heeft, zoo goed als David Leefmans, zijn „Tsy Oelemad.”

In de gang van de leege nachtelijke Sjoel, bij de open deuren van de half-verlichte bid-ruimte, vindt Eli oom David met Jankef in een korte botsing, die zelfs op dit uur en op deze plaats al niet meer verwondert, omdat die brand de gesloten stilte van dezen bijzonderen avond toch al verscheurd heeft. David is toch maar even in zijn huis gegaan en heeft daar voor zijn vergroenden hoogen hoed zijn platte pet op gezet: het is toch beter geen verdenking mogelijk te maken. En nu staat hij geschrokken en verwoed om Jankef's verstand dat zoekt, om Jankef's onschuld, die met een voor David onduidelijke strijdbaarheid zich tegen diens stekelige ingewikkeldheid keert.

„Hoe is het godsmogelijk!” zoekt Jankef, „ik ben der de heele dag niet eens in geweest! David,” zegt hij, „een wóórd,” en hij plant zich recht en rustig voor zijn zwaren broer: „Het is toch ommers niet mogelijk wat ik denk, David? Doe host es toch nit getoon?”

„Wat?” snauwt David met een valschen woesten blik uit zijn halfgeknepen oogen. (Grousser Vater hoe kòmt-ie deran? daar begint het spelletje al).

„Biste Mesjogge? biste dan toure-emmaes (werkelijk) mesjogge?”

„Nee hè?”

„Ik mag sterreven als ik begriip hoe je je niet schaamt! hoe je 't me vragen kunt! Op Kol-Nidrei-avond iemand zoo iets te vragen!”

Eli is naderbij gekomen.

„Nou,” zucht Jankef rood, „ik ga der na toe. De gooj hier, van Gent, is der al geweest. Ja (tot Eli) ik ben der ook al bij geweest. Ze zijn aan het blusschen, maar ik dorst van zellef de Sjoel niet alleen te laten. En de vrouw is der ook al bij. Ja, ik kan der toch niks an doen, daarom niet, op Jom Kipper. Ze zullen 't wel zonder mij klaar spelen ook. Maar begriipen doe 'k het met mijn verstand nièt. Van niemand.”

„En van Gent vertelt,” praat David met onderdrukte luidheid om de stilte van de Sjoel, „dat de brandmeester de schuur heeft moeten openbreken. Hob ich das denn gekannt?”

Jankef kijkt hem met zijn zachte wildheid aan, en weer langs hem heen.

„Ik weet het niet. Het moet iemand wezen die binnen heeft kunnen komen. Van gister af is der geen mensch van mijn in geweest.”

„Kan men niks van zeggen. Het kan lang smeulen eer het vuur wordt.”

„Ja dat is met een heele boel dingen zoo.”

„Maar wat maak je je de sappel? Je bent toch verzekerd? Ben je nou verzekerd of ben je nou *niet* verzekerd.”

„Mijn goed is verzekerd. Wat doe ik der mee? Moet ik het toch ook nog eerst betaald krijgen?”

„Verschwartzter nar, laat toch sarrefen! Je krijgt je rewoogem (winst) en je hoeft met je boel niet naar de mart toe!”

„Finnef honderd gilde,” zegt Jankef opeens begeerig, „als het een beetje doorzet,” lacht hij, en met een blik naar David: „Dus David, doe waast niks dervon ab?”

„Ach! Bé-je mesjogge! Ik zoomin as jij en jij zoomin as ik!

En als je goochem bent, laat je flink sarrefen. Ja, een neweire, (zonde) de honden zijn der toch al bij."

„Iemand die *derin* heeft kunnen komen. Wie kan derin komen zonder breken? Als-ie toch geen sleutel...." Hij breekt af. Hij kijkt Eli aan „Kan toch niet van dat sjalf komen? Hè, Eli?" „Wat?"

„Je sjalf. Die jonge," zegt hij verward, „die bij jou bij de schuur stond. Die heeft toch ommers geen tweede sleutel, wel? Och nee. Onzin," zegt hij weer.

„Die jonge? De Bree? Hè vader...."

David luistert gretig, met scherpe oogen, schuldigheid daarachter in zijn onklaren, maar op het kleine doel gescherpten kop. Zijn gedachten, nog steeds verward omtrent de oorzaak, grijpen met al hun achterlijke kracht de kans van het voordeel en van den slimmen zet vast, als boerenknuisten het touw van een vluchtend paard.

„Wat is dat dan?"

Eli moet vertellen van het weggooien van den sleutel. En opeens ziet David, de slimste van de drie, als een loterij-prijs, de oplossing: bevrijding, verlichting en grootendeels helderheid omtrent zichzelf.

Hij lacht honend op; er is juichen in.

„Krankzinnige gammourem! (ezels) De sleutel in het *water*? Ja, ze hebben de sleutel in het water gegooit! Heb je dan geen hersens? Een *steentje* hebben ze in het water gegooit, voor je oogen! En de sleutel hebben ze in hun zak gehouden! Daar hebben ze de schuur mee open gemaakt en goedschiks of kwaadschiks de seryfe aangestoken om de Jood de dood aan te doen op Jom-kipper-avond, en misschien om te gappen voor de snoep en voor de meiden! Oo!" dolt hij uitgelatener dan hij zich voorloven kan, want zoo zeker is hij nog niet, een volkskomiek na, „hadt U me dàt maar eerder gezeid! Hè! dàt weten ze, en dan vragen ze nog wie het gedáán heeft!"

Wat die David Leefmans daar dan uitrichtte, bij het schuur-tje, vanavond, zoo kort voordat de vlammen achter de ruiten te zien waren? en nadat-ie God had gebeden om het te mógen doen? Dat begrijpt hij nog niet goed. Maar hij begint meer en meer te gelooven dat hij den brand niet heeft aangestoken.

„Als het waar is....," zegt Jankef, en hij kijkt Eli aan. Beiden weten dat David's verklaring onbetrouwbaar is, omdat hij ze zou uitspreken ook zonder grond. En beiden valt het moeilijk, te gelooven dat de jongens tot zooveel driestheid tegen hen in staat zijn.

„Als het toch werkelijk waar is....!” Jankef heeft zijn gloeiend glimlachje van geplaagdheid, „zoowaar als het vandaag Joum-Kipper over de wereld is, dat ze dan nou wèl hun portie van me zouden krijgen. Dat ik ze *in* het verbeterbajes zal brengen. Mijn wèl wat al te bår hoor, tegenover de Jood. Ik ga, en de politie is der ook bij, en dan zal de Jood toch ook's één keertje aan dat vuile goedje zijn nekoome (wraak) beleven.”

„Och Vader! dat kan toch niet....”

„Wat kan niet?”

„Wou je ze daarvoor in de gevangenis laten komen?”

„Niet? Nou maar wèl hoor.”

„Dat kan niet,” zegt Eli bang, „dat is toch veel te erg.”

„Zijn ze daar soms nog te goed voor meen je? En een arm sjykets (Christenjongen) dat het doet? Gaat die dan nièt het Bajes in?” brandt Jankef bij de uitgang, „voor jou zijn ze dan misschien nog te goed daarvoor, maar voor mijn niet!”

Eli schrikt: er is geen tijd meer te verliezen; over vijf minuten is Vader bij de politie aan het praten. Als dat zoo is, als ze de sleutel hebben gehouen om hem hiervoor te gebruiken! Dat is wel ontzettend tegenover hem en Vader. Maar het zijn toch jonges, zooals hij, van zijn school, zijn klas, vlak bij hem. Hij voelt: een klein verschil met nu, een beetje vergissing minder, en alles zou er toe liggen om ze vriendjes van hem te doen zijn. Al zou hij dan nog misschien niet durven meedoen aan zooiets: dat die door Vader in de gevangenis zouden moeten komen, dat kan niet. „Een arme jonge komt er wel door in het Bajes,” zegt Vader. Dat is zoo. Dat is om de wereld stuk te slaan. Maar naar de politie gaan om te straffen, dat schendt het Geheim op zoo'n gemeene manier, dat mag niet gebeuren. „Vader! As je 't doet!”

„Waarom niet?”

„Je bent toch niet gek? Het mag niet gebeuren! Wou je die jonges in de gevangenis brengen? Werkelijk in de gevangenis? Jonges van mijn klas? As je dan maar weet, dat ik de school niet meer kan binnengaan.”

Jankef wordt zwak tegenover die eenvoudige zekerheid. En Eli krijgt hulp van waar hij het niet verwachten kon.

„Wat heb je deran?” zegt David. „Mesjoggene sjkootsem (jongens) van het fijnste Gaajes allemaal. Meen je dat het je wat helpt? Meen je dat de politie ze wat doet? Komt al wat groot is voor ze in het geweer.”

„Dat zullen we dan zien.”

„Roer der niet in! Je blijft an de pan hangen. De Jood krijgt alles op zijn kop.”

„Zal jou je zorg wezen of ik d'r in roer.”

„Adenom,” dringt David die slim zijn angst inhoudt voor het aanhalen van de politie die het eerst bij hem terecht kan komen, „haal je niks an! Als toch niemand weet, nar, waar het vandaan komt, wat zal jij je de sappel maken *hoe* het is gebeurd?”

Jankef kijkt opnieuw wantrouwend naar David.

„Kom eens even een minuut nog mee in het kamertje,” zegt die.

„Ozoo!” roept Jankef verhit.

In het kamertje met het mat-glazen raam aan de binnenplaats sluit David de deur. Tot Jankef, die de bekentenis opnieuw afwacht, zegt hij staande en zachtjes:

„Als ik je nou een goeie raad mag geven, in jouw belang en ook in het mijne, hou dan je woorden vóór je over die sjkootsem.”

„Watblief?”

„Sst. Het is levensgevaarlijk!”

„Ik dacht zoo waar als ik leef dat je wou zeggen dat je 't tòch hadt aangestoken.”

„Ik heb het niet aangestoken; die sjkootsem hebben het aangestoken. Maar ik moet je vertellen dat ik heb d'r een paar kissies dure sigaren geborgen (hij laat zijn stem steeds meer zakken) dat is beter dat behalve jij en ik geeneen daarvan afweet dat die daar gelegen hebben.”

Jankef kijkt met groote oogen op.

„Smerige vuile stinkende smerige streken,” schampert Jankef, „om mij, die je een plezier doet, in de gloeiendste gevaren in te slepen. Dat zijn moordenaarsmanieren.”

„Of het nou moordenaarsmanieren zijn dat weet ik nog niet zoo, want jij hadt er niks mee te maken gehad. En nou kùn je dermee te maken krijgen omdat dit nou gebeurt. En daarom zeg ik jou: dijsje derover en maak geen slapende honden wakker. Want deze die bijten.”

Jankef stoot een korten woedenden, getreiterden lach uit, met pijnlijk opgetrokken wangen. Hij heeft geen woorden.

„Dus ik moet die vuile mamzyrem van jonges zóó maar laten loopen. Om jou! Omdat jij....”

„Sjadt je wat.... Jonge honden! Kinderen! Wat doet men daar dan tegen?”

„Je blijft maar hier asjeblieft,” zegt Jankef, terwijl hij, het

hoofd schuin van bitterheid, langs Eli heen naar buiten loopt, „ik kan 't alleen wel af hoor.”

„Ik? Ik ga niet, krummel-een-ongeluk,” antwoordt David zoet als een kwajongen in het nauw, „ik wacht hier wel tot je terug komt.”

Jankef gooit zich weg uit het Sjoelportaal, David achterlatend als een zoon die hem de dampen aan doet. Roddelt en stookt en knoeit tegen je, en gebruikt je in hun nood en vermassert je dan nog derbij. Hoe zoeken ze je der zoo voor uit?”

„Eli,” vleit David daar nog in de gang, „men kan jou wat toevertrouwen als aanstaande Gazzen. Denk derom dat je daar op die school of bij de school of op straat waar anderen bij staan, *niet* over die sjkootsem praat dat ze het aangestoken hebben hoor!”

„Mag ik dat niet zeggen? Hebben ze het dan niet gedaan?”

„Gedaan zullen ze het denkelijk wel hebben.”

„En mag ik het dan niet zeggen?”

„Ongelukken komen dervan als je 't zegt.”

„Tegen hunzelf ook niet?”

„Beter van niet.”

„Mag ik het tegen hun niet zeggen?” Het is of Oome David hem vastgrijpt opdat de jongens met hem doen wat hen lust. „Ongelukken komen dervan. Men kan alles niet uitleggen. Kom hier.”

Hij verstilt zijn stem: „Ik heb daar iets van je vader mogen inbergen, en daar heb ik later van gehoord dat het gesjnaajem was. Begrijp je? Als dat gehoord wordt, dat het daar is geweest, dan wordt dat te kwaajem tegen mijn uitgelegd. Begrijp je? Je hebt je verstand van God gekregen, en niet zoo'n klein beetje, maar een beetje extra der boven op, en daarom begrijp je 't een beetje makkelijker als een andere jonge. En daarom kan ik 't jou zeggen, dat het is voor een Jehoele niet altijd zoo makkelijk om precies te doen en te laten wat wel en wat niet mag. En als-ie dan zoo'n streepie, begrijp je? buiten de regel gaat.... Het wordt tegen mijn en tegen je vader wordt het uitgelegd, en niet zoo gewoon als tegen een ander, maar nog een beetje erger. Ozoo. Dus wees de wijste en sjmoes niet tegen die sjkootsem, tegen die vuile kloowen (honden) van jiddensonne's (jodenhaters); want zij hebben het gedaan, en wij trekken met z'n allen.... aan het kortste end.”

Eli staat, onder die bewerking, van Oome David af, rood verlegen naar den geel gelakten bankhoek met het stuk witte muur te kijken, die de helft van de deur-opening voor hem zicht-

baar houdt. Hij kan het zoo gauw niet verklaren of billijken: dat hij en vader en Oome David nog in de gevangenis zouden komen omdat de jonges de schuur in brand hebben gestoken; maar hij vermoedt wel iets van een knoeierijtje door Oome David uitgehaald, want duidelijk genoeg ziet hij achter dat fleemen en draaien de schuldigheid die zich valschelijk klein maakt. Maar hij merkt ook wel dat hij te gehoorzamen heeft, want er is hier iets van het Geheim te beschermen al is het tweede kwaliteit, en dat is de armoede en de buitengeslotenheid, waarin hij saamhoorig heeft te zijn. En dus doet hij de belofte, met een knik en een zacht „nee,” bij nauwelijks een blik naar David's smal gehouden zwarte oogen, in dat groote domsluwe, zwartombarde gezicht.

„En verder weet je wel,” bedankt David hem met zijn lijf al gereed tot heengaan, „van Delfshaven naar Schiedam, en van Schiedam naar Delfshaven.”

Eli glimlacht, en David maakt zich uit de voeten.

„Misschien kom ik daar strakkies nog even hooren,” zegt hij nog om den hoek.

Om te hooren of ik mogelijk tòch nog niet hang, denkt hij voorbij den hoek. Die mesjoggene groote woorden en die preeken van de Paus zijn 'm nog niet eens de moeite waard om naar te luisteren. Ogh! wat een gekwijn van zoo'n komediekant, van zoo'n narrische sekreet uit een kermis-tent. Toch niet kwaad: zoo'n vuurtje waar die sigaartjes in opgerookt worden. Al is-ie een beetje zenuwachtig, slecht gaat het hem niet.

Zijn sleutel die hij even aan Paul in handen geeft, vasthouden om er hun schuur mee in brand te steken! Dat is toch wel moeilijk te verdragen. Het is te begrijpen dat Vader zich wreken wil. Maar is dat nou wreken: naar de politie gaan en die laten straffen op háár manier? Dat is anderen er bij roepen, en wraak dat is iets dat moet van jezelf uitgaan; straffen dat moet je zelf, dat is de eenige manier om je zelf tevreden te stellen en ook de eenige manier om bij de anderen eerbied voor je te krijgen. Daar mogen anderen je wel bij helpen. Maar alleen anderen die het heelemaal met je eens zijn. Anders is het laf, en aan de vuilheid komt geen eind. Het is net zoo belachelijk, en natuurlijk veel erger om de vreeseelijke gevangenisstraf, om de politie hiervoor tegen de jonges op te jagen: ksst, pak ze! als om door de Vaars zijn pet en

stok terug te laten eischen. Dat was beschamend voor hem, en Vader begrijpt er niets van, hoe belachelijk kinderachtig dat is. Hij had moeten zwijgen, en honend glimlachen; hoe dan ook, dat is beter, echter, om ze met je vreeselijke minachting te laten zitten, als je 't toch niet van tevoren onmogelijk gemaakt hebt, wat ze tegen je hebben uitgehaald. Hij weet: vergeving heeft hij niet voor de jongens. Maar tegen hun lage dingen veel dieper minachting dan zij voor hem. En dat moet goed zijn, dat moet helpen. Je moet met terug-doen wachten tot je ze met die minachting heelemaal achteruit kunt schuiven.

Maar dat-ie de andere jongens op school niet van zoo'n smerige daad mag vertellen; dat-ie het hunzelf niet eens openlijk zeggen mag, dat is iets om uit te schreeuwen. Hij voelt het als een greep in zijn nek, die zijn lichaam tegenover de jongens tot zijn uiterste onmacht doet krimpen. Dat is om te bijten.

Overall brandt hier licht. De deur van het langwerpige kamertje blijft open, op den kleinen hal dien zij gang noemen; hij kan er door heen zien tot de buitendeuren die hij nu achter Oom David heeft gesloten, op de kruk, niet op den sleutel, want dat mag niet. Hij gaat er nu op twee van de stoelen liggen die om de langwerpige groenbektelede tafel staan. Op de holle stilte suist het gas. Het is een vertrouwelijke stilte; zij mag hol zijn, hij weet er de kleinere en grootere stevige broeiingen in die ze warm maken, en die zoo bekend en eerlijk zichtbaar zijn dat het is alsof ze met hem mee-waken. Het zijn: de geel-gelakte banken, de bruine Almémor-tribune, met zijn trapjes er heen, zijn tafeltjes met de kandelaars en zijn zit-bankjes rondom binnen het hekje, en de groote Heilige Arke-kast. Die staat nu tegen den achterwand, met zijn bodem, vier tapijt-belegde treden hooger dan de vloer, met zijn versierden kop die voor Eli altijd een kijkend gezicht heeft gehad, als een kolossaal wezen, de machtigste helper van de Groote Dagen. Vol van het dienstbaar besef van de plechtige nachtwoak, houdt het Heilige Arke-wezen zijn dunne deuren om de Thora-rollen versloten, om morgen die armen weer open te breiden, zijn levende schatten, door de menschen naar den dag wit omkleed, in hun handen los te laten, en vol bezig vertrouwen te wachten tot ze weer keeren achter zijn tevreden dekkende deur-armen. En in de stilte, tegen het wit van de muren en van de lessenaar-kleeden op het Almémor en op het tafeltje vóór de Arke, leven ook bevriend het zwart van de klok-rand

en het groote geel van de koperen licht-kroon. Dat geel van de koperen lichtkroon is met zijn glanskant als een peinzende glimlach, een wonderlijke glimlach, duizend maal met zoete ontsteltenis ontmoet, een glimlach blijvend en toch vloeibaar, als op het gezicht van een louter dienend wezen, op de grens van den waanzin en toch vriendelijk, vol begrip van het verband tusschen zichzelf en Eli, en van hun verband met den Dienst, het Werk, de Samenheid. Dat alles overnacht met hem, daar de deuren door, in de bid-ruimte van de Sjoel, in die voor hem hooge ruimte die altijd een gevoel wekt van bevrijding, en van vreugde die den geest in gang zet. Ook hier in het kamertje is alles een beetje van hemzelf: zij zijn bode en met de dingen hier het meest vertrouwd. Vader's sarkenes ligt in de kast bij Meyer's toga en baret; op het groene tafelkleed de oude, schimmelig riekende Magzourem, de gebedenboeken van de Groote Dagen, van Vader en van Davidje de Haan, die nu Sjammes, Gazzen-hulp, is. Slapen gaan kan hij nu niet, want nu de verdeling van den tijd is veranderd, is van Gent er niet, en één moet toch wakker blijven. Wonderlijke uren in het jaar, wonderlijke vereeniging met een Gebouw en zijn Dingen: zoo diep en scherp dat het in je lijf schijnt te staan, om op te pakken en omhoog te dragen en buiten te zetten, in de wereld. Ja maar hoe? „Hoe zou ik kunnen? hoe?": prettige lach-herinnering aan dat half-uurtje met Max. Maar toch lekker gelukkig niet haar naam gezegd. Lekker heerlijk gelukkig niet kinderachtig geweest. Goed zoo. Goed zoo.

De glimlach van de kroon trekt er zich niks van aan: geen grijsje; louter vriendelijkheid en werk-vervolg. Zij hoort erbij, zij hoort er bij. Maar waarom dan niet alléén, als zij dan toch komt? Nee, als zij alleen zou zijn gekomen, hij had evenmin geluid of beweging kunnen voortbrengen. Hij zou, als een zuil, van verschriktheid-in-geluk, zijn blijven staan, en dan zou zij hem immers hebben moeten toelachen zooals hij het wenscht? Dat gebeurt natuurlijk weer niet. Weer niet alleen. Een breede zwarte kerel met een kort stukje dikke snor en een wijden deukhoed, dat is haar vader.

Een smal, slank, fijn donker en elpenbeen-kleurig wezen. Dat is zij, aan diens arm. Er zijn nog een paar kijkers geweest. Het komt vaak voor: de voorbijgangers zien de Jodenkerk verlicht, meenen dat een belangwekkende dienst gaande is en willen kijken. Zij staan wat verbaasd van de leege Syna-

goge, maar willen toch het decorum zien van Groote Verzoendag's witte plechtigheid.

Met zijn dokters-gemakkelijkheid vraagt hij: „Is de dienst al afgelopen? Maggen we even kijken?”

Een zoete bons in Elie die het hart opjaagt: hier, in deze al bijna nachtelijk omsloten stilte, met haar en het hare alleen, in het zijne. Snel zich dwingen niet te hakkelen:

„Jazeker. U mag altijd zien.”

En daar klinkt het, en hij ziet het als een dunne straal liefelijk water uit de wonder-opening van den mond aan de wonderbron van haar gestalte:

„Mag ik ook even kijken?”

Een herkenningsblik, tot den jongen van haar klas! Een glimlach, tot een mede-leerling! Een vertrouwelijk gebaar, terwijl, naar haar gewoonte en die van haar leeftijd, het hoofd op den hals een fijnen slag naar beide zijden wendt, in een buiging naar achteren waarbij de borst gespannen komt te staan, zoo trotsch! Maar daarvoor is hij niet bang, voor dien trots. Dien trots ontmoet hij: het is de zijne, en hij doet de zijne rekken, en buigen over den hare heen. Dat is goed, dat is best! Kom maar op; daag me maar uit op die trots van te weten wat je waard bent; ik sta, ik wacht je, ik gooi je op, vriendelijk, speels, maar toch sterker dan jij, en ik vang je weer, ik zet je naast me, en dan zijn we zoo'n beetje kiet. Jij met je bevriende aanbiddelijkheid, het lichte wonder dat van mij zal zijn; ik met het verleden dat ik gemaakt heb, en dat ik draag, en dat de wereld, wel niet zonder verrukkelijke wonderen, maar wel zonder geheimen voor me doet zijn. Dat is goed, dat is niet beangstigend.

Maar dat andere, is dat ook voor mij? Of is het tegen mij?

Een jonge vrouw is zij, om die stem heen, om dat hoofd heen en dat gebaar naar hem. Een mantel van geruite stof, kleine ruiten grijs met wit; aan haar hals een wit bont-randje. Haar kapsel glanst tegen het halve licht van de Sjoel; zij draagt geen hoed. Lichte kousen en lakschoentjes. Een jonge vrouw; zij komt van een feest.

Is dat niet van mij af, maar ook voor mij?

Nooit zal hij dat vergeten, nooit dat gebaar, dien kameraadschappelijken blik en die woorden. Opgeborgen in zijn geest zijn zij zorgzaam toegedeekt, en versloten als de schatten van een gekken vrek. Een heele verzameling schatten heeft hij al: het zijn de voorbeelden der mogelijkheid tot het geluk van een zuiveren staat. Kostbare bewijsstukken die hij misschien

eens omhoog moet smijten, om te toonen wat hij weet. Of misschien weet hij dat ook, ergens, achter in zijn bewustzijn, in die diepte waar de vrees het kernbloed van zijn hart aan de ontroering toevoert: dat hij ze met de nagelscherpte van zijn waakzaamheid moet vasthouden, alsof die voorbeelden heel zijn deel zullen beteekenen van de goede wereld waartoe hij deze wil zien herworden?

Hij heeft haar op die vraag toegeknikt, zonder woorden. Met zulk een dappere, heldere overgave van alles waarmee hij in zijn oogen een vriendelijken glimlach kan beelden, dat hij later niet begrijpt waarom zij niet op hem toekwam om zich met hem verbonden te verklaren.

En daar staat zij, vijf zwaarbeladen minuten lang, bij een van de hekjes die den doorloop afsluiten naar de banken, vlak vooraan in de ruimte van de Sjoel. Waar de geest van wilden deemoed en van ontstelde smeeking nog om het half-gedoofde kroonlicht, en om de rest van de sluimerig wakende kaarsgloeiden boven de banken bestorven ligt. In het nachtelijke van zijn dichte, suizende wereld, waar de bijna pratende mufheid van de gebedenboeken hangt; waar sinds zijn kindertijd, zijn verlangens als in stoflooze wagens rondreizen, van witten muur tot muur, en naar de hooge zoldering stijgen tegen het hemelsblauwe veld met de goudgeschilderde letters, waar zij liefelijk botsen en verstrikt raken in de wijkende pracht die de lange goudkleurige stang uitzendt waar de stilstaande lichtkroon aan hangt.

En klinkt dat dan vreemd in deze Sjoel: Louise Maria?

Het klinkt al niet vreemd meer: Louise Maria. De klanken hebben, al wat zij on-eigens voor hem hadden, zoo volledig in zijn omstreeling achtergelaten, zij zijn zoo door zijn zachte kreunen gerold en herzet, zoo door zijn verlangen opgespannen, en van zijn drang doorzeefd, zoo opgenomen in zijn beste hersenvertrek om daar, dicht bij hem, wezen aan wezen, aan te zitten voor het overleg in den nood der zielswensen, dat hij ze eindelijk in zijn mond tot gelouterde vertrouwdheid, tot twee Hebreeuwsche woorden heeft omgebeden. En zooals zij daar staat, en zooals hij haar daar nog ziet als zij met een vriendelijken groet weer weg is gegaan, is zij voor hem opgenomen in dien bewogen, maar diep zoeten grond van de Sjoel, als reinste stoffelijke plan van zijn wereld van vandaag. Staat zij meegeplant in dien rijken vasthoudenden bodem, waaraan hij weet te zeer verbonden te zijn om vernieuwingen daarbuiten te beleven: een zusje.

In het kamertje terug als zij weer heen is gegaan alsof zij niet weet dat zij hier en op dit uur een droom-verschijning was, is hij zoo met haar bezet als het zijne, dat hij zijn verlangen naar haar vriendschap niet voelt als een nieuw; niet als een uitbreiding buiten zijn eigen droom-gebied. Hij is niet veranderd, hij verraad't geen Geheim met haar; haar wezen, met de vrome, fijne strakke elpenbeenige wangen, haar git-zwarte haar en haar stille donkere oogen, drijft, van alle bestraling van het dagelijksche ontdaan, op de stemmen van het Kol-Nidrei tusschen de hooge, witte muren.

Zoo, met die volheid die zoo vriendelijk is, alsof nu de Fee van het leven zelf, in alle stilte, hem haar hartelijke goedgezindheid komt brengen, slaapt hij bijna in.

Nee, dat kan niet: de jongens, jongens die elken dag met haar spreken, hebben het schuurtje niet in brand gestoken.

In anderhalf uur is het brandje afgeloopen. De vrijwillige spuitgasten waren er niet zoo gauw bij, of het grootste deel van Jankef's massematten was verbrand toen zij de slangen gingen leggen; de rest kwam flink onder water te staan.

„Het is onbegrijpelijk meneer,” heeft Jankef tot den politie-inspecteur gelogen, „ik ben er gister voor het laatst geweest; vandaag is het de dag vóór onze Groote Verzoendag: ik was er niet eens in! Hoe kan de boel in brand komen! Ik dacht toen ik het hoorde dat er iemand met geweld was binnen gegaan, maar nou ik hoor dat de brandmeester de deur heeft laten openbreken, nou begrijp ik er heelemaal niks meer van.” Voor zijn broertje David staan te lullen, met moeite om de leugen van je poonem weg te houden, dat is toch wel een barre smerige geschiedenis. Voor zijn broertje David nog niet eens die bandieten van jonges zelfs nog niet even aan het schrikken mogen maken, als je ze dan niet heelemaal in het verbeterings-Bajes wil douwen. Maar nog niet eens zelfs geen schrik, dat ze denken: we moeten toch oppassen, zeg, met die Jood? Dát nog niet eens, voor zoo'n brutale geniepige streken-fabrikant. God zij dank zoekt de politie niet verder; zij heeft niks kunnen vinden: onbekend. En Jankef komt tegen één uur weer in het Sjoel-kamertje bij den wakenden schoonzoon van dokter van der Wal, die languit over twee stoelen ligt, zijn petje naast zich op tafel: gojsche kunsten waar je maar niks meer over zegt tegen de aanstaande Gazzen van de „moderne richting”. David die al tweemaal vergeefs terug is geweest,

staat er bij te wachten. Voor Eli bedekt, maar bitter genoeg om de verstandhouding te toonen, zegt Jankef hem nu:

„Kunt gerust naar huis gaan hoor! Niks van over. Is niet over gekikt. Wordt wel gefeliciteerd van mijn, en bedankt, voor de zèt. En als je nog's weer wat van dien aard hebt, David: *ik hou me wèl aanbevolen!*”

„Zie je wel wat een smeerlap of het is?” zegt Betje thuis. „En weet je wat ik zeg? Hoe of het ook ooit uitkomt, ik zeg *hij* heeft het zelf gedaan, de smeerlap. Ik heb je wel gezegd toen-ie aankwam met zijn smoessies over de schuur: het is een smeerlap is het, hij voert wat tegen je in het schild. Dat heb ik je genoeg gezegd.”

Jankef fronsst zijn brauwen. „Altijd gelijk en nooit, nooit gelijk,” mompelt hij onverstaanbaar. Het is maar een poging om voor zichzelf goed vast te stellen, wat hij haar niet bewijzen kan.

„Smoel houden en ieder naar zijn huis,” heeft Matthias bevolen, toen zij hoorden dat het schuurtje achter hen in brand was geraakt, en zij er vloekend om in een lach schoten, in een steegje bij de hoofdstraat. „En nou die sigaren onder de voet, kerels!”

Zij hadden al, na een vergeefs onderzoek, en na hun verbazing en hun afschuw om den vuilen verdanen rommel die koopwaar scheen te zijn, besloten heen te gaan en weer netjes te sluiten, toen de dikke Ap van Leeuwen in David's hoekje op vormen stiet die hier al door hun verzorgdheid moesten verbazen. Hij kwam naar Matthias toe: „Mat! kijk's effen? is die goed? Jovele gandertjes.”

„Ieder één, niet meer!” besliste Matthias. Maar hij verbood niet die eene op te steken. En drie van de vijf jongens gooiden zich, stiklachend en brakend van de zware tabak naar buiten, en toen Matthias gesloten had, dacht niemand aan de brandende lucifers die achterbleven.

„De sleutel weer aan Paultje,” zei Matthias, „en die geeft 'm overmorgen aan de jood, met een gijntje. As meneer Paul tenminste overmogen die verkoudheid in z'n pantalones verkiest kwijt te zijn. Een held voor een pooltocht, hoor, die Paul. 't Is verdomd jammer dat die smous geen antiek had. Ik dacht nog dat het een antiek-jood was, maar het is enkel maar een luize-jood...” „Verrek!” roept hij zacht, „jullie zijn toch ook ezels-uilen! Godslammenadig wat een vuil zoodje is dat daar bij die Jodeboel.”

Matthias heeft zijn slimheid.

„Snappen jullie dat niet? van die weggestopte sigaren?”

De jongens hebben een schrikje in hun oogen.

„Nou, we hebben ze toch weggegooid. Maar dat zie je wel: het is nog niet eens alleen een luize-jood, het is een dieve-jood ook derbij. Godskristes wat een hol is dat daar hè? Snap jullie 'm? Hij kloop ghoedkloop — ze zaten weggestopt hè Ap? Hij heb ze genaggeld van die vent die ze achterover heb gedrukt.”

„Angeven! We moesten ze angeven!”

„Kan niet,” zegt Matthias verantwoordelijk. „Dat kan toch ommers niet jò, lul nou niet zoo wijs als een konijne-kuiken, jij! Godver! Dan zijn we der toch zelf bij, houte koeie-kop! née, smoelhouwen en goed ook. Anders jammer genoeg, dat die Mozes der niet in-draait. Wat een zoodje! nee onze pakhuissies goed dicht hoor lui. Goed dicht hoor. Zwijgen in rotten van vier. Hoor! Nou saluutjes kerels. Morgenochtend zeven uur op de paarden. En hoor's: as we Idak gap-maddel weer tegenkommen: Lou hoor! Niks!”

VIJFTIENDE HOOFDSTUK

Het staat 'm netjes," zegt Betje van Gelderen tot Jankef, „'t staat 'm deftig staat 't 'm."
„Of het 'm staat? Je kunt nou naar de Hoogere Burgerschool gaan óók," verzekert Jankef, „naar de rijkste school zoo waar als ik leef. Want je ziet er uit als een rijke student. Of niet?"

„'t Is een beetje te wijd."

„Te wijd? Het zit goed ruim, dat is niet te wijd. Moet het dan soms krap zitten? Gadverdarrie dat zou *ik* niet graag aan willen hebben wat te krap zit. Gegoten aan je lijf zit het. Zoo-
waar als ik leef dat het buitengewoon is zooals het hem zit; dat komt nog *niet* zoo alle dagen voor. En dat goed? Dat is memoosjes! Spul! ja maar je moet dat voelen! wat *kwaliteit* dat is! Fijn, en toch als ijzer! Kost minstens een muntje de meter, ja waarachtig, een gouden cent de meter leg je der voor neer, voor een meter van dat goed. Prachtig Engelsch goed! Dat is Engelsch, dat maken ze hier in het geheel niet!"

Jankef is er opgewonden van, en Eli raakt daar toch verblijd door, want al weet hij dat Vader overdrijft als zijn geestdrift eenmaal in gang is, in dien geestdrift zelf gelooft hij en geniet hij.

„En je kunt het dragen," knikt Jankef, „kinnem of ander soort loopende waar zit er gerust niet in. Niet alleen dat het gezuiverd is, maar wáár het vandaan komt komt het vandaan, maar het is fijn! èn nieuw!"

Eli glimlacht verlegen. Vader begrijpt daar natuurlijk niets van, hoe grappig dat klinkt, dat hij met zoo'n tweedehands pakje nou wel naar de rijkste school zou kunnen gaan. Maar hij zelf is al zoo blij, zoo bevrijd van den angst voor de keurende blikken, zoo dankbaar voor iets nieuws om zijn lijf dat niet alleen beteren snit heeft dan Vader ooit voor hem in den winkel kan koopen, maar dat ook werkelijk heelemaal gaaf is, dat hij Vader maar in den waan laat alsof hij geen streepje op die uitgemeten deugden van het costuum heeft af te dingen. Jankef heeft den spiegel van den wand omlaag gehaald, en Eli is zoo gestreeld door den uitslag van zijn blik daarin, dat bij dien glimlach naar Vader eentje van voldane jongens-ijdelheid in denzelfden mondplooi wordt meegesmokkeld: hij weet wel dat het Jankef niet ontgaat.

Een fijn, lichtgrijs tweed sportpak; vier opgezette zakken, met

knoopen gesloten, op de jas; en een ceintuur. En dan die broek. Een lange broek, zijn eerste lange, die hem mal zou staan, als niet die fijne lichte kleur, de losse ruigheid van de stof en de omslagen aan de pijpen hem er zoo jong in hielden als hij is; het pak kleedt hem met het eerste positieve van den ernstigen knaap; hij ziet het dadelijk met zijn angstig keurenden blik: het brengt zijn verschijning geen enkele ouwelijheid aan.

„We hebben eerst nog gedacht voor de Sjoel.”

„Omdat het een lange broek heeft,” vult hij zoet van stille ingenomenheid aan.

„Juistement, maar het is naar mijn idee niet Gazoones-achtig genoeg; te geschikt voor je school om geschikt te kunnen wezen voor onze Sjoel. Dat is nou eenmaal zoo, en dus neem het nou maar voor je school.”

Nog een glimlach voor den spiegel, en Betje die tusschen haar haren krabt, nikkend en met al haar weinige volkswrouwenleutigheid lachend (want zij heeft het zelf gestreken):

„De meissies zullen 'm wàt knap vinden nou, daar kan-ie op rekenen. Jammer dat het geen schrikkeljaar is, anders zou-ie wàt een háánzoeken krijgen vandaag.”

Zoo reê maakt hem dat loszittende costuum, dat hij zijn gevoeligheid tegen haar nu zelfs kan overpràten. „Nou,” zegt hij opener van toon dan hij ooit op haar woorden kan spreken, „dan zullen we dat maar's gaan kijken.”

Hij steekt zijn hand op ten groet.

„Bonjour meneer de Schwanzmajoor! Je geeft ze de komplementen wel hè?”

Betje lacht overdadig, geknepen en bijna tot tranen; haar buik schudt openlijk mee. Zooveel vriendelijkheid is er in het kamertje sinds lang niet geweest.

Eli weet heel goed dat het is om het pak waarmee ze hem nu tevreden stellen; dat zij ergens hebben kunnen overnemen en dat hen dus niet zooveel kost als een nieuw. Maar de kleeren en de schoenen uit den handel opgezocht te dragen, dat is hij van kindsaf gewend; hij weet dat dit schoon is, dat het goed is, dat het past. En dus stapt hij er verrukt mee naar school. Hij gelooft dat hij een toon zal aanslaan vandaag, waarvan de rotste jonge zal opkijken, en koest zijn. Brutaal zal hij zijn, als de jonge die goed gekleed kan gaan. Want uit dat costuum stuiven in zijn verbeelding de manieren aan, die de zekerheid van den welgestelden stand beteekenen: rust in het spreken, stille aanmatiging, volleerd en als natuurlijk verzet tegen elken

twijfel aan de volle waarde van den drager, en dat alles in een soort van lichamelijk welbehagen en een soort van onvermijgbare veerkracht, die het resultaat zijn van een geheel kweek van welverzorgdheid en frissche weelde. En dan is er nog iets dat hem sterkt tegen de vijandschap op school. Iets heel anders dan het pak, maar minstens even belangrijk voor hem: de groet, de knik, de woorden van Kol-Nidrei-avond in Sjoel: „Mag ik ook even kijken?”

Hij kan haar nu groeten en zij zal hem terug groeten. Misschien praten zij nu wel wat samen, misschien begint zij zelf wel eens. Dat kan heel gemakkelijk nu. Het is wel jammer dat Paul van Marken er nu juist weer is. Eerst heeft Eli in zijn ontoonbare kleeren zitten schuiven om aan haar aandacht te ontkomen. Nu hij rustig en gelukkig naast haar durft zitten, nu zet zich Paul opeens weer tusschen hen in.

Dadelijk om negen uur komt van Marken er mee voor den dag. Met een vluggen blik van Eli's kleeren naar hem op, begint hij met zijn jonge geitenlachje, dat anders beminnelijk is, maar dat nu in zijn sproetengezicht, onder zijn geel-blond nat-gescheiden haar valsch getrokken staat bij dat vleierige aanpraten:

„Zeg Leefmans” (hij zet handig kalm in) „je ben natuurlijk boos op me, om die geschiedenis met die sleutel van je hè? Maar hoor's, luister nou's éve. Je weet toch wel da'k ziek geweest ben?”

„Doodziek was je.” Eli spreekt dadelijk met den geest van zijn huis, vanmorgen. Paul schiet er om in een lach. „Nou wat kan mij dat nou verdommen?” bijt Leefmans hooghartig af.

„Nou, dat kan wel, maar daardoor kon ik je'm niet eerder geven. Hier is't-ie zeg.”

Hij wil hem onder de bank het ding geven. Eli is nieuwsgierig, maar hij dwingt zich, nog niet omlaag te kijken; zijn sleutel zoo intiem verstolen aannemen, dat stuit hem, na dit alles.

Paul buigt zich voorover om Eli van terzij aan te zien, als wilde hij de prettige verrassing genieten op diens gezicht: een gewrongen spel, dat hem door Matthias is overgelaten; het is angstig onderzoek, en paaiende afleiding tegelijk. Zijn lach verstart een beetje: Eli kleurt wel, maar de onverzoenlijke toorn daarachter is duidelijk:

„Ik dacht dat Gerrit Jan'm in 't water had gegoooid.”

Paul, zoet:

„Nou snap je dat nou niet jò? dat was toch ommers maar een

pest-grappie om je bang te make? Hij, hij gooide gewoon een stukkie ijzer weg," lacht hij gedwongen, „hè hè, dat jij dat nog geloofde. Daarom moeste we zoo lache. Ik had je'm natuurlijk de volgende ochtend al weerom wille geve. Maar toe werd ik ommers ziek? Hier is-tie."

Met diepen tegenzin omdat het, onder Oome David's dwang, zijn weerloosheid bevestigt, pakt Eli den sleutel snel aan en bergt hem in zijn broekzak. Hij kijkt Paul aan, en weer vóór zich. Hij zelf kan liegen dat het zoo kraakt als het moet. Maar deze houding, om geen enkele andere reden dan omdat hij geen geld en geen mooi huis heeft....!

„Heb je nou toch nog de pest in? Eli?"

„Je hebt'm zeker al die tijd onder je kussen gehad." (nog niet eens te mogen zeggen: je hadt'm nog noodig hè? door die vuile vervloekte knoeierige Oome David!)

Paul moet er weer om lachen; hij is daar dankbaar voor: een afleiding.

„Ik moest'm toch zeker beware? Ik had'm toch zeker van jou in hande gekrege?"

„Ja, da's netjes van je." Hij keert zich een tel, en dien tel boren zijn blikken als twee lange stalen stangen, van woede in Paul's verschrikkende oogen. Met afgewend gezicht Eli nu: „Jullie kunt allemaal doodvallen."

Paul's gezicht verwringt, en snel schiet een blik naar Eli's wang, en terug. Hij weet het! Daar heeft Matthias ook niet aan gedacht. En hij zelf? Je hebt er aan gedacht en ook niet, en nou is het zoo. Die Mat heeft mooi lullen.

„Waarom ben je nou nijdig?" Hij wordt een beetje rood door zijn oranje sproetjes heen.

„Jullie bent doodgewoon een gemeene bende; doen net of jullie reuzejongens bent, maar 't is gewoon een vuil zoodje knoeiers en lafbekken. En verder zeg ik niks meer."

„Tege wie zeg je niks."

„Dat gaat je verder niet an. In ieder geval ben jullie een veel te min zoodje om daar nog verder over te praten. Ik weet nou genoeg."

„Wat weet je dan...."

Dat komt er nog maar half uit bij Paul. Zijn hoofd boven zijn bank op zijn linkerarm gesteund, is nu overal rood, zijn blik verslagen en starend. Het is voor Eli geen vraag meer, bij dien angst dien zijn buurman nu zoo onbeheerscht bloot geeft, nu de zoete toon van zijn ingestudeerd truukje door Eli's woede wordt vernietigd: de jongens zijn met den sleutel in de schuur

geweest; zij hebben den brand gesticht, en zij zijn bang dat het uit zal komen. En hij mag het niet zeggen: voor Oome David! Eli wroet in den toestand tusschen hem en Paul: wat voor Paul beslistheid en minachting lijkt, is grootendeels niets anders dan dwang van Oome David. Maar hij weet niet dat hij zich in Paul's houding moet vergissen. Want Paul is wel bang, maar hij begrijpt niet dat Eli niet even bang is, en hij vindt Eli brutaal. Totnogtoe heeft hij alleen uit minachting om Eli's afkomst, uit natuurlijk eenheidsgevoel met Matthias en de zijnen, het spel van de wilde jongens gedeeld, ook waar het zich tegen zijn buurman keerde; maar Eli's persoonlijke bekoring dwong hem tot valsche heimelijkheid. Nu Matthias hem in vertrouwen van de vondst in de schuur heeft verteld, kan Paul zijn persoonlijke sympathie wel niet opeens uitroeien; maar om den jodenjongen hangt nu toch een duistere geest van maatschappelijke verachtelijkheid en onduldbaarheid, die hem voor goed buiten alle kans op nadering zet. Hij is nu om geen andere reden zoet tot Eli dan uit angst voor straf: al heeft hij aan den tocht naar de schuur niet direkt deel genomen, hij heeft bij andere fiets-ondernemingen wel helpen plunderen. Als hij vijf minuten met zijn rood hoofd voor zich heen, en eens een oogenblikje naar Busselman heeft zitten kijken die met zijn Duitsch bezig is, doet hij zijn laatste poging om Eli's woede te temperen en te méten. Verlegen biedt hij snoep:

„Ik heb balle hier,” fluistert hij, „zeg, moet je balle?”

Hij loert, en ziet Eli kort hoofdschudden. En nu geeft hij het op.

„Nou,” praat hij zacht; hij trekt er een honend mondje bij; hij spreekt nu een beetje als Eli's gelijke omdat hij zich toch ook een diefje voelt: „Anders.... van een zoodje zou'ik nou maar niet spreke, als ik jou was, hèhè.... want jij bent iemand heelemaal uit een zoodje. Iemand die uit zoo'n zoodje komt als jij, die moest eigenlijk wel heelemaal z'n mond houe....”

„Wij bedriegen niet, wij doen niks dat gemeen is en dat niet mag.”

„Zoo.... nou, ik zeg dan ook niks. Ik zal dan ook alleen maar zegge dat ik wel anders weet, net als jij zegt. En verder zeg ik ook niks.”

Eli's hoofd gloeit. Hij kan Paul's bedoeling niet begrijpen. Maar hij voelt smaad. Opeens wordt het benauwd in zijn hoofd, en wee in zijn maag, bij een puntje van de gedachte die moeizaam bij hem opkomt: Oome David zei hem niet wát

in die schuur geborgen was geweest. Maar Vader liet het tot hem los, en pas nu, al is het zonder zekerheid, nadert het verband tusschen de ondervraging van de jongens hier door de politie, en Oome David's sigaren! Ellendeling. En hoe kunnen de jongens? Ze gezien hebben en het daarom ook weten? En daarom denken dat Vader de kooper was.... Godver.... en die vuile Oome David. En die vuile pestjonges die het dadelijk onder elkaar rond vertellen, natuurlijk. Op zijn kop komt het neer. Dank je wel Oome David, ik wou dat ze je maar even ophingen; aan de galg zou het je nog niks kunnen verdommen wat je mij bezorgt; je zou der nog heelemaal niks van begrijpen en vragen *of dat dan soms zoo erg is?* Toch kan hij die kweuling niet onafgeworpen laten. Hij gelooft in de overwinning van de juistheid, en de juistheid is dat Vader de sigaren niet gekocht heeft, maar door die smerige gek van een Oome David is bedrogen. En hij verzet zich. Uitdagend komt hij tot Paul op diens woorden terug:

„Wat weet jij dan wel?” fluistert hij heftig.

„Dat komt er ook niet op an. Misschien meer dan jij kan denke.”

„Niks. Ik weet wie jullie zijn. Maar jij weet niet wat wij zijn. Jij weet niks van mijn Vader af. En van mij ook niet. Dat denk je maar. Maar ik weet wat jullie zijn. En dat zeg ik je: een vuil zoodje bedriegers, te min om mee te praten.”

Paul zwijgt. Zijn schuld en die van Matthias en de andere jongens staat vast. Diefstallen en inbraak. En brandstichting! Het is voor zijn kennis van wat geduld wordt in de wereld van zijn eigen volwassenen, genoeg om hem te benauwen. En daar hij volstrekt niet zoo zeker is van de schuld van Eli's vader aan die sigaren als van de zijne, zit hij overstuur voor zich heen te kijken en zwijgt, van angst om het jagen van Eli's wraak. Hij denkt aan het rondgaan van de nieuwe beslissende beschuldiging tegen Eli, ook als van den brand daarbij niet gesproken wordt; maar dat verliest zijn kracht voor hem, tegen die zekerheid bij Eli, en die onverzoenlijke woede. Zoo heeft Eli in zijn bank de overmacht weer teruggewonnen. Hij zwijgt, in die gewisheid die hem nog weer juist den schrik en de bitterheid van zooeven te boven doet komen.

Maar zelfs die geringe macht kan hier niet lang duren.

Alsof het het antwoord was van de klas op zijn houding: waar is het relletje begonnen? Na tien minuten wordt Busselman er onrustig van. Zijn ronde kortgeknpte kop met de trouwe kouwe oogen, en de beste snor op welks rechtschapen middel-

matigheid hij de onderlip af en toe uitstuurt om met een zuigje steeds de ruigheid van dat mannelijk machts-teeken vast te stellen, rekt zich in een volmaakte eenden-beweging naar links en rechts op zijn hals, met dien speurenden frons van den leeraar die precies zijn uiterlijke orde aan kan en daaraan een stel omtreklijnen geeft, hol, maar gedekt door altoos voorradige banale hardheid.

Er is gegiechel in de klas; het krinkelt door alle rijen heen, nog dunnetjes, maar aanhoudend. Eli heeft al een paar keer zijn groet naar Louise van der Wal willen probeeren, maar Paul zit met zijn heele lijf tusschen hen in. En het mag toch ook niet al te veel in de gaten loopen; hij moet niet alleen zichzelf, maar ook háár daarin een beetje sparen. En nu gaat het niet al te best meer. Nu hij een tel haar blik ontmoet, bekijkt zij hem met een blosrood over haar prachtige, roomkleurige tint; hij kan nog niet weten wat het beteekent, maar hij voelt zich niet op zijn gemak. Hij heeft nog even snel gezien dat zij ook weer wat anders aan heeft, vandaag: een fijn breisel van terra-cotta is haar jurk, en daarboven, om haar hals, hangt, fijn en gesloten, een snoer zwarte houten kralen. Haar ceintuur is ook zwart, tegen het zwart van de kralen en van de haren, en dan rusten haar voeten in lage bruine schoenen op de grondlat van de bank.

Wat kan er in 's hemelsnaam tegen hem zijn dat haar zou aangaan?

Van het schuurtje? Durven de jongens niet vertellen. En hoe zou dat zoo gauw bij haar zijn! Maar er wordt naar hem gekeken. Hij richt zich op: wel verdomme, hij heeft goeie kleeren aan; zijn pak zit schoon en lekker, hij ziet er vandaag nu eens werkelijk even verzorgd uit als de andere jonges. En Born met zijn aanhang zullen toch wel een klein beetje koest tegen hem moeten zijn?

Maar hij kan niet weten wat er gaande is. Het is begonnen bij Suze Penard, de lange flinke ingenieurs-dochter. Daar zij achter Louise van der Wal zit, geeft zij die een peut in den rug, en zegt met een ingehouden schater om haar grooten mond: „Zeg Wies! je moet 's kijken naar die jonge naast van Marken! zie je't niet? die jodenman! zie je niet wat-ie aan heeft? 't Is om je dood te lachen zeg! Z'n vader koopt immers ouwe kleeren op? Zie je 't nog niet?”

„Nee zeg.”

„Da's het sportpak van John! Gewoon éénig zeg!”

Louise kijkt voorzichtig. Die jonge was van de week in die

kerk, 's avonds. Ja. Ajakkes, die nare Suze. Zij bloost. Zij bloost, louter omdat zij het vervelend vindt dat dat nou met haar gebeurt. Zij hoort achter zich het bewegelijk plezier, waarmee Suze het al verder vertelt, en dat hindert haar prikkelend. Zij is niet boos op Eli; zij vindt het onaangenaam, een vuil plekje op haar dag. En daarom is Eli iets van het onaangename, en vooral veel van het vuile vlekje. Zij vindt het even erg als wanneer, naar zij onbewust meent, zijzelf in Eli's plaats zou zijn; en nu vindt zij het erger voor zichzelf dan voor hem. Want zij denkt er niet aan dat het voor hem pijnlijk zou kunnen zijn. Voor Suze Penard en voor de anderen aan wie die het nu rond vertelt, schaamt zij zich een beetje, en daarom neemt zij het Suze een beetje kwalijk dat zij het nou maar niet heeft laten zitten. Maar Suze Penard heeft veel te veel lol in het zonderlinge verschijnsel, om het niet verder te vertellen. Suze Penard bedoelt in het minst niet Eli Leefmans te kwellen. Zij doet niets anders dan een bijzondere eigenaardigheid haar vollen loop laten, die haar prikkelt met haar opzweepende vreemdheid aan haar kleerkast; zij zou door een uitzonderlijk verband met Eli geremd moeten worden om dit na te laten, en dat verband bestaat voor geen duizendste deel van welken graad ook. Louise's gehinderdheid ziet zij niet alleen maar half, maar naar het uiterlijk. Maar zij buittelt, in haar uitbundigheidslust, omdat het immers maar een indirecte pijnlijkheid is, daar overheen. En zij stoot met haar lange armen om zich heen; haar grijze oogen glinsteren, haar flinke lippen krullen van de pret, en zij kijkt steeds naar den jongen met het pak van John van der Wal aan, want zij kent het zoo goed, omdat alle meisjes dol zijn op John van der Wal; Eli zit met het afgedankte sjanspak van John van der Wal aan. Het kan niet lang duren of iedereen weet het, van wiens belangstelling men zeker is. De Bas zit Leefson uit het lompen- en helers-hol uit de verte van hoofd tot voeten op te nemen, één en al verbazing om die schaamteloosheid, en zonder er iets anders dan onbetamelijkheid van te kunnen denken. Van Wyhe zoekt Matthias' blik en schiet dan in een lach vóór zich; maar Matthias trekt in honende verontwaardiging zijn oogen achter zijn brilleglazen tot Joden-trachoomspleetjes: je hoeft daar toch niks beters meer te verwachten. Morgen zitten we allemaal onder de vlooiën en de luizen, of laat-ie vuile uien-winden in de klas, of steekt-ie z'n zweet-handen onder de kleeren van onze meisjes, en zegt Joden-schunnigheden tegen ze. En zoo komt het bij Eli zelf; Paul

heeft lak aan zijn zwijgzaamheid; hij is erbij, hij zal zijn mond open moeten doen. Weer zoo zacht, in de laagte:

„Zeg *Leefmans*, je wil niet prate, maar nou moet je toch heusch eve luistere. Weet je waar ze nou allemaal om zitte te lache?”

Eli kijkt niet op, maar hij luistert gespannen.

„Ze zegge dat jij (nu pas gaat Paul lachen) dat jij het pak an hebt van Louise van der Wal der broer.”

„Wat? Ik?... O.” Wat een nuttelooze bewegingen in klanken tegen zoo’n vernietigenden slag. Hij wrijft tegen zijn voorhoofd alsof dat bloed dat daarheen steeg, maar een jeukje aan de huid is! Na dat eerste gevoel van bijna uitgekleeft te zijn, (want kleur, snit, vormen van het pak zijn nu weggezogen en het is of het alleen nog maar een stofhuidje is waarzonder hij in zijn ondergoed zou zitten), na dat eerste plotselinge verlies is zijn eerste gedachte: Vader en Betje van Gelderen straks afranselen. Zich boven op hen storten, op allebei: op Vader evengoed, zonder verklaring. En raak slaan, en trappen en stompen. Op Vader’s gezicht ook. Ja. Op die brutale sluwe blindheid die zijn leven hier niet telt. Er niets van wil zien. Zooveel gemeenheid kan alleen met een ontzettend pak slaag betaald worden. Vader is de schuldigste; hij is genoeg gewaarschuwd, hij wil zijn vuile streken niet laten, dat broertje van zijn broertje David! Het is een smous, die Vader van hem, een vuile stomme blinde smous. En hij, Eli, is een smousenhater; de smousen die zoo doen, die moeten maar doodgeslagen worden. Juist, zij hebben hem weer eens getrakteerd. En dat vuil hier weet naar niks anders te kijken. Het pak is alles; is je pak niet zooals wij dat willen? je pak niet? wat doe je dan hier! Het is geen wonder dat het gebeurt; van uit zoo’n huis met zulke stommelingen als Vader die zich uit laksheid maar onnoozel houdt, maar die wel beter zou kunnen, en dat stuk vrouwengrijns — naar deze school toe met dat andere soort modder, moet je dat wel aangebracht worden. En de „handel” is dus van van der Wal. Zij passen thuis wel op om het je te zeggen: gelijk hebben ze. Het kan immers elke dag van een van de lui hier zijn? Er zijn misschien wel twintig „klanten” onder de vaders en moeders hier van de school. Zij kunnen de pest krijgen, hij trekt per slot van rekening aan wat hij wil, en wie het niet goed vindt, die moet maar in een beroerte blijven van ontdaanheid. Maar dat het nou uit het huis van die edele, innige schat is; dat-ie nou voor haar zoo heelemaal met hun smaad beladen staat, en dat zij hun wel

gelijk zal geven omdat hij daar zoo vrijmoedig ging zitten met dat costuum dat in haar huis bij de vodden werd gegooid — dat is te vuil. Zoo wordt-ie nou met al z'n stank in één keer tegen haar aangesmeten: daar, heb je je aanbiddler! Dat is of alle verband van haar tot hem in de lucht uiteen spat, en hem wondt. Zoo vecht hij in zich naar alle kanten.

„Zeg, is het nou zoo, Leefmans?”

„Ik heb je toch strakkies al gezegd, wat ik er van denk....”

„Wat dan?”

„Jullie kunnen allemaal stuk voor stuk schoon doodvallen.”

Hij wordt giftig vandaag; een druppel van het troebel-heete bloed doet zich geprikkeld gelden in die beklemdheid.

„Ja jullie maggen het desnoods ook wel allemaal gelijk doen, da's mij éénder hoor.”

Paul hoonlachend:

„Dat zulle ze jou wel niet vrage, wat ze moete doen.”

„Nee, maar dat moest toch eigenlijk wel.” Wanhopig, met een laatste poging tot verweer op hun zede-grondslag, zegt hij nog:

„Der is toch zeker geld voor betaald. Ik heb het niet gekregen. Der is geld voor betaald. Der is voor gewerkt.”

Paul zwijgt; hij kijkt lachend omlaag naar zijn bank, om die voor hem onmachtige woorden. Dan zet hij het spel voort van het wisselen van lachende blikken met de klas. Hij heeft er nog een stukje onderscheiding door, omdat hij, met naast het vuil te moeten zitten, slachtoffer is van de school-orde. De groet naar Louise kan Eli nu wel laten. Hij sluit zijn handen om zijn hoofd; het gevoel van verlatenheid kan niet heelemaal uitblijven: om hem en achter hem danst in kinkelende giechels de hoon en de buitensluiting. En hoe is zij nu? hoe is zij tòch hierin?

Het kan Busselman niet ontgaan. Hij houdt stil, hij fronst. Hij vraagt bij Otje Berghuis om inlichting. Die vertelt het zacht. Busselman moet het naadje van de kous weten. Tegen diens glimlach in, die dadelijk om zijn breede kin trekt en in zijn oogen glimmert, houdt Otje's rechtschapenheid nog stand. „Daar kan je toch niks an doen, wat je van thuis mee krijgt?” Busselman schudt instemmend, maar lacht door, over hem heen. „Daar heb je niks over te zeggen, nee,” besluit Berghuis. Weer een tevreden stellend hoofdschudden van Busselman. Maar hij moet zich toch even overgeven aan het geval. Scheef-oogt, met een glimlach, naar Leefmans, om het eigenlijk toch vermakelijke van dien geest van dat rare huis. En hij schudt weer zijn hoofd, niet ontkenkend, maar van onmachtige verbazing tegen het geval op. Dat is

zijn persoonlijke beleving. Hij schrikt er zelf van. En dan ziet hij opeens over de klas rond, weer fronsend, gehinderd, dreigend; dat is de koel-rechtvaardige leeraar, die zich de orde niet laat ontnemen. Er zijn twee leerlingen die gehinderd zijn. Leefmans zit tusschen zijn handen verzonken, zooveel mogelijk onttrokken aan de straal van gedachten die van haar naar hem kunnen uitgaan. En Louise van der Wal zelf zit ook rood verstoord; de aandacht hindert haar als had zij een onbetamelijkheid gedaan, en zij is nu woedend op Suze Penard, die de rel heeft aangehaald. Het zwakke dominee's-dochtertje Mientje Wiegand met haar smalle fatsoenlijk kijkende spitse kopje op haar scheeve schouders, kiest Louise's partij. „Akelige flapuit,” straft zij achter zich naar Suze. Zij heeft met Louise te doen. Maar Suze stiklacht: „Ik vin't zoo eenig komisch,” roept zij kinderlijk, „t staat die jonge zoo oer, kijk nou zelf's.” Zij kijkt ook telkens naar Eli; eenmaal gluurt hij juist een tel om Paul heen naar haar kant: hij kan het onderzoek naar Louise niet heelemaal laten. Suze ontmoet zijn blik; haar lach krimpt samen, hoewel haar mond open blijft met de groote witte tanden, de bovenrij over de onderlip heen. Eli moet het een oogenblik in zich opnemen, eer hij zich weer afwendt: zij heeft iets voor hem van een klein, speelsch, verscheurend diertje. Mientje Wiegand wendt zich boos van haar weg, met een moederlijken blik op de onrechtvaardige gekweltheit van de fijne, mooie, en schatrijke Louise.

Eli's uit de diepte opgekomen plan broeit in hem: haar aanspreken, iets tot haar zeggen, zich rechtvaardigen.

Het moet wachten tot het vrije kwartiertje. Het is een onderneming die hem steeds zwaarder lijkt, maar die, toch zoet, allen wil daarvoor vrijmaakt en opzet, omdat hij het wonder moet verwachten van een toenadering, op den diepen grond van deze gebeurtenis. Zoolang het duurt, eer het oogenblik en hij naar elkaar toe zullen suizen, is er die opgerekte leegte in hem, en aan de toespitsing daarvan: het loeren naar dien sprong, die het uiterste beteekent van zijn durf. Hij is op de grens van het duizelen, als de lichamen zich van de banken losmaken om naar buiten te gaan. Tot het laatst toe blijft hij wachtend zitten. Zij komt niet langs hem heen. Zij gaat buiten zijn rij om, en hij zal dus naar voren moeten loopen. Het moet, of hij is niets. En hij wil niet niets zijn; wat er ook uit voortkomt: wat gebeuren moet, mag niet nagelaten. Het is wel verschrikkelijk om haar te naderen. Heel de diepe afstand stelt zich; hij peilt hem, en hij moet hem toch achter zich

laten. En opeens, daar zet hij er zich over heen, en naar haar toe. En zoo zwaar en tegelijkertijd zoo doorstroomend van zalige geurigheid is dat nabijbrengen van zijn direkte lijfelijke wereld aan haar, zoo schokkend is de sprong naar haar toe en zoo rijk de belooning van haar nabijheid, dat de enkele woorden die hij buiten zich brengt, haast onverstaanbaar schor vanuit zijn diepte tot haar opgaan. Pas als zij hem aanziet, zegt hij het, bleek:

„Ik wist het niet.”

Haar naam heeft hij toch niet durven uitspreken. Hij durft het hooge kansspel niet aan: of het woord trilt in haar, zooals hij er zijn sprong mee zou uitbeelden, vanuit zijn afstand, als een in-bezittingeming: „Louise.” Of zij schrikt voor den harts-tocht terug, en redt zich in verontwaardiging om die ongepaste vertrouwelijkheid. Nu antwoordt zij enkel met een blik, bij het tillen van haar hoofd en het kort optrekken van haar oogen. Het beteekent: „O.” De klank wordt vervangen door een kort afgebroken, wijs opzuchten van den mond. Die blik, die een paar seconden naar hem moet worden uitgezonden, komt als op scherpe teenen te staan, op den rand van het gebied waar de zijne hem in zijn omvangende hunkering en in de kracht van zijn wil zal doen verzinken. De blik wordt gaaf teruggenomen, en er is niet meer dan de spoedig onder den voet gelooopen herinnering aan een boeienden afgrond. Zij gaat verder, zooals alles verder gaat. Zeker hier, tusschen al die blikken, waar hij al kan verwachten door de eene of andere hand tegen haar te worden opgeduwd, moet hij verder zwijgen. Hij blijft staan om haar voorbij te laten gaan. Zij zegt iets tot Mientje: „Die jonge trekt het zich zeker aan,” en Mientje wijsjes, behamert met plechtige hoofdknikken haar verbeterende verklaring: „Hij máákt z'n verontschuldigting.” Het is heiligschennis voor haar jegens Louise het woord „verliefd” uit te spreken, waarvan zij wel gehoord heeft.

Louise nog: „Zoo opgewonden hè?”

Zij lacht om het vreemde van de ontmoeting, een beetje geveild door de grenzenloze vereering van die in-borende, hechtende en rukkende lasso uit zijn diepte.

Eli weet dat zij de Mevrouw is, de Prinses, en Mientje is haar hofdame. Maar hij heeft nog geen tegenstand genoeg ervaren om al verslagen te zijn. Daar ziet hij Matthias nu, vóór in de gang, op haar toekomen. Hij vraagt wat Eli gezegd heeft. En Louise, half afkeerig van de vraag die haar te bemoeizuchtig is, half in verwende gemaaktheid tegenover het reële vast-

houden van Eli's woorden, zegt: „O, niks,” en tot Mientje: „Wat zei-die ook precies?”

„Hij zei: Ik wist het niet,” zegt Mientje met een nadruk die ook afkeuring tegen Matthias beteekent. En Matthias knikt en gaat, zijn blik naar Eli dreigend waakzaam om. Hij weet niet dat Eli al buiten de grenzen van zijn durf was, met op haar toe te komen. Wat wil hij van hem, die pestjonge? Busselman zet zijn harde hoed op, kijkt ernstig naar hem, neemt hem dan ook van hoofd tot voeten op. Dat doet koud aan, zoo'n blik, die hem als veroordeelde beziet en hem dat ook doet voelen, en dan van hem weggenomen wordt zonder iets achter te laten dat bescherming is.

Van Wyhe springt gemeenzaam met zijn handen op Matthias' schouder, zoet, verlegen, maar aanvaard. Bunge, Dick Horstmans, Ap van Leeuwen, alle Mexicanen, rondom hun leider, en nu gaat ook Paul van Marken bij hen. Zij praten druk en kijken enkele keeren naar hem om: Eli weet dat Paul hun het verslag brengt van het gesprek in de bank. Naast Eli komt Otje loopen, en de blonde zoete krullebol van der Kuyle. Otje zegt:

„Ze hebben het weer op je gemunt hoor.”

„Nou wat kan 't je schele,” lijst Johan, „dat zal je toch zeker zelf magge wete? wat je aan mag trekke?”

„Ze zijn gemeen,” beslist Otje, „ik geloof dat ze je een gemeene poets willen bakken! Houdt ze maar in de gaten.”

Eli voelt de beschuldiging van den brand naar zijn lippen klimmen. Hij moet zich inspannen om ze niet uit te spreken. Maar het mag niet: het kan verschrikkelijke gevolgen hebben, en wat zou het je spijten dat je zoo kinderachtig was geweest om niet even je smoel te kunnen houden.

„Ze kunnen naar de verdommenis loopen,” zegt hij. Maar hij zegt het dof en niet vol uit zijn keel, want hij verwacht een verschrikkelijken, misschien beslissenden aanval. Tegenover Otje en Johan houdt hij zich groot; in gedachten loopt hij het plan op te gooien om de vlucht te kiezen, nu meteen: naar huis te loopen, en niet meer terug te komen. Hij weifelt of hij dit wel aan kan; het is nu te veel en te lijfelijk, wat dreigt. Ginds langs het water; in gedachten afscheid nemen van alles van hier, en er is rust. Maar zijn woede tegen deze jongens voor wie hij dan nog zou moeten vluchten, en zijn opdrijvende drang naar de daad van Louise nog aan te spreken, winnen het met scherpe kracht van zijn beweging naar de veiligheid. Hij blijft. Hij voelt dat Otje bij hem wil blijven; maar dat kan hij niet aan-

nemen. Want juist in dat zwijgen van Otje voelt hij een zwakheden-verklaring voor zich, en hij kan hem nu eenmaal niet genoeg meedeelen om zoo'n dienst te aanvaarden die Otje den omgang met de heele klas kan kosten, als Matthias dat zou willen. Hoe rechtschapen hij Otje vindt, dat offer vertrouwt hij hem niet toe; daarvoor is meer vriendschap noodig dan zij samen hebben kunnen bereiken. En hij maakt zich bedremmeld los: in Otje breekt iets open terwijl hij Eli nakijkt, van verwondering die een vastheidje krijgt van eerbied; het vastheidje keert weer in verwondering, als een open trechter naar Eli toe; in zijn hart wordt de trechter smal: een afkeuring van die ongewoonheid.

„Verder,” denkt Otje, „is het een goeie jonge; je zou misschien best met 'm kunnen opschieten. En als het waar is van dat helershool, nou dan kan hij dat toch niet helpen,” meent hij sentimenteel.

En Eli laat ook van der Kuyle gaan. Van der Kuyle is niet zoo dom, en hij is goed, maar hij is slap in zijn gevoeligheid, en Eli moet zijn verwijdering herhalen. „Nou, waarom loop je weg,” vraagt de jongen, „blijf nou maar bij ons. Dat is toch beter? als die vervelende kerels weer wat tegen je beginne?” Een zwijgende ontkenningsteknik van Eli, en hij laat hem staan. Het plein is vrij vol; andere klassen zijn nu ook losgelaten. De jongens en meisjes ravotten of spelen regelmatig; en velen wandelen. Louise van der Wal en Mientje wandelen samen, arm in arm; Suze Penard met de bruine zwart-oogige Jo van Driel en de zure bleek-blonde Rika Brummelkamp. Waarom loopt die Louise van der Wal ook eens nooit alleen? Waarom gaan de dingen zoo bijna altijd tegen zijn verlangen in? Gearmd met dat wicht, en hij wil wat tot haar zeggen, eer de aanval komt. Vooruit, hij loopt haar richting uit; als het gedaan is, is hij blij. Hij is vlakbij haar, en daar komen Matthias en de zijnen aanhollen; Gerrit Jan van Wyhe huppelt, dat valt hem nog op in de benarring, en een groot deel van de klas aarzelt hen verspreid achterna. Het is toch anders dan hij verwacht heeft: eer hij het weet, is hij, met Louise en Mientje, omsingeld. Een afgesproken spel begint: zijn daad is dus voorzien. De jongens roepen om beurten tot Louise, om den afstand tusschen Eli en haar zoo wijd te stellen als hij voor hen is:

„Zeg Wiesje, ken je je broer John niet meer?”
„Hij heb gemaddeld met de meid!”
„Hij heb het uit de vulllesbak opgevischt!”

„Wies! Hij is verliefd op je!” Daarop brullen allen van het lachen.

En Matthias:

„Heb-ie je straks om de jawoord gevraagd? Dan khom-die nog! Hij khom dervoor ukspres! Ja.... hij is daar van dood-eenhoudige khomaf, maar,” roept hij, „hij breng wat mee!” Een nieuw gebrul, want Matthias heeft achter zijn boord in zijn nek gekrabd.

Het meisje vindt het naar; zij wil door den kring heen. „Kom Mien,” zegt zij zacht, „laten we ergens anders gaan.” Maar zij laten haar nog niet door.

„Wacht nou even,” roept Matthias, „tod-ie je de jáwoord gevraagd heb.”

Eli kijkt haar van terzij aan, de jongens ook, naar den anderen kant. Er is geen verdriet bij hem; enkel bitterheid en de opgezetheid van de woede, en een tevredenheid omdat hij bleef; alsof nu dit alles zijn eind moet vinden.

Nu breken de meisjes geërgerd door; de jongens roepen haar nog na. „Wies, Wies!” roept Matthias, „bij Mozes, verlaadem niet; hoe-ie alle dagen van den öggendaf voor j’n op de pad-is om te naggelen!”

Eli kijkt rond; de kring is snel achter Louise gesloten; zij blijft er met Mientje buiten staan. Hij wil er ook uit, maar hij wordt zenuwachtig als hij die door-verbonden polsen ziet, die hij zal moeten aanraken. Hij ziet de gezichten, vooral dat van Paultje die nu zonder aarzeling lacht, en van van Wyhe, dien hij altijd zoo laf boven zijn krachten voelt. Van de anderen is alleen Frits Bunge ernstig vijandig; de rest is belachelijk van volgzaamheid terwille van de plezierige afleiding, maar zij keeren er zich niet minder gevaarlijk om tegen hem. Matthias, een hoofd grooter dan hij, een alpine-muts op zijn smallen bleeken kop met zijn bril op den uitbreedenden wipneus, staat schuin van hem op een paar meter afstand, zwijgend. Daarachter de beide groepen meisjes, de lange Henri de Bas, die stiekem staat te rooken, en naast hem Wim Bijleveld, de spichtige nerveuse jongen van de weduwe van een platte-lands-burgemeester; hij doet aan niets tegen Eli mee en dat is fijn van hem, want het is, omdat Eli hem eens, tegen zijn angst en afschuw in, een schoone zakdoek om een bloed-spuitende wond heeft gebonden en hem naar binnen geholpen, toen hij op een oud stuk hoepelband trapte dat een ader aan zijn scheen opensloeg. En achter de kijkers waaronder er zijn die maar onbewogen het tooneel bijwonen, waarvan zij draag-

kracht noch gevolgelijkheid begrijpen, bewegen al groepjes die het gevecht niet eens opmerken; in de bontheid der bewegingen van het plein denkt men aan spel. De leeraren wandelen verderop, en alles is gebeurd eer zij er iets van gezien hebben.

Voor Eli is het een gevecht tusschen hem en Matthias; in zijn houding negeert hij alle anderen; zij zijn voor hem Matthias' knechtjes en hij bedoelt met die lang niet overal begrepen minachting hen hevig vernederend te straffen. Ook nu heeft Matthias hem nog niet rechtstreeks toegesproken; maar Eli voelt op dit oogenblik, nu hij vol staat van zelfverdediging, dat niet meer als een kracht in zijn vijand. Hij gelooft opeens, dat Matthias, buiten dien hoon van een belachelijk beeld dat hij zich van hem gemaakt heeft, niets zou kunnen zeggen. Hij kan niet met hem spreken, want hij kent niets van hem. Zoo ziet hij, en hij ziet het nu met gehitsten trots. Want hij heeft nu ook het meisje in hun botsing betrokken, en dat maakt Eli niet alleen blind en fel van beslotenheid tegen elke aantasting van zijn waardigheid, maar het slaat ook den laatsten eerbied bij hem weg voor Born. De opzet om hem voor haar te willen vernederen in zijn verliefdheid, die jongensverliefdheid voor haar en alle anderen te willen krenken, daarmee gaat hij veel verder dan Henri de Bas met zijn hoed; dat is niet meer te voelen als die smartende vergissing, waarmee hem, onbewust, Matthias' gedrag totnogtoe heeft getroffen. Dat zijn laatste rechten van den scholier, van zijn leeftijd en van zijn aard, die waarin zij allen tegen de doove wereld van de volwassenden staan, vernietigd zouden moeten worden, dat wondt hem zoo diep, dat hij in de scherpste van zijn verweer, Matthias op dit oogenblik voelt als een leeg wezen, dat voor vol speelt. Hij kan niet gelooven dat Matthias tot welken graad ook van zijn verborgen gelukkigheid in staat is, als hij ze hem ontzegt, of als hij er niets van ziet, of als hij ze openlijk bevuilt, zelfs voor Louise zelf; hij kan niet gelooven dat Matthias dan ooit iets moois te verbergen heeft. En wie niets moois te verbergen heeft, die is voor hem een leege huid. En die ontdekking, die betrapping, is voor hem een stille, duivelsche vreugde: een diepe voldoening jegens elke weifeling die deze jongen hem nog jegens zichzelf kan bezorgen. Alleen.... de anderen, en Zij, zij weten het niet. En zooveel nog weten zij niet.... Hij loopt op Paul van Marken toe, die de hand van van Wyhe houdt.

„Heb jij nog suikerklontjes? Of nog ballen?”

Paul grijnst. Hij trekt zich niets aan van die toespeling op hun vriendschappelijkheden; hij vindt ze bespottelijk.

„Laat me door,” zegt Eli, „vooruit!”

„Moet je Matthias maar vrage, of je der door mag!” wijst Paul met zijn hoofd.

Eli kijkt om: Louise! Hij voelt zijn recht op wraak. Dit nog te durven na die weergalooze brutaliteit met de schuur.

„Dat?” zegt hij, „ik dàt vragen of ik er door mag? Dat is niks; en dat vraag ik niks.”

„Je weet toch wel dat het onze aanvoerder is?”

„Aanvoerder,” sart hij. Geen vrees meer. Vermoorden zal men hem heusch niet hier, en boven zijn angst voor de rest is hij uit. Hij is in een soort verheffing; hij voelt geen lichaam meer, en in die ontstijging is hij met de werkelijkheid van zijn geest tot aan den grond toe verbonden. Hij spreekt tot Paul van Marken; tot Paul kan hij goed spreken. Dat is iets van hùn werkelijkheid dat hij goed kent.

„Aanvoerder! Ik weet wel dat het jullie aansteller is,” zegt Jankef's jongen, „maar hij heeft zich nou tegen mij zoo min aangesteld, dat ik nooit meer een woord tegen 'm spreken zal, al zou-ie nòg zoo graag willen.”

Zij lachen: „Met jou!” roepen zij, „och jò, hij is veel te vies van je, laat je nou niet uitlachen. Snap je dat nou niet?”

„Ja dat snap ik best. Maar hij weet nou wel hoe ver of 't met 'm is. Hij heeft nou goed laten zien wie die is. Hij doet of ik te min voor hèm ben. Maar da's blùf! Anders niet. Jullie bent ook zulke goochemers! Jullie weten het geeneens, maar hij kan niks tegen me zeggen. Vuile grappies om jullie aan het lachen te houden. Maar praten kan-ie niet tegen me. Hij wéét gewoon niks tegen me te zeggen. Geen woord. Niks!”

„A! verdikkeme, laat 'm toch door!” roept Otje Berghuis die buiten den kring met van der Kuyle staat. Hij voelt gevaar, nu hij merkt dat Eli het gevecht zóó weinig ontwijkt.

„Ik weet wel wat ik doe,” zegt Johan tot Paul en Gerrit Jan, „ik ga de Vaars hale hoor. Het moet nou maar's uit weze met jullie allemaal tege één en dezelfde jonge. Ik vind't verdomd laf hoor.”

Hij loopt een paar stappen weg, en Matthias nikt dat de kring open moet. Eli loopt eruit en van der Kuyle komt terug. Hij is geraakt, Matthias; hij is verrast, louter door zooveel krachtigen haat. Zelfs zijn gegroeide verachting jegens die Joden-luizenjongen die nu ook nog jongen uit het hol van den Joden-diefjesmaat blijkt, verliest haar invloed op hem en op zijn jon-

gens, door dat geweld van tegen-verachting waarop hij niet heeft gerekend. Eli's poging om hem voor de zijnen te vernederen steekt hem. Dat vindt hij toch een machtig verweermiddel. Sluw, maar machtig en bloedrijk. Hij kijkt de jongens aan; hij voelt hun vertrouwen niet geschokt, maar wel zijn zekerheid omtrent zijn prooi. Want dat staat vast en dat verandert heel den toestand: het is geen prooi, het is een vijand, al wil hij niet erkennen dat die verandering al in hem begon toen hij Eli den moed zag vinden om Louise aan te spreken. Want dat was te veel daad voor hem; hij kon het niet negeeren en hij kon niet meer toe met zijn plan om den luizenjongen enkel maar ondragelijk te vernederen; en nu is hij op weg om nog veel verder te gaan. Want de toestand is scherp genoeg toegespitst om hem nog verder te drijven: geen tien tellen later ziet hij Eli Louise achterna loopen.

„Be-je boos op me? Hè?”

Bijna zou hij gezegd hebben: „Lieve schat?” Maar dit vindt hij al brutaler dan hij van zichzelf ooit mogelijk heeft gedacht. Hij weet nu wel dat hij buiten zich zelf is.

Nog eens, als zij met „Och!” afwerend haar hoofd heeft gekeerd.

Nog eens:

„Be-je boos op mij?” Mientje Wiegand ziet hij eenvoudig niet. Hij brandt alleen maar in haar oogen, wit, en licht wegend van onwerkelijkheid, buiten de schatting van zijn daden gedreven, in een bol van zalige suizing. „Toe, wees nou maar niet boos op me” (het wordt gevaarlijk duidelijk zoo; waar zal hij terecht komen, op welke lucht-dunne toppen van ontladenheid? maar hoe verrukkelijk is het als je eenmaal praat) „hè? ik vind 't zoo afschuwelijk als je der boos om bent, jij....” Wat lacht zij! Mientje lacht van den weerslag, om dien volslagen gekken jonge.

„Och jonge, nee.”

„Gelukkig,” ijlt hij, „da's verschrikkelijk lief van je.” (Hoe heerlijk! „Och jonge.... nee.” Is dat niet het zusje dat niet verder wil gaan? Is het soms niet goed dat hij gebleven is?)

En daar voelt hij, onthutsend, een verduistering: zich aangegrepen, en meteen, zonder tijd tot verweer, dooreengeschud en op zij gesmeten; bijna struikelt hij omver.

„Idak gap-maddel! Afblijven! Het verveelt me!” En tot Louise: „Idak gapmaddel! màg niet tegen jou praten. Màg niet!” Alles loopt weer bij. Geen bezinning meer in Eli. Hij schiet

bitter toe; een harde stomp tegen Matthias' borst, èèn, om te antwoorden op al die ondragelijke aanrandingen.

„Smerige aansteller! Stomme lafbek! met je jongetjes! Hou je op een afstand hoor!”

Een overmachtige botsing tegen zijn lijf, met meer wildheid dan Matthias bedoeld had tegen hem te gebruiken of noodig vond. Eli slaat achterover op de keien van het plein. Een bons van zijn achter-schedel tegen den steen; een wee gevoel van bloed. En stekende pijn. En verslagenheid. En dan verdriet.

Stilte. En oploeiende woede. Louise van der Wal. Bij Matthias ook: Louise van der Wal, maar anders, niet om haar besloten eigenheid, maar om alle meisjes als zij: hun meisjes. Matthias kijkt haar aan. Zij kijkt vóór zich. „Jakkies die jonges,” zegt Mientje. Zij vluchten weer een eindje weg. Matthias zet zijn bril vast, licht hijgend, voor het oogenblik voldaan, en loopt langzaam door, tusschen de anderen in.

Eli kent de bedoeling: zoo is het precies in orde. En dat kan nu niet meer voor hem: zoo kan het niet meer in orde zijn. Pijn, altijd kans op pijn, als hij zich wil handhaven, en een eindeloos durende staat van vernederdheid. De opstand is verblindend in hem, en de kracht die opgeroepen moet om zich te laten gelden, woelt zoo al zijn levensdrang om, dat hij, heel en al zonder schaamte-bekommernis om de anderen, huilend om de pijn, piepend en gillend van wraak-behoefte, weer toe-rent.

„Godverdommééé!”

Een vrees bij de jongens voor dien vreemden, uitzinnigen wanhoopsdrift:

„Matthias! Matthias!”

Vier armen grijpen Eli in zijn vaart om het lijf. Hij worstelt, hij vloekt. „Laat me los, godverdomme! Laat je los?” Hij slaat raak, met zijn vuisten. Eén slaande arm wordt vastgeklemd. Hij kan niet verder komen. Niets meer om zich te wreken. Geen steen? Niets? En zóó dichtbij, en niets kunnen doen?

Het is sneller en anders gebeurd dan hij het wil of mogelijk acht. Jankef's zware sleutel uit zijn broekzak slingert door de lucht; Matthias kijkt om en op; een tel later voelt Matthias zich al zijn zekerheid ontsinken. Het glas van zijn bril rinkelt; een kreun, een schreeuw, terwijl hij zich kromt en zijn hand naar zijn gezicht brengt: „M'n oog!”

Kreten, als pijlen van ontsteltenis en afschuw, zwenken uit de jonge menschiertjes wankel door de lucht: het bloed stroomt uit Matthias' linker oog. Van schrik laten Bunge en Buyshof Eli los; alles schiet toe op den held en den lieveling van de

klas. Ook de rest van de school. En leeraren. Voor het oogenblik is Eli vergeten.

Hij weet later dat Otje als tegelijkertijd vóór hem stond, den sleutel in zijn zak liet glijden, en hem wegduwde.

„Smeer 'm maar,” drong hij, „'t is z'n eigen schuld. 't Is jammer, jong. Jammer.”

Dat is alles wat hij weet: dat alles rondom nu ontzield stond van hopeloosheid, in den schrik om wat zijn sleutel ging doen, toen hij hem had los gelaten.

En dat de angst om nog iets van de gevolgen bij te wonen, hem wegdreef in een vlucht.

ZESTIENDE HOOFDSTUK

Een beetje kennis, uit haar vele dienstboden-jaren bij de provinciale burgerij, van de menschen boven haar stand; van hun verveling, hun onnoozel vermaak, hun angst-laster, hun vooze onschuld, hun gemoedelijke minachting naar omlaag en hun hartverscheurenden eerbied voor wie verder dan zij in den geld-berg doordrong; dat beetje kennis en een beetje lef en wat minachtend meelij met haar klanten, dat is voldoende voor vrouw Lampe om met haar kaartjes leggen een klein weekgeldje van een of twee, en een enkelen keer drie rijksdaalders erbij te halen. Eerst had zij een heimelijk geloof in haar kaarten; zij lei ze met kinderlijke verlegenheid, voor een buurvrouw, een zuster: als verwachting van levens-ontplooing of als vrees voor klappen van het volks-lot haar vriendelijke maar altijd in het ongewisse zwevende moederlijkheid dreef naar mee-leven. Men vergat wat de kaarten misten, en bevestigde hun betrouwbaarheid met wat, onder een beetje hulp van den gretigen wil, wel kon kloppen. Het was een zoet plezier van kleine spanninkjes, van stille grijp-beweginkjes rondom door haar restende onvervuldheid in het leege ondernomen; en voor de anderen zoo-veel warme geschenken van haar hartelijkheid. Toen zei er eentje: „Je kon er best wat mee verdienen, nou! As je de rijkdom hier haalt, dan krij-je wel een gulden voor een keer.” Een gulden dorst Marregien niet aan. Het kon wel eens vijftig gulden in de week gaan worden, en daar was zij bang voor: vijftig gulden alle weken in het huisje van een arme losse vee-drijver en slachters-knecht; zij had een gevoel dat het haar overweldigden zou; dat men het haar dan niet zou laten en haar het geld met haar vrede erbij zou ontnemen. En toen de eerste dame kwam, en zij blozend den uitspraak van haar spel zocht, dorst zij niet meer dan vijftig centen vragen, en was tevreden met haar geldje, dat zelfs een spaarpotje kon gaan vullen zoolang haar Jan zijn vier of vijf dagen in de week zijn drie gulden loon inbracht. Van dat oogenblik af werd haar geloof in de kaarten alleen bij-geloof in zooverre haar verdienste ook bij-verdienste was. De groote Jan en de kleine Jan en Willemien en de kleine Hein lachten om haar kaartjes-kamertje; om haar nette jurkje met het schijnheilige kant-boordje aan haar halsje, dat zij tegen het „middag-spreekuur” aan ging trekken, voor haar klanten die het achterdeurtje in

en uit gingen met een emotie-verbergenden blik als hadden zij een werkster besteld; en Marregien lachte mee. Want naarmate de bij-verdienste vaster bleek, al bleef zij klein, dorst niemand zijn spot tot ernst of volkomen ongelooft te drijven. En toen Jan zonder werk kwam, verstilde de scherts heel en al; haar bedrijf werd hoofd-bedrijf en hun bij-geloof hoofd-geloof. Marregien kan het opbrengstje nu gebruiken; sinds haar Jan regelmatig met strootjes in den mond van de wandeling thuiskomt inplaats van met bloed-handen en bedrekte klompen, staat het spaar-varkentje leeg en dienen de kwartjes voor de bik. Terwijl zij voor Anna Born haar kaarten schudt, heeft zij al, alsof zij het zoo vaststelde, gevraagd: „Uw man is zeker ook blond?” En als dat voor mekaar is, dan weet zij al wel hoe laat het is. Haar donkerblauwe oogjes in haar smal geworden maar vriendelijke, ja landelijk fijne gezicht en dat hardnekkig zijn blosje houdt, mikt zij vast op haar klantje. En even later vertelt zij dat Mevrouw op moet passen:

„Nou Mevrouw, erg zal 't niet wezen; maar je moeten toch wel een oogje in 't zeil houden hoor.”

„Zoo toch?” zenuwachtig Anna Born. Onder het geweld der wentelingen van het ongeluk naar haar veilige plaatsje toe, bij haar sterken man en haar jongen; wie beheerscht den wil van de dingen ten haren gunste? En wie kan haar verzekeren dat er geen verband leeft tusschen den loop van haar slechte kansen en den blik van deze volksvrouw met haar kaarten, al zou die ook door haar blik op haar onderwerp, haar kaarten be-invloeden? Onder den prikkel van een van haar kennissen die vrouw Lampe als het Orakel van den kring noemde, vanochtend toch maar even gauw hier heen geloopt: 's middags gaan zooveel vrouwen uit.

„Ja.... der *ligt* wat op je huis. Maar zie, wat het nou precies is, dat zou ik niet durven zeggen.... Maar, o, heden....”

„Dan is er toch wat, hè?”

Vrouw Lampe kijkt naar haar op; met haar flinke, lange lijf, haar Noord-Hollandschen blos, zou haar klant, zonder dien stevigen wipneus, een groote dochter van haar kunnen zijn; het is ver van haar klant in haar waarzegster iets van een moeder te zien, tenzij dan gedurende de vijf minuten dat die rustige effen mond die woorden spreekt, die zij zou willen smeeken, haar de scherpe verfrissing van elke liefdes-moeilijkheid te willen besparen, en haar de erkendheids-glorie te laten van haar met alles gehandhaafde huwelijks-plaats. Maar zij onderwerpt zich toch geslagen aan die woorden.

Een groentje, denkt Marregien, en zij strijkt het sliertje grijzende donkerblonde haar weg, dat haar strakke kapseltje steeds vriendelijk loslaat over haar smalle, maar goede, vlakke voorhoofd. Heel geen lastig klantje.

„Het komt weer in orde. Der ligt wat op je huis: kan er mogelijk iets wezen met een zwarte vrouw?”

Anna bloost: een zwarte vrouw! „Hoezoo dan?”

„Ja, een zwarte vrouw. *Een zwarte vrouw bedreigt je geluk.* Maar het zal weer goed komen.”

Al wordt die geruststelling er vandaag even vriendelijk als alle dagen bijgevoegd; welke vrouw die hier het onkenbare lot zijn wil tracht af te spieden, durft die woorden anders verstaan dan als bedekking van de booze oogen der kaarten?

„En meer kun je niet zien?”

„Ja wacht es? Ja, ik zou zeggen, der maakt wel iemand een reis bij U. Maar hij komt weer behouden weerom.”

„Een reis? En die vrouw; vindt U dat dan in verband staan met m'n man zegt U?”

„Dat kan 'k niet zien. Nee, meer kan 'k vandaag niet zien.” Zij schuift haar kaarten ineen.

„Hoeveel krijg je van me?”

„Ik zeg meestal vijftig centen, mevrouw. Ja, de dames geven natuurlijk wel 's wat meer. Maar dat is vrije verkiezing.”

Anna Born geeft twee kwartjes en een dubbeltje. Ze doet niet vóór elleven, denkt Marregien. Maar 't is een makkelijk klantje, en ze komt nog wel 's weerom. Want ze knijpt 'm voor haar zwarte juffrouw.

Anna Born verlaat het huisje opgewonden. Zij weet dat heel haar houding van beschaafde leeraars-vrouw haar nu ontschoten is: haar meeningen bij haar Peter en haar kennissen; haar beslistheden tegenover haar dienstmeisje en haar leveranciers, haar waardigheid bij haar jongen; haar figuur in de hoofdstraat, dat is alles hier in het arme achtersteegje als door den rukwind van haar stuurlooze en tot uitspraak-vorm gekomen bijgeloof uiteengeslagen.

Wie kan dat ook denken, dat zoo'n vrouwtje zulke meedoo-genlooze kerven door haar levens-samenhang zal gaan jopen, die precies de scheur volbrengen waar zij zelf de gebarsten voosheid weet, en die zij alleen maar niet eerder onderzocht omdat zij gruwde ze te zien? Nu moet zij ze wel zien, en zij ziet niets anders meer. Anna Born ziet zij, en Peter Born, in zijn stille ontevredenheid over haar, en zijn onverwachte en onbekende wijken naar een andere vrouw. Geen wereld, geen

vriendinnen, geen stad, bestaan voor haar; alleen die mond en een vlak van het gezicht van vrouw Lampe, waaruit die aanzegging komt die haar doet ineenkrimpen. Die zij een schandelijke vrijpostigheid van het vrouwtje vindt, en die zij toch tot zich door moet laten om haar laatste rust-gevoel er door te laten verscheuren. Een zwarte vrouw! En een reis! Alles komt goed! Dat laatste klinkt maar als een zwakke leugen. Een kletspraatje van den dokter die vijf minuten voor den dood van den patiënt zegt dat alle hoop nog niet vervlogen is!

En zij dacht nog wel lang, dat zij toch reden had om tevreden te zijn. Ja: gelukkig! wat is nou gelukkig? Gelukkig zijn alleen nu en dan de menschen nog wel die buiten de maatschappij leven. Die zijn misschien nog wel eens gelukkig, op hun manier. Maar wie kan dat kiezen, als je aard is om tot de beschaafde en ontwikkelde kringen te behooren? Dat zou met de achting van de heele wereld betaald moeten worden en dan moet je wel een raar mensch wezen om die te kunnen missen. Wat een schuldgevoel zou je dan niet hebben! En schuldgevoel heb je nu ook; overal is schuldgevoel, wat is daar tegen te doen? het leven is niet volmaakt. Tevreden was zij vaak. Zij heeft een bizonderen man gekregen, een sterken man. Hij heeft zich naast haar omhoog gewerkt tot een onderscheiden plaats in zijn beroep. Zij hebben samen krappe tijden beleefd en nooit van anderen hulp genoten, zelfs niet van haar vader, van wien Peter bij diens leven nooit iets wilde aannemen; dat is een trots voor haar, want zij behoort daarmee tot de kleine helden van haar zedewet. Tot de grooten der aarde zijn zij niet opgeklommen, maar zij hebben, sedert Vader's dood en sinds Peter zijn betere betrekking heeft, geen enkele pijnlijke zorg, en de kleine beschavings-weelde van hun kring: een ruim huis, en gemakken waarmee men voor den dag kan komen. En haar wilden jongen van vijftien jaar, een nobele jongen, zegt Peter, die zijn weg zal maken, al zal dat misschien niet precies zoo gaan als Peter het deed, en zij hebben nog kansen op meer aanzien, meer geld en beteren omgang dan in deze kleine stad. Dat is dan toch nog een tref: een sterke man zooals Peter. Hij is geen gewone schoolmeester, zooals zoovelen om hem heen. Anna meent alles, en zeker voldoende, van hem te begrijpen: zijn liefde voor orde en tucht in de maatschappij, al is hij daar heelemaal niet zoo eng in als een conservatieve bullebak. De wereld moet naar haar oude wetten terug, zegt hij; daar mag men met groote

kelen op schelden: geen samenleving denkbaar zonder een krachtige orde. Als enkelen daar onder lijden, dan is dat hun zwakheid; voor het geheel van de menschen beteekent het gezondheid. Dat hij gedichten wil schrijven, naar den vorm van de oude dichters, klassicistisch, met iets van hemzelf er in, dat kan zij ook best begrijpen. Dat het niet heelemaal natuurlijk is, en dat voelt zij vooral heimelijk in den dwang van het rijm, dat wil hij nu eenmaal zoo, en dat neem je op den koop toe: er is wel meer dat je elkaar vergeven moet. Voor haar is het belangrijke dat hij een dichter, maar geen gek is; hij heeft, toen hij zag dat alleen een vast leeraars-ambt hun materiële veiligheid kon verzekeren, dat zonder morren blijvend op zich genomen. Hij stapt 's morgens en 's middags prompt naar school; hij vindt sinds jaren tijd voor de extra lessen die uit zijn betrekking voortkomen en die hun inkomen aangenaam aanvullen. Hij vond een massa gelegenheid voor zijn Oostersche Talen-studie, en hij hield nog prettiger uren over voor zijn gedichten, die in de tijdschriften onder zijn naam verschijnen en waarop zij trotsch is, want hij heeft er een extra glansje aanzien door. Dat vooral vindt zij haar fortuin in haar huwelijk: die verbinding van maatschappelijk mensch en artiest, die verbinding die, zooals het in zijn vak meer en meer gaat heeten, een herleving is van het oude handwerk en de Gemeenschaps-kunst, en het einde van de onsympathieke Bohème-voortbrengselen, die de eischen van een gezonde maatschappij miskennen. Anna Born heeft voor die stelling niet haar eigen woorden gevonden, maar zij aanvaardt het uitspreken daarvan in den bloem van haar kring als met onderscheiding streelende constateeringen, die haar levenszekerheid glans geven als glazuur op metsel. Zij ondergaat een innerlijke schurking van genot, en al haar strijdbaarheid stelt zich ree tot kameraadschap, als zij Peter steeds sterker tot de overtuiging hoort komen, dat het onderwijs juist de menschen zoozeer noodig heeft die geen schoolvossen meer zijn als vroeger, blind voor de vragen en de kunstvormen van hun tijd en ook van alle tijden; en dat een ochtend goed les geven aan de groote jongens en meisjes die de winsten van je ernstige literatuur-studie meenemen naar hun plaats in de maatschappij — ook een gedicht is.

Zeventien jaar zijn zij getrouwd; zij is zeven-en-dertig, twee jaartjes jonger dan Peter. Zij weet dat zij geen schoonheid was, maar een flinke knappe meid, met bekoorlijkheden. Zij heeft haar rijzige figuur slank gehouden; haar haren zijn

nog vrijwel vol geelblond, en toch heeft Peter al een half jaar lang naast haar geleefd zonder die aandacht aan haar te besteden die het veiligheidsgevoel in een huwelijk niet missen kan. Verliefd is Peter maar kort achtereen geweest en daarna van tijd tot tijd een dichterlijk uurtje. Een man hoeft niet altijd verliefd te zijn (hoe kunnen er vrouwen zijn die dat willen) zij had dan toch nog meer dan menige andere vrouw. Maar dit. Dit is verontrustend en in zijn stillen voortgang beleedigend. Want het onderscheid tusschen de houding van je man tegenover de vrouwen van zijn kollega's en kennissen, en de houding tegenover zijn eigen vrouw, drukt zich toch niet voldoende uit in het economisch verband en zelfs in dat met je kind. Al doen die beide natuurlijk wel hun aangename afscheiding voelen: op de oogenblikken dat je weer met elkaar alleen bent en je je nog frisch en knap voelt, is het toch of zij een dieper bevestiging vragen in die persoonlijke voorkeur van de omhelzing. Blijft die lang uit: in je hart begint de kwaadaardige twijfel aan de opgelegdheid van die andere belangen-gezamenlijkheid door den tijd, als gevolg van een feit dat zijn grond sinds lang kan verloren hebben, en dat niet zoozeer een leugen hoeft te blijken, maar dat je leven op wankelheden laat staan. Peter heeft wel eens vluchtige verliefdheden gehad, maar hij is voor vérgaande verhoudingen te soliede; dat weet zij. Maar heeft zij voor haar toilet-tafel dien dag niet voor het eerst haar rimpels durven zien? Waar komen zij vandaan? Uit de onbeteekenende groefjes die je al eerder zag, ja, en die je niet hebt willen volgen in hun invreting op je eigen gezicht dat je zoo lief is als niets ter wereld. Al is Peter trouw, al blijft hij je trouw zijn zoenen geven: de rimpels zullen hem niet ontgaan zijn, als zij ze toch in hun aantastende werking heeft opgemerkt. Natuurlijk, als je man in zoolang niet naar je omkijkt, doe je wel eens meer dan vroeger een poging om hem op je attent te maken. Och ja.... je leert wel een truukje gebruiken: het komt zoo vanzelf op uit je lust om aantrekkelijk te worden gevonden. Het is geen gemeenheid als het toch je man geldt, om je hals of je knieën eens wat extra aardig te laten uitkomen; om een enkel keer een paar kousen te kiezen die je op vrouwen van groote gewilligheid doen lijken; of ook een beweginkje te maken dat er aan doet herinneren dat er nog heerlijke huiselijke afleidingen bestaan voor een werker en een dichter. Maar als dat dan ook niet helpt, dan vraag je je af: of het nou al uit is? En waarom? Dat is het wanhopige; dat er toch een stille overeenkomst is:

alle aandacht in de liefde moet van hem komen, en dan zou dit beteekenen dat je nu een ouwe vrouw was. Heb je dan toch niet goed geleefd? Is er dan toch meer leelijkheid achter dat vage gevoel van lakschheid in het leven? dat je immers nooit hebt kunnen overwinnen zonder heel anders te moeten zijn, zonder in een egoïstisch onmaatschappelijk geluk je heil te zoeken? Je hebt het niet gekund; je hebt je plichten voor heilig gehouden; je bent toch niet maar raak in de zon gaan liggen, aan de zee of in het bosch, zonder je om de wetten van de wereld te bekommeren. Je hebt geen enkele wildheid begaan, die immers bij ieder mensch opkomt; je hebt de verlangens van je meisjesjaren maar bij korte vleugjes beleefd en dan nog maar in een schijn, waarmee je je opzettelijk tevreden hebt gesteld; en dat heeft Peter zoo gewild, dat heeft hem juist tot je gebracht, en de belooning zou toch die overeenkomst zijn van zijn blijvende attentie! En nu komt, bij die rimpels, zijn houding je een afschuwelijke boodschap aandragen, een hoon, een duivelsche bestraffing, alsof je zeventien jaar lang jezelf maar wat hebt in-gelogen maar niet geleefd hebt, en nu oud bent. Twintig jaar ouder dan je man: want naar Peter kijken de jonge meisjes; naar haar de mannen van boven de vijftig die niet veel meer te verwachten hebben. Welke gekkin praat er openlijk van tot haar man? Verbergen is alles wat je kunt, dat moet je wel. Den laatsten keer dat zij hem tot zich wilde brengen, omdat hij koelweg: „Zoo, knappe meid,” had gezegd, en zij antwoordde: „Ja ik ben knap, niet? Ik ben een schoonheid?” Bôt ving ze. Hij maakte een grapje: er was een moderne Dadaïstische Duitsche dichter, zei hij, zoo’n gek van een anarchist, maar die had toch wel een grappig versje gemaakt op haar naam: Anna.

„Wie schön bist du, Anna
wie schön ist Ihre Namen
Anna-an-na
An-na.
Du bist von hinten wie von vorne”

En hij lachte nog, die leuke aardigert:

„Du bist von hinten wie von vorne:
Anna Borne.”

En daarmee was het afgelopen. Je houdt je goed: maar de

lust komt in je op om als een kwaje meid tegen je ledikant te schoppen.

Peter Born is niet ontevredener met zijn vrouw dan honderdduizend andere mannen van zijn slag met de hunne. Hij heeft naar zijn bewustzijn, in een maatschappelijke deugdzaamheid, heel jong een flinke volgzaam vrouw getrouwd, bij wie hij een krachtig verband, een evenwichtige voortzetting van het zijne gezocht heeft: een kleine levende onderscheidenheid van zijn soort in de massa. Een vrouw met ruigheden: in haar flinken, naar het zinnelijke toe geteekenden, maar niet groven wipneus, in haar breeden, onverfijnden mond, haar niet al te sappige, maar dan ook niet pervers lokkende of om stage vernieuwing van bemoeiing vragende schonken. In de lengte gebouwd, flink, zonder aanmatiging, zonder tyrannie, zonder ziekelijkheid: de koele waarheid voor hem van het Germaansche ras. Hij heeft er zich mee tevreden gesteld, en zijn onvoldaanheid verwerkt in zijn zelftucht, ze uit laten loopen in de energie voor zijn massa's onderwijs-uren, ze gekneeld in de taaiheid voor zijn studie, en ze opgenomen in het scherpste vleugje eigenste bezigheid: zijn gedichten. Hij schrijft af en toe wat verzen, uit een ruig natuurgevoel en een heidensche aardevereeering, in een vorm op de ouden ge-inspireerd, in een strenge liefde voor de koelheid jegens den binnenbouw van het leven zooals zijn tijd dien opriep; als verzet tegen de gevoeligheid die het openleggen van dien binnenbouw moest wekken, en tegen haar misvatting: de sentimentaliteit. Om hun jongen de ruimte tot volle krachtsontwikkeling te laten, hebben zij er geen kinderen bij gekocht, en Matthias heeft van Peter al diens enge vaderlijkheid genoten; hij moet een elastische kracht worden, een zware pult die waggelend de wereld in zal schieten, om hun wetten van de gezonde vlakheid in den geprikkelden chaos van zijn tijd te zetten. Peter Born is matig; hij drinkt zijn glas bier in de societeit; hij schiet goed op met de collega's die niet al te banaal en geen driftige hoogvliegers zijn; daartusschen en daarbuiten bewaart hij, onder de warmte van de erkendheid en een goed materieel leven, een reepje stilte voor de saamtrekking en slijping der vermogens tot zijn bescheiden dichterschap: de eigenlijke kleur van zijn leven. In zijn houding tot de menschen stelt hij het beelden van zijn vage, bitse gevoelens en van zijn hardnekkige vorm-gedachten toch als rechtsgrond van al zijn meenen en handelen. Zoo heeft hij tot nog toe geleefd: stevig glijdend over de schotsen van de ja-

ren in welker zonbeschenen koudheid hij zich hard houdt: in zijn harte-hoek verbergen zich de verwachtingen van groote daden die zijn krachten en die van het zijne over de wereld zullen doen uitslaan. En de kleine ontsteltenisjes van het schuldgevoel jegens de millioenen op wier nood hij zich geent heeft, zijn niet in weifelingen, verteederling en hoon verkeerd, maar omgeslagen in bitterheid en wrok, als van den misdadiger tegen zijn slachtoffer, dat hij den eersten steek heeft toegebracht. Hij is, ook in zijn massa, iemand met een randje eigenheid; en daar is hij trotsch op en stelt er zijn verwachtingen in, en tegen de veertig zwelt zijn verholten gistende hang naar meer onderscheiding en erkenning, ook voor zijn engpersoonlijke krachten. Van Anna was de ware ju al zoo gauw af; de malschigheidsjes op school die den dichter-leeraar aanhalen, zijn te jong. En het mooie Jodinnetje dat zich heimelijk aan hem opdringt, geeft, tegen alle verwachting in, aan zijn stillen opstand nog vorm; zooiets dat je nader om je bezit te mogen zijn; het zoo volkomen andere, het poezig zwarte, het Oostersch geurige, kan niet heelemaal worden afgewezen. Per slot is hij toch een kerel, en kan niet een mooi meisje dat haar blik aan den zijnen ophangt om niet van los te komen, voorbij gaan zonder het aan te spreken. Kan niet, als het met haar zachtste stem bewogen in hem spreekt, zijn handen thuis houden die zich achter om haar leest willen leggen. Ten slotte is hij toch niet Jan en Alleman; en is er dan geen levensverrijking in die diepe kennisname van iets zoo anders? Het ras is een anti-maatschappelijk, een ellendig, karakterloos en uit zwakheid muitend en vernielend ras, als massa. Dat blijft. Afschuwelijk en laf is het ethische meelij met het zwakke dat ons in onzen voortgang, in de orde die daarvoor onmisbaar is, aan onze beenen kleeft, onzen weg bevuilt en ons afleidt met de sluwheid van zijn boosaardig vergaan instinct. Maar er zijn enkele Joden die het kwaad van hun volk helpen uitroeien en er boven uit zijn gestegen; zoo goed als de kerk, moet de sociale orde-moraal genade kennen voor den uitzonderlijken enkeling. Zoo'n meid is niet vrij van die troebelheid van het hare, maar het moet erkend worden: zij lijkt in haar hart meer dan half geëmancipeerd. Een ingehouden opgewonden standje, dat is duidelijk; maar is dat voor een man niet aantrekkelijk, bij zoo'n aandoenlijke overgave aan het maatschappelijk element, dat zij als het betere ontdekt heeft en waaraan zij verwacht zich te kunnen zuiveren? Het is dan een Jodin; maar zij lijkt werkelijk dan toch wel een bijzonder beschaafde.

„Je kent de Joden niet, jij.” En zooals zij dan daarop, dof voor zich heen, liet volgen: „.....en.... alle Joden zijn niet gelijk....” Zooals ze dan de oogen weer opsloeg naar de zijne: je mag een Germaan zijn en graag een zuivere willen zijn; je bent geen Batavier met een rauwe koe-huid om je mieter, en zelfs zoo’n kerel zou voor een jonge vrouw van een andere stam niet op de vlucht slaan, uit angst dat-ie zijn ras zou te gronde richten met haar een zoen te geven. Het trof. Verdikkeme, wat ben je gauw je huis, je „vrouw en kind” kwijt op zoo’n oogenblik, naast zoo’n jonge nieuwheid. En dat is plezierig te bedenken, dat dat weer niets anders is dan je volkomen onderworpenheid aan den plicht die je is opgelegd: moet je zooiets beleven, je moet je er ook heelemaal voor openzetten: vrouw en kind wijken naar den achtergrond. Wat bliksem, daarmee zijn ze nog niet vergeten en verraden.

En daar gebeurt nu dat verlies dat geen hunner ooit verwachten kan; en beiden zijn, in dien lijfelijken slag, alles van zichzelf voor dit oogenblik vergeten. Daar slaat, als een bom, de zware sleutel van Jankef Leefmans’ oude schuurtje het gave glas van Matthias’ bril tot vernietigende scherven. En achter zijn brooze verscheurde oogweefsel, terwijl hij kronkelt van pijnen, sterft het licht. Anna weet dat zij een wilden jongen heeft; zij is wel eens bang geweest dat het een beetje mis met hem zou loopen; Peter vertelde haar dat hij wel wat gevaarlijke kwajongensstreken uithaalde, maar dat ze nog goed waren afgeloopen. En nu moet het zoo zijn dat zij van vrouw Lampe thuiskomt, vol van haar vrees voor een breuk tusschen haar en Peter, en daar wacht haar bij huis Heideman, het Hoofd van Matthias’ school op, om haar voorzichtig van het ongeluk van haar jongen te vertellen. Geen ongeluk door eigen wildheid; maar door de schuld van zoo’n afschuwelijk kind voor zijn leven halfblind naar het ziekenhuis gebracht.

„Wie heeft dat dan gedaan? Wie? Leefmans? Wie wàt Leefmans! Dat jodenjoggie? Heeft die?” De ontzetting, tot huilens toe, waar Peter, van school weggehaald, in het ziekenhuis bij stond: „Is dat die Jodenjonge? Ogod,” hilde Anna, „wat een akelige menschen zijn dat toch ook! Wat moeten die er dan toch ook *zijn*! Dat ze zooiets dan ook op school laten!” Zoo heeft zij buiten, in tranen, gestampvoet, nadat zij hun jongen aan de eerste rust hadden moeten overlaten.

„Maar dat is dan nou ook wel afgeloopen. Met die jodenjonge,” heeft Peter wit gezegd.

„Ja, maar daar is onze Mat dan toch maar slachtoffer van.”
„Het wordt toegelaten,” zei Peter met onderdrukte ontsteltenis. „Tot er een incident komt. En dan is er eentje dupe.”
„En dat zijn wij nou,” huilt Anna. „Waarom moeten wij dat zijn?”

„Dat zijn wij nou. Ja, het is ontzettend. Het is natuurlijk.... onwijsgeerig om zoo te praten,” dringt hij er met inspanning zakelijk uit, en in een bitsheid tegen zijn eigen aandoening, „*iemand* moet daar de dupe van zijn. Maar je kunt er niet in berusten als het je eigen nobele jongen treft: zulk uitvaagsel! Onzedelijke maatschappelijke rechts-orde,” protesteert hij, „de schadelijke individu wordt pas ongevaarlijk gemaakt en eigenlijk pas ontdekt, als-ie metterdaad zijn schadelijkheid heeft bewezen! Er is eenvoudig geen preventieve regeling; er is niet de geringste moreele select.... ja, er is geen moraal in de samenleving. Er is te veel „vrijheid”. Dit is de leelijke kant van de „vrijheid”. Wij zijn er vandaag dupe van. En wie weet voor zijn heele leven....” (Onzin van die zwarte vrouw, denkt Anna: bij zoo’n man.)

Hij verzwijgt op dat eerste oogenblik nog voor Anna wat hij van Matthias pas twee avonden tevoren gehoord heeft: dat Matthias en de zijnen, al is het dan per ongeluk gebeurd, het schuurtje in brand hebben gestoken. Hij durft er haar niet mee opschrikken. Want aan dat tooneeltje met Matthias kleeft een dubbele pijnlijkheid voor hem: dat hij Matthias aan zijn oor heen en weer heeft geschud, toen de jongen onschuldig vroeg: „En wat moest jij met die Jodin, Pa, waar je diezelfde avond mee op de kade liep?”

„Als jij soms es een flink pak op je bast van mij wil, dan moet jij maar op die manier tegen mij spreken hoor? waarde heer zedemeester!”

Matthias was van dien greep en dien toon geschrokken, en nu heeft Peter van alles spijt. Want dat is geen houding tegenover een jongen voor wie je de oudere, wegwijzende kameeraad wil zijn; dat is je eigen fout die je wil verbergen, als zoo’n meid het je moeilijk heeft gemaakt met zich aan je op te dringen. Maar al kan hij Matthias geen excuus vragen: de afspraak met die Evelien gaat niet door, morgenavond. Dat brengt je even tot je zelf, zoo’n slag.

Tusschen het Hoofd van de M.U.L.O.-school en Peter wordt het een kras gesprek. Enkele leerlingen worden in het kamer-tje geroepen: Peter kent een paar namen van Matthias’ vrienden.

den; de Vaars laat Otje en van der Kuyle komen. En de leeraren. Gallé verdedigt Eli hartelijk.

„De jonge wordt vreeselijk geplaagd,” zegt hij met pijnlijk beaderd voorhoofd. Och, dat is een verschrikkelijk ongeluk! maar het is en blijft toch zeker een ongeluk? Het is anders een aardige, beste jonge. En,” hij slikt achter adem, fronsend, vol verzet-aandrang: „héél intelligent!”

Hij moet weer naar de klas; hij meent Eli krachtigen, beslissenden steun te hebben gegeven. Busselman en van Heynsbergen houden zich neutraal. „Het is een bête jonge,” declameert Busselman, „maar hij komt uit een heel eigenaardig milieu!”

„Zeer eigenaardig,” onderbreekt Born.

„En hij is blijkbaar erg onbeheerscht geweest!”

De Uil vraagt of hij er zich buiten mag houden. „Naar mijn idee,” zegt hij tot de Vaars, „is het zéér moeilijk te beoordeelen. Intussche.... dat jongmensch schijnt dan geen katje om zonder handschoene aan te pakken. Tjonge. Bonjour menéér!” groet hij nu pas met een wijden hoedzwaai opzij naar Born. „Het is betreurenswaardig als het letsel blijvend zou blijken.... Godbewaartons, dat is een gevaarlijk lichaamsdeel, een oog. Ik hoop in elk geval voor U en Uw zoon dat Godmag geve dat het nog goed mag afloope. Bonjour meneer!” zegt hij tegen zijn gewoonte-recht tot zijn hooger collegae, en verdwijnt dan, na nog een sierlijken zij-zwaai met zijn hoedje.

Hoe vast het voor de Vaars mag staan dat Eli getergd is en in zijn opwindung een ongelukkigen gooi deed, voor Born is de uitslag van het verhoor der jongens en meisjes (want Louise en Mientje worden ook gehaald en zeggen schuchter een paar onzijdige, onmachtige, bijna onverschillig klinkende woorden) dat Eli een natuurlijke en geoorloofde plagerij door Matthias en de zijnen, en bovendien een ridderlijken afweer van zijn ongepaste houding tegen het meisje, niet heeft kunnen verdragen. Dat hij toen den eersten stomp heeft toegebracht omdat Matthias hem verbood, Louise nog verder lastig te vallen; dat Matthias hem op dien stomp achterover wierp en dat Eli toen een aanval van abnormale razernij kreeg, waarin hij zijn gevaarlijkheid voor goed heeft bewezen. Dat twee jongens hem vóór het gooien van den sleutel om het lijf grepen, toont duidelijk genoeg dat hij op de leerlingen dadelijk den indruk maakte van een aanval die den hystericus teekent of den misdadige, of althans een onduldbaar aangelegde natuur, die, als hij een feller wapen tot zijn beschikking had gehad, zijn tegen-

stander dadelijk een ongeluk had toegebracht, zonder dat er nu sprake zou zijn van een onbedoeld incident.

Van de schuur wordt door geen van de jongens gesproken. Dadelijk nadat Matthias werd weggebracht, hebben zij de koppen bij elkaar gestoken en in hun angst afgesproken, het verzwijgen vast te houden. En daar Peter Born tot Matthias gezegd heeft: „Mondje dicht dan maar hoor! jij, en de anderen ook,” is er niemand die er van kikt.

„Het is jammer,” zegt de Vaars tot Born, „ik heb hier nog nooit zoiets verdrietigs beleefd. We moeten maar vurig hopen dat het nog herstelbaar zal zijn. De kans is er toch, goddank.” Heideman hoopt met die woorden den boozen wraakgeest die Eli en ook hem bedreigt, nog af te leiden. Maar Born zet zijn kracht in, tegen een taktiek die hem een lafheid dunkt.

„En dacht U dus geen enkele verdere maatregel te nemen?”

„Welke maatregel bedoelt U....” vraagt de Vaars somber.

„Ik ben het niet met U eens dat hier niets anders te doen valt dan hopen op een goeie afloop van den toestand van het slachtoffer. Ik zou me daarmee maatschappelijk niet verantwoord vinden.”

„Hoe bedoelt U dat....”

„Wel, U zult toch zeker zoo'n leerling niet langer op de school toelaten? Ik mag wel zeggen.... hè.... op Uw leerlingen loslaten?”

„Maar,” zegt de Vaars, half in verzet, half verbaasd, met zijn langen kop opgeheven naar Born, „ik kan geen recht vinden om hem van de school te verwijderen!”

Born kalm:

„Wij verschillen daarin wat onze sociale moraal betreft; ik kan geen recht vinden om zoo iemand die blijkbaar een dégréneré is, op die plaats te handhaven. Ik zou U daar niet in mogen steunen. Ik ben er zeker van dat-ie nooit op Uw school had behooren te worden toegelaten. Maar om nu nog de anderen aan hetzelfde gevaar bloot te stellen, dat lijkt me, eerlijk gezegd, de toegeeflijkheid voor het ziekelijke wel wat ver gedreven. Mij dunkt het is nu wel genoeg.”

De Vaars slaat de oogen neer, in een wapening, en dan weer op:

„Het is de beste leerling van zijn klas. Dat zou beteekenen zijn loopbaan totaal vernietigen.”

„Nou,” zegt Born gemoedelijk, „onder ons gezegd: die Jodenstrebrei die kan-ie ergens anders ook nog wel plaatsen.”

Misprijzend de blik van de Vaars langs Born's gezicht:

„Ik zou het niet op mijn verantwoording durven nemen.”

Peter's kalm-blijvende stem krijgt haar uitzwellenden nadruk van felheid:

„Maar ik ben er zeker van, dat verreweg het meerendeel van de ouders van Uw leerlingen het met mij eens zijn. (De Vaars knikt met minachtenden blik om dien zet.) Dat zult U toch wel inzien.”

Heideman richt zich op en laat zijn lange armen langs zijn lijf vallen. Van terzijde naar Born:

„En zoudt U niet de jonge zelf nog eens moeten hooren....”

„Och.... het is niet van belang. En ik kan niet zeggen dat ik nou bepaald behoefte heb aan de kennismaking. Maar als U er op staat....”

„Als U de moeite nog wilt doen....”

Born zet zich hard, tegen dien stillen spot om den twijfel aan de noodzaak van een verhoor, dat dan een eerste eisch van rechtvaardigheid heet. Hij heeft lak aan de rechtvaardigheid van het Hoofd, die hij zieligheid, angst, zwakheid van uitstel-lust vindt. Hij wil een daad tegen een feit zetten.

„Ik zal een boodschap naar zijn huis sturen,” zegt de Vaars gelaten.

„O, is hij niet op school?”

„Nee, hij was hier, maar ik heb hem terug laten gaan.”

„O.”

„Ja dat wil zeggen, ik vond hem zoo overstuur, dat ik hem vrijgesteld heb. Hij is nogal een gevoelige natuur. Had het zich blijkbaar erg aangetrokken.”

Born glimlacht fijntjes om die „gevoeligheid” na de uitbarsting van ziekelijke misdadigheid. De Vaars' verdediging maakt hem wee van afkeer.

„Ik kom dan straks terug,” knikt hij.

„U gaat naar Uw jonge? Ik mag lijden dat U een goed bericht meebrengt.”

Als 's avonds na het korte gesprek met Eli de beslissing omtrent hem is gesteld, wil Peter den schuurtjes-brand niet langer voor Anna verzwijgen.

„O, jakkes, Pee! En wist die jodenjonge dat?”

„Ik denk dat-ie 't begreep; hij begreep tenminste wel dat ze in 't schuurtje geweest waren. Maar het was in elk geval per ongeluk gebeurd, als zij het gedaan hebben.”

„Maar Pee, wat moesten de jongens dan in dat schuurtje doen?”

„Ja, ze wouen daar blijkbaar op hun manier 's een onderzoek

instellen; nieuwsgierigheid naar het milieu van hun „medescholier”. (Matthias heeft op het laatste oogenblik het doel van hun opensluiting niet durven noemen.)

„En is er toen brand gekomen?”

„Ja. Ze hebben daar blijkbaar gerookt.”

„Jakkie. En is dat dan niet gevaarlijk voor Mat en de jonges?”

„Nou, eigenlijk niet. Ze schijnen op dat punt dat Joodje nog al aardig in bedwang te hebben. Hij is natuurlijk bang voor ze.”

„Maar nou, na wat er nou gebeurd is....”

„Nee, nee, dat heeft-ie positief te kennen gegeven, aan een van de jonges die met hem in de bank zit.”

„En hebben ze hem daar dan misschien mee geplaagd? Want Pee, jij bent natuurlijk de paedagoog, maar die jonges kunnen mekaar wel's erg sarren.”

„O nee, daar ben ik zeker van; de plagerij ging om een van de meisjes; dat aardige meisje van van der Wal. Die jodenjonge scheen haar notabene nog voortdurend lastig te vallen.”

„Och God, lieve hemel, wat een gezelschap.”

„Ja en daarbij was-ie dan gekleed in een afgelegd pak van haar broer. Dat had die vader dan voor ou-kleer bij Mevrouw van der Wal of bij de dienstmeid gekocht....”

„Gunst, hemel, wat een toestand toch ook! As je hoofd der niet zoo ver van afstand, zou je der nog om kunnen lachen. Nou maar dat moest toch wel misloopen daar.”

„Nietwaar? Dat zeg ik toch ook. Zoo'n jonge niet? zoo'n Mat, die, ja, die komt daar immers in natuurlijk verzet tegen. Ga nou maar's met de onderwijs-wet in de hand naar zoo'n jonge toe. Hij trok het zich natuurlijk aan dat zoo'n jeugdig individu het zoo'n meisje lastig maakt. Dat is niks voor Mat.”

„Nee, daar kun je toch echt wel inkomen.”

„Nou en toen werd dat heerschap giftig. Je zou psychologisch kunnen zeggen niet? al dat.... dat bederf, al die ziekelijkheid, die komt als het ware als een bodembezinksel op zoo'n oogenblik omhoog....”

„Hou op, Pee. Ik vind't zoo vreeselijk om me dat oogenblik voor te stellen. 't Is of je kind door een wild dier is aangevalen. Nee.” (zacht) „Dat is nou tenminste voor hem voorbij.”

Zij zwijgen, bezig met het verdrijven van het afschuwelijke beeld van Matthias op het oogenblik van de verwonding. Zij zijn pas van het ziekenhuis terug; zij gaan den tweeden nacht in zonder hun jongen thuis. Stil, gedrukt zitten zij bij elkaar. Het bijna zekere verlies van een oog voor Matthias, diens

berusting na de pijn en de bewogenheid, als de stilte van het vleesch na een hevige en langdurige geeseling („och ik heb die smous natuurlijk ook gepest, Pa.”) en ook de slag die zij naar hun voorstelling Eli hebben toegebracht, stemmen hen gevoelig. Want zij hebben geleerd dat de wraak minderwaardig is, en dat de straf aan den misdadiger voltrokken, bij den voltrekker den ernst binnendraagt van de overdenking, die juist de straf als van wraak zuiver, vaststelt. En in dien ernst, vinden zij elkander: twee menschen zwaar van verantwoordelijkheid jegens de wandaad en jegens de maatschappij. Onder den schijn van wreedheid die, uit het oordeel van sommigen, hen drukt, toch niet anders dan zuiver rechtvaardig, en sterk in het opvangen van het kwaad; aan alle kanten gewond. Zij hebben geen woorden noodig om elkander te verstaan; zij verstaan elkaar tot in de kennis van de geringe zwakheden die dien avond in hun bewegingen dringt. Anna is de vrouw: zij heeft op het eind van den avond, nog haar eigen gedachten. In de levende werking van romans, — gedichten zijn een hoogere orde van arbeid en dus pas „kunst” — heeft zij nooit geloofd. Vanavond meent zij dat in het leven wel eens iets zou kunnen gebeuren dat men in romans beschrijft. Want dat heeft zij toch gelezen: dat leed als dit, verwijdering kan opheffen tusschen wie het samen ondergaan, en man en vrouw in verteederling tot elkander drijven. Dit nu met Matthias; het is haar lieve jonge. Als hij zijn oog nog mocht houden (zij gelooft daar niets meer van). En als dan Peter haar dan nog niet zoo verouderd mocht vinden en zich in zijn liefdeleven tot haar blijven bepalen. Dat zou toch ook weer goed voor hun Mat zijn. Dan zou alles nog weer dragelijk worden, en het leven ging goed voor hun verder. Zevenendertig, denkt zij: voor een tweede kind is het wel een beetje laat.

ZEVENTIENDE HOOFDSTUK

Hoe komt het dat voor Eli, de gevolgen, de onmiddellijke en middellijke straf, niet zoo wreed lijken als het eigen leedgevoel om de daad? Er is maar één straf die hij vreest: de gevangenis. Die heeft hij, behalve het bijwonen van het verloop der verwonding, in een zwerf van enkele uren buiten de stad ontvlucht, en daarvoor blijft hij beangst tot de volle zekerheid der veiligheid komt. Op het meelij met Matthias bij het zien van diens verwonding en het ineenzinken van diens wil, volgt in hem dadelijk de angst voor de straf: de wereld moet nu vijandig zijn; zij zal zooveel pijn en schending willen vergelden; al haar vriendelijkheid, haar duldende gezindheid, sluit zich voor hem, alsof het licht zelf tusschen en boven de huizengevels zich van hem verwijdt en niet meer voor hem schijnen wil. In die duisternis heeft hij rondgelopen; de vormen van alle dingen toonen hun leven niet meer duidelijk aan zijn waarneming, en zij zijn heel en al zonder stem geraakt; de afstanden wijken uit zijn bewustzijn, en de weg schijnt overal bemoeilijkend te stijgen. Aan de bewoonde wegen heffen zich de huizen bevreemdend en ontstellend boven hun gekende plan uit; het is alsof een gebouw in het front van een laan-einde, op een terp gebouwd staat en vooruit schiet. De oogen half gesloten van verslagenheid, heeft hij zich hangend, tegen het hek van een stil kerkhofje geleund, te verontrust om te zitten, te gejaagd en bedreigd om dat loopen door die vijandige wereld te vervolgen, waar boompluimen zoowel als huizen-nokken tegen hem staan, als monster-groote stierenkoppen, tot den grommenden stoot gereed. Die beklemming duurt tot hij het huis weer heeft opgezocht, en de eerste woorden waarmee hij ze ontslaadt zijn andere dan die hij zich gedacht heeft:

„Ik laat me niet meer slaan hoor!”

Hij spreekt ze in zulk een doffe bezwaardheid uit, dat Jankef hem onderzoekend aankijkt en rondziet naar Betje, en naar Fie die bij de tafel staat. Niemand kan den zin van dien uitval begrijpen, en hij gaat naar boven: het eerste dat hij van zich wil gooien is het pak.

„Der is wat gebeurd Jankef,” hoort hij Fie zeggen, „dat begrijp je toch wel. Ga naar ’m toe, dan weet je’t.”

„Hij zal best beneden komen; als der wat is, zal-ie’t toch wel moeten vertellen.”

Dat brengt, nadat hij even stom op een stoel bij de bedstee heeft gezeten, even een vriendelijkheidsgevoel: dat uittrekken van het pak van John van der Wal en het aantrekken van zijn eigen. Alles uit de zakken overbrengen. En de sleutel? Hij staart erop: het roestige ding heeft iets van iemand die dood geweest of gewaand is (of met den dood verbinding heeft gehad) en die weer bij hem is terug gekeerd. Hij moet hem toch weer bij zich steken: kan naar gevraagd worden, door de Vaars of zoo. Want hij zal toch naar school moeten gaan, ook als hij niet daarheen geroepen wordt; hij zal toch moeten spreken, en het is toch beter dat hij uit eigen beweging gaat. Hoe vreeselijk het is, zich daar te vertoonen; hij wil toch de Vaars zien; hij kan toch ook niet zoo maar wegblijven. Gelukkig hoort hij tante Fie heengaan; zij verwacht een twist, en zij wil de onbescheiden toehoorder niet zijn. Maar hij durft het nog niet aan, van het ongeluk te vertellen; met trillende lippen op een stoel neergevallen, spuit hij een bittere scheld-bui naar Jankef en Betje, om hun bedrog, met het pak dat hij voor hen neersmijt.

„Wat is dat allemaal? van een broer van een meisje uit je klas? wel potverdomme. En is dat zoo krimmeneel? In alle geval: kunnen wij dat weten? Geweten hebben we't niet, nou. Dat is alles wat ik er van zeggen kan. Het is een ongelukkige tref.”

Ontwapend zit hij, tegen hen. Want wat beteekent nog hun schuld tegenover de zijne, zeker als zij zoo gering wordt als hij nu wel moet zien, hier in de kamer? Niet alleen dat zij het niet wisten, dat Louise, Louise, „dat meisje”, bij hem in de klas zit, maar vooral omdat zijn beschuldiging machteloos staat tegenover de armoede van het huis, die het dragen van kleeven uit den handel hier voor allen tot gewoontewet heeft gemaakt. Wat beteekent die kleine schuld bij zijn daad, die nu de heele wereld-gerechtigheid buiten dit huis tegen hem heeft opgejaagd? En hij weet er niets anders over te zeggen dan die mukkende woorden, voor Jankef geheimzinnig maar ontstellend:

„Ik laat me niet meer slaan hoor.”

Met groote oogen zegt Jankef:

„Wie praat er hier van slaan? Ik begrijp heelendal niet waar je't over hebt, jonge.”

„Jij hebt me toch zeker ook wel's gemeen geslagen?” Als een kind zoo kleintjes mukt hij het er uit.

„Ik? Ozóó! Nou maar dat is dan toch zeker wel een paar jaar-
tjes geleden niet?”

Alles goed en wel, maar van hier moet de politie hem niet komen weghalen. Dien lijfelijken smaad kan hij bij Vader en dan nog wel bij Betje van Gelderen niet aan. Op straat, op school, overal liever, dan hier bij hen zoo naakt in zijn gewonden trots te staan, en de kille pijn van hun ondragelijk meelij te moeten verduren, dat zoo'n afschuwelijke aanval van hitte zou beteekenen op die koele plaat van verweer die hij hier sinds zoolang al voor zijn hart houdt. Onmogelijk, die overgave aan haar, van zijn kwetsbaarheid door de politie; zij stuit af, in zijn prikkelbaren jongenstrots, op haar ongevoelige vreemdheid, die nu niet kan worden weggetooverd. En op Vader's verband met haar, en zijn erkenning van haar rechten zooals zij zich hier toont.

Om twee uur, als de les begonnen is, belt hij aan de school; hij gaat regelrecht naar het kamertje van de Vaars. Klopt daar aan.

De Vaars knikt dadelijk begrijpend.

„Kom der maar in.”

Zacht zegt hij, zoodat Eli geen oogenblik aan de vriendelijkheid van zijn houding hoeft te twijfelen:

„Tja. Je hoeft me niet te vertellen wat er gebeurd is. Ik weet alles.”

Hij zwijgt, en bezieet den angst en de opwinding in Eli's gezicht.

„Ja. En waarom ben jij niet dadelijk bij mij gekomen?”

Eli's stem fluistert:

„Ik durfde niet.”

„Waarom niet? Dacht je dat wij hier blind en gek waren? Of dacht je dat wij hier geen rechtvaardigheid kenden? Hè?” Hij legt zijn hand op Eli's schouder.

„En wat zegt Vader wel?”

„Ik heb het nog niet verteld.”

„Niet verteld? 'M. Waarom niet? Je hebt toch niets kwaads met opzet gedaan? Wel?”

„Maar ik heb het toch gedaan?”

De Vaars zwijgt; hij blikte op naar den ernst van die zware geladenheid aan angst en schuldgevoel.

„Tja, jonge, het is een rare wereld. Je moet nou maar naar huis gaan. Je kunt niet in je klas zijn; je bent trouwens veel te veel overstuur. Het is mogelijk, dat ik je nog moet laten roepen. Maar maak je nou maar niet al te zenuwachtig als het

kan. Het is nou eenmaal gebeurd. En wij hier weten drommels goed hoè het gebeurd is. *Begrijp je?*” zegt hij driftiger. „Laat ik dan maar ronduit zeggen: van mijn verdediging kun je zeker zijn. En zie het nou thuis maar even rustig te vertellen.” Hij steekt Eli zijn hand toe. Eli drukt ze met afgewend gezicht: het gebaar verontrust hem.

„Ben je bang?”

Schouderophalen brengt een schoolhoofd niet van de wijs.

„Waarvoor ben je bang? Jonges hier blijven nou wel van je lijf, geloof dat maar.”

„Als ze met z'n allen beginnen.... Maar daar ben ik toch niet bang voor.”

„Waarvoor dan?”

„Als je toch zooiets gedaan hebt. Als ze het toch gaan aangeven....”

„Dát zal niet gebeuren. Geen sprake van. Het is toch een ongeluk. Of vindt je dat zelf dan niet?”

„Ik wist toch niet dat het zoo zou gaan.”

„Nou natuurlijk. Dan hoef je je van dat aangeven zooals jij dat noemt, niets aan te trekken. Nee maar dát is hier absoluut buitengesloten.”

Nagezien door de Vaars die zijn mond samenknijpt en wien een glinstering in de oogen licht, gaat hij heen. Hij moet nu wel naar huis gaan. En daar moet hij nu wel zijn ongewone komst verklaren.

Jankef schrikt, met groote oogen; Betje's mond vertrekt; haar al te bedrijvige oogen teekenen zoo'n ontsteltenis juist door te verstillen.

„In z'n oog?” stoot Jankef uit, „met de sleutel? Tegen z'n brilleglas? Het glas in z'n oog. Potverdomme dat is een leelijk stukkie. (Hij herinnert niet aan Eli's woorden van straks, hoewel hij er nu den zin van begrijpt) En wat toen? Is-ie weggebracht naar het ziekenhuis? Potverdomme in z'n oog. Sjalf wordt half blind.”

Hij zucht. Betje's hoofd beweegt heen en weer, vooruitgestoken, buiten haar verband met dit huis. Jankef kijkt naar Eli op:

„Zal er geen woord over spreken, van schuld of wat ook, daarom niet. Ik weet er niet alles van af; dat kan ik wel zoo'n beetje uitrekenen. Want veel vertel je niet, en dus is het laten we maar zeggen op de kop af vijftientig maal zooveel kouwe koorts dat ze je aangedaan hebben als je vertelt. Hoefte geen woord over gesproken te worden, stil maar, je bent te

veel groote man om het te doen, en ik verlang het niet. Maar evenwels een leelijk vuil stukkie is het en blijft het, en daar zijn we nog niet van af. Potverdomme nog's toe."

Praat nu voor zich heen, met dezelfde groote oogen:,Heeft de sleutel niët willen gooien, en heeft 'm tòch gegooïd. En als een Jid (hij bedoelt een „Jid" zooals hij zich dien op die plaats denkt) éénmaal zooiets doet, dan is het of de Sooten (Satan) dermee speelt: juist die ééne keer gaat-ie het pest-miesemesjinne-sjalf door z'n bril heen. Geeneen van z'n beide oogen is-ie waard; voor hem is het een straf van God. Maar daar wordt natuurlijk vanzelf wordt daar niet naar gerekend. Hier, de vrouw en ik, schuld hebben wij niet, ook nog niet voor een krummeltje. Van een pak van een broertje van een van de jonges van de klas waar je zit, hebben wij niet vanaf geweten. En evenwels is het ook het pak niet. Want als het het pak niet is, dan is het het gemak, of de zàk, of de bàk of je pet, of hoe je praat of hoe je hoest: met dat uitschot van het menschelijk geslacht dat alle dagen wel zóó een beker Jodenbloed kan drinken, daar valt toch niet mee te redeneeren, daar kun je voor wezen wie je wil, het fijnste uit het fijnste, het helpt je niks, hij is vijand, en hij blijft vijand. Ja. As je vandaag met een pak van de winkel gloednieuw binnen was gekomen, was der niks anders gebeurd; wie stoken wil die stookt, en wie vechten wil die vecht."

„Zoo."

Gespannen voor zich heen zegt Eli na een moeilijk besluit:

„Andere Jodenjonges hebben toch niet zoo'n last?"

„Onee?"

„Nee. Noem ze maar op. Siegfried en Leo Bloch en Max en Jozefie Vecht en Jaapie Manheim niet, die zijn toch ook arm. Niemand."

„O, nou wat wil je dan?" zegt Jankef zonder uitweg.

Hij wil niks, hij weet zelf de oplossing ook niet. Hij kent er voor het oogenblik maar één, al is er veel waars in wat Vader zegt, en die is dat, naar hij meent, er vandaag niets gebeurd zou zijn als hij dat pak vandaag niet had aangekregen, en als de jongens niet wisten van den voddendhandel. Den vollen zin van die oplossing durft hij niet uitspreken, en Jankef durft het niet, al weten zij hem beiden: dat de afstand tusschen den stand van zijn school en den hunnen te groot is; dat de arme Jodenjongens en hun ouders dien afstand niet aandurven, en dat de levenshouding die dien afstand niet telt, de jongens prikkelt

tot een boeiende uitdrijvende jacht tegen hem. En wat hij ook voor zichzelf daarvan niet kan uitspreken, dat is: dat in het ontkennen van dien afstand, den jongens en hun ouders het felst de ontkenning van hun verdere maatschappelijke bereiking prikkelt: de ontkenning, het volkomen gemis aan waardeering voor de dingen van huis, geld en aanzien die zij met zooveel inspanning boven Eli en de zijnen veroverd hebben.

Het is wonderlijk zooals Vader dat begrijpt van dat gooien. Daar moet je bij wegduiken om niet te lachen van innerlijk plezier. Maar lachen kan hij hier nu niet, en sentimentaliteit wil hij ook niet. Hij moet dus maar vertrouwen dat Vader zijn waardeering daarvoor begrijpt.

„t Is natuurlijk een pest voor je,” zegt Jankef zacht voor zich heen, „dat spreekt vanzelf. Maar verder.... voor politie of zoo of rechtzaken hoef je niet bang te wezen; ik zeg niet dat je't bent, maar het kòn mogelijk wezen, daar is hier geen sprake van, in het geheel niet. Want ongelukken tusschen jonges op school dat zijn geen zaken waar rechter of politie bij te pas komt. Als je dat maar weet. En verder valt er niet over te praten, dat wordt niet van je verlangd. Het sjykets (de jongen) heeft zijn verdiende loon. Men gunt geen mensch gunt men vanzelf half blind te wezen, daarom niet, het is en blijft erg voor het sjalf en niet zoo'n beetje erg. Ik ben geen soortement van Jood die daarom kan dansen als iemand een oog wordt ingegoooid. Maar als der gepraat wordt van *verdienen*, zie: *verdiend* hééft-ie het. Want zooveel zie ik wel: aangehaald heeft-ie het zich wel zoo erg alsof-ie voor mijn idee heeft gezegd: „Och Leefmans wil je me asjeblieft dat oog es even ingooien, want ik heb der ééntje te veel.” Ja, zoo is het voor mijn. En verder moeten we maar afwachten, dat is alles wat ik der van zeggen kan.”

Betje van Gelderen heeft al dien tijd gezwegen en af en toe geknikt. Nu zegt zij:

„Je kunt je eigen niet alles laten doen van die pestjonges. Maar had-ie niet de meester kennen roepen? Niet?” Zij schudt volgzzaam haar hoofd. „Ik wil der niks van zeggen dat-ie 't gedaan heeft, maar 't is maar voor 'm zèlf, omdat-ie toch de schuld dervan krijgt. Want'y heeft 't toch altoozen gedaan.” Jankef: „Geeft dat allemaal?”

Zij nikkt weer geschrokken; zij weet wel dat zij niet waardig is hier mee te spreken, maar zij durft de erkenning van dien toestand, als een diepe straf, niet aan. Dat weet ieder van

hun drieën, en Jankef verzet zich maar tegen de wrangheid van de misslagen die zij wel moet begaan.

„Een mensch die geen bloed in zijn lijf heeft, kan wel alles over zich heen laten gaan. Zoo kan men niet redeneeren.” Hij kijkt van terzij naar Eli, op wiens gevoeligheid hij waakzaam is.

„Afwachten is de boodschap, dat zeg ik toch,” duwt hij haar zacht uit het medezeggingschap. „Een paar dagen thuis blijven maar, en thuis studeeren,” spiegelt hij nu Eli voor in een optel-toon, „maar net zoo lang aan z'n werk voor het Sjoelfeest bezig wezen tot dat het „perfekt” is, om het maar's even daar op school een klein beetje te laten wegzakken. Endje naar buiten wandelen, en's met mij mee als d'r es een mooi boodschapje is. Twee kwartjes in z'n zak kan-ie ook krijgen, van de verzekering, dan heeft hij toch ook nog wat van de brand. En dan verder maar netjes het zaakje laten doodbloeden, tot alles weer zijn gang gaat. Zit niks anders op. Of der nou gepraat wordt van zóó had het gemoet, of zús hadt je moeten doen, dat is niks niemendal waard, daar heeft-ie niks an. (zij schudt steeds geschrokken van die bestraffing, haar hoofd). Ik weet wel dat jij het zoo niet meent, maar nou valt er niet te praten: Het is gebeurd en daarmee is het voor onze *beschouwingen* afgelopen. Vóóordat-ie over een half jaar naar Amsterdam gaat, is-ie weer de gewóóne man daar, en misschien beter af, want het is óók wel goed als ze eens zien dat de Jood niet ook maar een stuk drék is dat zich alles laat doen zonder boe of ba te zeggen.”

Hij trommelt met zijn vingers op tafel, en zucht diep op. Rood-gespannen, maar voor Eli stevig gesloten van beheersching. De afstand is blijven bestaan, ja, geëerbiedigd, maar er is geen streepje verwijdering, en op dien afstand een krachtige saamhoorigheid waarbij Eli kan zitten en zwijgen. En Jankef heeft juist verteld van zijn gevecht met den agent van de verzekering, om voor de rest van zijn goed driehonderd gulden uitgekeerd te krijgen, als Eli wordt weggeroepen om op school te komen.

„Je praat van je af hoor,” heeft Jankef nog gezegd; niet bang wezen hoor! het Hoofd van de school is een puike beste rèsjaffen gooj, en voor de rest.... goed begrepen? wie anders wil die kan....doodvallen,” klemt hij, met een blik op een berg van driehonderd guldens waar voorloopig maar van af te nemen zou

zijn, om alle verblinde vijanden met driestheid zijn uitdaging in de oogen te drillen.

Nochtans gaat Eli bezwaard: daar in het centrum van die wereld heeft Jankef's woord geen direkte steun-kracht; zij is te machtig daarvoor, en Jankef kent het verband niet precies tusschen Eli en die wereld; Jankef moet Eli's verbondenheid met haar, zijn belang bij haar goedgezindheid, vanuit zijn onbewuste, blijde, vrije, maar verre minachting wel onderschatten.

Een niet al te groote, stevig gebouwde man, met een vol mannengezicht, een blonde, eenvoudige snor en blond haar dat uit een vriendelijke, bijna kokette scheiding een eindje over zijn voorhoofd ligt; dat is Matthias' vader. Hij lijkt Eli niet zoo kwaad; zijn mond staat wel wat bitter neer, en zijn grijze oogen hebben een glinsterend kerntje dat hard is. Eli heeft hem wel meer gezien; zijn aanwezigheid schokt hem, maar dat is toch alleen maar omdat hij weet waarvoor hij hier staat. Naast hem ligt een grijs slap hoedje. Het is een hoedje zooals die schilder draagt, die hier zoo benijdenswaardig met zijn schilderkist, zijn opvouwbaren ezel en stoeltje rondloopt om buiten de stad te gaan zitten schilderen. Je zou toch denken dat deze mensch niet zoo kwaad tegen hem kan zijn. Hij weet opeens dat alles: dat de schilder al eens buiten een praatje met hem heeft gemaakt en hem ook sindsdien altijd vriendelijk en belangstellend groet: in den verdedigingsnood flitst het verband tusschen die twee: den schilder en Matthias' Vader, en tracht hem een bemoediging toe te schuiven. Maar het helpt niet, want de stand van Peter Born tegen hem dwarrelt hem louter afgewendheid, koudheid, on-aantastbare vijandigheid en ja, lust tot verderf toe. En die blik, die van terzij schuin naar hem omlaag duikt, dan vanaf zijn voeten langs hem omhoog kruipt en weer wegzwenkt, is als een afschuwelijk instrument, dat benauwt en uitholt waar het raakt, en hem als met ont-zenuwing inge-ent laat staan.

De Vaars staat er nu somber bij.

„Meneer is de vader van Matthias,” licht hij gelaten tot Eli in. De vader van Matthias kijkt vóór zich; zijn oogen, van terzij bezien, schijnen zich te versmallen, alsof hij moeite heeft een kracht te onderdrukken, die hem vult en hem ontspuiten wil. „Het is niet erg gelukkig verlopen,” zegt Heideman weer tot Eli; hij ziet naar den grond en verzacht zijn stem met moeite.

„Het oog schijnt moeilijk te redden te zijn; Matthias,” nog zachter alsof hij het zonder klanken uit de verte moet overgooien, „zal hoogstwaarschijnlijk een oog moeten missen.”

Enkel de gewaarwording, bij Eli, van zware vormlooze lucht-lichamen die in hem neerzinken; en harde, scherpe benauwenis. En nu komt er geluid uit den vader naar hem; een stemgeluid dat niet on-zacht is, en het gezicht, het gezicht is goed. Alleen de breed-open mond en de harde glinster-kern in de oogen maken hem voor den jongen tot een monster van wreedheid. „Ik zal (blik naar Eli's schoenen en weer omhoog) om je leeftijd de politie er buiten laten.... Je wordt natuurlijk van de school verwijderd. En voor de rest....”

Hij zwijgt, en Eli trilt op zijn beenen om die bittere woede, die met de kracht van een heele wereld naar hem steekt.

„Ik heb....”

„Geen woord meer!”

Nu kan Eli inderdaad geen geluid meer geven. Zijn tanden slaan tegen elkaar. Hij heeft onder dat trillen van heel zijn wezen, nog maar één licht door-latende kier in zijn gevoel van een dichtgeklemd leven: geen politie, geen gevangenis! En een vaag besef van de onmacht van de Vaars, dien hij ook met geen poging tot een geluid durft toespreken, al heeft hij ook nog gezien dat de Vaars stil-afkeurend zijn blik naar Born heeft geheven. Hij wil zich, met een gezicht waaruit al het leven naar buiten schijnt gejaagd, dan maar omkeeren om zich uit deze onhoudbaar zware lucht-persing te redden. Daar zegt de Vaars vriendelijk:

„Wacht maar even in de gang ginds.”

Eli knikt, alsof het laatste van die woorden zijn hoofd heen en weer doet bewegen, en verlaat als met een verstijfd, rondgebogen lichaam het kamertje. En drie menschenlijke gezichten scheren langs zijn verbeelding; hij onthoudt ze als de bezetting, op dat oogenblik, van die enge ruimte met de vijandschap tegen zijn leven daar waar hij zich bij hen gewaagd heeft: Matthias' vader aan den eenen kant; aan den anderen twee portretten in breede lijsten: een van de Koningin, een van den Burgemeester; twee gezichten die hij zich met goede geneigdheid bezielde heeft gedacht, en die hier voor zijn verbeelding hun wil tegen hem aansloten op dien van Born. Zij zijn voor hem eensgezind met Born; hij gelooft dat Born onder hun bescherming zoo deed. De Vaars vindt hij ook schuldig; hij merkt wel dat Born hooger geplaatst is dan de Vaars; de Vaars moet gehoorzamen, maar het vreemde, bit-

tere, is, dat de Vaars gehoorzaamt, koest, alsof hij alles wat hij tot Eli gezegd heeft, vergeten is. Dat is laf en schuldig voor hem, maar het zet toch de Vaars niet gelijk voor hem aan die andere drie: Born en de beide portret-gezichten. Vanuit de gang, waar hij wacht, ziet hij na een oogenblik Born weggaan, naar den uitgang, de handen in de zakken van zijn lichte regenjas, het zachte losse grijze hoedje diep over zijn hoofd. Even later het lange lijf van Heideman om den hoek; Eli gaat weer bij hem. Hij staat stil, de Vaars, zijn hoofd naar omlaag: „Het is slecht gelooopen,” zegt hij, „ik heb'm niet kunnen tegenhouden nou het oog ongeneeslijk is gebleken. Ik kan je zeggen dat ik mijn best heb gedaan, alles wat in mijn vermogen was. Maar.... er is behoefte aan *wraak*,” zegt hij met bittere klem, „dat is geen straf, dat is wraak. Daar was niets tegen te beginnen. Ik moest voorkomen dat door de ouders van alle leerlingen van de school een eisch tot verwijdering van jou zou worden gesteld. Ja, daarmee is gedreigd, en dan zouden we het nog veel erger verliezen. Dat moet je bespaard worden, zoo'n algemeene beweging tegen jou (hij knikt). Dat zou leelijk voor je zijn.”

Hij kijkt Eli aan. Die staat steeds te trillen; de spanning is onhoudbaar persend. Af en toe slaan weer de tanden tegen elkaar.

Opeens valt de lange man uit: „Ik schaam me voor je, dat het op mijn school moet gebeuren. Het is een schande. Ik beschouw het als een schande voor mijn school en voor mij, dat ik jou de toegang hier verder moet verbieden. En die jonges.... die jonges die er later spijt van hebben. Ze weten niet wat ze doen.”

Hij is niet sentimenteel, de Vaars, hij is uiterlijk nog onbewogen. Maar nu komt hij iets hartelijker op Eli toe; het is hun afscheid: „Jij, schik jij je nou maar in het onvermijdelijke zoo goed als het maar mogelijk is. Want één troost kan ik je geven, en dat meen ik;” hij neemt zijn arm en ziet hem vertrouwenwekkend in de oogen die nu volloopen met de eerste ontspannende tranen:

„Jij komt er wel,” zegt de Vaars. Hij legt hem de hand op den schouder: „Het bed is beter voor je dan deze kamer,” raadt hij, „geef me maar de vijf en ga dan maar gauw. Je hadt misschien nog leeraren goeiendag willen zeggen, maar doe dat vandaag maar niet.”

Eli knikt hem bij den handdruk met een diepen blik toe, en vlucht. Hij luistert bijna niet naar den blonden Johan van der

Kuyle, den jongen van den militairen muziek-chef die aan het meisje van plezier is blijven hangen:

„Je hadt'm direct een flinke trap moete geve,” draait hij vol goede bedoeling klagelijk af, „die gemeene vent.”

Eli antwoordt niet dan met het haastige geschenk van een knik.

Het zijn de smaad, het onrecht van de verblindheden waarin geen enkele poging ondernomen wordt om hem te kennen; het is die diepe gekeerdheid tegen hem, die hem blijft drukken. Ook hier op het plein, en langs het binnenvaartje, terwijl de buitenlucht hem tot ruimer ademen dwingt en de lichamelijke gespannenheid verlicht, de hitte in zijn hoofd schijnt te doorwaaien, zijn oogen bet, en mild langs zijn gezichtshuid strijkt, die als hout was aan zijn hoofd, ginds. Maar hij voelt zich toch wat opknappen, hier buiten de school en den blik van Born: wat donder, geen politie! Dat is nu toch een bevrijding na die angst van vandaag. En dan maakt hij zich even voorloopig de werkelijkheid bewust van die aanzegging, die straf: niet meer hier op school. Lijkt dat op dit oogenblik wel zoo verschrikkelijk? Niet meer bij die pestjonges die het leven zoo zwaar maken hier, dat kan hij toch niet als zoo'n verlies voelen. Terwijl zijn oogen schijnen open te gaan onder de koelte, denkt hij nu ook pas weer aan de wond van zijn achterhoofd: heeft er niet eens van gesproken: heelemaal vergeten. Thuis gaat het ze niet aan; straks wel voorzichtig zonder dat iemand het merkt, zijn kop afwasschen; de haren kleven in bloederigheid. Maar wat beteekent het ook bij dat alles? En tot Born had-ie toch niks kunnen zeggen. „Geen woord meer!” Eigenlijk een vuile gek, met al die kapsoones. „Geen woord meer!” als je nog niet eens een woord gezegd hebt.

Matthias een glazen oog. Dat weet je niet hoe dat is. Het lijkt lang zoo erg niet als dat vreeselijke oogenblik dat het ongeluk gebeurt.

Onbegrijpelijk dat die sleutel dat deed, uit zijn hand. Alsof hij iets van dat ontzettende gewild heeft. En hij doet het toch, die sleutel. Onbegrijpelijk, dat het oogenblik niet meer teruggezet kan worden.

Onbegrijpelijk: die sleutel die dat allemaal gedaan heeft, toen hij hem losliet, en niet wou loslaten, en toch maar losliet, omdat-ie toch iets moest doen. Maar hem toch niet in dat oog wou gooien.

En nu heeft hij, die sleutel, hem daar straks voor die Born gezet. En toen voor de Vaars. En nu hier. Uit de school gedreven, voor goed, en naar het huis toe. Naar het eigene terug. In zijn zak omsluit hij het groote ding. Het is een ding van hèm geworden. Is het te begrijpen?: een lief ding. Een ding van het verleden. Alsof het alles was, van alle zolders waar hij rondgekropen heeft, in éénen. Zoo iets innerlijks van hemzelf, een heerlijke oude sleutel. Waarom weet hij nog niet precies; maar hij hoort bij de kostbaarste geheime schatten van het verleden.

ACHTTIENDE HOOFDSTUK

pgesloten is hij nog niet, oome David. Hij zit op zijn gemak met zijn grooten bebaarden kop in zijn jaskraag bij Vader en Betje te praten. Beschaamd noch tegenover Jankef noch tegenover Eli, als die binnenkomt. Betje bijt op haar lip van woede tegen haar zwager; haar gezicht staat stil, aan trillen toe, en groenachtig geel. Kan Eli het met haar tegen iemand ooit eens zijn? Minachting heeft hij soms voor dien wroetenden gek, die boven op de teere dingen van je leven gaat liggen omdat hij daar lak aan heeft. In den blinde weg doet hij het, als een losgeslagen paard, dat er zelf niets bij wint dan de bevrijding van den angst om het touw dat hem deed rukken, en den nieuwen angst om de straten die hem zoo dadelijk de groene wei niet voorzetten. Verwijt je hem zijn dwaasheid: „Eh!” minacht hij, met een blik die zegt dat hij zooiets kinderachtigs niet van je had kunnen verwachten. Sluw zijn zijn oogen, terwijl hij met zijn grooten mond onder zijn kolossalen bovenlip als een afdak, zit te praten; maar het is vreemd: zijn stem is niet valsch. Rauwer en snauwender dan die van Vader of zelfs van Ozer en Herman; maar er klinkt toch een echtheidje in, dat je van ver als prettig kent: iets van die stemmen die hij vroeger vanaf het zolderslaaphokje omlaag hoorde, met een zoetheid van vernieuwend plezier als er een gast was aangekomen, die dan dadelijk druk met Vader zat te praten, en een verband lei tusschen het bevriende in de wereld en je eenzaamheid. Het kan niet mis zijn; daarvan heeft hij iets in zijn stem en zijn lichaamshouding, Oome David, en daarmee is hij een moeilijk raadsel voor hem: onverdragelijk als een dom kwellend dier, en toch nog beminnelijk. Ja, vanmorgen! toen Paul hem liet merken dat de jongens de sigaren voor opgekocht gestolen goed van Vader hielden, en later toen dat duidelijk was, dat daardoor bij Matthias en de anderen nog een laagje minachting voor hem bovenop de oude was gekomen, toen heeft hij David bitter verwenscht. Maar nu; is alles nu weer niet anders? Nu is hij van school af. Dat is nog niet allemaal duidelijk. Maar voor één ding is hij dankbaar: dat die ontzettende oogenblikken in dat kamertje van de Vaars voorbij zijn. Dat is nu zoo'n bevrijding, dat is nu een reden om zoo tevreden te zijn; je hebt jezelf weer terug; je bent jong; het leven ligt weer voor je; en dan kun je beginnen met

te vergeven, ja, met geschenken uit te deelen: het kan lijn! En waar hij zooveel vijandschap en wegschuiving heeft ontmoet; hoe kan hij op al die levende plekken blijvend zijn woe-
de zetten?

Zoo, onverwoord, zijn Eli's gedachten als hij Oome David thuis bij Betje en Vader vindt. Toch groet hij David niet vol, en geeft hem geen vriendelijken blik. Dat voelt hij als stevigheid van orde: niet al te slap zijn. Hij heeft geleerd; hij heeft niet voor niets geleden vandaag. Want Vader is nu toch maar voor de jongens de opkooper van gestolen goed, en hij, hij is de zoon van dien opkooper. En dat is smerig van David, die van de jongens daarvoor niet de minste last heeft te dulden. Al verzet zich Eli honend tegen die afkeuring door de jongens.

Maar begrijpt David er iets van? Als hij het begrijpt, hoe kan hij dan nu zoo kalm verder gaan?

„Ik had gedacht,” smoeft David, „dat je om de waarheid te zeggen, een klein stukkie.... vergoeding zou geven. Twintig kisten sigaren zoowaar als ik leef,” liegt hij, „vijfentwintig gulden moet ik de sjikkere hond der nog voor betalen. Behalve die paar stoelen en tafels die toch ook op zijn allerminst een paar rijksdaalders opbrengen; dan zeg ik toch zeker niet veel. Ik had gedacht dat je mijn nou niet alléén alle schade zou laten lijn, nou je toch de centen dervoor gekregen hebt. Ik kan toch zeker ook niet helpen dat die vuile smeerlappies van sjkootsem jouw boel en mijn boel hebben laten versarrefen? Zeker vijftig gulden had ik toch zeker strakkies dervoor gekregen als ik ze in Amsterdam of Rotterdam bij de goeie kenners had verkocht? Het fijnste van het fijnste.”

Jankef schiet in een goedigen lach, om dat lef. Veertig gulden vraagt David van de driehonderd die Jankef met moeite heeft losgekregen.

„Veertig gulden,” knikt Jankef, „dat is niet zoo heel erg weinig.”

„Is dat dan veel?” En David denkt: hebben doe ik je al; ding jij maar af, dan krijg ik toch een paar centen van jou in mijn jatten. Vandaag toch niks anders te doen; Ozer en Herman hebben gezegd: hij geeft niet; zoodra het op geven ankomt, louloone, hij ook niet, de Paus. En nou? hij komt over de brug! hij dokt af! hij is nog véél mesjoggener als men denkt. „Véél, wat is véél?” lacht Jankef. „Honderdduizend daalders, dát is veel. Maar veertig gulden?” Hij houdt zich al heel stevig, Jankef, met dien spot; maar David's greep stoot daar al doorheen. Als een slimme wilde tegenover den zachten mensch,

zoo zit David tegenover zijn ouderen broer Jankef: volhardend, sluw op het doel gericht, en toch al bekend met de macht in de wereld die achter hem staat om hem toe te juichen; blind van verachting jegens het verder gevorderde, en blind voor den kolossalen voorsprong van den misbruikte: de vreugde van die vaderlijke rechtvaardigheid, gevierd met het laten vallen van een waardeloos ding, en die, onaantastbaar, als een lied door de wereld heen zingt. Want Jankef's plezier tot afdragen is onder zijn spel van tegenstand al begonnen: wat baat het werkelijke verzet tegen hem die nog zooveel armer is dan hij? Zoover is Jankef nog niet, dat hij ook tegen den zwakkere al iets te verdedigen heeft. David is arm. En hij? Hij heeft een kast vol geld, en zijn kansen en zijn vermogens om rijk te worden. Altijd is het geld vlak bij hem. En eens komt het nog wel. Heeft David geen strop aan zijn brand? Heeft hij hem niet eenmaal die berging toegestaan? Maar vooral: liggen er niet driehonderd gulden in de kast, en moet men daar dan geen extra pleziertje van hebben: dat pleziertje van daar bij David thuis een paar tientjes neer te leggen, waar geen eten is? Dat is een wond helen, die bloedt. En dat is leven.

„Een prachtig mooi bankje van vijftientig gulden kun je van mij krijgen voor je verbrande sgoure. En ook geen cent meer....”

Hij kan niet uitspreken; hij kan Eli ook niet naar zijn onderhoud op school vragen. Want naast hem begint een stem met dreigende doordringendheid te piepen. Betje heeft zwijgend, giftig van woede, dit oogenblik voorzien en afgewacht. En nu slaat, eerst zacht, maar met een sluipende zachtheid, en langzaam de heele kamer vullend en het gesprek overstroomend, de hooge dunne heete vloed van haar op het geldje gezette levenskracht over Jankef uit. Onrechtmatig vindt zij het, en in beschaving is David haar gelijke; zij houdt hem met haar nagels weg van haar buit waarvoor zij ploetert, om haar innerlijke armoede en haar schrale vormloosheid er eenmaal mee te vergulden.

„Heeregod!” piept zij, en vooral wat Jankef nu aan haar ziet, verschrikt hem met bezorgdheid. Want in haar groenachtig bleeke gezicht trillen haar vochtige lippen; haar handen beven aan haar armen, en haar zwangere buik schokt, terwijl zij angstig grijnst, alsof zij al weet dat zij die spanning van haar eenzijdigen hartstocht niet kan dragen: „Je bent nóg gekker dan ik gedacht heb,” roept zij woordelijk David's gedachten

uit, „ik geloof dat je nou heelemaal gek bent geworden niet?” „Is dat dan zoo erg?” vraagt David uit zijn zware zwarte bakkebaarden en zijn dikke wenkbrauwen, waarboven het gele harde vel rimpelt.

„Voor jou niet hè?” grijnst zij, terwijl zij hem haar hoofd toeschudt, „zoo'n smeerlap ben jij wel hè? dat je denkt dat je met je gekke broer kunt doen wat jou belieft!”

„Bet! Bet! is't asjeblijft ook uit?”

David lacht haar toe: „Kan ik dat soms helpen dat mijn sgoure bij'm verbrand is?”

„Nee hè?” bitst zij honend naar hem, „nee dat kun jij niet hellepen hè? dat het verbrand is hè? En nou mot je nog huitekeering ook hebben hè? van je gekke broer. Hij is der gek genoeg voor, probeert 't maar. Probeert 't maar es hoor!”

„Mensch je bent mesjogge,” grapt David bang.

Aan lichaam en geluid trillend, gaat zij luider spreken, roepen. „Daar weet ik vanaf hoor! Hoe'n smeerlap of jij bent, hoor! Die zijn ouwere broer der an waagt hoor! voor een paar centen, omdat-ie zelf te beroerd is om zijn pooten huilt te steken hoor! Die zijn arme ouwere broer deran waagt om'm in de gevangenis te 'ellepen hoor! zoo'n smeerlap ben jij, daar weet ik vanaft! Maar het gebeurt niet hoor, je kunt nou wel gaan, want je krijgt geen cent!”

„Nee?”

„Nee, je krijgt geen cent. Als-'t-ie jou een cent durft te geven! (zij wendt zich naar Jankef met verwijdende oogen, en slaat met één arm achteruit, dreigend naar Jankef alsof het Eli is) dan slaan ik hier alles kort en klein slaan ik hier, en ik gaan zóó het huis uit gaan ik, als die gek aan zoo'n gemeene smeerlap een cent durft te geven, dan slaan ik de boel hier kort en klein, versta je dat?” roept zij nu regelrecht tot Jankef.

Jankef glimlacht pijnlijk en breedt zijn mond uit.

„Ik ben erg bang voor je. Vooral òm je, begrijp dat wel. Want dat duurt niet lang, dat zie ik wel, of je ligt languit over de vloer, heel kort een heel klein, en geslagen ook, dat wil zeggen achterover geslagen dan, begrijp je wel? as je zoo doorgaat. En da's jammer, want dan kun je niet eens zijn blije gezicht zien als-ie zijn vijftentwintig gulden krijgt, want krijgen doet-ie ze toch! as je dat nou ook maar begrijpt. As ik zeg: zóó, dan doe ik toch zóó, en niet zooals jij wil!”

Aderen op haar voorhoofd, in een laatste poging om Jankef's wil lam te schreeuwen: „En ik waarschouw je! Het gebeurt niet! Ik zal hier andere wetten stellen hoor! Die smeerlap zal

geen mooi weer spelen van mijn centen hoor! waar ik voor sappel hoor!"

„Weet jij veel," zegt Jankef. „Sappel jij niet."

„Jij weet veel! Jij bent veels te laf om te weten. Jij durft niet! Omdat je te laf bent!" Die uittarting roept zij tienmaal achtereen: „Omdat je te laf bent ! Omdat je bang bent voor zijn groote bek!"

„Moet ik soms ook al met'm vechten? Als je strakkies kalm bent, mag je alles zeggen. Nou moet je stil worden."

„Ik ben niet zoo kallem as jij! Ik ben niet zoo'n kalleme laf-bek as jij!" tart zij tegen Jankef's dreigende fronsing in, die zij wel ziet, maar waartegen zij haar golvende lijfsgisting niet meer kan temperen.

„Bet hou op! Hou òp zeg ik je!"

„Mesjogge mensch!" snauwt David spottend; hij verlangt naar het einde, en naar zijn bankje van vijftentwintig.

„En toch zal ik het zeggen."

„Nou zeg het," grapt David.

„Dat zou jij wel willen hè smeerlap! Maar ik zal wachten!" roept zij met blauwe lippen die vochtig zijn geworden, „ik zal wachten tot alle menschen het hooren kunnen, tot de 'eele wereld het hooren kan hoor! hoor! de heele stad, de heele wereld die zal het weten hoor!"

„Ssst! Hòu toch je mond jij." David wordt banger.

„Bet!"

Het baat niet. Zij krijscht door. En om een voorbeeld te geven van wat zij alzo zal doen als Jankef David van het allerheiligste zal geven dat zij kent, grijpt zij met haar kleine, trillende hand het tafelkleed, en sleurt het met het kopjesblad van de tafel op den grond.

„Hier! Hier!" schreeuwt zij, „daar! as je'm een cent durft te geven!"

Jankef en Eli kijken ontzet naar het kwakje kopjes en scho-teltjes dat in scherven op den vloer bij het tafelkleed ligt. Eli heeft geen moeite meer met zijn keus tusschen haar en David. Hij vindt niet dat zij heelemaal ongelijk heeft in haar verzet, maar hij gelooft dat haar doel alleen maar de lust is om de baas te lijken. En het is allemaal zoo vies van ongevoeligheid. „Bah!" zegt Jankef, „wat kun je toch soms een minne vrouw zijn! En nou nog eenmaal, Bet: ik doe het toch, begrijp je? En mag ik nou vriendelijk vragen het kleed weer op te rapen? De koppies zijn kapot: dàt geld is weggegooid." Hij staat op en gaat kalm naar de linnenkast.

„Raap je de boel op, of niet?”
 Zij loert. Plotseling springt zij op hem toe en grijpt zijn arm.
 En zijn pols, die het geld wil nemen.
 „David!” roept Jankef. Hij ziet om.
 „Hij is weggegaan!” zegt Eli.
 „Hij is weggegaan,” herhaalt Betje grimmend als een kat, „omdat-ie bang is! omdat-ie wel weet wat ik weet hè? Hier het geld!” probeert zij Jankef te bevelen, „je laat het in de kast liggen!”
 „Eli!” roept Jankef bij de kast.
 „Ik zeg dat je't liggen laat, versta je?” Zij worstelt met Jankef.
 „Je laat het liggen, hij zal het niet hebben, die vuile brandstichter. Die brandstichter!” schreeuwt zij, „die vuile brandstichter!”
 „Eli, hier! Ssst! Jij moet op je woorden passen hoor meisje!”
 „Die brandstichter!”
 „Ssst. Vijfentwintig gulden Eli, van Vader, Oome David achterna.”
 Een greep naar zijn arm van de vrouw, met een mond die schijnt te willen bijten. Jankef, met de behendigheid waarmee hij een spelletje kan doen, wil het papiertje in de andere hand overbrengen, maar het baat hem niet. Zij grijpt het, hij wil het teruggrijpen. „Hij zal het niet hebben!” piept zij, „en toch zal-ie het niet hebben!” Eer Jankef weer bij haar is, heeft zij in den anderen kamerhoek zijn vijf-en-twintig gulden, onder een grijns die haar heele gezicht samenknijpt en terwijl alles aan haar trilt, in snippers gescheurd.
 Jankef staat er verhit maar ook als een kind bevreemd, naar te kijken.
 „O, zoo,” hijgt hij, „juistement.” Een kort oogenblik weifelt hij, terwijl hij in zijn verbeelding zijn heerlijke geld ziet minderen.
 Dan kijkt hij dreigend naar haar om; zij durft niet meer naderen.
 „Eli!”
 Eli schiet toe; hij grijpt het biljet, en springt de kamer uit en de straat op. Fijn van Vader, om doodgewoon een nieuw bankbiljet te nemen en hem te laten brengen. Fijn! Dat idiote mensch, dat doet alsof Oome David de brand heeft aangestoken! Hij moet lachen, om haar, en om David; ja, beide zijn zij om te lachen, enkel om te lachen.
 Hij laat Jankef en Betje worstelend achter. Jankef drukt de vrouw op een stoel; daar zakt zij flauw ineen. Hij moet haar

wasschen en bijbrengen. Na vijf minuten ruimt zij stil de kamer op; zij is zoet, en spreekt over allerlei alsof het den heelen dag vrede was en zij enkel niet lekker is geweest. En Jankef, na een beetje gezucht te hebben om dat buitenkansje met die vrouw, rekt tevreden na: Finnefenzwanzik gilde aan David, finnefenzwanzik die dat stukkie vrouw daar even versnoept heeft, zal hij maar denken: blijft nog honderd prachtige rijksdaalders en een beetje goed dat onder het water zit maar dat weer kan opgeknapt als het een beetje gedroogd is. Dat het grootste deel van zijn handel nog over was toen de brand kwam, omdat er maar één marktdag was geweest die verregend was; dat het opknappen van de schuur hem ook nog geld zal kosten; dat hij eigenlijk tweehonderd gulden „schóón” aan zijn brandje verloren heeft, dat rekt hij nu niet met zijn kast nog vol geld. Dat dringt pas na een paar weken tot hem door.

Loert niet overal gevaar nu op straat? Het mag dan voor een deel waar zijn wat Heideman bedoelde: ze blijven nou wel van je lijf, ze zien wel dat je je zoo maar niet kisten laat — Heideman wist toch ook niet hoeveel ze wel zouden durven, en dat weet hij nóg niet. Hij weet niets van de schuur. En ze kunnen Matthias wel eens willen wreken, samen. Een onrust meer dan vroeger, op straat, een verlamminkje van het plezier van die kleine vrijheid. En hoe snakt hij naar een beetje veilige rust. Bij Oome David binnen ben je veilig, al is het dan niet zoo dik op de eerste oogenblikken. De beide groote meiden, Bruintje en Raatje, van achttien en negentien jaar, één bruin, één zwart, het wit van de oogen blauwig van bloed-armoede en blank maar geel van huidskleur van die troebelheid hier, zitten te lezen, groeten hem met een nik en een glimlach naar elkaar om den jofelen jongen dien hij haar in het verschiet toeschijnt, en buigen zich weer over haar huur-romans. Onder alle Leefmans' bij wie nooit een pond huisraad te veel staat, is het nog tante Jetje die van haar dorp een kil-zoeten hang naar waardelooze smukjes heeft meegebracht; in de schaduw van het verval die zich schaamteloos in de kamer heeft opgericht, bij de lappen behang langs de muren, tusschen de geweldige scheuren en gaten in het zeildoek van canapé en stoelen en de ondoordringbaarheid van den spiegel-aanslag, be-waart zij als haar laatste kans op rijkdom nog de kleine af-godsbeelden van haar boersch dwergburgerlijke beschaving:

schelpvodjes, gepoetste steenen poppetjes, lorretjes van namaak-parelmoer, een afgebroken wanschapeinheid van een drager voor visite-kaartjes in twee verdiepingen en van goudf groenachtig glas, en aan den wand, behalve een koningsportret en een opwekkende gekleurde foto van diens begrafenis, een paar omlijste tafereelen van Biedermeyersche liefdesaarzeling, waarvan de ster-barsten in het glas de aanminnigheid der gezichten in taartreepen verdeelen. Het mag een groote jongen zijn die dien lust van de moeder naar braafheid in de kleine vormen eerbiedigt en er mee vooruit wil springen, de groote meisjes aarden naar de Leefmans; haar zwoele, maar vasthoudende zinnelijkheid die een waas om haar arm-vale, maar krachtige tint wolkt, zweeft er over heen, en zij wachten geduldig op den bruidegom, die haar talenten zal ontdekken en met de werkingen daarvan in goede japonnen gewaardeerd, naar de wereld van vrienden en zaken-kennissen zal pronken. Door de armoe-lucht heen die Eli zoo bekend is als zijn leven, treft hem hier nog de eindeloos rondhangende scherpe stank van de natte bedden: dat is de geur van Oome David's huis. Hij merkt wel dat het hier „mis” is; men weet nog niet wat hij komt doen; Oome David kijkt boosaardig uit zijn dicht-omplante oogen en zwijgt. Die vervloekte gek van een Jankef, bij wie men zijn leven nooit veilig is! Wat heeft hij zich met die gek aangehaald. Zoo iets uitzoekerigs heeft die, zoo'n neeten-teller is dat, die nar van een Paus. En dat stuk serpent van een „vrouw” dat-ie daar nou weer heeft binnen gehaald, dat gift-vulles begint daar opeens te kraischen over die Jom-Kipper-avond; dat bedoelt ze, dat brok emmer. Zegt het nog niet, maar morgen zegt ze het misschien ja. Zal wachten tot de heele wereld derbij is, dat end vergiftige kruip-slang. Gooit'm weer alles in zijn kop in het wilde rond en onderste boven, dat-ie der immers aan moet denken hoe in de golem hijzelf was, daar bij die schuur. Begint daar op haar eigen pest-prakkesaasie opeens over te stiechelen, alsof hij het gedaan heeft, om 'm de klinkklare dood op het lijf te jagen voor de brand en voor z'n sigaren, dat manzieke stuk adder. Alsof-ie het zelf nog weet als er zoo over begonnen wordt! Krummel een ziekte dat-ie dervan weet als-ie der zoo an terug moet denken: of-ie het gedaan heeft of niet. De jonges, ja, de jonges. Wie bewijst het? En is hij der niet geweest, en waren zijn sigaren der niet in? En als-ie het niet gedaan heeft, wie redt hem uit het Bajes als de politie gaat volhouden: hij heeft het gedaan? Sjimjesj-meryne wat een ding! dood zal ze vallen dat

kreng eer ze de kracht krijgt om der nog over te denken!

Alleen Mautje, vier jaar jonger dan Eli en dus op de Joodsche school zijn leerling: een bruin krullekopje, met het smalle, bijna fijne gezicht van Raatje en van de zestienjarige Roosje, komt vriendelijk lachend naderbij.

„Wat is dat dan?” roept tante Jetje scherp bij de keukendeur. Haar bruine grijzende kapsel ligt uiteengevallen over haar hoofd. Lusteloos knijpt zij onder haar nog boersche klanken haar blauw-grijze sentimenteele oogen half-dicht; behalve die oogen is haar gezicht, blozend, van een landelijk harde scherpte, als haar stem, en haar hard-zangerige accent.

Maar Eli haalt het papiertje waarin hij het bankbiljet heeft geborgen, te voorschijn en zegt bijna ironisch kalm tot Oome David:

„Oome David, komplement van Vader.”

David grist toe met een frons die zijn onbeheerschtheid moet verbergen.

„Niks! 't is goed volk! 't is Eli van Jankef!” roept hij zoet naar Jetje. Hij knipoogt: „Zal ik sterreven knap van je vader, en van jou dan ook. Jij zult een dubbeltje hebben.” (wel potverdomme, als die Paus hem vijftientig gulden stuurt, kan die hem toch niet verdienen.)

Eli hoofdschudt. „Ik wil het niet hebben hoor.” Dat is toch te zoet tegenover die lammelings, een dubbeltje aannemen.

„Je wil het niet hebben? Is het je soms te weinig?”

„Och nee, niet te weinig. Ik wil niks hebben.”

„Mesjoggene nar!” mompelt David minachtend. (zoontje van zijn stapele vader.)

„Een dubbeltje,” hunkert Mautje glimlachend uit zijn bleeke groenheid, „wil je't niet hebben?” Hij lacht met ver-wijkende mondhoecken en kwijnend-begeerigen blik, „geef 't mijn maar, Va.”

„Jij? Jij krijgt een drol.”

De jongen kijkt verslagen vóór zich, met in laatsten trots verwrongen glimlach. Eli vindt David nu toch een ellendeling, omdat hij geen zweem van een grapje, maar enkel hardheid meent, bij dit buitenkansje.

„Is Vader weer aan het uitdeelen?” Dat is Roosje. Zij slentert in haar arme vaal-verkleurde jurk, geelbleek tot in haar nekje, toch recht en met een natuurlijke dans-beweging, naderbij, terwijl zij nog zacht lacht om Vader's viezen uitval. Want zij is niet preutsch als Eli's zusje Jetje, op wie zij een beetje lijkt.

„Aj! 'k wou je mij óók's wat bracht, zoo'n rijke neef,” vleit zij tot Eli.

Gedrukt, door de verwaarloozing van haar eersten meisjesbloei, rekt zij, als uit een sluimer, het bewustzijn van haar dofverschoten weligheid omhoog, als in een zachte rilling van ontspanning, in Eli's nabijheid. Een dunne, breede mond, zuiver; bij het zwart van haar vader in haar kroezige haar, zijn smalle oogen met het blauw van haar moeder erin; dat verschiet in een grijze vonking onder de lange wimpers, maar de oogleden zijn beleedigd door resten ontstekings-rood in de randen. „Gojsche oogen,” noemt men ze hier, en men bedoelt „gojsch” mooi, het bewonderenswaardige van een persoonlijken blik die buiten de oogenblikks-gevoelens van het huis dringt, zooals men van gojsch-mooi zou spreken, als Roosje naar haar eigen smaak haar mooie kleeven zou dragen. Iets zachts en trefbaars in den bouw, dat doorloopt van den gelen, dunnen nek; iets dierbaars in die armoede die het moois bezodelt, maar niet aantast.

Een fijne zinnelijke krul in dien mondhoeck, als zij tot Eli lacht; een heimelijk droomen van den blik als zij zich omdraait, alsof zij een geluk met hem proefde, dien fijnen jongen van haar Oom Jankef, die aanstaande Gazzen is, en iets bijzonders is en wordt in de wereld, al heeft Vader straks ook verteld dat het nou uit is met hem: dat-ie wel van die school zal worden afgedonderd en dat het dan uit is met Jankef zijn gaiwe (trots). Een jonge die toch immers iets in zijn gezicht heeft, dat zij niet noemen kunnen, iets „rijks”, zeggen zij dan maar, tegen den spot en de afgunst in van de jongens die er bij zitten. En vandaag, vandaag is hij mooi! Vandaag staat zijn hoofd als een levende vaas, vol geheimzinnig vulsel van beroering en overwinning: het doorledene en trots bevochtene van den dag, door zijn oogen als met dofglanzende dekken afgesloten en toch nog doorschijnend getoond. Dat zijn lippen zoo vast opeen doet liggen zoodat je moeite zou hebben om hem een zoen te geven! nee, daar denkt hij niet aan, dat kun je wel zien. Roosje is nog even kinderlijk, alleen maar een graadje rijper dan Eli, die aan kussen nauwelijks denkt en zelfs tegenover Louise van der Wal daaromtrent niet eens bewust is. Hij ondergaat die streeling van het nichtje, maar iets in hem dat hij zich nog niet kenbaar kan maken, weert het af. Mautje staat met stille vereering van een glimlach bij hem: deze twee zijn de eenigen die hem erkennen hier. En merkt nòg iemand dien hang van het meisje naar haar neefje?

Oome David begint opeens zacht naar hem te grijnslachen, en blikst met goocheme oogen naar hem op. Geen dubbeltje. En de aanbidding van zijn dochter. Vijfentwintig gulden, en een oog uitgegooid van een sjykets dat hem pest (want dat heeft hij nog juist van Jankef's verhaal vastgehouden).

Uit de kamer komt de vraag:

„He-je ruzie gehad op school, Eli?”

„Och, een beetje. Niks.” Jetje durft niet verder vragen.

Maar David wil hem zijn hulde brengen met al de verheffing die de zijne is. Want hij weet wel nauwelijks meer, dat hij Eli, bij diens binnenkomen straks, bijna naar de buitendeur terug heeft gegrimd, maar hij heeft toch ook nog een beetje verplichting aan Eli. Want als hij hem niet een heel klein pietsie te goed vriend houdt, dan gaat-ie god weet, tòch nog aan het sjmoezen over die schuur, en als het gaat lekken, dan lekt het zoo in een oogenblik gloeiend naar hem toe, en over hem heen. Dus trekt hij, zonder dat hij zijn overweging anders dan in zijn gevoelens maakt, nog eens kameraadschappelijk zijn oogen naar den jongen op.

„Eli!” roept hij, en het klinkt als een noodiging, een wachtwoord van verstandhouding.

Eli ziet dien blik, van half genepen oogen; voor het oogenblik leeft er wel iets ondeugends aan. En hij knikt: begrepen.

Al brengt dat geheim iets benauwends, in het handhaven ervan ligt toch wel een krachtige bevrediging. Maar weet die halve gare wildeman dan, wat het zwijgen kost? Hij lacht verlegen en toch weer verrast op: schor en bouwend, als met het geluid van den boeman die de kinderen be-angstigt, zet David een van zijn drie liederen voor hem in. Met noten waarvan alleen de pit in de lucht komt te staan, en zoo gewis naast hun hoogte, dat het volkomen een recitatief lijkt bij een spookachtigen maskerdans van sombere zuidelijke wilden. Zijn onderkop uitgezet, de oogen schitterend van inspanning, draagt hij het toch lachend voor Eli op:

„Dáár was laatst een snij-der,
Hij was bekend in het lând van Gent
Het wàs een fiksche vrijer,
Het wàs een hupsche vent!

Hier is het mooi làà-kun
Maak me daar een pàkkie van,
Het overige is voor het maa-kùn!
Je loon dat zit eràn!”

Tot het einde toe moet Eli het aanhooren, en hij lacht steeds verlegener, omdat hij er niet zeker van is: weet die gek dan van het pak van vandaag? en is hij dan nog zoo slim dat hij daarop zinspeelt? Dat stemt hem diep verdrietig; dat roept waarom? wondende herinneringen bij hem boven, zooveel bloediger dan hij vandaag wel kon ondervinden. En hij kijkt langs David heen, den reus die zooveel plezier heeft dat hij wel zingen kan: twee regels rijmen, je deunt ze op, en dat is een liedje! Lap je n'em dat, dan bèn je toch ook zeker nog zoo min niet?

„Ellendige stommeling,” denkt Eli, en wat weet je dervan?

„Hoe is-ie?”

„Nou, U kunt zingen hoor.”

„Eli, moet je dan niet wat lekkers hebben?” de scherpe en fleemende stem van tante Jetje.

„Nee, nee, het is zoo goed hoor,” mompelt hij. Hij groet Mautje vriendelijk, en Roosje die vertrouwelijk lachend haar schouders schokt, en hij maakt zich uit de voeten. Dat is zeker; zij is lief, Roosje. En wat heeft die Oome David hem daar wee doen worden van terugduiking in den dag.

Zoet is het, om geweld te worden, om bemind te zijn. Zoet. Vrede is het, van erkenning. En waarom weert hij dan zoo alles van haar af, in zich zelf, van Roosje? Hij is hier toch een heelen tijd wel af en toe iets komen zoeken van wat hij thuis verloren had, en allen behalve zij en Mautje, bleven koud voor hem. Maar vandaag weet hij het wel. Zij is te dichtbij. Dat is geen vernieuwing. Zoo smartelijk als die kant van de zelf-uitbreiding dan op zijn leeftijd werkt, bij een jongen die het geluk buiten het huis zoekt als hulp voor het uitbouwen van het huis-geluk zelve, zoo smartelijk maar met een voelbare pijnlijke uitzetting van zijn vleesch binnen in hem, voelt hij het: dat Roosje's om-aaiing hem drijft tot hunkeren naar dat andere, naar dat wat boven hem, hangt boven zijn grond, als om hem, scheurend onder de steigerung, te doen opklauteren tegen die onwillige wolken van lucht die hem van haar scheiden: Louise Maria van der Wal, het Liefste Meisje van de Wereld. Vandaag verslagen, vandaag geweken, vandaag bloedig verwond teruggegooid. Vandaag als door luchtdruk van haar teruggeschoten: zij lijkt een stip. Vandaag genaderd, tot haar geloopt, door een drangkracht tegen haar zoetheid opgebotst. Vandaag haar liefste stem tot hem gehoord: „och jonge, nee; och jonge, nee.” Matthias, de jonges, Born, de Vaars, alles om haar stem te hebben gehoord, vlakbij haar:

„Ben je nou boos op mij?” „Och jonge, nee!” „Nee!”
Schetter het uit, over Matthias heen die in het ziekenhuis ligt;
trompet het uit, over het ziekenhuis heen.
Zing het voort, over „Geen woord meer” heen in het moord-
willige kamertje; zing het over al dat grijnzen heen, en laat
de wereld het weten hoe verrukkelijk zij is: zijn edele prinses,
door hem geheiligd in zijn aanbidding. De zwarte, de zachte,
de trotsche, de stille. De Onbereikbare. Die hem het lichaam
doet uittrekken tot de ledematen kreunen in hun sluitingen;
tot hij zwelt en groeit aan alle kanten, en uitstijgt boven zijn
vorm.
Dat, jà, dàt juist, dat kreunen van zijn pijnen, dat is haar heer-
lijkheid: van het Liefste Meisje van de Wereld, van Louise
Maria van der Wal.

NEGENTIENDE HOOFDSTUK

Die jonge," heeft Jankef tot Eli gezegd, „dat meneertje, dat toen met je bij de schuur heeft gestaan, draaien en spelen en aaien over de deur van de schuur; je weet wel."

„Marius de Bree?"

„Ja, de Bree of de Smal, nou, maar die weet natuurlijk ook van die sleutel-geschiede af."

„Jazeker."

„Jazeker, nou maar dat is erg genoeg. Die moet ook nog op een fatsoenlijke manier aan zijn verstand gebracht worden dat-ie daar niet over gaat donderjagen. Begrijp je?"

„Want anders godbewaart," spot Betje.

„Want anders godbewaart," bezegelt Jankef. „Want hier, Moeder, kan wel pjp-jap-jap! gaan staan schreeuwen over wat ze nièt weet, en wat ook nièt zoo is; maar wat wèl zoo is, mag nou eenmaal óók niet uitlekken! Want hoe het is, is het dan, maar ik wil volstrekt niet hebben dat mijn broer David in de Sjwiejenieje komt, mèt mijn schuld niet, en buiten mijn schuld ook niet, als het kan."

„Heeregod, ik heb niks gezegd!"

„Smerige kunsten," keert Jankef zich naar haar om „weet je wel wat het beteekent, om met een beetje gekraisch iemand eventjes net precies in het ongeluk te draaien? Tegen mij heb je dan al veel te veel gezegd."

„Je hebt een kat in de zak gekocht, jij," mokt zij geslagen.

„O, nee, der was heelemaal geen zak om," zegt Jankef zorgelijk.

„Nee, het was een nakende kat."

„Ja dacht je misschien dat ik nou zou zeggen dat het tòch een hermelijn was? (hij noemt flink duur bont) Boe wat ben je vervelend. Ik wou maar dat je op je tijd je mondje dicht kon houden, dat was héél wat beter. De pest heb ik deran gezien, an dat raak-schreeuwen."

„As hij het niet gedaan heeft, wat geeft het dan of ik het schreeuw?"

„As hij het heelemaal niet gedaan heeft en jij schreeuwt dat hij het wèl gedaan heeft, kun je'm nòg het Bajes in helpen. As je daar geen verstand van hebt, brul dan wat anders, as je dan toch moet en zult brullen."

Zij mokt nog zwak wat na over die „smeerlap”. Maar Eli vraagt: „Moet je die jonge spreken?”

„Ik spreken? Nee dank je wel. As je'm ziet, moet je maar op de eene of de andere manier gedaan zien te krijgen dat-ie z'n sjnaajem houdt, want het is van groot belang. Maar hier hebben wil ik hem niet, en volstrekt niet. De deuren hier draaien bèst, en wat verkeerd draait dat kan hij toch waarachtig niet met zijn schroevendraaiertje goed laten lopen. Jou weer naar school laten lopen kan-ie niet, en het oog van je meneertje weer genezen kan-ie ook niet, en al mijn miezigheid voor goed weg laten lopen kan-ie ook al niet.”

„Maar Hanna naar zich toe laten lopen,” denkt Eli, „kan-ie wel, en dat weet jij lekker niet, en het is toch nog een beetje lollig.”

Want hij heeft, na al wat in dezen laatsten zwaren tijd van hem gevergd is, een verzet in zich gekregen tegen die overmatige eischen aan de draagkracht van zijn jeugd. Hij heeft verzet tegen wat er, na al de doorleden spanningen, nog op hem wordt geladen aan angst en bezwaardheid en zorg voor de toekomst. Born, de Vaars, Matthias die in het ziekenhuis ligt, Oome David die ontzien moet en de jongens die ontwaken moeten worden; en die Amsterdamsche Rabbijnschool die hem wacht, waar hij nou maar, zoo veel vroeger dan eerst bepaald was, naar toe moet dansen, onverwacht, onvoorbereid, straks na de Feestdagen. Jawel, maar hij zal eerst nog die „twee kwartjes” van Vader eens op gaan vragen, en hij zal eens zien of er niet eens iets fijn gekst te doen valt. Ja, dat weet hij al wel: dat het moeilijk zal zijn, want hij is alleen. Maar in zijn eentje, tot niemand uitgesproken of uitspreekbaar, is hij dan ook tevreden over zichzelf. Behalve Jankef en mesjoggene Ozer die beide toch maar een deeltje kunnen kennen van wat er in hem gebeurd is, is hijzelf dan ook de eenige die tevreden is. Want zelfs Max laat hem van zich gaan zonder die volle saamhoorigheid die hij meent te mogen eischen van een vriend, en waarbuiten hij immers in de vriendschap een onuitwischbare en voortvretende bederfplek voelt ontstaan, die toch geen oogenblik van den omgang meer gaaf en blij kan laten.

„Het is nou eenmaal zoo gebeurd, maar het had ook anders kunnen wezen.” Zoo Max.

En: „Wat zal ik er nou van zeggen, kerel. Het is natuurlijk altijd verkeerd, om met zoo'n zwaar ding te gooien, maar ik begrijp natuurlijk wel dat je getart bent.”

En: „Het is verdraaid jammer dat je niet gevraagd hebt, van wie dat pak dan was; dan had je 't niet aangetrokken; het is natuurlijk voor die lui verdomd gek, dat is nou eenmaal zoo: dat jij dat pak aan had. Ik zeg niet dat ze daarom het recht hebben om jou te pesten; dat is altijd gemeen, als je toch niks beters hebt. Per slot geeft het niet wat je an hebt. Voor mij niet. Maar voor die lui hadt je beter moeten oppassen, als je ze toch kent.”

En: „Onverantwoordelijk van je vader om het je mee te geven naar school: hij kàn het weten. Ik weet zeker, als wij in die omstandigheden waren, dat Ro mij dat vast niet zou laten aantrekken zonder me te waarschuwen. Nou zit je dermee. As je die vent een tik hadt gegeven, al was die nog zoo hard aangekomen.... maar dit zullen ze je altijd zwaar blijven aanrekenen. Ja, *ik* geloof natuurlijk dadelijk dat het een ongeluk is, als jij dat zegt. Maar het was véél beter geweest, toen ze je eenmaal vasthielden, dat je maar berust hadt, als je eenigszins had gekund. 't Is voor jou ook beroerd. Maar voor hem ook? verdikkeme, geen pretje, je heele leven met één oog te moeten rondsjouwen? door zoo'n vechtpartijtje?”

Dat kost inspanning, om je aan die onzijdigheid te onttrekken, als je weer alleen bent; de inzinking van de vriendschap die al die woorden beteekenen, te vergeten, en tot je eigen meening over het gebeurde weer in te keeren. En dan vindt hij, zoo schijnbaar gelijk aan Max' uitspraken, en toch zoo in de diepte heel en al verschillend, zijn voldoening terug, die hem van die verflauwende, verlamdende, ja haast bevuilende te-leurstelling weer vrijzet: in alles wat achter hem ligt, goed gedaan, behalve in één ding, *en dat heeft niet anders kunnen zijn*. O, hij weet wel, in dat zoeken en dringen in de telkens weer zich aan hem opleggende voorstelling van dat oogenblik, dat er een haast niet te pakken verband leeft: tusschen den sleutel, zijn eigen sleutel van den zolder, en zijn wil. En tusschen den sleutel en het oog van Matthias. Want alles, alles weet je, (en daarin ben je niet anders dan iedereen, want iedereen weet alles). Je wist dat hij den sleutel in zijn gezicht kòn krijgen, en dus ook in zijn oog. Maar je bent begonnen iets te doen dat allang in je bezig was, en dat in je aan den gang is gebracht, en je kunt niet terug. Je wou misschien nog net even stoppen, maar dat kon niet meer; je kon niet meer tegenhouden dat er iets gebeurde dat je niet meer *overzien* kon. Je liet iets los van jezelf dat je niet meer in je macht hadt, en alles kon gaan gebeuren buiten je wil om; je zou opgelucht

zijn geweest, als het goed was afgeloopen, en dat liep nu *niet* goed af. Dat is het wat drukt, en wat een vlek blijft aan je, en het altijd zal blijven. Matthias had flink pijn moeten hebben, en dan genezen moeten zijn. Zoo denkt hij. Maar iets goeds is er ook gebeurd, in hem, in Eli. Een daad gedaan; Louise aangesproken, zich gemeten met Matthias, en Matthias en de jongens leeren kennen. (En de Vaars, en Born, daaraan denkt hij niet.) En Matthias heeft zooveel plezier gehad. Hij heeft te veel plezier willen hebben, Matthias. Hier denkt Eli met wrok aan Matthias; het lijfelijke overheerscht. En weer zoekt hij in den loop van het ongeluk: natuurlijk, Matthias zou hem hebben neergeslagen, als de jongens hem niet om het lijf hadden gegrepen; als ze hem tegen Matthias hadden laten uitwoeden. Maar dan was het immers „eerlijk verlies” geweest, en hij zou wel verder met rust gelaten zijn, omdat Matthias toch ook zijn portie had gekregen, in die woede. Het is de schuld van de jonges die hem grepen, nadat ze hem eerst tot dien uitval gedreven hadden. De schuld van die jonges is het, die hem niet eens konden gunnen, dat Matthias uit dien aanval zelfs maar één harden stomp zou krijgen: die hem het recht van die wanhopige woede niet eens gunden.

En nu, nu zijn alle jongens koest geworden. Op school, waar hij een kort bewogen afscheid van Gallé kwam nemen in het Hoofd-kamertje, mocht ook Otje Berghuis even bij hem, en die vertelde dat de vaders van de jongens aan alle rooftochten en alle Mexico-spel een eind hadden gemaakt, en hen aan het werk hadden gezet onder harde bedreigingen met inhouden van geschenken en van vacantie-reizen op Kerstmis. En ze waren allemaal braaf aan het werk, alsof er met een zekere Eli Leefmans nooit hier iets gaande was geweest. En als Matthias terug zou komen, smoesde Otje wijs, zou dat met die van hetzelfde laken een pak zijn. Matthias wordt ook braaf: dat had zijn vader de Vaars verzekerd. En Eli voelde dat hij buiten de aandacht werd gezet. Dat alles voor niets geleden scheen; dat men tevreden was, dat hij hier niet meer bestond.

Opeens merkte hij gister dat hij langs het ziekenhuis liep waar Matthias ligt. Hij keek de buitenmuur aan, hij wilde het matglas van de vensters doordringen. Hij heeft naar de deur geloerd, bij de gedachte, die zwaar in hem zonk, aan den jongen binnen die misschien wel schreeuwen moest van de pijn, of de lippen stukbijten om niet te schreeuwen; en die daarbij nog maar één echt oog zou bezitten, voor zijn heele verdere leven. Dat hoeft niemand hem te zeggen; wie er zijn mond voor tot

hem opendoet, tot dien zegt hij „verrek”, want dat weet hij zelf. Op dat oogenblik was Matthias hem na; geen slachtoffer van zijn misdadigheid of kwaadaardige onvoorzichtigheid, maar een jongen van zijn klas die een ongeluk heeft gekregen: door hem, maar dan alsof hij het hem spelend had toegebracht. En om niet naar den ingang te aarzelen en naar hem te vragen, moest hij zich goed rekenschap geven van de gevolgen. Een oog uit, een oog heelemaal weg; dat is de strop, de slag voor Matthias, en ook voor hem. Dat is het Ongeluk; dat is ook het onbegrijpelijke eraan, het eenige waarnaar je telkens weer opnieuw in je verbeelding staart, en dat, buiten je volging van al de deelen van die gebeurtenis, er toch op neervalt, en alles een heel anderen, ontstellenden afloop geeft.

Maar vijftig stappen het ziekenhuis voorbij, is langs de rivier een klein plantsoen aangelegd; de late rozen roken er nog diepzoet in de ochtendstilte; de wind die over het water streek, nam in een zucht de zachte verrukkelijkheid van die rozen mee naar hem op. En toen hij stilstond, met die zuiverende zaligheid van geur in zijn neus, en met zijn opengaande oogen over het breede licht van de zachtstroomende rivier en de weilanden van den overkant, toen schreide hij bijna.

Hij dacht maar één ding: dat achter hem nu dat alles lag van zijn doorleden lot: Matthias, ja, en de school, en de stad met al hun uitspraken over zijn daad: de Joden die eischten dat hij het gewild had, en de Christenen die hem kwalijk namen dat-ie het ongewild gedaan had. Dat wist hij. Maar daarbij: dat het leven hem in licht en geuren toestroomde, en dat het leven ontzaglijk was. Dat hij jong was, en dat hij wilde leven, leven, gelukkig zijn, en een beetje vrij, een beetje zooals hij het zich altijd gedroomd had, eer men hem die vrachten van plichten op zijn hoofd, aan zijn nek, langs zijn armen en beenen gebonden had: plichten om te leeren, en plichten om op zoo'n school te gaan, en plichten om de heiligheid van het jeugdhuis te beschermen tegen een bende schaapskoppen die enkel naar je kleeren kijken, en plichten om met een pak uit het huis van Louise van der Wal de school in te loopen, en plichten om je vader te sparen die het je maar laat aantrekken en die zelf met de vodenkar bijna dwars tusschen de jonges doorrijdt bij wie je je mogelijk moet houden. En dan nog plichten om Oome David te ontzien die zijn gegapte sigaren voor de oogen van de jonges neerlegt; en eindelijk, als

alles spaak loopt, als je gepest bent door dat huilende schaap-gedierte, en al met een bebloede kop op de keien gelegen hebt: ook nog oppassen dat je Matthias zijn oog niet bezeert. Dat alles ligt achter hem. En nu is er het oogenblik, het goede oogenblik, opeens, hier, aan het lichtende, loopende water, bij de suizende boomen van het plantsoen en den geur van de rozen, waarvan je niet weet hoe je dien wel moet grijpen en tot je nemen om hem altijd bij je te houden, dien geur als een bundel boodschappen, uit alle bloemen samen in je gedrongen, van elke bloem dezelfde boodschap. Met een bogenden sprong, sproeiend, komt zij tot je, de boodschap: „wij zijn er, jij bent er; versta ons, hier, onder de groote suizende kruinen van de boomen, in het vriendelijke gras, in de lichte lucht, bij het blanke, loopende levende water. Vergeet ons niet, vergeet ons nooit meer. Het is zoo: de liefelijkheid van het leven bestaat!”

En hij wist nu, dat hij vrij was; weggejaagd, maar dan toch losgelaten van school, *vrij*. En nog iets wist hij: hoe dan ook en vanwaar gekomen, en met hoeveel pijn ook belast, maar dat hij verliefd was; dat hij nu zoover was met zijn aandacht voor het Meisje, dat hij zich verliefd mocht noemen, verliefd op Louise Maria van der Wal. Dat kon niemand hem beletten, om tot zichzelf met gelukkigheid te zeggen dat hij verliefd was; dat kon niemand hem ontnemen, dat hij zich nu zelf het recht gaf van den volwassen verliefde om haar zoo voor zichzelf te noemen: „Liefste (Liefste!) Liefste, Liefste, Liefste, het Liefste van de wereld. Duizend, duizend maal, in gedachten, dat woord in de wereld te roepen, het uit je lijf persend op te stooten in de lucht: Liefste, Liefste, een blinkenden stoot van ombuigend staal. En wat weet je niet? Je weet waar hij gaat, de stoot; je weet dat je hem omhoog gooit, en hem hoog, neer laat vallen boven op den top van een blinkenden berg van alle Liefste-roepen, van alle blinkende, ombuigend neergevallen Liefste-stooten. Je weet dat je hem er bovenop slingerd, dat je niet tevreden bent, dat hij nog veel hooger moet en, alleen, er naast en er boven blinkend moet rondslingeren; en je weet ook dat het dan nog te veel lijkt op alle Liefste-roepen van alle anderen, en dat hij er heelemaal niet zou moeten zijn, maar dat je het nu niet laten kunt omdat het toch ook nog sterk is, en omdat het zoo verrukkelijk is.

Weg Rabbijnen-cursus; meer dan een week vrij, volkomen vrij, met toestemming van de heele wereld vrij. De oogen voor de toekomst stijf gesloten, wil hij die week nemen alsof het een

kostbare belooning is voor al wat daar achter hem ligt. Zoo wil het dat „Oogenblik” van dien ochtend, en hij verstond dien wil. Straks, eerst om de stad, dit heerlijke water langs, en dan dwars door de stad zelf heen loopen, naar huis om te eten als een prins die van zijn wandeling komt: gebraden vleesch, van de verzekering, dat hij straks op het vuur heeft zien staan. Van Betje: weg narigheid van Betje; andere kant op kijken; het vleesch ruikt goed, andere kant opkijken, ooren dichthouden tegen haar dierlijk gesmak, en het braadvleesch vreten. De blikken van de menschen of de jonges eenvoudig niet voelen om zich heen, en alle neiging tot beschuldiging wegdringen: om zijn loon, zijn volle loon te nemen. Want als hij, hier achter deze zing-plek, deze rozen-aan-het-water-plek onder de boomkruinen, de wereld ginds in het gezicht ziet, dan ziet hij in dat gezicht een wil, waartegen hij lust heeft het op te nemen. Dan ziet hij een wereld-gezicht dat hem dom staat aan te kijken, alsof dat alles wat zij hem heeft voorgezet, haar regelmatig uitgereikte levenrantsoen was, en denkt dat hij nu zeker gereed staat om verder te gaan, en zich dat door haar precies zoo verder te laten opdienen. En hij begint te merken dat een tegenwil in hem bezig is, en dat een nog onduidelijke stem in hem begint te mopperen: dat zal niet gaan. Want het is nu voorloopig mooi geweest. Hij heeft nu wel zoowat alle uitspraken over dien ontzettenden dag gehoord, die er voor hem te hooren vallen: alle tantes en alle oomes, en alle bereikbare gemeente-leden, bij wie hij op Zondag-morgen bij vader of voor vader het „Gewwre-geld”, de contributie voor de Joodsche Genootschapjes, komt innen. Vader's neven, Simon Katz en Jole Katz, die eerst glimlachend verwonderd naar hem kijken: „Jaa? aanstaande Gazzen of Raaf (opper-rabbijn)! Laajnt alle weken in Sjoel! van Jankef! dat moet je niet zoo min rekenen!” alsof hij een scherpe maar fijne daad heeft gepleegd, aan Jankef's dom-, maar zoet-vereerde bloed eigen. Maar die dan verstrakken en dan zonder eenig onzag voor zijn vrees gaan zeggen: dat hij er misschien toch last mee zal krijgen, en in dat geval, bedoelen zij onbewust, zullen zij machteloos staan en hoogstens met een gulden of met een kwartier loopen kunnen steunen. De vrouwen, uit de Achterhoeksche Mediene (buurt) staan er schuin-oogend bij: aan een vreemd kind is altijd wat vreemds; heeft men tijd om daarover na te denken? Haar broertjes vochten in haar meisjestijd ook wel tegen de Christenkinderen, maar niet in die wereld. En er is toch nog altijd iets „men kan niet zeggen” 's

aan zoo'n jonge. Al zijn ze dan goeiiger, in hun bloedgevoelens dichterbij: de uitkomst van hun houding is toch niet veel beter voor hem dan die bij de van Raalte's, waar Rosa, een eind achter Max, maar in dezelfde richting van hem verwijderd, zoo enkel over Matthias' verlies spreekt, dat hij duidelijk voelt hoe zij op zijn zeldzame scheefheid van wezen alle schuld zet. En waar Stella, bij wie achter lippen en jukbeenderen altijd de lach te wacht staat, tot haar zuster droogjes spot: „Ja, wat heeft-ie nou heelemaal gedaan? enkel maar toen-ie wegging, de sleutel inplaats van onder het raam, dóór het raam naar binnen gegooid!” En dan trekt zij een scheeven mond en schiet in een lach, een lach die aardig zou kunnen zijn, als het niet zoo luchthartig wegvegend tegen hem ging, zonder boosaardigheid, en zonder aandacht: „'t Is me een tiep, hoor!”

„Nou,” zegt Rosa rood, „'t is voor allemaal akelig; maar ik kan me voorstellen zie, dat de vader van zoo'n jonge verontwaardigd is. Want het is toch verschrikkelijk, zie?”

Bij Herman en Ozer moest-ie ook zijn voor Vader, en overal is het bekend. Klaartje de Jong heeft maar drie kleine aanmerkingen: één op de jongens dien zij beenen en armen afvloekt; een op Jankef, die zijn zoon, om hem Rebbe te laten worden, op zoo'n smerige sjmad-school doet, en een op Eli die er elken morgen heen gaat en er maar steeds van de ladingen spek vóór zich zit te zwelgen. Als deze drie deelen van de menschelijke aarde-bevolking vandaag gesteenigd zouden worden, zou zij voor vandaag misschien tevreden, en misschien ook niet tevreden kunnen zijn; maar zij zou in elk geval tot morgen haar inquisitie-blik binnenhalen en het Joodsche Krantje nemen om verder nog wat klein werk af te doen.

„Een zeldzaam buitenmodel van een vrouw,” zegt Jankef, „brandstapels moet ze om zich heen hebben, die vrouw. Een complete *Catarina van Rusland* is het.”

Rachel, de onder-ketterjaagster, met haar ronderen kop onder haar blauwzwarte plakje haar als een muts met kwast, bijt Eli met gloeiende oogen toe, dat hij niet moet zeggen, zooals ze gehoord heeft, dat hij het niet gewild heeft. Want dat is laf. Nou-ie het gedaan heeft, moet-ie er ook rond voor uitkomen, dat-ie het vuile sjalf twee oogen hadt willen uitgooien, maar dat-ie er maar per ongeluk één heeft geraakt.

„Alles is goed,” vindt Fie, „zooals God het laat gebeuren; het is erg, maar als-ie zich ja niet geweerd had, (achter adem in één overmoederlijken hartstocht door) hadden ze'm met z'n allen misschien de andere week een ongeluk laten krijgen, of

hem aangepakt en godweet en godbewaart zijn hoofd met z'n allen net zoo lang in het water gehouden (met duim en wijsvinger toont zij dat) tot z'm vermoord hadden."

Alleen mesjoggene Ozer heeft hem den dag daarna met gezang ontvangen. Als met lijfelijken honger haakt hij zijn ongeplaatsten socialen hartstocht op alle onvolkomenheden van de wereld, die zijn heete smidse vol bezielde maar vormlooze rompen beuksel, niet opneemt in haar ordening.

Eli vond Ozer echt, ja aanbiddelijk.

„Daar is-ie!" riep-ie al dadelijk. „Hoho! Hoha.... Daar ging een knaap uit het huis Lagmi, wiens naam was Jisjaj, en hij gewon een zoon, en zijn naam was David: Koning van Isrel! waar is de slingersteen?"

Ozer stond in al zijn kracht-ruimte; hij was enkele uren tevoren bij zijn minnares geweest, de zoete lange zeemansmeid, die op haar wijze, zichzelf en den korten maar vulkanischen minnaar op twee weken gedwongen scheiding tengevolge van het aan wal zetten van haar man door de Stoomvaart-Maatschappij, gewroken had. En nu was zijn kop als een kamer vol nieuwe zuurstof, en bij den zuiversten stand van zijn ongelijk span-vermogen, was hij voor al de eigen mildheid klaar. Eli waagde het op een zeldzame geefscheit; hij plantte zich rustig en vriendelijk voor den nar, keek hem strak aan, haalde zijn zwaren sleutel uit zijn broekzak en hield die op de hand hem voor:

„Hier. Slingersteen."

Hij wist wel wat hij er mee toonde: het Geheim.

Maar dat is toch tegen Ozer's spot of misvatting bestand. Want het is het beste van Ozer zelf; hij kan er zich nog niet heelemaal van hebben afgewend.

„Een sleutel?" en Eli zag hoe de opwinding steeg in den kerelskop; „Wat voor sleutel is dat dan.... Is het daarmee gebeurd?"

„Sleutel van ons, van onze schuur."

„De sleutel van onze schuur? (van Jankef's schuur, jammer; maar dat moet-ie nou maar even vergeten) De sleutel van het Huis Isrels? Adenommegod!" praat Ozer stil, „de sleutel van het Huis Isrels...."

Hij tilt zijn stemkracht en zegt met wellust, met een geluid dat zich uitbreedt en staat, en zonder adem-pauzen:

„De Filistijn nu stond en lalde en hoonde de God van Isrel."

Eli bleef staan. Hij wendde zich ook niet af; hij knikte aanstemmend Ozer toe, die met een lach enkel in de glinsterende oogen, een verband met Jankef's jongen als met niemand ooit

beleefde. Want hij voelde zich door den jongen aangedreven en kon zich niet meer spottend keeren.

„Heb je met die sleutel gegoooid?” bijt hij, „heeft dat sjalf je dan niks gedaan?” (Nooit nog zooveel woorden van Ozer tot Eli.)

„Hij heeft me eerst op zij gegoooid.” (Gevaarlijk verband met Ozer. O, o wat is het moeilijk, iets uit de eenzaamheid mee te deelen!)

„En toen?”

Eli moet tegenzin overwinnen. Hij wil het nu eens: het moet kunnen. Je moet toch met de menschen samen kunnen zijn.

„Toen heb ik'm een stomp gegeven.”

„En toen....”

„Toen heeft-ie mij op de grond gegoooid.”

„En toen heb jij'm de sleutel....”

„Toen wou ik op'm toevliegen.” (Laat ik nou maar denken dat het een ernstige oome is; misschien is het nou ook zoo wel goed) „maar ik werd vastgehouden.”

„O, je werd vastgehouden.... En toen heb jij gegoooid op de bonnefooi....”

„Toen heb ik gegoooid.”

„....Ben ik een hond, dat gij met een stok op mij afkomt? En hij vloekte David bij zijn Goden en hij hoonde de God van Isrel.”

Eli knikt.

„Nar!”

„Gij treedt mij tegen met zwaard en knots maar ik treed U tegen met den naam van den Eeuwige der Heirscharen van den God van Isrel die Gij gelasterd hebt.”

Eli knikt. Ozer's dikke lippen mishandelen de scherpe kanten van de woorden; maar vriendelijk is hij nu, en in zijn speelscheid: een kerel!

„Gek!”

„.... Toen nu de Filistijn zich opmaakte en David tegentrad nam David een steen uit zijn tasch....” (Ozer staat hier met geheven hoofd en met plettenden drang het beeld voor zich uit te zetten; allen zien verborgen naar hem op, behalve Fie die glimlacht om het verband, want Eli drijft hem aan met wijde oogen beneden hem) „en slingerde die naar den Filistijn. En zie hij trof de Filistijn in het voorhoofd dat hij viel. En hij viel voorover, op zijn aangezicht ter aarde.”

„Stapelgek is-ie! Haal de dokter!”

Eli knikt nog eens.

„Ik zal sterreven,” hijgt Ozer met flikkerende oogen, „het is grootsch om te verstaan — de harpen behooren er van te tokkelen — het zal door de dichters bezongen worden — de volkeren zullen het hooren en zich verbazen.... de natiën zij zullen staan als stom geslagen.”

„Gek! Hoor die gek! We krijgen storm!” Rachel schiet er van in een schoklachje.

„Ik zal sterreven ik zal doodvallen het is een wonder van God.... het is het woord van God dat hij met zich mee-draagt en hij doet er wonderen mee. Hij zoekt een wapen, naakt is hij.... de sleutel van het Huis van Isrel neemt vleugels aan en de vijand valt voor God's aangezicht.”

Hij let niet op het schreeuwen en lachen en den gram van Klaartje de Jong. Hij laat zijn woorden loopen, als in een wolk van vervoering, uit den Pentateuch opgeroepen, in een vluggen maat als van snelle loopvogels; nu en dan staan zij, en vloten weer, koppelen vol-oepengedrongen, en schieten weer vrij.

„Ik zal sterreven in vroeger eeuwen zouden ze 't bezongen hebben, het is een leegende.... het is grootsch voor de oogen van Jacob, een wonder voor het gezicht van Isrel.”

„Hou je nou haast op, gek?”

„Sjykets (de jongen) heeft toch niet gelasterd, gek?” roept Klaartje, „hij heeft hem geplaagd! Kwajonges onder elkaar!”

„God niet gelasterd? weet je veel!” minacht Ozer met opgetrokken neus, zoo hoog dat hij heel het bovendeele van zijn gezicht daarmee tot het masker van een bitteren Faun maakt; want zoolang er brood en vleesch en koffie en koek is, is buiten zijn vergiftigende verscheurdheid om de wereld en zijn onttrekking aan haar, niets zonder spel bij hem. „Ooren hebben zij en zij hooren niet! gebiedt de vrouwen achter de pakke want het woord des konings verontreinigen zij.”

„Heeft-ie God gelasterd? Zeg Eli?”

Eli blijft in zijn ernst bij Ozer.

„Hij heeft mij gelasterd.”

„Waarmee dan?”

„Dat kan ik niet zeggen.”

Nu kijkt ook Herman schuin naar Eli op.

„En ben jij dan God?” dreigt Klaartje, „ben jij dan soms Kodesjborege?”

„Hij is toch zeker de dienaar van Kodesj Borege?”

„Dat is de vraag nog,” gromt Klaartje's mannenstem schor in de diepte, „maar men moet zoo iemand niet prijzen die zooiets

gedaan heeft en het niet vergelijken met de Toure (Thora), want wat in de Toure staat dat is heilig, en wat een kwaad kind doet dat moet gestraft worden. Een flink pak slaag had-ie moeten hebben, hij, waar de jonge bij was, niet om de jonge, maar om zijn pertaligheid. Omdat de kinderen tegenwoordig maar doen wat hun in het hoofd komt. Dat is anders als prijzende woorden en Kodesjborege en David Hamyleg (koning David) erbij halen."

„Heeft-ie dan de jonge juist niet veel te veel eer aan gedaan?" vraagt Herman die ook het zijne er van hebben moet. „Heeft 'm toch zeker tot koning gezalfd?"

„Wat?"

„Jazeker! Heeft-ie 'm niet tot koning in het land van de blinden gemaakt?"

„Hoor! Daar spotten ze mee! Een garp (schande) is het! Misschien ja worden onze ruiten er morgen voor in-gegooid!" gokt Klare de Jong lukraak, zoodat Herman weer hoont:

„Ja misschien keurt de keurmeester straks twintig kalveren derom af!" Hij ziet valsch rond en lacht.

„Hij is toch goed," lacht Ozer. Herman, die de vertegenwoordiger van de zaak naar buiten is, is de eenige dien hij te goed vriend houdt. Terwijl Eli zich los wil maken, besluit Ozer:

„Naar mijn idee heeft-ie zich buitengewoon gedragen. Het was puik-puik. Zonde en jammer voor een zoon van Jankef."

Eli kan, in het verband dat nog sterk staat met Ozer, die bedervende gewoonte-lafheid niet dulden. Als hij zich voor dit betere oogenblik bij den gek heeft aangesloten, voelt hij zich sterk tegenover hem, en zal die hem in zijn minderwaardigheid eens niet ontgaan. Hij keert zich plotseling weer naar Ozer om, als een kracht, vertrouwelijk maar over hem heen. En zoo brengt hij zijn blik in diens oogen, bestraffend, uitnoodigend tot eerlijke overgave, maar zoo vol vriendelijkheid, dat Ozer's valsche uitval in een verlegen glimlach bezwijkt. Meer kan Eli niet vergen. Hij keert zich weer om.

„'t Is ommers juist de sleutel van Jankef's huis," zegt hij zacht, in die vriendelijkheid.

„Zal ik sterreven," mompelt de nar, „het is een puike-puike, ich mosz ém — kom's hier jongetje!"

„Zing je op het Sjoelfeest?" vraagt Rachel.

Eli knikt.

„Mag in het geheel niet," bromt Klaartje de Jong, „iemand die zoo iets gedaan heeft, mag niet bij God voorgaan, voor de Kille. In het geheel niet."

„Mag David niet voorgaan als-ie Goliath verslagen heeft?”

„Laster niet, gek! Het zal je gestraft worden!”

„Hier!” Ozer haalt iets diep uit zijn broekzak: een grove vuilblauwe katoenen beurs, en zoekt erin. Een gulden! Een harde zilveren gulden!

„Geld aannemen omdat men iemand een oog heeft uitgeslagen, dat mag men niet van God. Kijk dat an! dat moet Rebbe worden!”

Eli kijkt geschrokken op. Bedoelt hij het dan zoo? Dat kreng van een Tante Klare geeft er een andere beteekenis aan. En maakt hem zijn gulden ook nog onveilig.

„Ik, ik....” stamelt hij. „Wat is dat nou?” naar Ozer, en in het rond met een blik om hulp. Fie wendt met schouderschokkende instemming haar hoofd af, en Herman stiklacht zacht, om Eli's benauwdheid.

„Een krummel een ongeluk,” roept Ozer boos, „dat ik het zoo heb bedoeld, of dat hij het zoo bedoelt; vuile smerige verdachtmakende praatjes voor een ánti-semiet en een Pruisische Jonker.”

„Dan zou'k 'm niet aannemen,” zegt Eli tot Ozer.

„Krummel een ongeluk dat ik'm weerom neem! Het is uit vriendelijkheid en niet anders!”

Eli raakt Ozer's schouder aan. Die lacht verlegen. Hij heeft bekend, weet Eli nu, waarvoor de gulden is, al valt het hem dan zwaar. En Eli gaat schatrijk weg, met zijn gulden en zijn voor vandaag veroverden pracht van een gekken Oome Ozer.

Het is moeilijk onder de menschen precies zoo te handelen als je eigenlijk wil. En staan de anderen hier ook al niet klaar om hem af te vallen? Hij weet dat Ozer hem verlokt heeft tot een zwakheid. Hij bezit geen rijpheid om het in de zuivere schatting van een woord voor zich vast te stellen, maar hij voelt het: dat Ozer hem tot een ijdelheid heeft gebracht. Voor hem is niet de ijdelheid een vertoon van deugd naar buiten, maar een spel met den ernst naar binnen: een omloop in den rechten weg, een verloochening van de degelijkste bevrediging van de eierzucht, voor het beleven van een oogenblik plezier: een ongeduld. Want al zijn daden gaan van eierzucht uit: zijn deugd is geen andere dan dat hij voor die eierzucht steeds solieder, steeds blijvender doelwerk zoekt.

TWINTIGSTE HOOFDSTUK

En zoo weet het de heele stad. Hij vreest de vele vrienden en kennissen van Matthias; hij komt alleen in de schooltijden in de straten, en zoo zoekt hij een beetje warmte bij de gemeentelijke-muziekuitvoering op het marktplaatsje voor het volk. Daar is een geest waarin hij zich nu wel voelt te kunnen wagen; de jongens van de scholen der welgestelden komen er niet, zij hebben hun eigen muziek-sociëteit. Hier op het plein rondom de verlichte muziektent is het zeer zeker ook gevaarlijk voor zijn rust; maar hij is extra voorzichtig; hij wendt al zijn kunst-grepen aan om geen trekpunt van de aandacht te worden: hij kijkt, als hij voelt dat blikken zich aan hem hechten, naar den grond, naar de lucht, naar den dirigent in zijn schutterij-uniform, en vooral ook naar een opvallend wezen onder de menschen, en dan is men wel van het uitzonderlijke afgeleid en tevreden. Eerst is er de volle vreemdheid van dat plein vol menschen, en de muziek die je nog niet kunt pakken; er zijn wel enkele maten die je treffen, maar het geheel van het spel sluit bijna nergens op zijn verheffing aan; grove manhaftigheid en triestige verlatenheid zendt al dat koper uit, en aan de waardeeringen die hij bij de van Raalte's opvangt, weet hij wel dat het om gevoelens gaat die in kleine, ja valsche geestdriften monden: roode koonplekjes en oog-glinsteringetjes bij Rosa, en studenten-vroolijke of braaf-ernstige instemminkjes bij Max, en het onhandige na-deunen van de wijzen door Hanna. Ook al doet hij mee omdat het alles is wat hij hier ontmoet: zij drukken hem, en hij weet wel dat hij den wil, maar, behalve dan de Sjoel-muziek, geen vorm bezit om er boven uit te stijgen. Daarom kan de schutterij-staf hem wel bezig houden, maar niet ontroeren, ook al zoekt hij daarnaar en tracht hij het zich nu en dan op te dringen. Het is ook moeilijk, lang achtereen bij de luisteraars te blijven staan, want dat zijn de ouderen, voor wier berustende levens-tamheid de uitvoering een bewonderenswaardig spel van vaardigheden is; de uitkomsten beelden een leven dat onwerkelijk staat, en waarin van hun eigen gewaarwordingen alleen de Zondagsche gevoelens zijn terug te vinden. Maar zij, en de enkelen achteraf zijn toch de eenigen, die voor de muziek hier zijn; vlak achter hen wandelen de jonge paren, de kalme vrienden, en de keurige vriendengroepjes, en die dammen voor de eerste rij het schaam-

telooze tumult in van de opgeschoten jongens en meisjes die samen onder schreeuwen, giechelen en gillen, knepen en grepen, een rennende liefde-jacht spelen, en steeds blind-schuldig tusschen de wandel-rijen tuimelen, waar zij met woede, als brandende stukken hout, worden teruggegooid. Eli heeft altijd eerst de spanning te doorstaan van tusschen de menigte te zijn; het is of een wind even beklemmend door hem heen vaart; vanavond moet hij aan het oogenblik buiten school denken, vlak voor het gevecht met Matthias, toen hij wilde vluchten. Even die angst door je heen laten gaan, en dan word je wel stevig. De meiden en de jongens die ze achterna zitten, zijn natuurlijk wel lollig jong; „zoo sjeuige sallemander! Hoè-oe God, kom mee! daar komt die zwillekop weer an!” maar hij kan niet begrijpen dat zij zoo ongevoelig zijn voor de ergernis van al die andere menschen hier; want zij kennen die ergernis, stuiten er op, onderdrukken hun giechelen en gillen een oogenblik, en gaan toch weer zoo rauw-gulzig verder alsof zij alleen op het plein waren. En altijd blijft de verontrustende zekerheid voor hem, dat hij bij geen enkelen groep zijn plaats heeft: te jong voor de luisteraars en de wandelaars, te rustig van doel voor de uitgelaten jeugd; geen enkele vriend. Een vreemdeling; pas tevreden als hij alleen is; elk verband met anderen is maar een spelletje. Ja, Siegfried Bloch heeft lak aan de vijandschap; hij loopt met een meisje. „Wat?” zegt hij met zijn laatste schichtigheid als hij haar aangeschoten heeft; hij kijkt om naar een jongen die hem zijn hoed wil afslaan, sluit zijn oogen en grijpt zijn hoed vast, kijkt naar den jongen om en stapt met zijn korte O-beenen, zijn gatje achteruit, weer brutaal naast het meisje voort: hij weet er zich wel door heen te slaan; zijn kleeren zijn goed, hij heeft flink zakgeld en een driestheid die zonder eenige onderbreking voor de indenking van de anderen, op elk doel sloom maar vastbesloten afgaat. Eli begrijpt ook niet al is Siegfried dan ook twee jaar ouder dan hij, wat hij daaraan heeft, met zoo'n meisje te loopen, elken uitgangsavond met een ander meisje desnoods, enkel om na een uur kletsen gauw te gaan zoenen in het plantsoen, en dat in alles zoo duidelijk te laten merken. Onder zooveel meisjes elk aardig gezichtje goed te vinden, dat vindt hij afstootend, daardoor is het of Siegfried Bloch voor hem stinkt. Hoe kun je nou niet één verrukkelijk meisje eruit kiezen en daarop verliefd zijn zoolang als het mogelijk is? Daarin is Max van Raalte toch dichterbij hem, al is hij wel te vaak verliefd, en niet hevig, en enkel op van die poppetjes. Zeggen

durf je het niet. Maar denken: Godver, *wat een jonges eigenlijk.*

Eerst schrikt het hem even op, eer hij het een bevrijdinkje vindt hier: Marius en Hanna, in de volheid onopgemerkt. Marius doet hier volks mee; vroolijk pratend maar rustig, beent hij naast het meisje tusschen de wandelaars; de enkelen van zijn kring die hier nog komen luisteren, loopen ginds aan de overzij van het binnenvaartje, heen en weer voor de goed-verzorgde huizen der hunnen.

„Maar jò,” zegt Marius met ernstigen nadruk, „dat moèst vandaag of morgen immers spaak loopen met die idiote troep daar bij jullie. 't Is verdomd jammer voor de vent, zoo is 't niet. Maar jij hebt ook heel geen ziertje schuld ook. En het is toch feitelijk, als je 't goed beschouwt, een lafheid van Heideman? om voor die Mof weg te kruipen? Daar heb je nou heelemaal geen kijk op, vin je niet? op zoo'n Heideman? Ik bedoel dat verwacht je niet van zoo'n kerel toch? dat-ie zoo in z'n schulp kruipt voor zoo'n nonsens-eisch wil ik maar zeggen?” Hanna lacht tot Eli en neemt zijn arm, om de feestelijkheid te onderstrepen van het goede verband tusschen haar broertje en haar knappe lange jonge.

„Maar hij gaat de ouders rond met een lijst.”

„Och ja nou.” Marius' hoofd draait boven hen beiden uit als de top van een verontwaardigd figuur. „Maar als je toch een kerel bent die feitelijk in z'n recht staat, dan zeg je toch: nou doorzetten?”

Hij wendt wijs zijn hoofd af, en Hanna, met een verrukten lach, schudt Eli's arm: „Nou broer, dat wist je niet hè? der zijn nog wel lange jonges die er zoo over denken?”

Haar plezier groeit nog als Eli voorzichtig namens Jankef vraagt, niet van den sleutel te praten, dien hij vernieuwd heeft, omdat het niet bekend mag worden dat er nog een andere bestond. Hij kan het niet uitleggen: „later,” zegt hij, „ik kan het nou nog niet precies zeggen, gerust niet.”

Marius begrijpt niets anders dan dat er wel een of ander goochemigheidsje achter zal zitten, maar hij nikt vertrouwelijk: „Ja, toe maar, in elk geval hoe het ook is.... ik kan m'n smoel ook wel houden; al zou je 't me ook allemaal vertellen, nòg wel,” lacht hij met oolijk-scheeve oogen, zoodat Hanna hem aanbiddelijk vertrouwd vindt.

En Marius voelt nu het verband van hun drieën nog uitgebreid tot Hanna's vader. Ja, hij voelt (behalve met een randje benauwenis omdat hij zich hiermee wel heel ver waagt) met

een plezier van geveleidheid zich als vertrouwde van hun belangwekkenden kring, en hij is tevreden met zich zelf, als de jongen die zoo heel anders dan de zijnen, met alle menschen kan leven, omdat hij zich niet door een mal standsvooroordeel tot den omgang met één deel van de wereld-bevolking laat beperken. Vooral door Hanna wordt Eli, langer dan zijn verlegenheid hem dragelijk maakt, bij hen vastgehouden: „Och kom jò, we pràten!” noodigt Marius; maar als hij ziet dat Eli in pijnlijke bescheidenheid glimlacht reikt hij hem een kwartje aan: „neem het nou jò,” dringt hij hartelijk, „ik heb het, en jij moet misschien een paar dagen in de wei loopen; dan heb je wat nodig.”

Een blik in Marius' oogen die een vraag is: „Kan dat werkelijk zoo zijn dat jij heelemaal aan mijn kant staat? Zou ik dan werkelijk daar een echt stukje onvoorwaardelijke genegenheid vinden? kan zooiets heerlijks me dan toch nog zijn toegevallen?” Een vraag door de Bree niet onbegrepen, maar wel ongrijpbaar in haar springende vlucht boven hun samenstand uit. Marius heeft zijn overgevoeligheden. Hij is verteederd tot bijna aan een enkelen traan toe; spijtig dat Eli (dat ontgaat hem niet) tegenover zijn sympathie zijn wantrouwen houdt, en ze daarmee juist aanvreet. En Hanna glimlacht daarbij verrukt verzekerend; haar bevalt het, dat Marius zoo in haar eigenste sfeer wordt getrokken. En zoo hunkerend is zij naar een hartelijk verband met zoo'n jongen, dien zij niet laten kan in te enten met haar sentimenteelen maar warmen geest; zoo geveleid is zij daarbij met zijn verschijning en zoo bekoord door zijn al mannelijke kinderlijkheid en zijn welriekende schoone kleeren, dat zij aan geen oplossing wil denken, en het spel met al zijn gevolgelijkheden geniet. Het is haar alsof zij, op een halfwerkelijk droompad vlak langs de wereld van haar werk, in den warmen schaduw van een massa struiken-groen, een groote zoete vrucht dicht tegen haar mond geklemd staat leeg te proeven.

Eli is met zijn een-gulden-vijf-en-zeventig nu zooveel rijker dan hij nog ooit in zijn leven was, dat hij van pure weelde Mautje van Oome David die langs hem gaat, vasthoudt om hem een dubbeltje te geven. Mautje, met zijn kroeshaar op zijn bleek-groene kopje, kijkt hem met zijn bruin-zwarte oogen glimlachend aan:

„Kunt U het wel missen?” vraagt hij zijn leeraar.

„Jò, ik heb een hoop geld. Van Oome Ozer heb ik ook een heeleboel gekregen.”

Terwijl hij zich snel-eerbiedig weer uit de voeten maakt, roept Mautje dapper:

„Dan gaat-ie zeker gauw dood!”

„Hoor's! Mau!” (Zal hij het nu eens vragen?) „Vin je't nou jammer dat Moos en Izak weg zijn gegaan?”

Mautje knikt stil. „Ik vin't niet zóó erg.”

„Niet prettig toch hè?”

„Nee. Maar ze moeten werk zoeken.”

Geen Geheim, of althans niet een geheim als hij.

„Ze gaan misschien wel naar Londen.”

„Naar Londen?”

„Ja. Heel misschien gaan wij ook wel, als zij er zijn. Maar dat mag'k eigenlijk niet vertellen.”

„Ik zal 't niet over-vertellen hoor.” Dat zegt hij eerst. Dan pas: „Jullie allemaal naar Londen?” Hij kan het er niet heelemaal gaaf uitbrengen. De jonge kan de ontsteltenis die hij in Eli hoort, niet verklaren.

„Nou,” zegt hij confuus, „dag....”

Oome David, tante Jetje, Raatje, Bruintje, Roosje, Mautje, Vrouwtje, Ezra.... allemaal weg. Een stuk vlak van den grond hier dat wegdrijft. Hij weet nog niet of de bodem zich vernieuwen of onder zijn eigen voeten, even krachtig dragend, zich met hem verplaatsen zal. Die stemmen, die voor hem, met welke woorden ook, evenals bij Herman en Ozer, de muziek van het leven bedrijven, denkt hij niet te kunnen missen.

Bezweet, zooals hij zelf geravot heeft, de banden uit de bloeses, rennen hem Jopie Manheim en Jozefie Vecht voorbij, in wild spel met een troep andere, Christen-jongens. Hij aarzelt of hij hen ook niet elk een dubbeltje van zijn zakgeld zal geven. Maar hij laat de gedachte weer los: zij hebben veel meer plezier dan Mautje of hijzelf ooit hadden; zij kunnen veel beter met de Christenjongens opschieten; als het noodig is, vechten zij zonder aarzeling zich hun plaats vrij. En nu moet hij gauw weer naar Marius en Hanna terug; want daar ziet hij ginds Vader staan, tegen den muur van het postkantoor geleund, zijn sigaartje tusschen zijn tanden en als vaak, met verwonderde oogen luisterend naar het onbegrijpelijke spel van de muzikanten.

Jankef tracht tevergeefs het raadsel voor zich op te lossen van die samenwerking tusschen spelers en leider: hij tobt erover hoe het mogelijk is dat de muzikanten in het wilde weg spelen bij den maatslag van den dirigent, terwijl zij toch een zekere eenheid bereiken. Van de taak der muziekbladen heeft hij

geen begrip, en hij durft het niemand vragen, van wiens betrouwbaar antwoord hij zeker is. Zoo, op een afstand bezien, in zijn werkzame alleenheid, is Jankef's verschijning zoo verteederend voor Eli, dat hij het zich wel bewust moet worden, al is het niet in woorden. Want terwijl Jankef daar zoo, met de handen achter zich tegen den muur als om de hardheid van dat steen van zich te houden, half hangt, half staat, het levendige en krachtig begroeide hoofd met de zachte, door het weer oneigen verroodigde huid onder zijn platte klep-pet, en de groote oogen wijd-open blikkend naar de muziek-tent, beeldt hij heel het aangevallen maar on-overwonnen zachte, vriendelijk-speelsche van zijn leven, dat voortgaat zacht, vriendelijk en speelsch te zijn, maar bij oogenblikken van steeds keerende crisis, in den hartstocht onderduikt van zijn gemis aan doel. Dat zich in de modder waagt tot aan de lippen van het lichaam, maar zijn vasten mond en zijn kinderlijke oogen daarboven uitheft als een onvergankelijke vaan; in de oogen de vriendelijke vraag die antwoord genoeg zelf is, en om den gesloten mond, de wil om het te verdedigen. Als een kracht voelt Eli hem, buigzaam, veerend, maar toch aan te blinde tegenmachten blootgesteld om niet in nood te zijn naar zijn bescherming. Is het dan een verraad om Marius en Hanna tegen vader hier te waarschuwen? Het is pijnlijk tegenover hem; het is Eli of hij vader's broosheid die zoo dapper maar trefbaar hier voor hem verschijnt, hardhandig achteruit duwt, om Hanna en Marius door te laten. Maar hij weet dat Jankef, als hij hen ziet, aan hun omgang een eind zal maken, en dan voelt hij, door een glimp uit Jankef zelf, zijn weerzin gesteund tegen het verloochenen van zijn saamhoorigheid met de jeugd. Want hij weet dat Jankef in dit geval dat zijn vaderlijke orde-gevoelens geldt, wel van Eli de mede-werking eischt; maar dat hij pas wanneer het anderen betrof, zijn frischheid zou laten spreken en bah! zou zeggen van den jongen die de partij van den ouderdom koos.

Marius' idyllisch verbondenheids-gevoel met de familie Leefmans wordt door Eli's waarschuwing schokkend gespleten; hij spartelt eerst met rood-overtrokken gezicht tegen: „Jij kunt toch hier met Hanna geweest zijn, en samen mij tegengekomen zijn,” stelt hij voor; „affijn.... dan moet jij der weer om liegen zul je zeggen, da's ook niks voor jou.” (Is dat nu behoefte om eerlijk alles uit te spreken of akelige vleierij? waarom moet hij het zeggen? daar is telkens iets naars aan dat je om je heen naar den grond doet zoeken) „Maar zou jouw vader dat dan

wèl erg vinden.... denk je van wel hè....? om ons hier samen te zien? ja hè?" Hij zoekt verslagen in Eli's blik naar de afwering van zijn nederlaag. Eli ziet Hanna aan, en die zegt: „Nou natuurlijk, dacht je nou dat Vader dat zoo maar goed vond?" Eli vindt de ineenzinking van Marius' zekerheid onder dat onbegrijpelijke sputteren pijnlijk; hij voelt verzet tegen Marius' bedekt verwijt dat dus een eisch beteekent, maar het komt niet in zijn gedachten op, een tegenvraag te stellen, waarvan hij toch de gegrondheid zou erkennen: „En wat zou jouw vader wel zeggen als hij jouw zusje met mijn broer zou ontmoeten?" Hij doorvoelt het beeld van die tegenvraag, maar hij mist de tegenwoordigheid van geest nog om ze te stellen of voor zichzelf vorm te geven. En zijn rechteloosheid tegenover Louise van der Wal staat bij deze werkelijkheid zoo buiten twijfel; die zaligheid van haar te mogen naderen is zoo louter een in zijn oogen lichtende verrukkelijke hemelbrand, dat het verband met deze vraag niet eens tot zijn waargenomen gevoelens kan doordringen.

Hanna gaat met Marius mee; zij wandelen naar de buitensingels en het duistere plantsoen, waar noch Jankef noch iemand anders dan de overige vrijende paartjes hen zien zal, een beetje vroeger dan het in beider bedoeling lag, en een beetje te vroeg voor den stand van hun verhouding. En eerder dan natuurlijk is, doen stilte en heimelijkheid, het gebrek aan eenheid van ontwikkeling dat de gesprekken beperkt, en Hanna's opdrijven van de vertrouwelijkheden, den jongen vollopen met haar krachtige warmte, en brengen de kussen.

En Jankef vindt Eli alleen; hij vertelt dat Meyer nu op zijn verzoek naar Heideman is geweest, en dat hij Eli den volgenden ochtend wil spreken. Naar Born te gaan heeft Meyer geweigerd; maar wat hij over het Sjoelfeest zei, dat moet Eli maar zelf van hem hooren; „veel goeds," zegt Jankef, „schijnt het niet te wezen; smerige stinkende stommelingen van lui," ontwijkt hij handig.

Het is pauze; gierend en brullend breekt de jeugd nu over het plein los; de rijen storten in elkaar over, de afsluiting wordt voor een kwartier opgeheven, en zoo brokkelt ook het uiterste carré naar binnen en de toegang is zelfs vrij voor de verste linie van de vermaakzoekers: een groepje werkeloze dronken sigarenmakers breekt, tuimelend en bleek, met losgerukte kleeren door de dichte massa, en staat vlak bij Jankef en Eli tot elkaar te zingen, goor en dolend van drank, maar in hun laatsten bewustzijnsgrond toch opstandig.

„Sigaremakersjongùs
vol van glorie!
Latun de moed niet zin-kùn.”

Zij zwaaien de maat en betuigen elkaar den zin van hun lied:

„Zij hebben alle dagùn een goed rantsoen,
Sigaremakersjonges hebben niks te dóen!
Hèn ze lee-eevùn
Ze lee-héé-vun,
Ze leven van de stad Schiedam hó-ja!
Ze lee-éé-vun,
Ze lee héé-vun,
Ze leeven van de stad Schie-dàm!”

Mautje van Oome David komt een oogenblik bij hen staan; zijn jongste broertje op den laten zuigeling na, de achtjarige dom-drukke Ezra, hangt aan hem. Het kind grijnst tegen Jankef en Eli om de raar zingende groote mannen, en om het geheimzinnige van een paar politie-agenten, die zonder in te grijpen, naderbij zijn gekomen. En plotseling zet Ezra groote oogen op, en wijst op een van de dronken dans-zangers, die met een bleek bezweet hoog voorhoofd ernstig staat mee te koren, zijn mond openend en sluitend onder zijn vaderlijke neerhangende blonde snor, alsof het plein de kerk en zijn lied een psalm was.

„Hé! die keerl!” roept het ventje, „die keerl die is laatst bij ons thuis geweest! bij vader!” Hij keert zich tot Mautje, „die!”, roept hij om ook Mautje steun in zijn herinnering te vragen. Eer hij nog eens heeft kunnen wijzen, grijpt Jankef hem, en sleurt hem met zijn broertje samen achteruit. „Wat doen jullie hier! Weg!” roept Jankef veinzend, „neem mee jonge, je broer! naar huis! en gauw ook!” Zij zijn geschrokken en nemen de beenen voor dien snauwenden Oome Jankef, die hijgt en zijn brauwen fronst van den schrik om David's gevaar. Hij mompelt tot Eli zijn „potverdomme's” nu, en „dat je het niet kunt weten in hoe een klein hoekje het schle-mazzel (ongeluk) op je kan zitten loeren en boven op je kop springen.” En daarop breedt hij zijn mond en schudt zacht zijn hoofd bij het aankijken van den als bezeten plechtigen sjikkernik dien Ezraatje's vinger aanwees: „Ja,” zucht Jankef, „zoo komen ze van de eene sof in de andere. Een ongelukkig stukkie miserebele in-mekaar-zetterij van een toestand-zonder werk, en

van de Sooten (duivel) die ze inhebben, de laatste stuiver naar vrouw van Daalen haar toonbank brengen; „asjeblieft nog ééntje, anders is die stuiver zoo alleenig”, of as-ie der niet is, eindelijk der voor léenen en op het laatst eindelijk dervoor een gapperijtje doen, en zoo komen ze der heelemaal tot aan de kin toe deronder.” „Ja.... niks te doen,” zegt hij hen na, „ja jonges, allemaal waar, as je der nou maar geen borreltjes bij op had. As je nou maar niet net precies deed of je der niet van weet dat de stad Schiedam toch maar netjes van jullie blijft leven, watblief?”

Eli loopt met Jankef naar huis. Aan den overkant van het binnenvaartje, liefelijk, gaat, naast Suze Penard, en door een troepje groote jongens uit de hoogste klas van de H.B.S. en een jongen adelborst omdrongen, het Liefste Meisje van de Wereld. Ook al was Jankef niet hier: hij zou wel ver zijn van den moed om haar te naderen. Hij was bezig na te denken over de dronken sigarenmakers en Jankef's woorden; een bevriendheid, een gevoel van saamhoorigheid met hen verwarmde hem bevredigend. Het groepje drukke jongens om de befeeste meisjes grijpt en sleept zijn gedachten uit die rustigheid van dat gevoel van lotgenootschap, naar deze spanning tot het onmogelijke. Waarom? waarom toch dat wat onbereikbaar is juist? De geringste overwinning daarheen is woedender van verrukking dan het volle lauwe bezit dat in de handen glijdt. Dat is nog geen één keer gebeurd, dat hij haar met jongens zag; en dan met zulke! Veel ouder dan zij, en dan zoo druk, zoo opdringend om haar heen. Een schrik brengt het, en een lichamelijke pijn als een werkelijke wond. Is hij dan werkelijk verliefd op haar? Kan dat dan? En waarom dan dit: die jonges? Die vreemdheid?

Alsof hij opnieuw zijn verliefdheid ontdekt, opnieuw met een zoeten schok de ernst-wording meet die zijn botsingen eraan hebben geslepen, en pas voor het eerst de snijdende bitterheid lijdt van haar vreemdheid, die zich zet als een straf voor zijn stouten aanloop.

En toch moet hij; hij weet dat hij die pijn moet doorkreunen. Een pijn is het nu zeker. Het verdwaasde staren in die vreemdheid van wat hij toch zoo dichtbij, zoo tot vlak voor zijn oogen heeft getrokken, dat de geest van hun beider adem uitsloeg tot een vlucht, omwolkt door den geur van de pratende rozen aan het water.

Wat is er dan nu opeens met die jonges?

Hij weet het niet.

Hij weet niet dat hij ze om haar heen heeft gedreven. In geen diepte van zijn hart dat meent waakzaam te zijn, kan hij de grens-toppen van zijn daden vermoeden. En weten de jonges het? Weet het Louise Maria van der Wal? Of iemand?

Het verhaal van den sleutelslag in Matthias' oog heeft zijn werk gedaan; het springt, het verstuipt, het werkt met prikkelende stralen en schokjes, als een injectie van heel de schooljeugd. Het meisje van der Wal lastig gevallen door een onguur tiep dat van school is gestuurd; Matthias Born moet haar verdedigd hebben; ongeluk of opzet, Matthias Born zijn oog verloren door een stuk ijzer, een sleutel, een bout, een klomp! Verduveld aardig fijn meisje, erg geschokt door een schaamtelooz optredende jongen beneden alle peil.

Drie kwart van den welstand van de stad weet het, zonder Eli's naam te kennen. Louise van der Wal. En de groote jongens, de achttien- en negentien-jarigen, dringen om den glans en de honing; Louise van der Wal wordt omstreden. Suze Penard, de flinkste meid van haar klas, met wie zij zich verzoend heeft nu het tijd wordt de narigheid van dien dag te vergeten, deelt een stukje mee van haar eerste, volle, jongemeisjes-glorie.

Aan Louise's arm, aan dien kant waar eerst Mientje Wiegand alleen gaan mocht, loopt zij nu mee, breed lachend, tusschen de groote jongens.

EEN EN TWINTIGSTE HOOFDSTUK

Na de afspraak aan de overzij van de rivier Evelien vergeefs te laten wachten: die onridderlijkheid stuit Born tegenover een mooie jonge vrouw van Joodsche, maar onbesproken familie, ook al heeft Eli's daad zijn tegenzin in haar ras opnieuw tot werkzaamheid geprikkeld.

„Ik kom even hier,” zegt hij, „om te zeggen dat ik verhinderd ben.”

„Is er iets ergs?” Begaan vraagt zij het, tegen die koele kortafheid in. Een blik onder haar breeden hoedrand uit (want zij heeft al gauw gespeurd dat zij het karakter van haar houding en kleedij naar het kinderlijke moet verscherpen) brengt hem zooveel jong-rijpe teedere toegewijdsheid van haar aan, dat hij al een oogenblik langer en dieper daaraan ingehecht blijft hangen dan hij voornemens was. Anna zou gezegd hebben: „Hapert er wat an?” Dat mag gewender klinken, zooals de geur van haar braadvleesch, met een tomaatje, en de gezonde rauwe lucht van haar lichaam veiligheid schenken van materiele verzorging — tegen deze meid die zich, hoe voorzichtig ook, met meer durf blijft stellen, komt Anna als iets onmachtigs uit.

Met vaderlijke bitterheid antwoordt hij:

„Jouw jonge heeft mijn jonge een ongeluk bezorgd. Ja, ik geloof dat ik het wel zoo zeggen mag.”

Hij kijkt haar alleen van terzij aan, kalm, met een vriendelijkheid die zich uit zijn koelheid opheft en dan in de stilte blijft hangen. Zooals zijn prettige stem, niet vol-warm maar na een lichten inzet uitbreedend in een brosse dreuning, ook mannelijke zachtheid sproeit, goed schoongehouden van de gemaakte gezwollenheid. De onbevangen blik uit haar oogen die hem werelden toeschijnen van rijke gevoeligheid en vriendschap enkel nog door hem te ontsluiten, doet hem verklaren:

„Ja.... jouw geloofs- en rasgenoot godbetert heeft met zijn vieze handen mijn nobele jonge maar liefst een oog uit gegooit.”

„Dat is ontzettend zeg.... wie is dat?”

Zij hoedt er zich wel voor zijn arm te grijpen. Al haar intelligentie is waakzaam jegens den ongeloovigen tegenstander dien zij tot erkenning wil kneden. Op zulk een oogenblik kan Evelien haar gemiddelde levenshouding ver ontstijgen, tot een fijnheid van snelle, voorzichtig afwegende handgrepen naar

de evenwichtskruk van den toestand. Haar krachten strekken zich uit naar de bron waar de aandachtigheid voor het leven wacht, maar die nooit wordt in werking geroepen dan wanneer haar plaats in gevaar is. En Born, die op dat vermogen, noch als bijzondere gave van het ras noch als algemeene eigenschap van de menschen bedacht is, staat bij die kieschheid getroffen, die hij bij Anna nooit heeft ervaren. Haar vleierende overgave achter die ingetogenheid, doet zich gelden bij den rijperen man. Rivier en herfstig ruischende boomentrossen schudden, in den van lichtjes doorstoken donkeren avond, met de lauwe koelte een fijne vochtigheid mee uit naar zijn zenuwen, open door den ongeluks-schok. Die gevoeligheid die door zijn huid-poriën schijnt te dringen, doet hem de ontoereikendheid van zijn levensdeel gewaar worden; maar zij trekt hem, om die te dekken, even sterk op de trouw van zorg voor zijn nest aan, als zij hem hongerig maakt naar die wereld van Evelien die zich voor hem openzet: zelf-uitbreiding aan vriendschap en verjonging: een nieuwe inzet van zijn leven op de aarde; winst, meer volheid; praten met die meid, schertsen met die meid, en wat de gang der dingen belooft, dat niet tot de verbeelding van het oogenblik wordt doorgelaten: zoete bodem voor het lust-geweld. De afsnijding van het leven met Anna en Matthias kan hij zich daarbij niet denken. Evelien voelt zich weer als een verrassende ontmoeting, kalm door hem van terzijde opgenomen. En zij houdt zich strak. Dat bevalt hem, het boeit hem, het trekt hem. Hij zet zijn beheerschtheid er tegen. Zonder dat hij het zoo zou kunnen noemen, zet hij met deze mooie Jodin een spel van ingehoudenheid op.

„Je kent'm toch zeker wel, die jonge?” Half verwijt op de zekerheid.

„O. Ja natuurlijk. Ja, dat is een monstertje. Ik meen: dat is eigenlijk een mismaakt mannetje. Innerlijk dan....”

„Jaja. Jij kent ze dus wel....”

„Ze zijn zoo'n beetje in dienst van mijn vader.” Heel en al bezet door den drang, hem naar zich op te doen zien, kijkt zij naar haar mooien nagel, speelt, zonder een zweem van schuldgevoel, alsof het zwak zou zijn haar taak te beknibbelen, met de pracht van haar lichaam. „Ja,” lacht zij rustig ironisch, met den glimlach van haar vader iets te hoog opgetrokken voor het vlak van haar wang maar des te indrukwekkender als gebaar van een denkend wezen; „dat kwalificeer jij natuurlijk voor jou; maar voor mij,” zegt zij uit de hoogte over hem heen, „zijn het eenvoudig anti-maatschappelijke schepsels.”

Hij moet zich bezinnen op het intellect van de Joden dat men wel haten maar niet ontkennen kan.

„Zijn ze dat dus ook volgens jou....”

Alsof het een onderwerp van haar dagelijksche overdenking was:

„Anti-maatschappelijke wezens, ja. Ja, ik kan het niet anders zien.”

Born is stil van die zekerheid. „Het is een gekke toestand. Allemaal belemmeringen voor een gezonde ontwikkeling van de samenleving. En dat moet allemaal gevoed en onderhouden worden.... sst....”

„Nou,” zegt Evelien, „aan de krachtige mannen de taak om ze in goede banen te leiden. Ja, als alles op rolletjes liep, waren jullie niet tevreden. Dan was er niks voor jullie te doen.”

„Verduiveld, jij neemt het nog al practisch op.”

„Ja het is toch zoo. Daar hebben we de leiders, de denkers voor. Is 't niet zoo?”

Evelien is vrij van alle persoonlijk raffinement. Het is een natuurlijk verloop van den toestand, dat zij, als Born een vergroving van zijn gevoelens bij zich vaststelt, als hij zich een omtrekje tot een Germaan van het gerstebier voelt zwellen (en hij is niet grof genoeg om het niet als hoogst ongelegen en zelfs als ongepast van zichzelf te verwerpen) vrij spoedig zegt:

„Ik zou wel graag willen zeggen: ga nu naar je jonge toe; hij heeft je noodiger dan ik.”

„Dag,” zei hij. En hij wist wel, dat, wanneer hij nu niet meer vroeg (en jij? me ook een beetje noodig?) het ook was om het spel op deze fraaie hoogte af te snijden. Maar hij stak zijn hand uit. Zij nam ze zonder een deel van een drukje, koel, en liet ze weer. Zij wist meer dan hij, meende zij.

Born ging heen onder den indruk van een heerlijkheid, die ook een zeldzame kracht was. Tot de schappelijke diepte van het spel behoorde dat zij geen afspraak maakten. Evelien voelde zich rijk. Zij wist wel dat het de liefde niet was.... ook dien avond toen zij over de brug keerde. Maar nu zij eenmaal zoover was, gaf zij geen kamp. Het was toch al wonderlijk genoeg van overwinning, dat een gewaagde verbeelding tot zooveel verrukkelijke zegevierende werkelijkheid was geworden. En zij wist ook één ding: dat zij nog alle macht in handen had. Geen zoen op haar mond nog had zij hem toegestaan. In de begeerte naar haar volledige overwinning wist zij al haar kracht op haar voornaamste machtsmiddel te zetten. Door haar stem,

haar knapste en verstandigste en ook haar meest gevoelige woorden, sprak haar vleesch. Maar gesteund door de zeden van haar provinciale Rabbijnen-opvoeding, was zij er zeker van dat zij de zijne niet zou worden zonder dat zij een blijvende en volle verbindtenis buiten twijfel zou weten. Het spel, zooals daar ginds, vanavond, is zulk een lust: nooit in haar leven heeft zij zoo gespeeld, of zal zij, als zij overwint, nog zoo kunnen spelen. Maar zij durft het zich nauwelijks bekennen: nu zij zoover is kunnen komen: trouwen, trouwen wil zij hem, aan zijn arm gaan als zijn vrouw, onder de bewondering van het kleinste deel van de wereld die zij telt en de glimlachende instemming van het grootst mogelijke deel. Want daaraan heeft zij het meest behoefte, daarzonder kan zij niet leven: instemming met haar leven van het grootst mogelijke deel van de wereld die zij alleen maar waardig voelt de hare te zijn, en tot welke zij alleen maar wenscht te worden gerekend: de wereld die het, bij een algemeen aanvaard beschavingsminimum, materieel wel gaat. In het gevoel van die deugd van het dingen naar een plaats in die wereld, heeft zij haar vriendin Rosa Leefmans bij het passen van haar herfstjapon haar geheim verteld. De uitkomst is haar niet meegevallen.

„Wat ben je begonnen! Kind! Durf je dat zoo maar an?” Er was een stramheidje dat met het optellen van Born's vriendelijkheden in de toenadering en met de verzekering dat zij den omgang ten koste van wat ook „keurig” wilde houden, niet kon worden ontbonden. Zij vond dat Rosa lang zoo flink modern niet was als zij haar gedacht had. Stella gaat tegenwoordig vaak op Zaterdag naar de Synagoge; dat is wel duidelijk genoeg, voor Stella niet alleen, maar ook voor Rosa die haar belangrijke deel daaraan heeft. Het is een teleurstelling voor Evelien, dat de steun van die vriendin haar ontschiet op het oogenblik dat zij meent te handelen naar de kern van hun verwantschap. Zou Rosa jaloersch zijn omdat hij zooveel meer is dan haar Adonis uit het lompenhuis? Godbewaart me, ze heeft die Jozef Leefmans toch zelf gekozen, aangehaald, getrouwd? En ze was zoo trotsch dat ze daar zoo modern mee was. En nu kijkt ze zuur, omdat Evelien nog een beetje moderner doet, tegen al haar mooie woorden in; zou zij haar Born dan toch werkelijk niet gunnen?

Den dag na den avond bij de muziek vindt Eli Evelien bij Rabbi Meyer zoo fel tegen zich, dat hij er zelfs nog van schrikt en Stella van Raalte die Heleen een japon komt passen voor

het Sjoelfeest, vol oolijke verbazing de hoeken van haar breed-
den mond neertrekt en met groote oogen bijna in een lach
schiet.

„Ik heb nog geen gelegenheid gehad, me met je daarover te
onderhouden,” zegt Meyer. „Maar dat schijnt een ernstig inci-
dent te zijn, dat daar bij je school heeft plaats gehad.” En eer
nog Eli iets heeft kunnen antwoorden, valt Evelien naar hem
uit:

„Jonge!” roept zij heftig, „als iedereen zijn best doet om je
vooruit te helpen, hoe kan je je dan zoo gedragen! Hoe kan
iemand zoo zijn toekomst versmijten!”

Eli kijkt haar bedrukt aan.

„Hoe kan men iemand zoo'n ongeluk bezorgen! Ja! Je hebt
niet te gooien met zoo'n ding! Je moet je handen bij je hou-
den!”

Terwijl Stella van Raalte een milden lach om haar schalk-
schen mond krijgt en Branca zwijgend omlaag ziet, zegt Meyer,
met geheven hoofd zacht en zakelijk:

„Het is een ongeluk, Evelien. Dat kan men toch op zijn vingers
natellen.”

„Hij is een ongeluk!” snauwt Evelien. Zij staat op en keert
zich nu heelemaal tegen haar vader, terwijl zij de kamer ver-
laat:

„Een stuk ongeluk is het, ja! Ja, U zult iets van dat gekke kind
afkeuren! Een abnormaal over het paard getild oud manne-
tje! In het verbeterhuis daar hoort-ie! Het is een schande voor
ons allemaal, maar vader ziet het maar niet!”

Zij slaat de deur van de kamer toe, en niemand begrijpt iets
van haar felheid. Voor Eli is het nog een extra toegiftje; hij
was er niet op voorbereid, en hoewel hij haar als een onwillige
jegens hem kent, voelt hij toch dezen aanval als een diep ver-
raad. Het schroeit hem: zij zag er zoo lief uit, met die glan-
zende oogen, die blanke wangen, van een tint die aan Louise
van der Wal doet denken, en dien fijnen bedonsden mond
boven haar dun-wollen herfstig gebreide blouse, met roode wol-
len balletjes die als vruchten, net pruimen, aan gevlochten
steeltjes heen en terug vielen langs haar hals. En daar staat zij
opeens als een vijandin die hem het leven misgunt, die alles,
in één ontkenning van zijn rechten, valsch uitlegt, precies zoo
valsch als die hondsche gek van een Born daar bij de Vaars
in het kamertje stond.

Branca zegt het eerst wat tot hem: „Ze moeten jou hebben
vandaag, zeg!” spot zij onverstoort. „Ja,” vraagt zij met

haar mageren arm en haar schonkig schouderdje: „wat kan men daran doen? dat zit in het klimaat van de lucht, wat jij jonge. Je bent een leelijk kind,” dreigt zij, „jij, ja, jij! maar ik ben ook niet mooi?” Schokkend op haar bezemsteellijfje, lacht haar magere blasse kopje, dat door den scherpen gekromden neus soms tot een lijk voor Eli zou worden, als niet daarboven de goeiige grijze en meestal oolijke oogen twinkelden.

„Kom,” zegt zij, „de Gazzen moet je spreken, nou dan zullen wij'm maar piepen. Wou jullie nog hier blijven?” vraagt zij naar Stella en Heleen. Nee, zij gaan al.

„Wil ik nou een geplisseerd kraagje langs de hals zetten?” vraagt Stella aan de lange meid; maar Heleen wijst hooghartig af: „Zoo ordinaar,” zwanenhalst zij. Zij is verslagen, maar niet overwonnen, Heleen. Zij voelt zich nog knap, al is alle moois dat zij heeft, de rechte figuur van haar vader; haar tint is om het blank van haar voorhoofd en rond den neus te ziekelijk rood; haar oogen zijn te weinig open en de kleur van haar haar is te wijkend. Die Aaronnetje de Leeuw, die de brutaliteit heeft, haar niet te vragen, zelfs niet nadat Evelien hem geweigerd heeft. Zij kan het toch zeker als dochter van den Gazzen die nog wat mee heeft te geven, in overweging nemen? Maar zij zal die boeren hier toonen wie zij is: met de sjiekste, gedistingeerdste japon op het Sjoelfeest te komen.

„Juffrouw van Raalte,” roept Meyer Stella terug. Hij geeft haar een nieuw Tefillo, het Joodsche gebedenboek dat zij hem besteld had.

„Dat had ik immers voor u liggen.”

„O ja, dank U. Willen we het meteen afrekenen?”

„Er komt wel een nota van.” Zij kleuren beiden, als zij het openklapt en weer dichtslaat en in haar tasch bij haar knippatronen en haar spelden laat glijden. Stella houdt zich goed onder het spelletje: een beetje valderappes-flinkheid in haar stevige gestalte, haar kleinburgerlijke ondeugendheid, moet zij hier, althans tegenover Meyer, een beetje schijnheilig terughouden. Maar zij heeft eigenlijk veel lust, op straat een kwartier lang uit te schateren om al dien „shtosz”. Godgod, wie heeft dat ooit gedacht dat zij nog over zooiets zou denken? Maar het is maar zoo: zij is veertig, nog knap, kan je zeggen, als je wil, ja. Die sproetjes in haar flinke gezicht zijn niet erg, al staan ze niet voor de film; maar de grijze haren die ze voor „dit” niet verven mag, en de hanepootjes bij de oogen! Een jeugdige grijsaard is Meyer. Nou enfin, misschien komt er niks van, dan is het ook goed. Zij heeft haar winkel, en Rosa.

„Denk je dat het mij wat schelen kan als-ie der neemt, je vader?” heeft Branca tot Evelien en Heleen gezegd. „Trouwen doe ik toch niet meer. Ja, wat kan je daran doen? Ik was te mies. Hadden de jonges dan ongelijk? Ik was leelijk. Ja, nou! nou ben ik een aardig oud meissie, maar toen ik jòng was: leelijk meneertje! 't Eenige is, nou ja, dat ik der nou an gewend ben om hier zoo'n beetje rond te sappelen. Als je dan weer een nieuw heksenhuissie in het bosch moet opzoeken, nou ja, dat is niet prettig. Maar als de jongen het meissie hebben wil? Je weet, daar is toch niks an te doen; wat je dervan zegt, maakt ze nog veel verliefder op mekaar. Hij kan een boel, je vader, Godweet of-ie dáár nog zelfs geen Gazzensvrouw van maken kan! Als-ie 't kan,” kwiekt zij met een klap van haar beenige handen tegen elkaar, „kan-ie ook de kermissen met haar afreizen, daar!”

En inderdaad als Stella weg is, mompelt Meyer fronsend tot Eli: „Een nieuwe tefille.... Men kan ze evengoed een verhaal in het Sanskriet naar Sjoel meegeven; verstaan ze precies even veel van.” Hij trekt verlegen aan zijn sigarenpijpje. „Nou,” zegt hij, en ziet Eli een oogenblik mannelijk zwijgend aan:

„Ja jonge, 't is niet zoo gunstig wat ik je te zeggen heb; dat spijt me; nog eens: dat spijt me. Ten eerste ben ik op verzoek van Vader bij het Hoofd van je School geweest. Ja, ik heb nou maar door de zure appel heen gebeten (hij spreekt dat met zooveel klem uit en trekt zijn mond tot zooveel hooghartige gemeenzaamheid, dat in elk geval die appel voor Eli alvast zuur is) „maar het heeft me niets gebaat. Nee. Het Hoofd van de school meneer Heidekamp of Heideman? (Heideman) heeft zich zeer vriendelijk over je uitgelaten (Eli kleurt) maar meneer *Born* (hier begint Meyer's belang dat van Eli te raken, want Born gaat door met hem zijn lessen af te nemen, alsof Evelien's nadering hem daartoe prikkelt, en dus dringt er echte bitterheid in Meyer's woorden) „die meneer *Born* die wil zijn *volle pond vleesch* (naar Eli gebogen). Je weet dat de geschiedenis verhaalt hoe in een rechtsgeding een Jood van zijn vijand die zijn geleende geld niet terug kon betalen, een vol pond vleesch uit zijn lichaam, (het spel komt weer bij hem op, en hij draait zijn vuist bij dat nog eens): uit zijn lichaam, „*uit zijn lichaam*,” scherpt hij met scheeve wang „wou snijden. Ja, omdat dat bij het aangaan van de leening zoo bepaald was. Daarom zegt men: De Jood wil zijn volle pond vleesch. Maar die meneer Born die is dan geen wraakzuchtig Jood, maar (hij schuift zijn bril omhoog) hij wil tòch zijn volle pond vleesch!

Begrijp je? Zoo zijn ze tegenover ons, als zij iets te eischen hebben." (Op al zijn lessen legt die Born aan: het volle pond!) Eli moet nu voor de zooveelste maal het verhaal doen van het gevecht. Hij spreekt nergens van het Meisje, en lang niet overal en ook hier niet, van het pak.

„Men kan zijn vijanden geen kwaad toewenschen," zegt Meyer, „het is vreeselijk dat de jonge daarvoor een oog moet missen. Dat wordt natuurlijk ook op je verhaald." En Eli geeft zich een oogenblik vertrouwelijk.

„Ik heb het niet gewild," zegt hij stil voor zich heen.

„Wät niet...."

„Ik heb niet willen gooien...."

„Je hebt niet willen gooien. En tòch gegooïd...."

Hij knikt. Dat heeft hij zoo nog tot niemand gezegd. Jankef sprak het alleen door zijn indringende bepeinzing uit. Scherp weet Eli het ook weer nu, wat hij ermee bedoelt: hoe hij zelfs in zijn drift nog aarzelde, en wist dat hij tot iets gedreven werd dat *niet van hem was*. Dat hij het wist dat die daad van het hunne was. En nu weet hij, dat hij daarom ook, in die daad van het hunne, ongelukkig was.

Meyer ziet hem van terzij aan. „Ja," zegt hij, niet ongevoelig, „maar natuurlijk, dat is de Rasjie-lezing (Rasjie: initialen van beroemd Pentateuch-verklaarder) van het geval. En zij kennen geen Rasjie!"

Eli schudt instemmend zijn hoofd. En er is een oogenblik zwijgen. Meyer denkt daarin aan de vreemde wijze waarop deze jongen zijn Rasjie bedrijft. Want hij past het toe op het leven. En Meyer gelooft dat aan die methode iets is, dat den bedrijver voor de Rasjie ongeschikt maakt. Nee, een Rabbijn kan hij zich zoo niet denken. In den jongen is iets dat hem buiten den denkring van den Rabbijn houdt. Het is misschien een aardige jonge (het Hoofd van de M.U.L.O. zei dat hij zeer intelligent, sympathiek gevoelig en ook karaktervol was, en dat is toch een heele eer als men het aan mag hooren) maar hij heeft iets dat hem voor een ambtelijk leven onbruikbaar maakt; hij kan misschien geen ambt bekleeden. Hij is teveel jongen van Jankef Leefmans: te spontaan, te onbeheerscht, te on-ordelijk, teveel „geweldenaar".

„Ja, we moeten dat dus accepteren zooals het is, Eli, jonge. En dan zit er niets anders op dan dat je zoo gauw mogelijk naar Amsterdam gaat, naar de Rabbijnen-cursus. Ja dat brengt nog iets bijzonders mee. Dan zal je in een lagere klas moeten dan de aanvankelijk voor jou bedoelde. Want daarvoor kun

je nu geen examen doen, daar durf ik niet aan. En dan zal ik er dus over moeten schrijven (weer die heffing van het hoofd en die nadruk, omdat hij sputtert tegen het geringe aantal dankbaarheids-bloemstukken dat hem voor die zeldzame kleine diensten wordt overgereikt) met het verzoek om je daar te plaatsen waar je wel toe voorbereid bent."

Eli kan dat niet in beeld zien; hij begrijpt alleen de logika van de redeneering. Waar hij dan terecht zal komen, daarvan heeft hij geen voorstelling.

„Begrijp je? Dan zullen we dat zoo spoedig mogelijk moeten verzorgen."

„Ja meneer." (God weet wat, maar dat moet dan maar komen.)

„En nou nog iets anders. En dat is het onprettigste dat ik je te zeggen heb, al is het voor je toekomst van geen belang."

Eli kijkt op.

„Ja. Er is tengevolge van dat incident" (aarzelend) „bezwaar gemaakt, om je op het Sjoelfeest dienst te laten doen. Ja, dat spijt me," zegt hij als hij Eli's gezicht grauw ziet worden, „ik moet het erkennen, het spijt me werkelijk voor je, jonge."

Eli's hoofd zakt, hij heeft er geen wil tegen. Verslagener dan tot nog toe sinds dien ochtend van het gevecht zit hij. Hij slikt met een droge keel.

„Mag dat dan niet?" Hij fluistert het heesch. Meyer staat getroffen door de vergeefsche worsteling van dien trots tegen de ontzenuwing door het plotselinge verlies van zijn laatste glorie. Hij voelt zich voor alle andere volwassenen, een beetje schuldig tegenover den jongen.

„Het Kerkbestuur.... het Presidium (slager de Leeuw) heeft het niet kunnen goedkeuren. Ik persoonlijk heb je verdedigd; ik was het er niet heelemaal mee eens. Maar men was bang, dat er niet-Joodsche bezoekers zouden zijn, die er aanstoot aan kunnen nemen."

Hij spiedt naar Eli. Die zit met al zijn aandacht de weggeperste tranen de terugkomst te beletten, en daarover heen staart hij in zijn zwarte leege wereld.

„Je moet niet vergeten dat alle autoriteiten, de burgemeester (van het portret) en de wethouders, er allemaal zijn. En het Kerkbestuur heeft me aangeboden de Opperrabbijn die trouwens ook komt zooals je weet, de vraag voor te leggen. Maar ik heb daar geen heil in gezien voor jou. Ja."

Met bitter vertrokken en trillenden mond, brengt Eli, bijna in tranen, het er nog uit:

„Dus die kent ook geen Rasjie...."

„Wat?... Dat mag je niet zeggen, jonge.” Meyer staat onthutst van die woorden, uit dien jongen van dien lastigen Jankef Leefmans. De aanval is onverwacht, en veel ontstellender dan er ooit een van zijn vader naar hem kwam grijpen. Eli wil, met den blik omlaag, heengaan.

„Kom morgen om één uur les nemen,” zegt Meyer. „Hè? zullen we nog eens ferm de stof aanpakken.”

Een laatste poging om een stuk van zijn weggesleurde heerlijkheid te redden. Terwijl hij zich nog eenmaal half naar Meyer omwendt, wringt hij het uit zijn keel:

„Mag ik mijn Siddere (de week-afdeeling van de Thora) ook niet laajnen?”

„Ik heb het geprobeerd, maar het is me niet gelukt. Bij de president heb ik nog afzonderlijk moeite gedaan. Maar hij heeft me niet terwille kunnen zijn.” (Hij bedoelt: Katsef de Leeuw was nog kwaad omdat mijn dochter zijn zoon heeft afgewezen.)

Eli is al weg zonder groet: hij kan niet langer bij Meyer staan zonder die pest-tranen. Beneden aan de trap staat hij tegenover Evelien. Zij ontstelt eerst van zijn bleeke verwrongen gezicht, waarachter het heete huilen door wil breken. Dan wendt zij zich af. In den aandrang naar haar doel. Het grootste doel dat zij nu kent. Zij verhardt zich.

Pas als hij de deur achter zich dicht heeft laten vallen, dringt het gloeiende vocht in de oogen uit het overvolle, prangende hoofd. Pas nu is het alsof alles hem vijandig over den grond sleurt, om dat ongelukkige oogenblik daar op het plein. Bijna de eigenste muur tegen de grijnzende wereld van Matthias is dit, die hier vijandig van hem weg-schuift.

Nee, nog niet de aller-eigenste. De aller-eigenste is in hem zelf. Maar die voel je niet altijd overeind staan. En dan schrik je. Dan zakt de moed ineen, en is de wereld één be-angstiging, zonder steun.

Naar het kamertje boven. In één loop door, langs Vader en Betje heen, naar het kamertje boven.

In den krimpenden en uitzettenden kring van zijn tranen staat het afgewende Meisje.

En, bleek-verlicht, het centrum van de Sjoel waar hij zingt.

TWEE EN TWINTIGSTE HOOFDSTUK

Beide keeren dat hij met Vader naar den Groot-feestelijken Sjoeldienst van het vijftigjarig jubileum gaat, gister in den open vóór-avond en vanochtend in den vol-len, gesloten feestdag: een gevecht tegen zijn onwil om zijn vernedering uit de handen van slager de Leeuw zonder tegen-daad te aanvaarden, met daar in zijn bank te gaan staan. Vader ruikt het. Al zes uur tevoren, 's middags, wil Jankef zekerheid.

„Eventjes iets zeggen over vanavond, Eli! Weet niet of der een of ander figuur lapoel wordt uitgebroeid, misschien niet, des te beter. Maar: wordt toch natuurlijk gewóón vanavond en morgen mee naar Sjoel gegaan hè?”

Zwijgend staan. Betje zwijgt ook.

„Nou as je dan geen antwoord geeft; dat is geen manier van een houding voor een persoon van een aanstaande Gazzen, hoor, om wát er ook gebeurd is, niet naar de Sjoel te gaan. Wie der zoo in de verste verte maar over denkt, die heeft heelemaal geen begrip van wat voor zaak de Sjoel is. Die heeft met de Parnes, en met wél zingen, of niét zingen heelemaal niets uit te staan. De streek tegen je is min, alhoewel ze der ook mee tusschen zitten, maar het had ànders gedààn kunnen worden, en dat wordt bij mijn wordt dat goed begrepen. Maar verder gaan we samen zoo plezierig mogelijk naar Sjoel. En als ik je dan nog een raad mag geven, dan zou ik maar doodgewoon op mijn plaats gaan staan en net precies doen of je je der geen boe of ba van aantrekt. Dan hebben de vrienden het meeste plezier van je, en de vijanden hebben geen lol.”

Omdat hij Gazzen moet worden, daarom moet hij natuurlijk gaan. Maar dat is voor hem alle reden. Verder heeft Vader makkelijk praten. Want wat zou hij in zijn plaats doen? Kent zijn plaats niet. Naar Sjoel gaan beteekent heelemaal niets doen tegen slager de Leeuw die zijn hooge hoed voor Born afneemt. En wegblijven dat is iets doen; dat is het eenige dat hij doen kan tegen die hooge hoed van de Leeuw, en van de anderen die het gauw met hem eens zijn, omdat het maar om Eli Leefmans gaat. Jozef Jacobson, de rijke commissionair, en de spichtige Heimans met zijn gouen brilletje, die een mooie drukkerij heeft, ze hebben zonder een woord voor hem ja-geknikt tegen de bazige de Leeuw: hij is ze van de week allemaal voorbij gegaan zonder ze te groeten: die zijn dan toch

zelf de Sjoel niet; hij groet ze nooit meer. En terwijl hij in zijn bank staat, zijn allen die het weten en het aanvaarden zonder een gebaar naar de daders of naar hem, mee schuldig.

Wegblijven, dat zou een trap terug zijn die ze wel dwingen zou om even na te denken. Vader mag gelijk hebben met die woorden over de plicht om in Sjoel te komen; voor hem zouden die hier niet gelden als hij vrij kiezen had. En Vader is ook te bang, om iets tegen het Kerkbestuur te gaan doen en tegen de vele leden die hem ongelijk zouden gaan geven. Mee-gaan kan Eli alleen door zich strak-weg blind en doof te houden. In zijn woedend verzet is nu het Kamertje van het Hoofd met Born en de portretten uitgebreid tot de heele feestelijk gepoetste en gevulde Sjoel. En de glans-grijns in de koperen bol van de lichtkroon, de grijns van het dienende wezen, die er weer is, steekt benauwend in hem; alles moet doorgaan wie ook vernederd wordt: gisteravond en vandaag is de grijns volslagen waanzinnig.

Was het dan niet gisteravond al dadelijk, terwijl Meyer moeizaam zijn haastig geoefende rol overnam, alsof hij dood of ziek was, hij die hier in de voorste bank vlak bij het Almementor stond, gezond en gereed om al het heerlijks dat hij in zich heeft voorbereid, met zijn manlijken jongenswil omhoog te zingen? De eenige ladder dom weggenomen, waarop hij klimmen kon om zijn droom van vijftien jaar hevig opgesloten leven in vorm te zetten. Hij, die geen spel, nauwelijks omgang, en geen enkelen vollen vriend heeft. En die niets van een gietvorm bezit, waarin hij dien heeten stroom van zijn erts kan spuiten en verrukt nastaren, omdat het, hoe onverfijnd ook, tot bezielde en als met oogen toegerust beeld werd. Wie weet dat hier? Niemand weet het, en niemand kan hij het doen kennen. Jankef kent Eli's eerezucht wel, maar hij verstaat ze teveel naar zijn eigene. Hoe echt Jankef is in zijn eigen uitlevingen, zoodra hij ze van anderen in het openbaar en algemeen erkend ziet, denkt hij aan geen natuurlijkheid, aan geen zielsdrang, aan geen geringste verwantschap met zijn eigen verbeeldings-spiel meer. Zonder opzettelijkheid boeit hij, vermaakt, geeselt, ontroert; zoodra hij gaat schrijven verliest hij zijn ongekunsteldheid en laat hij als uit een klier, gezwollenheid en onpersoonlijke krantentaal los; zijn puntigheid wordt eigenwijsheid; zijn gevoeligheid verrekt zich in valsheid, en als hij op een feestelijk samenzijn, na onbewust het middelpunt van een gretig luisterenden kring te zijn geweest, zijn glas

neemt en gaat toasten, wordt hij een verwrongen-zoete comediant. Rembrandt en Beethoven zijn handige kunstmakers voor hem, wier roem hij alleen kan verklaren uit de gemaakte belangstelling van menschen die met hun tijd en geld geen raad weten; Sjaakespièjère, zooals hij Shakespeare noemt, kan hij zich niet anders denken dan als een gek voor een kermistent die op zijn wang slaat om een paar entree-gelden binnen te krijgen, maar een of anderen smaak schijnt te hebben getroffen van een publiek dat met allen ernst den spot drijft. Zoo ziet hij Eli's voordracht in Sjoel als een geoorloofd want immers overeen-gekomen bedrog-spelletje, met hoogten, diepten en klemtonen van zang en zeggings; de godsdienstigheid die hij er dan nog uitsluitend in uitgedrukt ziet, is zelfs grootendeels comédie; en dat een wezen de kracht zou bezitten, sterker dan anderen zichzelf te zijn en daarmee te verheffen, dat ligt buiten den greep der vermogens van zijn wording: de macht van den menschelijken geest is den geloovigste in de menschen nooit getoond. Eli voelt die houding tegenover hem met zekerheid in Jankef; hij weet dat Jankef hem louter om het verlies van de glorie teleurgesteld meent, en dat Jankef om zijn eigen deel van die eer tegen Katsef de Leeuw verontwaardigd is. En kent Jankef dan Eli's diep gemis, en dan.... kent hij de hooge doelpunten van Eli's eerezucht? de menschen hier werkelijk ontstellen en mee-opnemen? den tegenstand van Evelien, de domme minachting van Rosa van Raalte, de vreemdheid van Louise van der Wal te doorbreken, te doorlichten en tot erkenning om te slepen? Zoo Jankef al iets bevroedt van zijn drang om te veroveren: de diepte daarvan kent hij niet, en de top van het Doel: het Meisje, dat hij als met een hevig lichtende vlamspuit had willen bestralen, wier hardheid hij heel en al had willen doorwringen en vloeibaar maken tot die neer zou stroomen in het zijne: het Meisje, daarvan kan Jankef toch zeker niet weten?

In de zware feestelijke volte, die zich ook daar, boven achter hem op de vrouwen-galerij, vandaag nog voortzet, heeft hij haar al gezien: Louise Maria van der Wal. O, behalve de opgezette plechtigheid van al die vreemde man-heeren hier beneden, is er ook boven veel te kijken. Bij de strak-gesneden mantel-costuums van Meyer's dochters (Evelien doelloos voor zich uit, hij wrokt nog niet tegen haar, hij is bitter spijtig om zooveel liefs dat geen graadje warmte voor hem uitstuurt) bij Branca's grijs japonnetje, bij het zwart van Sander de Leeuw's

git-glinsterende oude wijfje en de verzorgdheid van Jozef Jacobson's grijze jodendame naast de broodmagere bleeke maar fijne, misnoegde vrouw van Juul Heimans; bij den verbaasden grijnslach van juffrouw Bloch die wel schijnt te willen roepen dat zij het zoo'n gijn vindt haar man als koor-dirigent te zien, op de eerste rij daartusschen, dichtbedrongen, heeft hij ook het meisje al gezien, gevoeld, ontvangen, aan zijn hart gedrukt, en onbegrepen bespied. Een lange donkere vrouw, vol bewustzijn van tot den rijkdom van het stadje te behooren, zit naast haar, haar moeder; een mooi, smal, half-Indisch gezicht, zonder Louise's peinzende wiegelende zachtheid, scherp van blik. In den zelfden mantel zit zij, Louise, dien zij Kol-Nidrei-avond droeg, daar, in het nachtelijke, aan haar vader's arm: een mantel van geruite stof, kleine ruiten grijs met wit, aan den hals het zelfde witte randje bont. Maar diep over haar hoofd getrokken draagt zij nu een hoed van fijn grijs vilt, als een jongenshoed, een veertje op zij. Dat schokt hem: het maakt haar tot een jonge vrouw, een dame. Het is een voortzetting van het tooneel dat hij vanaf het muzieklein aan den overkant van het vaartje moest zien: de groote studenten en de adelborst met het rood en het degentje, dicht om haar en Suze Penard, druk met haar bezig; en zij, steeds met dat gebaar van haar hoofd achteruitwringen en weer terug laten veeren; weinig woorden, en háár glimlach. De glimlach, de glimlach dien hij kent alsof hij hem gemaakt heeft, in al zijn weifeling, zijn ingehoudenheid, zijn bezinning eer hij tot lach zou vergroven; in zijn luchtige opgeworpenheid; zijn aanbiddelijke heimelijkheid die optilt tot de vervoering om het ongekenke, omdat het ongekenke eindeloos is en dit een eindelooze lief-talligheid die wijkt en toch wegschenkt, wegschenkt en toch weer zwevend, opstijgend, heenreizend wijkt. Die glimlach met zijn heilige nis waarheen het beeld van de zachte kus gedragen moet en gezet, vertrouwelijk eerbiedig heengebracht en gelost, steeds opnieuw omdat het beeld vervliegt en den glimlach voedt en de nis gebouwd houdt: een armboog waar de kussende mond in leunt; die glimlach waarmee zij hem voorbijgaat, in de stoute ontzenuwende zonde van den diefstal, omdat het de zijne is. Een scheiding, een schokkende scheiding, bezwarend, beangstigend, is nu voor haar tegen hem opgezet; het is of zij zich met die jongens, en met dezen hoed die hem de jongens doet zien, in de macht van haar wereld heeft gezet, onbewogener jegens hem dan ooit, door een on-aantastbare werkelijkheid

onbereikbaar. Zooals Evelien, dien ochtend, op de trap: met die blikken, die zich voor hem sloten.

Stampvol, zijn Sjoel. Zwarte mannen onder den strijkglass van hun hoeden; witte boorden en veel dassen-wit. Burge-meester, wethouders, provinciale gouverneur, verbergen beleefd maar vergeefs hun bevreemdheid jegens die georganiseerde opeenhooping van zang en klank-stooten uit het misprezen zwart; verwijderd denken de blozende gezichten in het naief-trotsche blond van hun snorren en hoofdharen. Tusschen de Arke en het Almémor in; zijn koor, zwart gekleed en witgedast, onder de room-gele bidkleeden om de schouders. Zij zingen, een afwisselend zuiver en troebel omhoog-fonteinende orgelmuziek, goed van wil aan de basis, een veelheid van figuur-deelen die zich boven ordenen; enkele zinken daar uiteen; sommige schieten snel uit het verband, verdwijnen als lachwekkende schuldigen een vreemden hoek door, slaan dan machteloos naar boven in een hoog, en ploffen omlaag weer weg. Zij zingen, anders dan hij, met zijn eenlijk stijgenden wil; Meyer wacht; en in den hoek van de Biema, Davidje Koopmans die Sjammes, Sjoel-beambte is, zijn wang- en puntbaardje netjes verzorgd, maar desondanks met onzekeren beenen-stand tengevolge van de verlegen houding van den vrijgezel op die plaats van den openbaren gediensstige. Ginds, bij den dikken slager de Leeuw, tegen den achterwand naast de Arke, de Raaf, de Opper-Rabbijn, een nieuwe Raaf, zwart-baardig, dor, met toga, witte bef en zwarte baret. En een vlucht van uiteenge-dreven kunst-licht door den effen dag-schijn heen, het feest dragend, met zijn koor-wierook van zware stemmen en kinkelende vlamtongen van tenoren. Evelien, Heleen, Branca, tante Martha, Fie, Rachel, en tante Klaartje die hij nog juist kan zien zoeken; zij zit, opgericht, achter haar bril, door de balustrade heen naar den dienst te loeren, verhit, schuivend, geteisterd door een geestelijken kanker van het onderzoek naar boosaardige fouten, on-achtzaamheden, on-eerbiedigheden, bij de leiders of bij de gemeente.

En Roosje: weg Roosje nu.

Mevrouw van der Wal, koud, en Louise. Kan dat zijn? Is er iets dat hij zóó wil, en dat onmogelijk is? Zooals bij broertje Ezra die lag te sterven; dien hij bij zich in het leven wilde vasthouden, en die toch doodging? Zooals bij Hartog, van wien hij wilde dat hij van hem zou zijn omdat hij hem liefhad, en die toch het huis verliet met een glimlach en een korten knik?

Is er dan iets dat hij hevig wil en dat mogelijk is? Al kan hij het niet aanvaarden, het is onmogelijk: Zijn zooals hij wil zijn, en dan bemind worden. Gooien en van anderen eischen te weten dat hij niet wil gooien. De menschen van zich afgooien en toch voor zich vasthouden. Met het zijne het hunne stukgooien, en toch bemind zijn.

Onverbiddeijk is het lot; hij moet alleen kunnen zijn. En kan het dan wel juist zijn? En moet dan niet in de wereld iets leven dat met hem bevriend is, niet in één maar in velen?

Goed dan, alleen. Niemand kent hier dus Rasjie. De Raaf daarginds, met zijn zwarten kop, die van binnen vol schijnt met dooreenwarrelende zwarte letters alsof er duizend vliegen in rondschieten; met zijn kapsoones-gezicht alsof hij alles weet omdat hij niks weet van wat buiten zijn dorre secretariskoppie leeft, kent ook geen Rasjie. En allemaal hier zijn ze het met hem eens dat Rasjie buiten de Rasjie-boeken onzin is; als er maar in de boeken staat dat je het ook buiten de boeken moet gebruiken, dat is voldoende. Allemaal zijn ze het met hem eens, behalve de arme lieve gezichten die droomen, en den Raaf en slager de Leeuw achterna, hun hoed afnemen voor Born, zonder het te weten omdat zij droomen. Joole Katz en Simon Katz, die dom de wereld na-doen, niet weten of ze buiten hun vleeschpellerijtje links of rechts in die rare wereld moeten rondspringen, met hun blanke vrouwen in hun kleine koninklijke kamers met een stille geurende bloem, met hun zwarte baarden, en hun stemmen als van een bromvlieg in een zomermiddag-kamer (o, duizend jaar heb je noodig om het in je verbeelding te beluisteren) doen mee, en kijken vriendelijk bevreemd, omdat zij droomen. Jochempie Peereboom met zijn scherpe roodige koppie schoongeschoren en gezeept, onder zijn hoedje dat zich vreemd brutaal voelt op die plaats van de levende pet, schiet met zijn gedachten angstig weg voor den Raaf en voor het Kerkbestuur: het is hem te lastig met die lui te beginnen, hij moet er niets van hebben, maar zij kunnen hem zeggen hoe laat het is. En Salomon Manheim van naast hun en de lange trek-tenor uit het koor ginds, Brammetje Prikkebeen, zouden hem den heelen dag laten zingen als het hun recht was, maar zij zijn arm, en zij droomen, vol vriendelijkheid en goedheid.

Achter hem de jonges. Godard de Vries, groen, bleek, keurig en bitter; Jozefie Vecht, verzonken in het zoeken naar den klap op zijn kop van vóór zijn geboorte; Jaapie Manheim, met

een glimlachje spot-gereed maar te verslagen om boosaardig te zijn, en neefie Ezra, die met verwondering de wereld in kijkt, al draagt hij zijn schouders zoo dat je gelooft, dat hij zich wel in veiligheid zal brengen. Tegen hen geen wrok; zij zijn nog zoo uit den schemer van hun huizen gesneden, dat zij hem de vernedering niet gunnen; naar zijn bijzondere plaats was bij niemand van hen verlangen. Rasjie kennen zij niet, maar zij omstaan hem nog vriendelijk, en zullen knikken als hij het hun verklaart.

En daar weer achter, boven....

Edele Louise Maria van der Wal, jij kent geen Rasjie. En niemand kent hier Rasjie: de Raaf niet, en de dikke slager de Leeuw niet die hier de vette lakens uitdeelt. Ik, ik ken het. Liefste Louise Maria van der Wal, je jongens kennen ook geen Rasjie. Jou zou ik Rasjie willen leeren, want zooals ik het tot jou zou zeggen, alsof je mij al kent zoolang wij leven, zoo zul jij het dan verstaan. Dat je een sleutel gooit en hem niet wil gooien, en er niemand mee bezeeren wilt, zelfs die hondsche gekke vijand niet, jouw Matthias, die de boel bedondert. Dat zou ik je willen leeren, en ook wat die sleutel is, waar hij vandaan komt, o, liefste schat van mij: van die zolder; die ééne zolder en die andere zolder. Als je met me zitten wou op de zolder, gehurkt, bij dat dakraampje; als je je lieve kleeren stoffig zoudt maken daar, en met je lieve handen het roest en de resten van mijn volle jeugd heiligen; het roest heiligen met je handen, en je handen heiligen met het roest, en met de ouwe opgespaarde nieuwjaarskaarten met de rozen en bazuin-engelen; met de vergeelde briefjes en de gebroken paasch-schotel-tjes, van de zolder die uit zijn barstensvolle stille schatkamer de sleutel heeft uitgeleverd. Dan zal ik bij je zitten, op mijn knieën, voor jou, voor je gebogen, zonder je aan te raken anders dan met mijn stem, en je alles vertellen. Van alle zolders, en van alle kamers daarbeneden, en de heerlijke Rasjie daarvan. Op mijn knieën. Voor jou lieve Liefste, op mijn knieën.

Goed dan, alleen. Zing jullie maar, het is toch katterpis. Meyer gisteravond zijn heerlijke Jikdal-solo al zoo godsliederlijk mishandelt; hij moest een meisjes-piepje in de hoogte prikken, omdat hij het met zijn stem niet kon halen; hij trok er tegen Nolle Bloch zijn schouders bij op; dat kon hij niet, daar was niets aan te doen, de zanger was immers ziek? De pest zal jullie krijgen dat je me straks mijn herinneringslied aan Oome

Louis, zijn „Aniem Zemierous”, brutaal voorbij hebt laten gaan, omdat jullie toch niet weten wat ik daarmee doe: voor jullie is alles gelijk, als de Dienst maar afloopt. Maar daarboven in de hemel worden ze vandaag stijf misselijk van jullie feest, ze kotsen en ze loopen allemaal rond met oorpijn. Och God, wat een naar soffie hebben ze met elkaar. Ja, het is mooi! Vader wil telkens kijken, maar hij, Eli, geeft geen kik of blik, en luisteren doet-ie ook niet. En hij doet niets. Hij staat op als het moet, en verder blijft hij zitten, alsof hij ook een gast is. En Meyer leest de Thora-afdeeling van de week; sommige bekenden kijken, die verwachten dat hij zal gaan en „laajnen”: niet opzien. Meyer kijkt ook af en toe; Eli ziet met strakken blik langs hem heen. En slager de Leeuw staat als President-Parnas nu op het Almémor, om den Sjammes telkens op te geven, wie moet worden opgeroepen voor de eer van in de wetsrol zelf de lezing te volgen, en voor de onderscheiding van de ceremoniën daar omheen: het halen, het ontkleeden, het weer aankleeden, het weer terug brengen van de Rol. Dien, de Leeuw, die niet naar hem kijkt, zoekt hij met zijn blik, om hem een treffer te sturen, een lading goed-wondend scherp. Als-die zijn portie gehad heeft, kijkt hij weer gauw voor zich, naar de leestafel, met zijn lodderige oogen, in zijn breede puntige kop als een buik, in zijn suffige macht. Dat is nu even verrekend, en nu? Nu zou hij het liefst zich losmaken, uit zijn bank gaan en de Sjoel uit, naar buiten, met een fijnen blik naar Louise boven bij zich op zijn loop, als een verheven snoep. Van dit hier heeft hij nu last; zijn verachting dringt zich nog aan hem op. Nu De Leeuw daar zit, als het onreine, heerschende machts-middelpunt van den Dienst, nu steekt hem die eigen verachting en zijn aanvaarden van de vernedering, en jaagt hem op tot de daad, van de onttrekking aan den blik en aan de onderwerping. Want zoo voelt hij: zonder daad is de droom geen droom, maar een ijlheid zonder doel of grond of gang daartusschen; het zijn de kleine paaltjes van de daad in den grond van het bestaan gepriemd, waarlangs de droom, gespannen van top tot top, uit den bodem levend en naar het beklommen Doel verbonden staat. En hij zoekt het oogenblik om weg te willen, een moeilijk oogenblik, want het is zoo onvoegzaam onder de Thora-lezing weg te gaan, dat men dan vóór de rol in de Arke terug is, niet weer binnen mag.

Als hij dan last van hen heeft, als hij dan flink ver van hen verwijderd is, dan komen zij hem halen en aan zich binden.

Meyer heeft met De Leeuw staan fluisteren, en nu komt hij opeens een paar stappen Eli's richting uit; hij buigt zich over het Biemah-hek en figuurt met zijn mond het woord: „Haftoure”. Kijkt hem daarna boven zijn bril uit onderzoekend aan met niet meer dan den geest van een glimlach zwevend over zijn gezicht, boven zijn witte bef. Hij bedoelt dat Eli zich kan voorbereiden op het lezen van het bijgevoegde Hoofdstuk uit de Profeten, dat op een afzonderlijke melodie gezongen wordt; dat niet tot de taak behoort van den voorzanger, maar van een gemeentelid, voor wien het, temeer op dezen dag, een onderscheiding beteekent. Meyer, op het zien van de roerloze houding van den jongen in wien hij zooveel energie heeft belegd, die de herinnering loswikkelt aan de eierzucht van zijn eigen jeugd waarvan deze verborgen straffe levensdrang het poëtische voorbeeld is, heeft met Sander de Leeuw een klein gevecht aangebonden om den jongens althans als aanstaanden voorzanger hier erkend te krijgen. Het strakke gezicht van den jongen, waarin met geen blik, hoe vriendelijk ook, beweging was te krijgen, heeft een gevoel van bezorgdheid bij Meyer gewekt; hij gelooft, dat hij hem niet moet laten ontglippen maar voor het hunne vasthouden; er is een voor zijn wereld onaangename werking in den jongen gestookt: men kan ook afvaligen maken, meent hij. En hoopt hij niet een beetje op het glansje dat, van een onderscheiden loopbaan die dit kind gemakkelijk kan veroveren, op hem als leeraar schijnen zal? „Moeten we de jonge Leefmans vandaag wel heelemaal vergeten?”

„Is toch uitgemaakt,” heeft De Leeuw gebromd, „dat-ie niet kan meedoen; kwestie is uitgemaakt.”

Meyer, met een diplomatischen, maar voor De Leeuw indrukwekkend-minachtenden glimlach: „De Haftoure moogt U'm gerust geven.”

Sander de Leeuw keek voor zich. Blijvende oneenigheid met een keurigen Gazzen die in de stad zijn waardigheid heeft, is niet raadzaam. Hij zou het tegen Meyer afleggen. En hoe prettig is niet dat machts-plaatsje in de Sjoel, met je goeie klee-ren aan, je gezeten vrouw boven, je knappe groote zonen ginds, de heele gemeente die je eerbiedigt, omdat je het zoo knap ver gebracht hebt, en de visite in het degelijke huis door wie je in alles als gezaghebbende gekend wordt? De brutaliteit van Evelien Meyer is niet te slikken. En niet te begrijpen ook: de een of ander moet haar gek hebben gemaakt, die meid. Maar als Meyer hem dan toch in alles zoo toont, dat zij ook

hem teleurgesteld heeft, kan hij tegen zijn mede-hooggeplaatste niet blijven kiften, al meent hij nu eenmaal dat hij zijn kinderen tot gehoorzaamheid moet weten te brengen: „waarvoor is men anders Vader,” heeft hij thuis gezegd, terwijl hij onrustig om zich heen zocht.

En Eli krijgt zijn „Haftoure”. Jankef heeft het al gemerkt; goed verstandig en slim beheerscht kijkt hij Eli aan, schijnbaar onbewogen, en zoo wordt het teeken begrepen, in zijn doel gewaardeerd, maar in zijn geest afgewezen: geef hem van katoen, bedoelt Jankef; toon je, neem wraak.

Wat moet hij doen? De wereld trekt hem terug terwijl hij bezig was zich van haar te verwijderen; maar hij is in wrokkend verzet tegen haar. Haar kleinachtende houding tegen hem kan zij hiermee niet opheffen; hij mag niet meedoen, hij krijgt alleen een hapje, buiten het deel dat hem ontnomen blijft. Een sterk bevredigende wil staat in hem op om zijn Tallies af te gooien en toch heen te gaan, als onttrekking aan de overmacht, die de domme slagersbaas hier stelt, met te doen alsof het hem gegeven is te bepalen hoeveel genade Eli zal worden toebedeeld. Eli staat stil zijn plan te meten: welke angst houdt hem terug? Die voor het verliezen van zijn Rabbi-toekomst niet, want daarvan ziet hij niets dat vorm heeft. Maar er zijn twee menschen die hem bewegen te blijven en naar het Almemmor te gaan. De eerste is Meyer; door wiens daad hij verteederd is; dien hij niet durft te wonden door hem met zijn vriendelijkheid in de handen te laten staan, want hij gelooft dat Meyer hem steeds verdedigd heeft. En de tweede.... Al is dit stukje dienst dan niets van het leidende werk van den voorzanger; hij wordt uitgenoodigd om, in het centrum van de aandacht, tien minuten te zingen. En de behoefte om te zingen is loerend bij hem naar de mogelijkheid; hij is in zijn vijftiende; de lust naar openzetting van zijn dichte verslotenheid sinds gister bij het begin van het feest dat voor hem zingfeest was, en eigenlijk sinds een maand geleden toen die scherpe opdrijving van de verhouding tusschen hem en de school- en familie-wereld in werking kwam, is dringend.

En heeft hij dan niet voor haar, boven, willen zingen, en kan hij dat dan nu niet? Tien minuten, spelen met zijn geluid, de stem uitbuigen, ombuigen, laten stijgen, laten zakken in de zoete donkere tevreden diepte; weer naar terzij uitwijken en eindelijk alles bekronen met een hoog, staand, om zijn middelpunt rondzwevend slotfiguur. Hij kan het geschenk nog niet weigeren.

Meyer heeft hem een teeken gegeven: je hebt alle tijd, doe het maar zoo langzaam als je wilt. En met een heffen van het hoofd: zing je liedje maar uit. Hij gaat naar het Biemah-podium, door het glimlachen heen van de kennissen, langs Vader's effen, maar verhit-verlegen gezicht. Terwijl hij, terzij van Meyer's plaats gaat staan met het boek waarin hij de voordracht al heeft opgezocht, sluit hij zich met een samenknijpen af van de menschen, een nauw bijeentrekken van de hersenwanden op de aandacht en de lust voor het werk. Niets rondom, en geen vrouwen boven. De handen om het boek, zingt hij het vóór-gebed.

„Geloofd zijt Gij Eeuwige
Onze God, koning der wereld,
Die edele profeten hebt uitverkoren....”

Door een kier van den wand heen dien hij optrok, dringt, vreugde-binnendragend, het bewustzijn van een diep geplante aandacht rondom; het is vol-stil. Het fragment uit Jesaja dat op het begin van Genesis moet aansluiten, zet poëtisch in:

„Zoo spreekt God de Eeuwige, schepper van den Hemel en zijn uitgestrektheid. Die de aarde spande met haar bloeisel, ziel gaf aan het volk daarop, en geest aan allen die erop bewegen.”

Zegging na zegging, telt hij het zingend uit, verbindt voorzichtig de zinsdeelen, bijt de medeklinkers in scherpe duidelijkheid af; dat soort overgave is voor de lezing zelf: zij moet scherp, met krachtige onberispelijkheid, verstaanbaar en met rondgedeelde nadruk, tot de gemeente komen. Meyer staat met zijn hoofd scheef, stil glimlachend op zijn plaats te luisteren, de oogen af en toe zijdelings naar hem gegeven, trots op zijn leerling.

Eli weet dat, na het korte voor-gebed en de lezing, het na-gebed, de dankzegging, hem pas vrij laat in zijn lust. En daarvoor houdt hij een tel stil; daar pas raakt, in die stilte-spanning van het ongewone oogenblik, de jongensstem hoog bewogen. Zij grijpt de hoeken van de Synagoge en schiet er jongrijpe halmen van sterke reinheid in; spant lichte groene loten, in bogen van wand tot wand, en giet beneden en boven, haar rose en witte bloesems aan de wachtende spitse stengel-einden. In het voorlaatste vers, in de heerlijkheid van het rustige zingen overgegeven, stijgt hij naar de hoogten, onder de weelde, die de guirlanden ophangt van het Feest. Langzamer, aandachtiger en voller dan iemand, ook hij, het ooit doet, zingt hij

bewogen zijn opgespaarden verheffingslust uit: de Synagoge vol, tippelen en stijgen de klanken van een zuivere hartstochtelijke jongensstem tot bloesems, boven de hoofden der honderden die wel moeten ontroeren. En de slot-figuur:

„Boroeg àtto adounòj, mekady-y-y-ysj Es ha-a-sja-ha-bos....”	„Geloofd moogt Gij zijn Eeuwige, die het Sabbathfeest heiligt.”
--	--

rekt hij zoo lang en met gebroken zuiverheid uit, dat Jankef verlegen tot zijn buurman zegt: „Wel een beetje opera-achtig.” Maar hij kan zijn hoofd niet rechthouden, Jankef, als hij de vele gezichten rondom ziet, die in een door bewogenheid gebeten glimlach staan. Als deed hij het voor Eli, naar boven kijkt hij ook; mevrouw van der Wal fluistert met haar dochter; die zegt glimlachend tot haar moeder: „Dat is die jonge uit onze klas, die met Matthias Born heeft gevochten.” Het stugge ombaarde gezicht van den Opper-Rabbijn krijgt ook de aarzelende zachtheid van een ambtelijken glimlach; daarachter gaan de gezwollen woord-gedachten van de Joodsche kranten-taal.

Eli moet nu met de wetsrol mee naar de Heilige Arke, en dan naar zijn plaats terug. Alleen als hij langs het koor gaat, ziet hij even op: Nolle Bloch lacht met kleine oogjes tusschen zijn hooge jukbeenderen, en Brammetje Prikkebeen knipooft uit zijn lengte-masker hem toe alsof hij heel en al buiten Eli om, iets uit zijn ooghoek moet wegknippen: ontzettend mismaken hen allen die hooge zijden hoeden. Aan den anderen kant staat Ozer trotsch in zijn bank, stiekum wild-ontroerd; hij knikt Eli plechtig toe, en Eli's verheffing dreigt door de dankbaarheid om die overwinning overstroomd te worden, maar hij jaagt den golf terug: hij heeft nu andere plannen met zijn gestegen kracht. Hij moet de Leeuw voor de onderscheiding danken; dat doet hij met een knik, en terwijl Jankef tevreden om die houding glimlacht, gaat hij zonder verder op te zien, naar zijn plaats.

Hij stormt blind naar den uitgang. Volgende week van hier: hij wil haar toegesproken hebben. Hier, of het kan misschien niet meer. Het bloed, met het laatste gedachten-gevoel van alle dagen, zinkt weg in dien aanzet tot de daad. Evelien, (een glimp van een verschijning van iets moois waaraan het smartelijke voor hem) Heleen, Branca, Eva Manheim, Stella van

Raalte uitgestreken-zakelijk, Roosje, een golf van tantes en bekenden van boven de slechte draaiende trap afhakkend; geruisch van japonnen, kleurtjes en parfum in de dikke verhitte lucht. Weg die allemaal: Louise Maria, van den zolder. De dame van de groote jonges en den adelporst met het roode kraagje en de degen-ketting. De jonge vrouw met die hoed met dat veertje. Gehurkt op den zolder, boven den sleutel van het verleden, en het Geheim, waaruit hij naar haar op-vertelt. De on-aantastbare werkelijkheid zien die haar onbereikbaar maakt. Haar aanspreken, op haar aanvallen, en die harde werkelijkheid doorbreken. Of de volle wond voelen, die haar ondoordringbaarheid dan in zijn naderende driestheid zal snijden. Hier, gauw, daar gaat ze.

„Louise!”

Hoe heeft hij het gedurfd! Met de tang van zijn spanningskracht breekt hij een liggenden afstands-boom door midden.

„Vin je't erg? omdat je nu hier bent?”

Haar moeder is even achter gebleven.

„Wat wou je dan?” Vlakbij haar is hij; zij spreekt, zij spreekt tot hem!

„Vin je't erg? als ik je nou even goeiendag zeg? Ik ga weg. Ik ben van school en ik ga hier weg. Uit de stad....”

Hij spreekt als een windvlaag in een schoorsteen. De oogen groot in het bleeke vooruitgestoken hoofd; het lichaam heelemaal weg; geen lichaam, geen voeten.

„Oo.” Zij glimlacht naar dat bewogen gezicht: hoe vreemd zoo'n opgewonden gezicht in de wereld waarin zij ook leeft.

„Dan hoop ik dat 't je goed gaat,” zegt haar mond.

„Ik wou je bedanken....” hoe moet hij anders zeggen: dat hij zoo dankbaar is dat zij er is, om hem op haar verliefd te doen zijn?

„Waarvoor....?” Het hoofd beweegt er even bij naar voren, verbaasd, ge-interesseerd, alle vreemds verwachtend uit die wereld van opgewondenheid.

Zij sprékt dan toch maar tot hem. Hij staat dan toch bij haar, nu; verbonden staan zij. Dit, dit is het Paradijs. Een zachte, opgewekte bries rijdt er rond; op zijn rug de saamgeperste geur en de boodschappen-stemmen van de rozen aan het water: „wij zijn er, jij bent er; het is zoo: de liefelijkheid van het leven bestaat.” En de bloeiende boomen-trossen zwaaien met bevend blad heen en weer, van verwondering om de eindeloze heerlijkheid van de jeugd.

„Dat weet je wel, waarvoor....”

„O.” De glimlach lijkt nu pijnlijk. „Maar daar hoef je toch niet voor te danken.” (wat is zij groot onder dien hoed. Ja, erg groot, erg een dame nu) Zij wipt haar hoofd weer even naar achteren en weer terug: „dat was immers gekocht....” haar zachte stem.

„O.... Ja....” Hij zoekt naar den grond, om, in dit korte oogenblik, het wapen te vinden, dat die nieuw opdringende versper-ring met één slag moet splijten. Maar hij ziet, in zijn verslagenheid omdat het wapen zich den eersten tel nog niet aanbiedt, schemerig haar schoenen. De zolder! De zolder is noodig, om die schat, achter die verwarring, weer te bereiken.

„Dag,” zegt zij vriendelijk. Haar moeder is aangekomen; zij gaat met haar buiten op haar vader wachten. En Eli moet doorloopen. Hij lacht pijnlijk naar haar, in het langstuimelen. Zij kijkt glazig: Onverbidde is het logisch lot.

Hij verstaat Jankef nauwelijks die naast hem naar huis loopt. Voor het eerst van zijn leven lijkt het rammelen wat Jankef vertelt. Over David die weer „bys” (kwaad) is, om het smerige praatje, dat hij de kinderen bij de muziek zoo gemeen achter-uit heeft gegooid en van zich weggejaagd. Heeft zijn centen binnen, verwacht wel niet dadelijk nog’s vijftwintig gulden, en begint nou weer te hetzen; wie het nou aanhaalt, haalt het aan. Moeder ook schuld aan; kan ook haar verdomde geschreeuw niet voor zich houden. En over Stella van Raalte: aanstaande Gazzente! (gazzens-vrouw) Misschien! Heel mis-schien? Als hij doorzet! Zij wil wel. Hoho! Maar zoo graag! Heeft *mij niet* willen hebben. „Ook nog zin in sjweien (trouwen) meisje? dejà of de-née....”

„Ik heb d’r géén zin in, Leefmans! Niks op je aan te merken. Een beste, aardige man, maar dáár heb ik geen zin in!” O, zoo’n lollige sjwylete van een grappenmaakster! — Naar mijn idee van iemand die der geen verstand van een geleerde van heeft, heb je’t nogal aardig opgeknapt zoo, met de Haftoure, voor al die lui daar. Tenminste wèl van gemaakt, wat er van te maken viel. Zoo om te zien, de lui het nog niet zoo’n ge-wone kost van alle dagen gevonden.”

„Kan wel. Maar ik heb spijt dat ik’t gedaan heb. Had weg moeten gaan.” (Geen tijd gehad om iets te verklaren: ze breekt zoo het gesprek af. Hoe krankzinnig om aan dat pak te denken! Niets van hem te begrijpen. Ook onduidelijk geweest. Zóó haar te willen bedanken omdat ze er is, omdat ze bestaat. Zoo onduidelijk te zijn.)

„Dat is geen praat van een mensch: weggaan als je opgeroepen wordt voor de Haftoure. Dat bestaat niet in de wereld zoo-iets. *Ik* had me tenminste niet weten te bergen. Al hebben ze je nog zooveel gedaan: als je opgeroepen wordt, wordt je niet vóór de Parnes opgeroepen, maar dóór de Parnes. Dat is kwaje kinderen-manier om der over te denken om weg te loopen.... jongetje.”

(Dat zou wat beteekenen voor mij. Of jij je schamen zou. Ik schaam me zoo vaak om jou. Snap je toch niet of ik dat al zeg. Kunt er ook niks an doen. Maar *ik* zit er vuil tusschen.)

„Was wel een mooi, fijn, knap sjiksie waar je daar mee stond te praten in de gang. Ook geen armoe-lijdster ook niet. Wat was dat er nou eigenlijk voor eentje, Eli?”

„Ik vroeg haar of haar broer zijn pak niet terug wou hebben, omdat ik het toch niet draag.”

„O die? Was die van de wethouder? Zoo! Hij zat naast de burgemeester. Zoo. Nou dat pak kun je toch zeker in Amsterdam prachtig dragen?”

„O ja? — nou jij kan er mee doen wat je wilt hoor! As je't mij nou maar nóóit meer laat zien,” zegt Jankef's jongen met bedrongen geluid.

Juffrouw Manheim treft het. Met haar sjabbes-japon vijf jaar en vijftien modes oud, onder haar met fluweel opgemaakt zwart strooien kapot-hoedje dat nu de boerinnen al dragen, houdt zij voor haar deur even bij Jankef en Eli stil.

Haar man, in zijn beste kale pak, draagt zijn harde hoedje scheef, naar schipperstrant, en zooals hij daar staat, zwijgend, glimlachend, parmant, met zijn zwart kort baardje om zijn glunder stompneuzig kopje, is hij ook heel en al een jodenschippertje.

„Wat een feest hè?” klankt zij Achterhoeksch, „ik zeg wat een feest hè? Jankef? wat een misjpooge (familie-verzameling) hè? in sjoel. Wat zeg je dervan? voor òns....”

Haar leelijke lange hoofd met den grooten gebogen neus en de spleet-oogen zwaait er bij heen en weer. Groen-geel haar gerimpelde huid. Eli ziet het tafereeltje scherp. Achter haar, bij de half opengezette deur, de deur, die de hangbel langzaam doet uitklingelen, Jaapie, vriendelijk loerend, tevreden met het buur-vriendschapje maar ongeduldig naar zijn boterhammen, zijn blondige kuif stug over zijn voorhoofd onder zijn hoedje weg. En Eva, zestien, in haar eigengemaakte katoenen bloes van een bedrukt lapje uit het voorhuis, donkerblond bij bruin

af, sproetig als Jaapie, met dikke lippen maar die iets vriendelijks dragen in hun krul naar den mondhoek toe. Haar kapsel, alsof het stoffig was zoo springend boven de opgelegde vlechten, is krachtig van kleur, en vol.

„En ons koor dan?” lacht juffrouw Manheim bijna grijnzend van aarzeling omdat zij nog al eens een „stichel” krijgt van Jankef als zij een roddeltje probeert, „wat zeg je dervan? Kotekottekot, wat een pracht hè?? Dat we dat nog belééven hier, dat heb’k oser kennen denken. Jij?”

„Is’t dan niet zoo? Is’t dan niet puik?”

„Puik,” hoest Manheim.

„Wat meen je,” zij weer, „da’k ’t niet mooi vind man? ò je bent mesjogge! Ik bin der blij om jonge, dat we is wat hebben hier. Nooit het men toch’s wat? Laat ze’t maar alle jaren zoo maken? ’t Is mijn goed. — Zeg, en nou zeggen ze dat onze Gazzen nog trouwen wil? Heb je ’t óók gehoord?”

„Jij hebt ’t toch zeker alvast wèl gehoord,” Jankef.

„Nou heeremol an! (hoor’s an) maar daarom weet ik nog niet of ’t wáár is, schwanz? Met hààr, met de zuster van jouw schoondochter. Ja, dat zul jij niet weten....”

„Weten? Ikke? Denk je dat ze’t mij soms eerst komen vragen?”

„Hij houdt zich krootsj,” lacht zij, „ik heb geen kans bij’m.” Zij lacht, of er tranen zullen komen, zoo plezierig, „en toch ben ik mesjogge op’m. Wil je wel gelóóven,” deunt ze, „as-ie morgenavond bij gezond op het bal is; de eerste dans, dat za’k niet zeggen, maar dat-ie met me danst, zoo goed of-ie m’n Gooisen (bruidegom) was.”

Jankef lacht. „Dat kan héél best wezen, meissie! As jij der bent, dan ben ik op mijn post!” zegt hij uit louter ridderlijkheid.

Zij lachen. Salomon Manheim staat roerloos, zijn schoongeschooren lipje scheef, zijn hoedje scheef op zijn parmantigheid. En hoe arm hij is, en hoe asthmatisch zijn borst hijgt, zijn oogjes glimmen met een kracht van jonge oolijkheid en onschuld, alsof hij vijfendertig jaar geleden op zijn dorpje aan het bruggetje stond, naar de mooie meisjes te kijken en de grapjes over haar aan te hooren. Eli staat, klaar om in huis te gaan, bij Jankef het korte spel van vriendelijkheid aan te zien. „Kottekottekot.” Juffrouw Manheim treft het. Waarom vindt hij haar zoo aanbiddelijk? Zij komt met geen enkele erkende liefde, ja, zelfs met een poging tot roddel, naar voren; zij heeft geen enkel etiket van beminnelijkheid. Hij ziet haar en

Manheim, en het huis daarachter, in welks deurkier Jaapie en Eva met hun vlekkelooze buursche gezindheid staan. Als in zijn eigen huis, in het hunne: dapper gedragen naaktheid; het leeft voor hem, dat huis. Hij kan er zich geen volledige rekenschap van geven, maar juffrouw Manheim zelf verteedert hem het meest. Wat is zij lief, in haar verschrikkelijke leelijkheid en de aftakeling door haar eindelooze armoede. Het groen-geel van haar gezicht, en het grijzende haar dat onder het hoedje strak ligt weggetrokken, is om zacht je hand tegen te leggen. Een oude kleur en geur, een beslagenheid als een fijn baksel van de bestokende, vriendelijk ontvangen jaren, ligt voor hem op haar te kussen wangen, alsof zij geconfijt waren door den tijd.

„Nou, eet ze smakelijk. Tot morgenavond hoor! Bij de wals!”
Manheim groet lachend met een hand-opsteken.

En Eli kijkt haar na, als zij haar lange, van boven gebogen lijf in haar huis draait.

Wat roddel! Klets! Zij zegt maar wat, voor haar vroolijke praatje dat de vriendschap belijdt en onderzoekt. Een schat is het. Alleen bij háár zou je, als je zwak was, kunnen gaan praten, en alles vertellen.

Hij gaat in huis, met, tegen Jankef's goedig bedoelde critiek in, zijn stillen hevigen mijmer:

Al het mooie is afschuwelijk. (Ja? Au! dat doet zeer!)

Alleen het leelijke is mooi en om lief te hebben.

DRIE EN TWINTIGSTE HOOFDSTUK

Wie he-je nou bij je? Wa's der dat voor eentje?" vraagt Marregien Lampe met vriendelijke nieuwsgierigheid naar Hein die Eli, op den loop ontmoet, naar binnen duwt: „Komt der maar in! O, is't een jiddekind? nou da's de derde die vandaag hier komt."

Eli voelt zich verrassend, en toch met natuurlijke vriendelijkheid opgenomen. Oude Jan Lampe, „groot-Jan" staat zijn pijp-stompje te rooken bij de naakte tafel, waaraan Willemien, met haar giechel-smoel in een vracht goud-blond haar, vermoeid is neergevallen van het kranten bezorgen.

„He-'j nog een dubbeltje voor tabak voor me?" vraagt groot-Jan.

„O, dan za'k es kijken," zegt Marregien.

Het treft Eli dadelijk, dat er een vriendelijke verstandhouding tusschen man en vrouw is; bedrijvig, saamhoorig, keert zij zich naar een oud la-tafeltje, en haalt uit een busje twee dubbeltjes voor Lampe.

„As ze niet voor janever vragen, dan geef ik graag," verklaart zij tot Eli; en Lampe koketteert naar hem: „Jaajem sooref, dat lust ik niet; daar kom je nog meer van in de seryfe, wat jij nou. De jidden die zijn ook wel zoo goochem, die eten der liever een stukkie boosser (vleesch) voor."

Eli schiet in een lach om die behaagzucht, waarmee hem hier het jiddisch wordt opgediend; maar hoe anders klinkt het als bij Matthias: even zuiver, en dan zonder een schijn van haat, en in tegendeel met een gretige genegenheid van aanpassing. „Van wie be-je der eentje?" vraagt Marregien; „van Hartogs? Kom Mien," stoot zij haar dochter aan, die Eli zit aan te kiekelen, „zet es een paar borden neer voor de boterham."

„Welnee," antwoordt groot-Jan, „van Hartogs? 't is een Leefmans, niet? bè-je geen Leefmans? Nou natuurlijk. Van Salemon?"

„Van Jankef ommers."

„O, heden, van Jankef, ja natuurlijk. Dan ben jij de rebbe."

Eli schiet in een lach.

„O," roept Willemien, terwijl zij met tegenzin, maar uit gewoonte van gehoorzaamheid opstaat om de borden te krijgen, „onderlaatst toe hadt je nog veel mooier pak-an! Tòe had-ie toch zoo'n mooi pak an?" kraait zij. „O! zoo deftig?" giechelt zij met een onverborgen lust-lach in haar blauw-grijze oogjes

en om haar bleeke neusje de kracht van haar vermoeiden mond tot zinnelijkheid neergeslagen. Hein kijkt met verwondering van zijn zuster naar zijn nieuwe vriendje, en Marregien leidt met haar verhaal den uitval af.

„Je maggen het eigenlijk niet zeggen, maar ik heb ze vandaag gehad, o!” lacht zij, „één jiddekind (zij noemt den naam niet van Stella van Raalte die, dollend met haar eigen lotje, na een gesprek met Rosa en Evelien, de kaartlegster heeft opgezocht) daar he’k mee zitten gieren van de lach. Ja da’s waar hoor, zoo’n gijn had die meid. Ik zeeg, ze most oppassen voor een blonde vrouw, en daar zit me die swylete toch te schudden van het lachen, nee, ik kon me eigen der niet goed bij houden.” Zij veegt langs haar neusje, onder het staande vertellen, een pakje vleeschwaren voor de boterham in haar hand.

„Ik zeg: „nòu, en dan is der wel een reis óók op komst”; ik geef je te raden wat ze zegt. Zegt ze: nou dat zal zeker wel; m’n oome gaat alle weken naar Rotterdam, zegt ze, waarom zou-ie nòu juist niet gaan.” O God, ik kon me ook niet houden, daar zatten we met z’n tweeën te gieren. Affijn, toen ze weg-gong, gaf ze me drie kwartjes; ik denk nou da’s ook best, stuurt me der maar tien zoo, alle middagen, dan lach ik nog es over ook.”

Jan Lampe schudt zijn hoofd. „Mesjokke,” zegt hij tot Eli, met een voortreffelijke zachte *k*, „stapel-mesjogge bennen ze. Dat bennen nou nog jidden; mag heelegaar niet van de toure.”

„Nou,” nikt Marregien, met een vertrouwelijk-scheeven blik naar haar man, in een gebaar dat zij van de Joden heeft overgenomen, bij wie zij jarenlang Sabbath-vrouw was, „ze zijn der wel geweest, van vlak bij de toure, hoor. Godzàlme, as ze dat thuis wisten; daar zouen ze raar van kijken. Ik heb m’n eigen dochter vandaag niet kennen bedienen. Nou die komt wel es weerom, die besjolmt toch niet. Ja, Marie is nijdig weggeloo- pen, omda’k geen tijd had, en ook geen zin ook niet.”

„Heeregod,” roept Willemien, die op het kastje brood heeft gesneden en op de borden gelegd, terwijl Marregien bezig is, het met plakken bloedworst te bedekken.

„Ja, netjes hoor. Ze gong nijdig weg; ka-je bij je eigen moeder nog geen eens terecht, moppert die halve gare meid. Zoo sting ze te mopperen.”

„Wat most ze dan?”

Klein-Jan, de tweeëntwintig jarige zoon die binnen is gekomen van de fabriek, blijft staan luisteren.

„Nou, ze wou een kaartje gelegd hebben gehad.”

„As je me nou,” zegt groot-Jan, „wat most ze dan weten?”

„Ze most weten, of Driekes sjef zal worden of niet.”

Zij lachen allen, en allen tot Eli, Hein en Willemien oolijk geknepen.

„Da's verdomd een neweire da'k niet thuis was,” zegt groot-Jan, „anders ha'k der toch vast en zeker met een natte dwell der snotter-neus afgeveegd.”

„Zoo'n vuile bal gehakt,” grimt klein-Jan. Hij staat tegen Willemien's stoel aan; nu stoot hij tegen de poot daarvan; „toe,” beveelt hij, „la-mijn es zitten.”

Willemien neemt haar sjouwens-moeë meisjeslijf van de stoel, en laat ze hem. Zij ondergaat Eli's verbazing; zij is gewend de wet te gehoorzamen, die de meisjes aan de jongens onderworpen houdt, ook al weet klein-Jan wat kranten rondbrengen beteekent, want hij heeft het jaren lang gedaan, eer hij werk op de fabriek had; men heeft er nu goedkoopere meisjeskrachten voor genomen. Willemien moet opstaan, en zich met een oud taboeretje behelpen, waarop zij nu, te laag, aan tafel hangt om haar boterhammen met bloedworst te eten.

Voor Eli zijn het heerlijke, kleine wonderen van ervaring hier; hoe nieuw, en toch hoe bekend zijn hem die gevoelens van Willemien en Jan; het is of je het beleefd hebt, en je weet toch zeker, dat het niet zoo is. Maar hij ziet langs klein-Jan's gezicht, waarin de oogen koel naar zijn boterhammen staan; een kleine grimmigheid, tegen Eli's ondergane afkeuring in, wordt over de tafel heen ontladen. Groot-Jan is, evenals de jongens, met zijn pet op gaan zitten eten.

„Je maggen wel een boterham mee eten, hoor,” noodigt Mar-regien. Een gelegenheid voor het meisje tot een nieuwen knijplach in Eli's oogen.

Hij ondergaat het met de zekere herkenning van een soort zwoelheid, die minder zoet, schraler en zilter dan die van zijn jodinnetjes, toch een zelfden grondslag heeft van onreine, huiselijke gestoofdheid. De armoede is er vertrouwd en bevriend in; het streelt, maar er komt niets edels uit op hem aan. Hij bloost op de uitnoodiging om mee te eten.

„Ah, dat doet-ie toch niet,” weert groot-Jan af, „hij lust geen koosjere bloedworst, wat jij nou.”

Klein-Jan richt zijn hoofd op alsof hij zich op iets bezint, en zegt dan: „Je kan best een boterham meedoen, hoor, gaat er maar bij zitten; haalt een stoel voor'm uit het kamertje,” beveelt hij Willemien.

Zij wil opstaan, maar Eli weigert:

„Ik zou't heusch wel doen, maar ik heb geen honger,” zegt hij verlegen tot klein-Jan. Hij verbergt zijn gruwling van de worst: het zou hier daarzonder toch prettig zijn, in dien „Christengeur”, dien hij van de burens uit zijn straatje kent: duf als in zijn eigen huis, maar minder vetig.

„Je hebt me toch zeker wel es gezien, bij Simon, of bij Herman en Ozer?” vraagt groot-Jan.

„Natuurlijk.”

„Ja, nou heb ik er in geen tijd geweest,” vertelt hij, „dat is daar lou-loone bij Ozer en Herman. Niks meer te doen. Ze worden zoo arm als de mieren. Maar die jonges van David,” nikt hij, „nou. Laat die maar loopen, die gaan dammee gaan ze Ozer en Herman de peezen doorsnijen; zoo knap bennen ze niet.”

„Da's de concurrentie van het kapitalisme,” zegt klein-Jan.

„Konkerentie van de kiepertalisme,” herhaalt Marregien, „nou breekt me klomp; jij met je kiepertalisme.”

„Nou ja, dat kletsen; 't is toch waar. De menschen vreten toch mekaar ommers op.”

Zij lachen; Eli begrijpt het niet, en durft geen uitleg vragen. Maar groot-Jan zegt: „Da-ma-je nou over lullen wat je wilt, maar die eigenste jonges van David die gaan zoo stiekempies an, gaan ze Ozer en Herman de laatste snee gras voor de voeten wegmaaien. Houdt ze in de gaten, die krijgen ze,” wijst hij met duim en wijsvinger.

„Hij gaat zoo dalijk de konijnen met me zien,” vertelt Hein. „Je konijnen? zal hem z'n zorg wezen, jouw konijnen.”

„Nou, hij gaat ze met me zien. Is 't niet?”

Hein heeft nog altijd Eli's naam niet uitgesproken. Eerbied en vreemdheid moet door de bijna onverschillig lijkende lust naar een vrijbuitertjes-omgang overwonnen worden. Eli legt zich, door een behoefte gedreven aan uitbreiding buiten zijn engen kring, de aansluiting op, die hem, in die paar vrije dagen die hem resten, trekt met Hein's korte maar zelfbewuste beweeglijkheid. Als er die bloedworst niet was, zou hij zijn gaan zitten en een boterham hebben meegegeten. Het lachen heeft hier iets van thuis; dat kan geen vergissing zijn, hij voelt het verband; het is het verband van het natuurlijke, het echte. Alleen klein-Jan, hoewel hij hem nu toch ook tot eten genoodigd heeft, is hem hier een stroompje tegenwerking en teleurstelling. En dan staat hij even later nog weer ontsteld; kent het, maar verwacht het niet, dat diep-vreemde van een andere wereld van gevoelens. Bij de konijnen-hokjes buiten aan het

schuurtje, waar Lampe braaf een deur gezaagd heeft als toegang voor de dames, noemt vriendje Hein hem de namen van de beesten. En terwijl hij zijn eigen ram een extra bos wortelloof laat mummelen, over zijn kop streelt en knuffelend in de flanken grijpt, zegt hij: „Over twee maanden, met Kerstmis hè? dan smullen we van 'm.”

Eli waagt het er iets van te zeggen; hij is nu toch bij de anderen, in de wereld. En Hein's blauw-grijze oogen staan volvriendelijk naar hem, opener dan die van de anderen.

„Hoe kan je nou eigenlijk je vriendje opeten.”

Hein lacht hem smakelijk uit:

„Het is toch een beest,” verslaat hij Eli logisch, want als die nu zwijgt, lacht hij goeig door. Hij vertelt het binnen, eer Eli weggaat. Vader Lampe keert zich tot het jiddekind en zegt vertrouwelijk, als waren het zijn konijnen niet:

„Ja, da's nou een echt gojsch meinse” (echte christen-geschiedenis).

Hein kijkt van zijn vader naar zijn vriendje: hij beschouwt op dit oogenblik het jiddekind als iemand die nog veel moet leeren.

Dat zijn de kostbare winsten van een paar dagen vrijheid, die ervaringen met de Lampe's, met den schilder, en met het na-jaar buiten de stad, in die uren dat geen enkel floers van dwang het doet krimpen of verduisteren. Dat weet hij nu zeker: er zijn meer huizen dan het zijne waar de ondeugende lach klinkt om wetten en eischen van de wereld; het verschil maakt alleen de bloedige diepte, de felle snijding in het menschen-leven, die hij niet verklaren kan, maar die in haar opgejaagdheid hem lief is. De wanhoop van schreeuwen en zoenen bij de Manheim's is er de flauwe maar rustige vorm van, die iets eindeloos voor hem heeft, alsof zij na duizend jaar lustig lachen en kreunen, zich ergens sleepend zal oplossen in de wereld.

En de dwaze vergroeiing ervan is mesjoggene tante Rozetjepoppekop van Oome Salomon, die haar kinderen door elkaar schudt, alle verwenschingen toebijt die het ghetto ooit bedacht heeft, en zonder een tusschenpoos van een ademhaling ze tegen haar borsten drukt en: „kom hier, m'n schatz, kom hier m'n schoonheid, m'n eenigheid, m'n lieveling,” roept, in haar ontstellenden spijt om de knepen, en om de pest, de verlammingen en de kouwe koortsen, die zij met haar heeten adem in

hun verschrikte gezichtjes heeft gebrand. Bij de Lampe's vindt hij, bij de armoede van een dragelijk gehouden krot, meer beheerschtheid in het ondeugende verzet; maar hij mist er het grenzelooze van den kreet die alle dingen, alle stof doordringt; hij mist er den glimlach van den wrok, waardoor de hardheid wordt opgeheven. Want pas met zijn gevoelens maakt hij een begin met het onderzoek, en kan het zich niet beelden: dat de roep bij de Lampe's eindigt waar de stof veroverd is; dat de kreet van thuis de stof wil oplossen. Dat broer Hartog of Mau de zusjes thuis plaagden, maar nooit met een stoot van den voet tegen den stoel haar plaats voor zich opeischten; dat Hartog op zolder het „Onze Vader” bad, nadat hij zich bonzend op de knieën had gegooid, en hem niet meer dan een knik gaf toen hij voor altijd het huis verliet. Maar dat de glimlach bij dat alles nog toonde hoe hij wist wat hij omver wierp en daarmee verbonden bleef; en dat klein-Jan, wanneer de magere Oome, groot-Jans broer die in Indië geweest is, op zijn pensioendag met zijn lintje en zijn bleeke borrel-kopje bij hen staat op te hakken: „In Hatjée heb ik gediend. Twaalf jaartjes! Alle gulden zes weken, voor Aare Majesteit de Konegin Willemmina! Onneur!!” en dan salueert en op zijn achterste slaat, dat klein-Jan dan wel vertelt dat hij slachtoffer van het kapitaal is, maar dat hij er grimmig bij zegt, dat die ouwe niet altijd zoo moet komen opscheppen en langzaam aan vervelend wordt; hij wil hem wel als een soort onteering van hun huis buiten de deur houden.

Dat alles zet Eli zwaar aan het werk, op deze scheidingslijn van zijn bestaan. Het is October: de feestdagen en het Sjoel-jubileum zijn voorbij, en nu is er nog, tusschen de regenbuien in, die al kil worden, een klein beetje warmige zon, als een genezende belooning voor de vermoeide zenuwen en voor het vleesch dat om behagelijkheid vraagt. In de dorpelijke landelijkheid buiten de stad is wat stilte en vredigheid; kleine levendigheden van geluid en arbeidzaamheid maken zijn wereld van die vijf dagen tot een groote, bijna veilige hof, waarin het goed is rond te gaan: een voorbeeldig veld voor zijn alleenige moeizame beschouwing, zijn peinzery en zijn droom. Die kleine bedrijvigheden rondom prikkelen peinzery en droom reëel te blijven: aan den weg beslaat een smid een paard; in een open stal gonst een dorsch-machine; voor een buitencaféte zit een renteniertje met een vergeeld strooioedje op, achter een biertje met den staanden waard te praten; of een late vacantie-ganger kijkt er vreemd die wereld aan, waarin hij opge-

wekt wil zijn, maar verloren zit. Achter de ruiten van een inmaak-fabriek giechelen, witte mutsen over haar kapsels, de meisjes naar alles wat voorbij gaat; de motor van een zagerijtje zoemt in de stille ruimte, die nog warm en licht, maar al dun beneveld is. Aan de laan vlakbij het kerkhofje waartegen hij stond weggezakt, nadat hij van Matthias' bloedend oog was weggevlucht, ontmoet hij, bij het uitzicht op de herfstige platte akkers en den ruimen horizon, den schilder. Eli heeft wel een beetje opzettelijk langs het ezeltje geslenterd, en zijn eindeloze weifeling overwonnen die hem ophoudt wanneer hij iemand wil naderen. Een vriendelijk mensch, dat wist hij al wel; hij heeft hem niet aan te spreken: terwijl de schilder fijntjes doorpenseelt, die, zacht tot hem op:

„Wou je's kijken?”

En hij praat rustig tot hem, onder het ononderbroken rustige werken; vraagt of hij aan het stukjes draaien is; of hij dan vacantie heeft; waarom hij dan vrij is. Een lang, vriendelijk gezicht, eenvoudig, niets bijzonders, vindt Eli; maar goed, en niet dom. Blond met grijze oogen, een klein snorretje en tochtlatjes langs de slapen. Het hoedje, zooals, godbetert Born ook droeg, ligt in het gras. Er is geen ontkomen aan: Eli moet de geschiedenis met Matthias en de jongens vertellen, al spreekt hij van geen Meisje, pak, of schuurbrand.

„Verdikkeme, dat zullen ze je dan kwalijk nemen, broer; had-ie je gepest? Een flinke pech voor je hè?” Werkt weer, praat weer. „Ja, hier in dat gat. Hoe kunnen ze je nou de pest hebben, om dat je een joodje bent. Ik mag ze graag, de joden. Nou zeg maar, dat ze der een schijntje van af weten, hoor. Der was een schilder, da's de grootste schilder die der misschien ooit geleefd heeft, dat was Rembrandt. Heb je toch zeker wel es van gehoord. Nou die heeft z'n halve leven lang tusschen de joden gewoond, omdat-ie zooveel van ze hield. En zijn grootste vriend dat was een rabbi: nou wat dunkte. Dus die lui hier, die kunnen nou wel hun mond vol hebben over Rembrandt, begrijp je wel? Maar dan moeten ze die flauwe klets over de joden ook voor zich houden, want anders begrijpen ze der een schijntje van. Nee, de joden dat vind ik fijne lui. Van binnen dan, begrijp je?”

(Verrek, scheer me de wintersik, nou breekt me klompie, daar heb je der-een die vindt de joden fijne lui) Hij krijgt allerlei goede raad dien hij nog voor zichzelf moet uitzoeken: dat hij wat van de wereld moet zien, anders dan zijn eigen huis; dat hij misschien wel in den handel komt, want dat de schilder

lui kent die in den handel zijn en die zoo'n prettig leven hebben. En dat de joden pienter zijn in den handel, en dat zij daar „gelijk in hebben”. Dat het niet geeft wat je doet in de wereld als je maar je eigen innerlijke leven vast houdt. Dat heeft Eli ook wel eens gedacht; maar hij twijfelt toch.

„Vindt U het prettig om te schilderen?”

„Ja welzeker, anders zou ik het toch niet gekozen hebben.”

O juist, goed zoo; want voor hem lijkt het hier toch niet hetzelfde, of iemand koopman wordt, of schilder, of Sjoel-zanger. En hij ziet, met verheerlijking en verbazing, dat bestaan aan: in het land te zitten, te maken wat je het liefste wilt, en tevreden te zijn omdat je alle moeite legt in dat wat je verlangt goed te doen. Je leven dus te besteden aan werk dat enkel plezier voor je is; dien indruk kan hij niet gauw weer kwijt. Vrijheid en toch arbeid. Vervulde plicht en toch gelukkigheid. Arbeid en toch geen beleediging van handen en voeten of verpletterende moeheid. Spel en toch nuttigheid, zonder den dwang van iemand die over je te bevelen heeft. Hoe kan dat bestaan? En die blijheid van zoo te praten en frisch over de menschen te denken, die blijheid komt uit dat werk, uit die taak. Ja, het is alsof je bijvoorbeeld, als je rabbi bent geworden, niets anders zou hoeven doen dan alleen maar zingen zooals hij het nu enkele keeren gedaan heeft, en zoo als hij het nu op het feest, had willen doen. Zoo kun je werkend, tusschen de menschen in, gelukkig zijn?

„U schildert zeker altijd buiten hè?”

„Welnee zeker niet. Ik maak niet enkel landschap. Ik teeken en schilder ook wel figuur: menschen. Ik heb juist gister nog een schilderij afgemaakt, moet je maar es gaan kijken, bij Smit in de Groote Straat. Had ik eerst een teekening van. Heb ik nou een olieverf van gemaakt. Van een meisje. Aardig meisje. Mooi meisje. Dat vind ik mooi zoo: zoo die opkomende leeftijd. Als ik het een titel moest geven, zou ik het „De eerste Bloei” noemen.”

„Leuk,” zegt Eli met verlegen geestdrift.

„Ja, dat doe je eigenlijk niet vaak; zoo'n schilderij in de kunsthandel voor de ramen zetten; de menschen in zoo'n kleine stad vinden dat niet prettig: hun portret in de etalage van een kunsthandel. Maar ik heb er speciaal verlof voor gekregen. Waren nogal interessante lui, vrij van opvatting en zoo. Ik denk ook wel dat ze't zullen koopen.”

„Leuk,” zegt Eli met verlegen geestdrift, louter om dien van den schilder, zoo zacht uitgesproken. Hij moet bij Smit gaan

kijken; dat trekt hem. Hij gelooft niet dat er iemand kan komen die hem zegt: zoo; die hem van binnen uit, laat doen wat hem tevreden zou doen zijn. Hij gelooft dat hij in zichzelf moet vinden dat wat hem heelemaal vol bezig zal maken. Al weet hij dat hij leven kan: waar vindt hij zijn taak! Alsof die strijd zijn natuurlijk deel is, zoo weinig kans ziet hij tot den grond van de moeilijkheid door te dringen. Al gelooft hij, o al zoo lang, dat het leven zonder dien druk, zonder die moeizaamheid, lichter, gesteunder, gemakkelijker gelukkig moet zijn.

Dat zijn de winsten van den uitgeworpene: buiten de wet van de school te mogen zwerven. De wond is toegebracht, maar zij geneest tusschen slag en slag. Deze kleine her-ademing kan het lot niet weigeren; het schenkt ze hem als een misvatte straf, en door de kracht van den levenswil die nog onbewust toegrijpt, wordt zij genoten als een feestbuit. Langs de rivier, een breeden loop-worp de omzooming van landouwen voorbij, ziet hij aan den overkant in de verte het wit van de kalkovens als schuim dat verstijfd staat, en het rood van de steenbakkerijen in het wijde, maar al vroeg dalende licht. Hooge enkelvoudige geluids-roepjes van metaal, en vriendelijke klickschuiven van steen, reizen naar hem over het water, waarop zij hun laatste rauwheid hebben achtergelaten. Een vrouw op het achterdek van een motor-schuit, het lijf tegen het wiel gedrukt dat zij achter zich bedient, staat zorgelijk, scherp blikkend, maar toch rustig daar, in haar wereldje van hardheid en petroleum-vuil. Van de kerels heeft zij het overgenomen dat zij het echtst lijkt in die vol-bezettende bezigheid. Pof-pof-pof; en pa-te-le-patelaar? Do-liè. Zij en de jongen die het dekje staat te steekdweilen, watelen hun roep over die vochtige bewegende ruimte die hun werkveld is. Zij duwt een haarlok onder haar muts: het is windstil. Dat is lief: het volk op water en land; dat lijkt dichtbij, al kent hij ze niet van naam tot naam. Aan dat alles schijnt echtheid te leven, vochtige zoutvlokken van zuchten, lachen en bloed, die door de kracht van hun wezen rondstuiven als gouden spatsel. En gaat daar dan niet, vanuit deze verte die nog de vergissingen dekt, een blijde vertrouwde uit op, die hem zelfvertrouwen toestuurde; die in hem seint tot een gevoel van zekerheid dat het goed is zooals hij is, omdat hij verliefd is op de eerlijke levende werkelijkheid van de menschenwereld? Want zoo is het, op den afstand: kijken en luisteren, en het dan nog weer eens zien en hooren, het nog weer eens beleven en genieten, heerlijker over.

Een eisch!: tusschen de menschen te moeten leven op een plaats door allen tevreden erkend! Heel en al aan hemzelf is de oplossing gelaten van het Raadsel. Schuddend wordt zijn hang naar goede gelukkigheid aangetast, al handhaaft hij zich. Ernst, blijheid, en den smakelijken loop van oprechtheid bewaren, en in het leven zetten, *in het leven*. Wat is hier, aan het water, Sjoel-zang? 's Avonds! Maar elken dag, bij het volle gave licht van deze ruimte? Dat voel je als een grijpende beangstiging: dat Sjoelzang, mooi voor de menschen vlak om je heen, hier in de ruimte bij de motor-booten, de zeilschuiten, de steenbakkerijen en de zagerijen, in de wereld vervliegt: een mooie ontoereikende stem, een onmachtige poging om van allen te zijn. Van Jankef's huis de warmte naar hier; geen van beiden zonder elkaar, voor hem, dat weet hij. Met de warmte van het huis opengeslagen, bemint hij deze ruimte. En bij Hein Lampe thuis is het even bedompt en hittig als bij Jankef; de geur van Willemien: konijnenlucht, stoffigheid, moeheid en kreuning die het vleesch zoo zonder weerstand doen uitwase-men, is even dwalmig als van de groote meiden van Oome David, is even ver van het water hier.

En zij? Zij, Louise? Zij is van alles. En van niets. Zij kent hem niet. Hij kent haar niet. Heeft zij aan iets werkelijks van de wereld deel?

Met haar van alles zijn. Nu zonder haar.

Van het water en de ruimte, van alles en van allen, zou hij willen zijn.

Draven langs die rivier, die de wind nu kittig jaagt, en op doet schuimen aan de oevers. Rijden op die booten-boegen, die beneden het weeke wijkende glas van het water splijten, en boven dansend hotsen, in een volhardend ruiterspel. Zwieren onder den wind, wielen er boven mee. Wat Matthias, wat oog! Wat Born, die hem voor de school gevaarlijk vindt! wat school waar hij niet meer komen mag! Vastgehouden wordt hij, neergedrukt wil men hem, en hij, hij wil bewegen, spoeden, cirkelen. Handen hebben als ginds de molenwieken, die met hun fijne klep-vingers gemakkelijk de kolossale steenen draaien. Bloed als het water, dat dóórschiet, loopt en huppelt, en rent tusschen de altijd maar wisselend bezette oevers, en ginds, eindelijk, overal heel de wereld en haar hemel vindt. Adem als de wind die schudt naar zijn lust, of vriendelijk blaast als een machtig effen geluidloosheid, of liefelijk of bezeten fluit, al naar zijn zoete of zijn buiteldrift. Kracht, kracht wil hij: zijn tanden in de samenlucht van heel de wereld, haar zuiverste

ingewanden proeven om, hoe, hoe, zich te zetten en zichzelf te zijn.

Vol genade zijn die laatste vrije dagen. Zelfs Betje van Gelderen houdt zich koest; zij is dan ook werkelijk tevreden: een levende belemmering van haar bewegings-gemak en haar machts-groei de deur uit straks. En toch is zij door den geest van het huis nog genoeg gegrepen, om zich schuldig te voelen, en een beetje bang voor de straf die, van Godweet waar, van Jankef, over haar ongewisse plaats zou kunnen aankomen. En dus heeft zij pijnlijk onhandige woordjes, ondragelijke verlegenheden die hij nooit van haar ervaren heeft, en zij is zoowaar de deur uitgedribbeld en ondergoed gaan beredderen, voor als hij daar „bij die 'eeren moet gaan leeren.” Zij eischt geen enkele hulp van hem in het handeltjes-werk, en laat hem den gast thuis, den gast die straks de familie in een lichtklomp van geleerdheid zal zetten. Jankef zegt dat het toch nog maar niet zoo min is, en Betje weet niet hoe zij dat beeld dat van Eli getooverd wordt, in haar voorstelling van nu, en in zijn werkelijkheid van de toekomst, zal moeten naderen. Hoeveel geld zal hij wel gaan verdienen? Zij begrijpt niet hoe men daar lust en vermogen toe heeft: heeregod, zij vindt het sjouwen met de kar al heerlijk, en as je doorzet, altijd maar doorzet en zuinig bent en de boel niet onnut vergooit, dan heeft een mensch toch misschien daar nog wel kansen bij.

En Jankef geeft zoo gauw geen kamp. Hij weet nog een enkel goed oogenblik met Eli te bereiken, van eenheid, van onuitgesproken, maar hooggestemde vriendschap. Zoo opeens, bij grijsgedekt weer, vraagt hij Eli even mee, zonder eenigen noodzaak, voor een boodschapje zonder moeite. Zij loopen samen langs een grachtje, zwiigend, door het stil-geruchtige laat-herfstige stadje, dat soms als belegd kan staan met gestold herinnerings-stuifsel, parelend onder het grijze licht, trillend om de kontoeren die levend schijnen en gesloten, als gevuld met het bewustzijn dat hun blikken er op uitzenden.

Hoe weet Jankef het, dat het zoo volmaakt het oogenblik is voor die zachte harmonie? Hoe weet Eli het, dat hij niet aarzelt om mee te gaan en ze te nemen? Even die schoone boodschap, en terug. Over geen enkele moeilijkheid wordt gesproken, en nauwelijks een enkel woord, als zonder zin. Zij zijn samen; de lijn van vader's schouder is onbegrijpelijk ontroe-

rend in haar stevigheid en haar fijnheid; de mouw van zijn jas daarover is om je lippen op te drukken. De liefde van het verleden verschijnt. Zij steekt haar hoofd op, voor hen uit, in het grijze licht van dit aanbiddelijke slagveld; in haar donkere verwrongen gezicht een bloedige glimlach, en twee steke-
lige tranen.

Zoo loopen zij, een tien minuten heen en terug: een gloeiend wonder van zoete gespannenheid, en zonder een enkele stee of vlek.

Stil-verheugd, geen smetsel van een klap-woord erover gevallen, neemt Eli het, voor altoos:

Jankef, Jankef is er nog.

VIER EN TWINTIGSTE HOOFDSTUK

Als Anna Born haar jongen uit het ziekenhuis terug heeft, is het leed om het verlies toch langzaam-aan bij haar verwerkt. Zij weet dat zij nu voortaan een jongen met een glazen oog heeft; een blijvende geschondenheid van het lichaam. Maar als de pijn voorbij en het glas in-gewend is, kan zij de ontsteltenis van den ongeluks-dag voor haar verbeelding terug roepen, maar in geen enkele mate nog als werkzaamheid ondervinden. Zij weet dat haar jongen ook zóó op de plaats zal komen waar zij hem zien wil; dat heel haar kennissenkring hem eert om dat op het slagveld van de ridderlijkheid ontvangen lidteeken. En dat de wereld die van dien kring de uitbreiding is, zonder aarzeling daaromtrent hem loonend in haar dienst zal zetten. En dan vindt zij, achteraf beschouwd, het toch ook wel logisch, dat met zoo'n jongen als de hare, het leven niet zonder beroering voorbijgaat. Zij heeft geen gewone doorsnee-burgerman getrouwd; zij is de vrouw van een dichter en Matthias is zijn jongen; de gebeurtenis heeft het leven bij hun tot trilling gebracht. En zij weet, al zal het weldra weer verstild zijn, en zijn rustigen al-lengs toch ook matten gang hernemen van het regelmatig onderscheiden bestaan van den leeraar-dichter: de stad spreekt van hen, en is de mensch anders? het is aangenaam, genoemd, beklaagd, geëerd te worden. Maar dat is dan ook alles wat de gebeurtenis haar geschonken heeft. Zij zeker had aan aandacht, aan genegen bemoeienis behoefte. Matthias is geen onhartelijke jongen. Maar hij drijft zijn eigen leventje. En het vertrouwen dat hij geeft, gaat naar Peter uit. En geen neiging tot schoppen tegen het ledikant, en zelfs niet die ééne keer de gedurfde schop zelf, en ook niet de stille gezamenlijke gedruktheid van de eerste avonden dat Matthias in het ziekenhuis bleef, hebben Peter zoo na tot haar gebracht als zij wel gewenscht en een oogenblik verwacht had. Een beetje als een vreemde loopt zij rond in haar huis; een beetje als een huishoudster verzorgt zij de maaltijden en kondigt zij Peter de komst van de prettige tijdschriften aan, die het glansje van ongewoonheid in de avondkamers leggen. En zij praat meer met het dagmeisje, dan goed is voor haar prestige, al weet zij wel dat zij sterk genoeg is om dat, als het noodig wordt, op-eens weer te herstellen. En zoo is zij nog eens naar die vrouw Lampe geloopt, om nog eens zekerheid te vragen omtrent

die zwarte vrouw; de reis waarvan bij haar eerste bezoek gesproken werd, leek eerst wel duidelijk de wegdraging van Matthias naar het ziekenhuis; maar nu?

„Een zwarte vrouw,” zegt het vrouwtje bij haar uiteengelegde kaarten, „en een reis ook.”

„Een reis?”

„Jazeker. Zeker. Een reis. Der gaat iemand van U op reis. Maar hij komt behouden weerom.”

„Ik dacht eigenlijk dat die reis der al geweest was,” zei Anna flink.

„Der legt een zwarte vrouw en een reis op je huis, juffer; dat kan 'k je wel vast en zeker zeggen,” verklaart Marregien met voller zekerheid door de houding van haar twaalf-stuiversklantje. „Het loopt allemaal wel best weer af, zie, dat gelooven ik wel vast. Maar je moeten der toch opletting op geven.”

„Zoo, tòch, hè?”

„Ja ik kan vanzelf niet zeggen wat je dertegen moet doen, zie. De kaarten die zeggen enkel wat er is. Maar wat je te doen staat, kijk, dat issen om zoo te zeggen mijn werk niet. Ik mag enkel alleenig zeggen wat ik zie.”

„Jaja.”

En komt het doordat je je het verbeeldt, omdat je van dat vrouwtje weg, in de knoop zit met je eigen gewone zekerheids-gevoelens, of was het toch zoo dat die zwarte jodin van Meyer haar ontdaan aankeek, toen zij haar vlak bij vrouw Lampe passeerde? Zijzelf schrok zeker, alsof het vrouwtje gezegd had: je moet voor een zwart beest oppassen. En je stapt de deur uit, en je ziet het beest. Er gebeurt iets afschuwelijks in je bloed. Je loert elkaar aan, en het is of je een oogenblik met de hoofden dicht voor elkaar staat; daarna is er toch iets prettigs van de spanning. Anna weet op dat oogenblik niet dat zij al honderd zwarte vrouwen met strijdbaarder aandacht heeft aangekeken dan ooit vóór die eerste verklaring van vrouw Lampe. Maar zij weet nu wel dat zij deze jodin toch altijd een bijzonder onaangenaam aanstellerig wezen heeft gevonden, met haar uitgestreken gezicht en haar zoogenaamde mooie oogen, waarachter de streken leven. Een echte schijnheilige, geraffineerde meid; mannen genoeg voor wie zooiets gevaarlijk is. Peter heeft toch wel gelijk, denkt zij: het is een onsympathiek volk.

Is Anna zoo van Matthias' ongeluk op het eigene afgeleid, Peter blijft met zijn gevoelens langer in de buurt van zijn getroffenheid bezig. Het verlies van het oog van zijn jongen

door een uitbarsting van die troebelheid onder de menschen waartegen hij zijn leven gericht voelt, houdt hem lang geschokt. Het ideaal van gezondheid en kracht tot gave reë manbaarheid, zooals hij het in Matthias vertrouwde te zien groeien, is nu door een laagheid geschonden. Het is alsof, met dat glazen oog zelf, een kwaadaardige splinter van een vuil-meteoor door de hand van dien jodenjongen in het gezicht van zijn zoon is geslagen. Alsof de wereld van dat jodenkind, in haar vijandig instinct, haar lichamelijke ongaafheid, haar vormloosheid, naar de vorm-zuiverheid van zijn jongen heeft geslingerd, om haar gevloekte geschondenheid voor altoos schendend in hem te planten en hem aan haar gedrochtelijkheid gelijk te doen zijn. Er zijn enkele oogenblikken, zijn scherpste, zijn bitterste, in zijn werkkamer, dat hij nog weken na de daad, juist de verschijning van dat glas-oog ziet als een schot van volk tegen volk; in zijn op de mythologie verliefde verbeelding: als een pijltreffer uit den boosaardigen koker van het verdoemde in het edele lichaam van den geest der licht-orde. Verminkt moet het edele nu rondgaan met dien valschen scherf, als straf voor het naderen van die besmettende duisterheid, die het heeft nagelaten te vernietigen.

Teruggekeerd tot de dadelijke werkelijkheid van Matthias' verschijning, ziet hij, in zijn opnieuw inzettende spijtigheid, het glas-bolletje als het Booze Oog; uit zijn jongen blikt het Booze Oog van het achterlijkste element van de Joden hem tegen. En hoewel hij vrij is van den wanhoop der hittigheid die hem Matthias had doen dooreenschudden — want hij glijdt door zijn tijd als over zon-beschenen ijsschotsen, en zijn verheffingen raken door die tegenstelling de verheffing van alle anderen — heeft hij hem toch eenmaal, bijna als een snauw gezegd:

„Wat deed je je ook met dat vuil in te laten.”

Hij moest zich beheerschen om er niet bij weg te loopen en Matthias in zijn verlatenheid te laten staan. Hij moest er op terug komen; smet zijn schouders weg en zei mompelend:

„Ne-ja; is ook verdomd vervelend van me. Vin't beroerd voor je; kun jij der nou an doen.”

Matthias stond wijd-beens, zijn hoofd een slagje voorover, zwijgend, zonder tranen.

„Och Pa, ik heb toch.... ik heb die Jood toch ook gepest.... dat zei ik je toch. Ik heb'm een hoop gepest, Pa.”

„Matthias! ik wil niet dat je zoo spreekt!”

Het is te moeilijk te vertellen van de schuur-brand en van alles wat hij Eli heeft aangedaan. Het is niet gewaagd, dien sleutel-

treffer een ongeluk te noemen. Hij staat, zwijgend, voorover geplant, bij Peter in de kamer; die liep naar het venster waarvan hij de gordijnen opzij schoof, en trommelde op het glas, dieper bewogen dan de jongen, verscheurder.

„Fijn, dat je kan fietsen,” zei hij, half naar den jongen gekeerd. „Zeg Mat, het is nou uit met die wildheid hè? Heelemaal hè?”

Die knikte. En ging dan, na een zachten grom van Peter die een groet moest beteekenen, en een sein van vreugde om hun hernieuwde saamenzijn.

Hij vecht voor harde zuiverheid, maar zijn wapen is stomp getroffen, en zijn hardheid is geschokt. Aan den eenen kant antwoordt hij met zich op Meyer's lessen te storten, met een woede waarin hij zijn hartstocht voor Evelien voelt monden. In dat wegnemen van Meyer's leerlingen weet hij wraak op de wereld, en dan op dat deel van de wereld dat het meest voos en trefbaar is. Bespottelijk dat dit vreemde bloed den geest van zijn werelddeel zou onderrichten met zijn toevallige en gammele kennis van de stof, tengevolge van zijn vergeten uitheemsche herkomst. Goed en heerlijk om die huppelende ouwe Jood zijn valschen luister te ontplukken: Meyer staat hem machteloos en bleek verbitterd na te zien als zij bij het Gymnasium elkander groeten, nadat op één na zijn laatste leerling naar Born is overgegaan. Aan den anderen kant kan Peter het zelfbeklag van den geslagene niet in zich onderdrukken, nu zijn hardheid niet ongeschonden kan zegevieren. Uit dat zelfbeklag, uit die lijfelijke gewondheid zoekt hij vergoeding, ja loon, in zijn aandringen op Evelien. En die beide bewegingen schijnen hem ééne toe; in Evelien ziet hij Meyer's dochter niet, maar een jonge mooie Jodin, die zijn pijn gaat stillen. In zijn verbeeldings-bouw ziet hij er een offer in, door haar volk aan hem uitgeleverd als boete; een oorlogsbuit, de bloem van de haren, naar hem toegebloeid als strijd-geschenk van het lot, voor de kracht van zijn rijpe overwinnaars-bloed. Tot haar alleen heeft hij gesproken van het Booze Oog in Matthias' gezicht, een herfstigen avond, twee uur van de stad, in een buitenkroegje.

„Ja wat moet ik er van zeggen,” zei Evelien met een bezorgden blik omhoog, „ik kan er niets op zeggen. Als het je zoo weinig vertrouwen lijkt wat ik je geef.... Jij kunt altijd weer opnieuw met het zelfde verwijt terug komen.”

Hij, voor zich heen eerst: „Dat zal z'n oorzaak hebben, dat ik steeds terug kom. Ik kom steeds terug, maar niet alleen met

verwijt." Nu naar haar op, glimlachend, maar met wijde oogen vol ongeduldige lust: „Je geeft wel vertrouwen, maar niet alle vertrouwen. Je kunt er heel goed iets op zeggen.”

Hij had alleen nog maar in zijn glimlach een rest van beheersching en ommanteling. In zijn wijde oogen lag eischend zijn wil open. Zijn mond stond bitter van begeerte. Zij was een zoete uitheemsche vrucht, en hij wilde niet meer wachten met toe te grijpen, ze trillend tusschen zijn kaken te brengen, stuk te bijten en lang achtereen tot de laatste sappen toe uit te zuigen en de pitjes weg te spugen in de vergetelheid. Zijn loon tusschen zijn kaken. Hij voelde zijn kaken groot als van een Heidensch Godsbeeld; zijn oogen als ontzaglijke spiegels waarin haar smakelijke beeld tot twee dwergfiguurtjes verknepen werd; zijn handen als geweldige klauwen die haar teere gebeente bij het binnenhalen moesten ontzien, eer hem hun fijnheid in het kraken zou ontschieten.

Evelien wist dat zij in een gevaarlijk gevecht zat. Zij zag langs zijn gezicht; zij gruwde van alles behalve van zijn vriendelijk gebleven stem-geluid. Zij spande zich tot haar nauwste om-trekken, maar zij bleef kalm en verbleekte zelfs niet.

„Jij hebt een vrouw en een jonge, Peter.”

„Wat? Ja Evelientje. Maar die zijn hier nou niet.”

„Nee maar ik weet waar ze zijn. En hoor eens even. Zeg, ik geloof dat we verstandig moeten zijn en niet boos op elkaar worden. Als we nu samen naar huis gaan, worden we boos op elkaar. Ik ga nu een auto bestellen, voor mij; en dan ga jij straks.”

Als een dunne scherpe kracht voelt zij zich; hem als een wijde, vooze. Het is haar of hij dronken is, met dien wijkenden mond en dat harde kerntje in de oogen, een groote kroeg-baas. En die dunne scherpe kracht in die wijde vooze te smijten: zij denkt er niet aan. Een „meid” te worden, zijn „meid”: nooit. Nooit dat, waarna zij, uit eigen schaamte, niet meer thuis zou kunnen komen.

„M'n arme jonge kan ik niet in de steek laten.”

„Dan zou ik ook niets meer van je willen weten.”

Weg is zijn verbeelding: hier in een dorpje, in een logement, met haar, zijn verrukkelijke buit. Hij walgt een beetje van zijn opwindung, nu die hem ontsleurd wordt als een goor kleed. Eerbied, en vrees haar te verliezen, zetten zich in hem, bij de sluwheid van het mannetje.

„Jij bent wel een vrouw om mee te zijn, zoo.... Ja, ik zal een auto voor je bestellen. Ik weet dat we niet boos op elkaar zul-

len worden. Maar als jij het wilt, ga je alleen natuurlijk.” De afgodsreus trekt weg. Een vage schemer van zijn schim laat hitte na en rilling. Hij is de moderne, beschaafde man, een heer. Zijn vriendin mag niet ontstemd zijn. Hoe afschuwelijk, een lieve jonge vrouw met bruutheid op te schrikken. Maar wat een schatje. Geen zoentje los te krijgen bij zooveel ingewikkeldheid. Wel verdomme, hij is tot alles in staat. Wie denkt er dat hij uit lafheid die prachtmeid niet zou durven trouwen? Trouwen godver, en zij is voor zijn leven van hem: een onderdompelende vernieuwing.

In zijn rustigsten toon:

„Maar het is toch te gek; we moesten meer gelegenheid hebben om met elkaar te praten.”

„Peter, eens en voor altijd: ik ben niet van die opvoeding, dat ik maar zoo met je meega. Ook met jou niet.”

„Wij zijn toch kameraden.”

„Ik dacht van wel, ja. Van die kameraden ben jij de man, ik de vrouw.”

„Ik kan mijn jonge niet in de steek laten. Maar jij...”

„Ik wil wel wat voor jou in de steek laten. En dat moet ook. Maar één ding niet, Peter. Goed begrepen?”

„Mijn jonge niet,” zegt hij. „Ik mag nu toch zeker wel mee in de auto, Evelien?”

„Ik ga vanavond alleen naar huis, Peter.”

Wel, het is een bestraffing, die blik. Hij schaamt zich.

„Je hebt gelijk. Ik zal anders moeten handelen. Wie jou wil winnen, moet wat wagen. En als ik wat waag? Kan ik je winnen?”

„Je jonge mag je niet wagen.”

„Nee. Maar. En kan ik je winnen? Kan ik jou winnen? Nou? Zeg het Evelientje. Ik wil het nu weten.”

„Ja.”

„Op die basis zal alles in het vervolg gebeuren.”

„Ik kan het niet anders zeggen, Peter. Alleen op die basis.”

„Alleen op die basis. Alles voor jou, behalve mijn arme jonge. Niets van jou voor mij. Maar jij heelemaal voor mij. Ik heelemaal voor jou. Dag lieve vrouw!”

„Da-ag.” Zij zegt het tot dien man die zoo leelijk zijn en zoo inkeeren kan. Is dat niet juist prettige betrouwbaarheid?

Waagt zij niet wat veel? Alles op die eene stralende overwinningskans. Maar zij vertrouwt op iets van een buigzaamheid in haar leven, de draagkracht van haar welstand en van haar

kring. En mag zij dan werkelijk de woorden van een gentleman niet vertrouwen? Is het nu niet vanzelfsprekend dat zij Mevrouw Born gaat worden, nu zij „op die basis” afspraken een uitstapje te maken? (Hoe weet dat Christen-vrouwtje dat: oppassen voor een blonde vrouw en een reis? Een reis: hoe is het mogelijk. Dien dag dat zij Peter's vrouw daar tegen kwam, in dat straatje bij het open veldje. Een blonde vrouw, en een reis!) Volle ernst is er bij beiden. Maar er zijn in zoo'n toestand altijd ongelukkige mogelijkheden. Peter wordt haar man; hij gaat scheiden, hij komt met haar op een uur trein-afstand van hier den Zaterdag en Zondag doorbrengen, dan den Woensdag-middag en -avond, alle uren dat hij vrij zal zijn. Hij gaat scheiden, en zij vertrouwt op de veerkracht van haar lot. Hij gaat scheiden; zij heeft macht, zij krijgt de belooning voor haar volharding, voor haar beheersching, telkens als de zwakheid dreigde haar „in de modder te gooien”; zij wordt mevrouw Born. Hij houdt van haar; hij beheerscht zich voor haar, schaamt zich voor zijn mannelijke zwakheden, zijn onbetamelijke opwellingen; hij weet dat zij niet anders dan zijn vrouw wil zijn, en wil haar als zijn vrouw winnen.

Drie dagen al loopt zij te aarzelen het Rosa van Raalte te vertellen, de eenige hier wie zij het durft toevertrouwen.

Jaloersch nog, Rosa.

„Durf je dat zoo maar an, kind?” Breekt al haar zekerheid af, stelt de uitkomst voor als een afschuwelijke banaliteit, en haar lot als dat van een „meid”. Zegt het niet openlijk; verzwijgt het bescheiden, en graaft daarmee alle vreugde uit haar hart. Jaagt er elk stukje onzekerheid mee op dat zij verborgen houdt, alle wantrouwen jegens Peter en jegens zichzelf. De Liefde, de Liefde! „Als je van elkaar houdt, heb je toch geen geheimen, vind ik.” Alsof zij speciaal als Joodsch meisje bij Peter komt, met haar Joodsche erfstukken van grooma: de gouden tasch, de beker en de armband met de joodsche letters: bij Peter daarmee aankomen!

„Als je van elkaar houdt, geen geheimen, vind ik.” En zij dwingt haar alles en zichzelf in dat korte oogenblik te onderzoeken: waar is haar zekerheid?

„En geloof je dat hij zijn vrouw voor je opgeeft? en zijn betrekking? Ja, want...”

„Hij mag toch zeker met mij evengoed getrouwd zijn als met haar?”

„Ja maar zie, dat gaat allemaal zoo gemakkelijk niet. Maar

natuurlijk, als jij.... En hou je zooveel van'm kind, dat je dat alles durft wagen?"

Rosa kan zoo ver praten, merkt Evelien, dat zij Born tenslotte als een man-als-elke-man, als een pak nette heerenkleeren met Christen-deftigheid en helderheid in haar verbeelding naast zich op straat ziet loopen. Zij is afschuwelijk, Rosa. Zij is jaloersch omdat zij de vrouw gaat worden van doctorandus, straks Dr. Peter Born, en omdat Rosa's groene Josefie Leefmans uit de voddens, zoo'n kilometer lang end zijn mindere is. „En zijn jonge?"

„Zijn vrouw zal hem stellig zijn jonge afstaan; hij is er zeker van."

En geloof je er nog iets van als je dat alles tegenover die ongeloovigheid moet uitspreken? Alle hoop zakt ineen, en je zou willen neervallen en „nee" roepen, „nee, het is zoo, ik beeld me maar wat in! Wat doe ik!" Maar je wilt het niet, want je grijpt naar je belooning, naar het sluitstuk van al dat schitterende spel, en je bent er in opgedreven. En dat weet je: zooveel onzekerheid tegenover zichzelf heeft elke vrouw op dat oogenblik, en altijd, op elk oogenblik voor de beslissing; elke vrouw behalve de overdreven gekkinnen die met gekken in zee gaan.

Evelien vergist zich niet heelemaal in Rosa. Zij is niet jaloersch, maar terwijl haar trekje hang naar het buiten-alledaagsche wordt getroffen door de uitzonderlijkheid van het geval, doet toch de moed van Eveline's daad haar in bewondering, maar ook in verzet komen tegen die verkleining van haar eigen durf bij haar huwelijk met Josef Leefmans; want daarvoor gold zij bij de haren als een moderne verlichte vrouw. En dan ontstelt haar de buitenwettigheid van een „vlucht" met een getrouwden man; dat heeft zij zich niet kunnen indenken, en dus gaat het haar aanvaardingskracht te boven. In haar kamer, die, bij duf-warme schemeringetjes van ouderwetsche stukken, den kouden glans van een ameublement heeft dat zij voor modern houdt: hard bessensap rood van leer-bekleeding, onmachtige halve verstrakkingen van het vorm-rond — staat zij tegenover de zittende Evelien met een hoofd dat rood heen en weer wrikt. De vrij groote, langwerpige oogen, die iets bols hebben door een als opgelegden glans dat haast een vlies lijkt, kijken verschrikt en zorgelijk naar het meer dan tien jaar jongere meisje dat haar ontsteld blijft aanzien. Want Evelien voelt zich, op dat oogenblik juist, te veel bedreigd, om niet te merken, dat Rosa's zorgelijkheid een onttrekking is. Zij weet dat zij zal moeten overwinnen om Rosa's

vriendschap te houden, en dat zet haar aan tot hardheid van voornemen: goed, zij zal overwinnen. Rosa niet meer naderen, eer zij als getrouwde vrouw voor haar verschijnen zal. Rosa, de wereld, wil nu dat zij met een huwelijk overwinnen zal. Dit weet zij: den eisch van de wereld kan zij nooit ontkomen. Een taak die benauwend schijnt, maar die zij nu met al haar kracht moet aangrijpen. Die eerste zoen op haar mond, dien zij toch pas gaf nadat hij alles nog eens nadrukkelijk had uitgesproken. Een klein, fel schrikje in haar, om die harde glinstering opnieuw, in zijn oogen, zoo alsof al de zachtheid van zijn wangen en van zijn stem haar belofte niet hield. Zij heeft zich nu eenmaal altijd gedacht dat zij, in de kus, met een soort zachte kracht veroverd zou worden. Zoo, alsof de man van beneden opkwam, van zijn knieën omhoog, naar haar op, zacht, vast, dringend. En nu was het weer iets van dien avond in het buiten-café-tje, iets van dien greep van boven af, o ja, vriendelijker dan toen, maar toch met een wildheid die nog vreemd is, enkel dat wildheidje, enkel dat harde glinsteringetje op één plek in de oogen. Al weet zij, dat de liefde van den man wordt bepaald door wat hij de vrouw geeft aan de kracht van zijn plaats en de aandacht van zijn woorden, en dat het kinderachtig van haar moet zijn, op die kleine daad van de omhelzing zoo gevoelig te zijn als een bakvisch. Maar zij weet toch ook waarom zij die Joodsche erfstukken van haar grooma naar hier brengt: om dien angst bij den zoen, en om wat er meer vreemds aan Peter voor haar is, dan zij beiden terecht willen erkennen. En omdat zij, in den uitersten hoek van haar hart zich de waarde van die gouden dingen wil verzekerd houden, ja meer nog die waarde, dan wat zij beteekenen aan de vertegenwoordiging van haar huis en haar Joodsche meisjesjeugd. Want die beteekenen zij voor haar. Want het allerliefste zou zeker zijn, als Peter ze vriendelijk met haar bekijken zou en de inschriften lezen (die hij verstaan kan, hoe aardig) „We-gawwo-ymkol-goj: En Eva is de moeder van al wat leeft.”

Maar hebben zij niet juist op hun laatste wandelingen vastgesteld, dat wat ons het allerliefste lijkt, vaak niets anders is dan het zwakste dat ons laf maakt en ons van ons geluk terughoudt?

„Kan ik ze hier laten, Ro?”

„Kun je ze niet thuis laten?”

„Als ik ze thuis laat, kan ik ze toch nooit meer terug krijgen.”

„En Heleen? Heb je Heleen ook niks verteld? Branca? Nee?”

God, weten ze nergens van? Nou, wil je ze niet verkoopen? Als je ze toch niet meeneemt?"

Evelien is niet slim genoeg op dat oogenblik om te begrijpen dat Rosa met die hulpdaad de kans op Stella's huwelijk met Meyer niet in gevaar wil brengen. Rosa vindt het afschuwelijk dat zij tegen haar vriendin nu hierin zoo openlijk valsch moet zijn.

„Wou je't niet doen, Ro?"

„Och natuurlijk, zet maar neer. Zie je Eef, je moet denken, ik blijf hier, zie. Ik moet toch met de menschen hier ook om blijven gaan. Begrijp je? Maar.... ik kan er toch wel, voor jou thuis, wel buiten blijven? Als ik het nou aan Hanna overdroeg."

„Hanna? Hanna Leefmans?" Evelien kijkt omlaag.

„Hanna is dood-eerlijk, Eef," zegt Rosa rood, met een nadruk die Eef tot de orde moet roepen.

„Ze kan wel dood-eerlijk zijn," mokt Evelien, „maar het is een scharreltje."

Rosa trekt haar brauwen op. Tot die hooghartigheid heeft de aanstaande mevrouw Born natuurlijk haar recht. „Ja, gunst.... maar ik kan haar toch niet gaan voorschrijven hoe ze haar vrije tijd moet besteden...."

„En dan vind ik het zoo vervelend," zegt Evelien, „dat ze met dat eigenwijze joggie daarover gaat kletsen."

„Wie."

„Dat eigenwijze gekke zenuwstandje, dat die arme jonge van Peter een oog heeft uitgegooid."

„Ja.... Maar daar hebben we het al eens eerder over gehad. Ik vind 't ook wel erg. Maar ik geloof dat jij het wel teveel van de eene kant beschouwt, Eef...."

„Ik vind 't een naar, overdreven ziekelijk mannetje." (Rosa bekijkt haar opwindung met gelaten afkeuring) „En ik vind 't naar, dat zoo'n Hanna daar met die jonge over gaat kletsen."

„Ja maar Eef, ze worden het toch allemaal gewaar (zij lacht er verlegen bij). Als je zooiets doet, God, dan weet je toch dat iedereen erover spreekt. En wat doet nou in Godsnaam zoo'n jonge daaraan toe. Trouwens hij gaat morgen naar Amsterdam. Maar hemel...."

„Ik vin't een akelige jonge."

Zij zijn beiden opgewonden, en Eveliens toestand wordt steke-
lig pijnlijk, als zij driftig met haar stoel achteruitschuift, en Rosa nog tijd vindt om zenuwachtig te waarschuwen:

„Pas op, kind, m'n behang!"

Rosa blijft dan toch verantwoordelijk jegens Evelien voor die gouden voorwerpen. „Ja god, bij jou zijn ze dan toch per slot van rekening ook niet veilig.”

„Och nee, het is goed,” zegt Evelien verslagen. „Och het is toch maar een overdreven gedoe van me.”

Zij heeft het bezit er van toch, met een bloedigheidje van angst, al opgegeven.

VIJF EN TWINTIGSTE HOOFDSTUK

Geen groet meer, ook vandaag niet, tusschen Evelien Meyer en Eli bij het blauwe hardsteenen stoepje en de glanzend geverfde deur van de van Raalte's, wier huis zij verlaat. Geen poging meer bij Eli om haar vaarwel te zeggen: genoeg op Louise van der Wal's harnas gestooten, dat hij niet gezien had toen hij meende met haar, daar in de gang van de Sjoel, in het Paradijs van de Jeugd te staan. Weg dan maar, eens zoete Evelien, rijpere moederlijke liefelijkheid; vijandschap die je wordt aangeboden kun je eerst weigeren. Maar als ze je zoo volhardend wordt opgedrongen, moet je ze wel aannemen; je krijgt ze met je mee als iets waar je niet om gevraagd hebt, maar waarvan je hardhandig wordt te verstaan gegeven dat je het toch het jouwe hebt te noemen. Hij kan het wel niet verklaren daar bij de stoep, waar zij langs hem heen gaat om zich bij Born aan te sluiten, maar hij ondergaat het als een steek vanuit het duister, grimmig bewust naar hem gestooten als een loon, zonder dat hij iets kan kennen van de daad waarmee hij die haat-afrekening heeft opgewekt.

Hanna vertelt hem van Evelien's opdracht, als hij daar goeien-dag komt zeggen. Zij weet nog niets van Evelien's vertrek; Rosa heeft, in haar moeilijkheid om Evelien's vriendschap niet heelemaal te verloochenen, en Meyer's gezindheid niet af te snijden, Hanna alleen gevraagd het doosje voor Evelien goed te bewaren en het terug te geven, als er naar gevraagd zal worden. Hanna, zoo meent Rosa, zal Evelien's vertrek toch gauw genoeg als een schandaaltje kennen. Maar al heeft Rosa nog eerbied genoeg voor de waarde van de gouden kostbaarheden en de poëzie die zij als Joodsche meisjes-erfstukken voor haar dragen, de tegenzin tot elke medeplichtigheid aan Evelien's vlucht waartoe het afscheid haar heeft geprikkeld, drijft haar van elke persoonlijke bemoeiing weg met de doos uit de meisjes-kamer van het Rabbi-huis. En Hanna vraagt Eli:

„Die sleutel waarmee dat gebeurd is, die is er zeker niet meer, hè?”

„Die sleutel heb ik nog. Wat moet jij daar nou weer over, Hanna?”

„O, nee, broer,” zingt Hanna sentimenteel, „wees maar niet bang; ik wou je alleen maar vragen, of ik'm mag.”

„Waarvoor in godsnaam?”

„Ik wou iets in de schuur bergen, maar in het geheim, zie je.”
„Ik heb'm thuis. Ik zal je'm straks brengen. Ik wou nog even bij Herman en Ozer goeiendag zeggen, en bij Oome David. Dan kom ik bij je.”

Hij neemt afscheid van Max, van Rosa en van broer Jozef, die thuis is, omdat het Zaterdag-namiddag is.

„Potverdorie,” zegt die, tusschen Jankef's huis en zijn nieuwe omgeving verdwaald, „het is me wel een toestand die je gemaakt hebt zeg. 't Is goed, dat je weg gaat, hoor. Ja, je bent mij niet in de weg, dat weet je wel.”

„Verdikkeme,” lacht Max, „dat moest der nog bij-komen. Je ziet'm nooit.”

„Nou maar, ik zou maar hard mijn best doen, en flink aanpakken.”

„Dat komt op hetzelfde neer,” spot Max met den schoolmeester.

„Lijkt me de eenige manier om het te laten vergeten,” knikt Josef vriendelijk beslist, van achter zijn lorgnet. „Ja, nou, geen schuld, laten we daar nou maar niet over praten. Ik ben de aangewezen man niet, om je af te vallen moet je maar denken! Maar 't is leelijk, hoor. Neem mijn raad aan, Eli, en blok hard aan. Heusch hoor.”

„Och, dat doet-ie wel,” prosteteert Max.

„Hij heeft een uitstekend hoofd,” troost Rosa met opgetrokken brauwen.

„Laat ze maar preeken hoor,” lacht Max met zijn baard in de keel. „Jij houdt je maar taai. Al die wijsheid achteraf, daar doe jij ook niet veel mee, wat zeg jij nou.”

Zijn stevige handdruk lijkt nu wel niet het opheffen van alle uitgesproken bezwaar, maar toch de verzekering van zijn hartelijke wenschen voor Eli's aannemelijken en veiligen loopbaan. Warme vriendelijkheid krijgt hij van Max mee, en dan nog vriendschap onder voorbehoud. Niet genoeg om blij mee te zijn; te veel om te kunnen worden afgewezen.

Bij Oome David stuit hij, behalve in Roosje en Ezra, op zulk een onwil, dat hij tegenover de groote meiden en tante Jetje als verloren in de kamer staat en spijt moet hebben van zijn binnenkomst. Tante Jetje kijkt op zij en spreekt met nijdigheid uit haar harde koontjes, haar hatelijkheid tegen Eli tot haar dochters uit: „Wie laat die deur dan open! Maak die deur dan es dicht, 't is hier niet uit te houen van de tocht!”

Als zij eindelijk niet meer aan zijn opzet om afscheid te nemen ontkomen kunnen, wordt het: „Wat kom je dan doen, Eli?”

Kom je afscheid nemen? Nou zeg dat dan jonge, je staat of je niet weet wat je zeggen zal," lacht zij valsch.

Als dan toch Jankef haar kinderen bij de muziek op het plein ook zoo laf mishandeld heeft! „Die valschen hond" heeft David gezegd. Hij begrijpt wel wat er gebeurd is, David, maar moet men dan soms alles zeggen? En is het hiër niet voor, dan is het toch zeker wel voor wat anders, als die Paus er eens van langs krijgt. Hij komt niet, dat laat hij wel uit zijn hart, maar van Jetje zal hij lusten.

En David stiklacht bij de gedachte, hoe die uitgestreken Jankef er tusschen zal zitten en niks kan zeggen. Want meen je soms dat-ie van zich af praat? Hij houdt zijn sjnaajem, die doodgraver! Is-ie goed? Op iets moet men zich toch een beetje wreken? Maar wacht maar! Als zijn jongens daar in Londen en in de Hoek van Holland zitten om zelf het vleesch aan de mart te brengen. Pooten hebben ze an hun lijf, en uitlachen zal hij ze hier, met mekaar: zoowel Ozer en die valsche mien van een Herman, waar-ie de brood-centen uit de handen heeft moeten aannemen, als aan die gluiperige roomsche opper-Raaf van een Jankef, met zijn mooie smoessies en zijn verbeeldings-oogen die je ankijken of je zijn snot-schooljonge bent. Van Schiedam naar Delfshaven; en van Londen naar de Hoek; maak me daar een pakkie van, van 't overige kunnen ze hier doodvallen, als-ie 't mazzel heeft dat-ie eens alle dagen vreten op zijn bord zal hebben.

Eli kan er met zijn groet niet tusschen komen, bij Herman en de meisjes, zoo keert zich alles tegen David daar, wiens jongens de Oomes in hun plannen niet hebben gekend en hun vernietigende concurrenten gaan worden.

„Goeiendag, o goeiendag, het gaat je goed."

Alleen van Fie krijgt hij een schuwen tik van een dikken warmen vinger tegen zijn wang. „Nou leer maar goed," roept zij, „en mazzel en gezondheid jonge, en dat je een sieraad voor je vader en voor ons mag worden, zooals God het voor je bestemd zal hebben."

„Ôns der in't geheel niet in te kennen, alsof we niet bestaan," bijt Herman bleek naar David. Die staat bij de tafel met zijn groote lijf overgebogen naar zijn broer, over zijn schuldigheid heen afwendend en dreigend. Hij stoot de uitgesiste kaars om van de Hafdoole-ceremonie, de scheidings-plechtigheid van Sabbath en begonnen werkweek.

„Kijk, hij gooit de kaars om!" schreeuwt Klaare de Jong schor, „gooi de Hafdoole-wijn niet om! kijk daar! neem es weg! Hij

gooit het glas om met zijn handen, die vijand van God," sist zij haar woede tegen den ondermijner van hun brood-veiligheid.

Maar David schijnt alle verband met de broers en zusters ontscoten. Hij is hun knecht geweest, hij heeft hun woorden nagepraat, hij heeft onder zijn armoede geleden en heeft nooit aan een verwijt tegen hun grootere inkomen gedacht zoolang hij er van mee-at. Hij heeft een half jaar lang zich met hun handelsongeluk door de lucht voelen slingeren, en met een verkommerd gezin ontredderd geleefd, gesjouwd, gedraafd, gepoogd, aan kleine kansen gemorreld, zich in gevaar begeven en domme angsten uitgestaan, terwijl zij hier nog vettigheid en aarts-vaderlijk plezier genoten. En hij heeft geen antwoord op het verwijt van Herman en de meisjes dan een haatblik, een blik vol genot aan hun berooiing, zooal niet omdat hij zich verheugt om hun naderende verarming dan toch omdat die hier de zekerheid van zijn komende volheid beteekent. Een haatblik naar den mededinger om het eigen hol, dat zich misschien zat gaat eten. En terwijl hij zijn platte pet omhoog tikt, komt hij los: „Wat meen jij, en jij, en jij, dat ik Izak en Moos zal verbieden om hun brood te verdienen? Voor een ander? Voor wie ook?" Hij grimt met half-open oogen als verzet tegen de aantasting van zijn recht om hen het brood af te nemen, en hij ziet bleek enkel om den angst van zijn laatste kans op verdienste te verliezen, wanneer het met zijn jongens nog weer eens mis mocht loopen.

„Hebben ze het zeker niet van ons geleerd," roept Herman gesmoord van ontdaanheid. „Dat zijn bandietenstreken, om met alles wat ze hier hebben afgekeken, ja! naar onze klanten te gaan en ons der buiten te laten. Dat is de vuilste diefstal die men zich denken kan."

„Hadden jullie 't gedaan," snauwt David geërgerd, „nou doen zij't. Hebben ze'et geleerd, hebben ze'et van jullie geleerd. Geef jullie ze te vreten? En mijn en mijn vrouw en mijn kinderen te vreten? Ogh!" roept hij minachtend.

„Daar rust Gods vloek op," hijgt Klaartje, terwijl Rachel zwijgt met gloeiende oogen, „die handen die't doen, zullen afvallen, en de beenen zullen ze onder het lijf knikken, eer ze zoo ver zijn dat ze hun doel zullen bereikt hebben."

„Och verrek," minacht David, „verrek met mekaar!" Hij draait zich om, en terwijl hij heengaat: „Zal jullie vragen wat mag of wat niet mag," bijt hij nog geërgerd. Hij weet dat hij

een kamer verlaat waar sinds zijn jongenstijd zijn tweede huis met een dierlijk aangevoelde warmte om hem heen stond. En als hij weg is, in de gang en het donkere voorhuis na-gevloekt, staat een verscheurdheid in de groote Zaterdag-avond-kamer geploft: verlies-gevoel om een lid dat uit de samenheid loopt losgerukt; woede om het verraad, spijt om hun verwenschingen, en angst voor het heendrijven van hun kleinen overdaad die zoo lang zeker, gemakkelijk en plezierig leek. En Eli maakt zich los van die wrangheid, waarvan hij den ontmoedigenden geest ondergaat, maar den werkelijkheids-grond niet kent, omdat hij zich hier geen armoede als thuis, of als bij Oome David, kan denken.

Ozer heeft hij op den hoek van de straat de hand gegeven:

„Het gaat je goed, jongetje, het gaat je best.”

Hij stond, Sjabbesch-opgestoken, aan het eind van de smalle steeg die de veilige sluip-doorgang is van zijn huis naar de wereld. Met zijn stil-wilden kop onder zijn glanshoed, stond hij zijn Zaterdagmiddagsche schatting te beleven van de vrouwen die langsgaan. Hoeveel aardbollen van liefdesgenot gaan voorbij! Planeten van verrukkelijkheid, wentelend om haar eigen prachtige assen. Rijk en mooi moet men zijn om ze te mogen aanraken en te bezitten. Wat is geest voor een vrouw?

„Dat wijsheid nederdale
Op onzen dier'bren grond,
En dat dan elk mooi vrouwtje
Er ook maar iets van vond.”

En mooi is hij niet, en rijk.... Hij heeft zich wel eens wat brutaler dan nu gevoeld. Nu gaan zij in de drek met hun kratten. Jonges van David! Hoe bestaat het voor God's aangezicht! Dat zijn vuile-vuile, dat zijn liederlijke streken van het gedierte uit de moerassen. Bedelen als die paus wordt het, als dat zoo blijft. Herman zegt't: ja, weet hij, Ozer, het? Hij doet wat hem gevraagd wordt: rijdt in zijn boezeroen en zijn opgestroopte slacht-broek op zijn fiets door spattende modder waar-ie gestuurd wordt, en werkt niet tegen. Beveelt de knechts, in louter spel, en werkt niet tegen. En verder zwoegt hij in de grijze en gloed-roode wolken van zijn chaos, en slaat er flarden van uit in de wereld eer hij er orde in heeft kunnen zetten. Weg met de zeemans-bruid, als er geen rijksdaalders meer voor zijn. Is haar kerel het heele jaar thuis voor hem, als hij niet zijn

tientje in de week neerlegt. Rekent hij soms op iets anders? Lacht hem uit in zijn gezicht, als hij durft aan te komen. En hier, hier gaan ze. Addenom, addenom, prachtig en schoon zijn ze vandaag.

Eli betrapt hem even later op zijn loenzende blikken; Ozer kijkt zoo geschrokken en verstoord, dat de jongen omlaag en langs hem heen ziet alsof hij geen vermoeden heeft van Ozer's houding. Daarna nikt hij koel-gemeenzaam en laat Ozer dankbaar getroffen achter, als hij met den sleutel naar Hanna gaat.

„Heb je'm meegebracht?”

„Ik heb'm bij me, maar ik geef'm niet. Nee, ik geef die sleutel niet weg. Maar ga maar mee, dan zal ik je wel helpen om je geheimzinnige schat te bergen.”

„O jee,” lacht Hanna, „die sleutel dat is zijn talisman. De talisman van de Tallesman (tallis-bidkleed) niet?”

Zij lachen, en hij vindt haar kneepje in zijn wang aardig. Zij is toch een beetje zusje gebleven.

„Zeg Hanna, vrij jij nou met Marius?”

„Gekke jonge; je mag niet zulke malle dingen vragen, hoor.”

„Hè! Hanna! Ik bedoel: ga jij nou met Marius trouwen?”

„Ja natuurlijk broertje. Maar morgen nog niet. Hij moet toch zeker eerst een positie hebben?”

„Een positie? En zoent-ie je nou?”

„Zeg, ben je over me aangesteld? Natuurlijk zoent-ie me wel es. We houden toch van elkaar. We schieten toch met elkaar op, zooals Marius zegt.”

„Gekke meid.”

Hij kijkt naar haar. Van trouwen, gelooft hij daar iets van? Maar Liefde is voor hem geen trouwen. Trouwen is iets mufs. En Liefde is iets heerlijks, dat geen rem of stootmuur duldt. En in Hanna's voorstelling, is het spel tusschen Marius en haar niet zooveel anders. Het is niet zoo dat Hanna niet aan trouwen gelooft; zij denkt eenvoudig niet aan die mogelijkheid; en zij vindt, dat zij zich als zooveel meisjes van haar leeftijd, toch een voorproefje van het liefdes-geluk, dat wil zeggen, een voorproefje van het geluk van geveleid te worden, wel mag gunnen. Sinds de beide jongens van Oome David weg zijn, en die stoeiden hoogstens een oogenblik met haar, is er immers zoo goed als geen enkele arme jongen met wien zij zou kunnen „gaan”? En is het dan geen tijd voor haar, om met iemand te „gaan”? Dat komt zoo van zelf. En waarom zou ze het dan niet willen? Als het zoo'n „schoonheid” van een jonge is? waar

letterlijk alle meisjes verliefd op zijn? Nou, zij zal gek wezen. „Jij bent misschien reuzen-verliefd op een meisje. Hè? net wat voor jou.”

„Be-je mal. Daar denk ik toch immers niet an.”

„Zou je't mij niet vertellen, als't zoo was? Eli?”

„Als't zoo was. Och ja, dat kon wel.”

Dat is hard voor haar en hemzelf, zoo'n leugen in die lieve vriendelijkheid tusschen kinderachtigheden in, hier aan de donkere kade.

Met den ouden sleutel die voor het eerst, tegen Eli's zin, weer gebruikt wordt, opent hij het herstelde schuurtje, en laat Hanna binnen. Hanna gaat alleen. Hij wacht. Het is avond. Als zij terug komt, sluit hij weer; hij bergt den sleutel in zijn broekzak. Die moet mee morgen; hij is de voornaamste van al de kleine waardeloosheden, die hij in zijn oude handkoffertje geduwd heeft. En die hij Louise van der Wal wou laten zien, op den zolder. Héhè....

„Wat heb je daar nou eigenlijk weggestopt?”

„Je wordt het wel gewaar, maar ik mag het je nou niet vertellen.”

„O. Dan zeg ik je nou goeiendag hoor, Hanna.”

Zij kust hem. Hij zoent haar van de avondlucht koele, stevige wang. Zij vleit nog hartelijke woorden. De handen houden elkaar lang, eer zij scheiden. Uit het duister van het water, als zij weg is, uit die koele donkere herfstige lucht over de bewegende rivier, suist haar beeld nog eens tegen hem op, en omhelst hem hartelijk. Ouwelijk doorschoten, loopt hij naar het licht van de drukke hoofdstraat. Zacht van gevoelens, bijna bewust bedroefd om Hanna, die onder haar sentimenteele vroolijkheid en vriendelijkheid, nu iets verlatens voor hem heeft, terwijl zij langs de kade schijnbaar onwetend, maar in werkelijkheid eenzaam met het vraagstuk van haar lot, van hem weg loopt. Die bezorgdheid ontmoet zijn eigen weggehouden bedruktheid om het onduidelijke leven dat morgen voor hem beginnen zal: een slaapkamertje bij juffrouw Vleeschdrager; twee kwartjes zakgeld in de week, met het geld voor de halve kost door de broers bijeen gelegd, en verder in zeven vrome gezinnen elke week een dag ten middagmaaltijd: een daad van verdienste jegens den armen kerkelijken student. Zoo, met die teruggeweken en opgesloten geslagenheid, die als een verdrietigheidsvoedsel is, terzij van den weg stil verorberd, ziet hij plotseling in de Groote Straat twee bekende gezichten voor

zich naderen. Wie zijn het? Zij komen uit de volheid van de belangrijkste beelden uit de dagen die achter hem liggen, maar zij stijgen uit den donkeren kring van zijn gestemdheid, in een licht-kern voor hem op, en het is of pas door een inspannenden ruk zij hem volledig bekend worden: Born en Matthias. En opeens, daar zij al vlak bij zijn, als door dien sleutel-daad tegen Matthias' bekendheid opgestooten, drijft het in hem dat hij nu iets zeggen moet. In weerwil van Peter Born's bijzijn: nu, of het kan niet meer.

„Heb je nog de pest an me, om die dag?”

Vreemd dat hij het gezegd heeft; de woorden zijn door de lucht gegaan, naar Matthias toe. Eli heeft maar af te wachten wat nu volgen zal. Zij gaan elkaar voorbij, want Matthias en Born loopen door. Maar Matthias, terwijl hij door loopt, van hem af, schudt krachtig zijn hoofd, Peter Born naast hem die zwijgend voor zich kijkt. Eli kan hen alleen nog maar nazien als hij zich omkeert.

Spijt van die woorden?

Och nee.

Maar je moet toch nog telkens omkijken naar die twee, die doorloopen, steeds verder van je af, de ruggen naar je toe.

Voor den kunsthandel van Smit staat het flink vol: gekleede lichamen van groote jongens van de H.B.S., van het Gymnasium en enkelen in militaire kleedij. Daar wil hij dan nog even kijken: morgen is het Zondag als hij vertrekt. De étalage kan hij niet naderen, en hij durft ook niet goed meer, nu hij den langen De Bas ziet staan, die spreekt met een zwaar bewegend kin en een gezwollen bromstem, waarboven de onzekere oogen. Zoeken naar een plaats; eer hij het gezien heeft, gaat hij iets vermoeden dat hem spannend zal aangaan. En het lukt hem eindelijk, weggedrongen, van terzijde, in de zacht verlichte uitstal-kast te zien. Hoe van binnen losmakend, en dan vreemd beangstigend, dat: Frans Mattijssen, de naam van den schilder, onder het portret: van Louise van der Wal.

Louise van der Wal!

Na den schok door de ontmoeting van haar beeld, omhooggedragen naar het middelpunt van de aandacht van de stad, treft hem de uitgezetheid daarvan tot volledige dame, tot Bruid van die wereld waarvan de jongemannen hier naast hem staan, langs wier groote lichamen heen hij maar moeizaam naar haar portret kan gluren.

Onder het zachte lamplicht dat van de mat-gouden lijst uit over het doek schijnt, dringt zich, dat eerste oogenblik, een verhardheid op in het roomig elpenbeen van haar hoofd, hals en handen. Wat zoekt hij nog, dringend, naar haar, in die opgedreven wijschheid van dit beeld? Het is of al wat hij in haar saamgedrongen heeft gezien, en gereed om door hem te worden aangewend tot innig beleven van de menschenwereld, hier, eer het bezielde werd, ontvouwen is en uitgedijd tot een valsch bescheiden vertoon van in haar grond louter materiele waardigheid.

Mattijssen heeft niet al de ideëele lust van zijn loopbaan aan deze bijzondere kans op portret-bestellingen overgeleverd. Hij woont hier niet, hij schildert hier in de buurt; het brengt hem af en toe in aanraking met de kringen waar hij voor zijn werk belangstelling kan ondervinden. Hij heeft een laatsten galm opgevangen van den roep over Louise van der Wal: mooiste meisje van haar kring; rijk, op school en overal omstreden; bij school ook gehinderd, of lastig gevallen, of brullend aangevallen door een van verliefdheid uitzinnigen jongen; ook een keer aangerand door een grooter onguur typ; haar houding daarbij zoo sympathiek, naïef verontwaardigd; door haar sportieve medeleerlingen ontzet. Mattijssen heeft die glorie, uit de cocon van Eli's omdroomende bezigheid als een ontijdige en links-klepperende vlinder opgejaagd, gegrepen. En, met zijn eigen verheffing hersteld, heeft hij ze tot de schilderij gemaakt die het meisje voor haar kring zet, in den uitersten glans van de levensgereede jeugd, die daar graag aanvaard wordt. Hij heeft haar dun, zonder opstoppen van den vervloed, maar ook zonder volheid, en vlot geschilderd, in een aangepast impressionisme dat de vormen en kleuren hun afzonderlijke waarde tegenover elkander niet meer ontnemt. Al weet hij niet precies waarom: hij vreest dat de vaders van deze jonge vrouwen een duidelijk overzicht van de dingen eischen; zij zijn niet gewend aan dat, wat zich tot massa gaat ontgrenzen. Eenmaal daar, in het helderste, het meest dulden-de plekje van hun beschouwing aangekomen, heeft de schilder het plezier aan zijn vak en aan de schoonheid van het meisje beleefd. Hij heeft haar, driekwart-levensgroot, tot boven de knie, geschilderd tegen een verbeelden achterwand van rijp olijf-groen, met matte goud-moppen rustig opgewekt. Het crème van een kanten kraag, iets lichter dan het room van haar hals en gezicht; de paarlemoeren glansjes van het waaiertje in haar rechterhand; een lichte pot van verfijnd ruig Vermeer-

grijs, met zilverige judas-penningen op het japansche tafeltje waar de bleeke hand zich legt, heeft hij, als de lichtste en vleidendste partijen, gezet tegen het donker-wijnrood van haar japon, het glans-zwart van het tafeltje, en van haar scherp-gesneden ponny op het elpen-beenen voorhoofd-vlak. Met het olijf-groen van den achtergrond verwijderd verbonden, hangt een druppel dof-groen van een steentje in het midden van haar hals-room. De gouden: van het kettinkje, als een draadje zoo dun, van een mat vogel-ornament op het lak-glans van het tafeltje en van het schakel-armbandje om de rechterpols bij dien satijn-wit en paarlemoeren waaier, dolen, maar met vastheid, in die donkerder en edel-bleeke en zilverige vormen, als de rijkste flonkeringen van een vreugdigheid die geen lichtzinnigheid mag heeten; zij zijn als uitgezonden en gehouden door den stillen praal der goud-moezen van den achtergrond.

Het Liefste Meisje van de Wereld: vanaf den ochtend met den sleutel, langs dien avond aan den overkant van het muziekplein, over het nachtelijke oogenblik heen in zijn suizende Sjoel-stilte, en de ontzenuwende heen-botsing in de hal na het Feest, naar hier. In al dien voor hem kouden glans van den jongedame-bloei vindt hij nog maar één ding herkenbaar: de glimlach in oog om mond dringt er een lieven onzekeren slingerlijn door, die alles weer schijnt te omwinden, en mee omhoog wil dragen in de on-grijpbaarheid. Dat is de kern van de Onbereikbaarheid, van de ontschieting, die zich in de vormen rondom nog niet tot kille verwijderdheid heeft kunnen zetten. Ontsteld kijkt hij toe, met verwrongen nek door het buigen om den hoek der groote jongenslichamen heen, De Bas en hen vergeten, die heen en weer bewegen in hun zwetsende bewondering voor het portret en voor de heldin van hun jeugd-kring. Zij merken hem gelukkig niet op, en hij blikt, nu en dan opzij gedrongen, nog een korte poos naar die wonderlijke jonge vrouw, die eens Louise Maria van der Wal was. In zijn klas, links van hem, achter het belemmerende lichaam van Paul van Marken. Met stillen droom bespied, met teederheden omvlogen, met schalkschheden heimelijk bezocht. En die maar zat, en glimlachte, en haar zachte, weinige woorden uitzond: een edel meisjes-wezen, van levend albast met stemgeluid begenadigd. Rein- en enkel met haar heerlijkheid stil-werkzaam; als, in den ochtend-schemer, een rechte, bedauwde bloem. De zachte inloop van een wereld.

Niet van deze wereld, hier.

Beangstigend is deze. Alsof een diepe vijandschap naar hem grijpt. Niets van hem, deze wereld. Voor hem gesloten. Tegen hem bewaakt. De zijne moet, ergens, ver-af of dichtbij, een andere wezen.

Zoo'n Evelien heeft toch maar gouden schatten, vindt Hanna. Schatjes zijn het. De tasch met beugel is erg ouwerwetsch. De beker is mooi, maar hij interesseert haar niet. De armband. De armband is om te zoenen.

